

Нооруз майрамыңыздар
кут болсун!!!

Сабактын темасы: **Салам сага, санжыралуу Ноорум!**

Сабактын максаты:

1. Окуучулар ата-бабадан мурас катары отуп, ушул кунго келип жеткен Нооруз майрамы тууралуу тушунук алышат. Майрамда сөзсүз түрдө сүмөлөк кайнатылаарын билишет.
2. Ыймандуулукка, адептуулукко, ата-эне, эл-журт алдындагы милдетин сезе билууго, улуу муундарды сыйлай билууго тарбияланышат.
3. Окуучулар чыгармачылык жондомдуулугун онуктурушат.

Сабактын формасы: адабий-музыкалык кече.

Сабактын жабдылышы: дубал газета, улуттук буюмдар, DVD, диск.

Сабактын журушу:

Уюштуруу. Күү уктурулат. Коноктор жайгаштырылат. Арча тутотуп бир окуучу кирет.

1-окуучу:

- Алас, алас, алас,

Ар балээден калас.

Айдан аман, жылдан эсен бололу.

Жакшылыкты тенир берди,

Жарык күндү кеңири берди,

Орообуз данга толсун!

Оозубуз нанга толсун!

2-окуучу: Нооруз майрамыңыздар куттуу болсун,
Үйүңөргө бакыт консун.

Башыңарга баш кошулуп,
Даныңарга дан кошулсун.

3-окуучу: Ууртуңардан күлкү,
Жүзүңөрдөн нур кетпесин!
Быйылкы жыл жакшылыктын
Токчулуктун жылы болсун.

4-окуучу: Байыркы Чыгыш элдеринде, ошонун
ичинде кыргыздарда 2000 жылдан ашуун убактан бери
кун менен тундун теңдешкен кунун жаңы жыл –
Нооруз дешкен.

5-окуучу: Нооруз – фарсы тилиндеги нав-жаңы, руз-
күн деген сөзүнөн алынган. Ал бара-бара турк
тилдериндеги элдерге төл сөз катары өтөт.

Нооруз –

- Жаркыраган жаздын
- Жаштык жигердин
- Күжүрмөн эмгектин
- Жакшы тилек умуттун
- Биримдуулуктун
- Кайрымдуулуктун
- Боорукердиктин
- Ыймандуулуктун
- Адилеттуулуктун
- Таттуу, даамдуу жайыл дасторкондун майрамы.

6-окуучу: Келди Нооруз жер энебиз нан берсин,
Жериме көк, жер жайнаган мал берсин,
Канат бутак өсүп, тукум жаңырып,
Бешиктерге бакыт шерик жан берсин.

7-окуучу: Келди Нооруз, жаңырып кун, жаңы тилек,
Өмүргө бир кылчайып ойлонуучу.
Белгилеп амандыгын ар бир адам,

Кубаныч ар бир үйдө тойлонуучу.

8-окуучу: Келди Нооруз, дил майрамы жаркыраган,
Күндүн нуру төгүлүп дүйнө шаңдуу.
Өлбөгөн жан жазды көрдү кубанып,
Кыбырап күнгө умтулду бардык жандуу.

9-окуучу: Нооруз жалган куран айынын 20сынан
21ине караган түнү өткөрүлгөн. Бул кунду баары: кары-
жашына карабай чыдамсыздык менен кутушкөн.

10-окуучу: Алар жаңы жылга жаңы кийимдерди
даярдашкан. Алсак, карыялар, байбичелер ак, жашыл
түстүү кездемелерден кийимдерди, көйнөктөрдү
кийишкен.

11-окуучу: Ушул куну колунда барлар бей-бечараларга
кайыр-садага беришкен.

12-окуучу: Ушул күнү Баба дыйкандар мол түшүмдү
сурашып, үрөндү жакшылыкка жумшалсын деп
себишкен.

13-окуучу: Ушул күнү айыл-ападагылар жаңы жыл
бизге оттой ысык жашоону алып келишсин дешип,
балбылдата от жагышып, тегеренип бий бийлешкен.

14-окуучу: Ушул күнү ага-туугандар, достор, коңшу-
колоңдор бири-бири менен таарынышып журушсө,
элдешишкен жана кечирим сурашкан.

15-окуучу: Ошентип, алардын биринин да көкүрөгүндө
кири калбаган.

16-окуучу: Мына ушунусу менен Нооруз майрамы
барктуу да, данктуу да болгон. Ошентип, Нооруз
майрамын жылга-жыл улаар, өмүргө-өмүр улаар – улуу
күндү тосуп алдык.

Куш келипсиз Нооруз!

Жер жарылып чөп чыгып,

Желин айрылып сүт чыксын.

Ар балээ бизден алыс болсун,

Дасторкон жайылып береке толсун.

17-окуучу: Ноорузга арналган тамак-аштын эн сыйлуусу, өткөрө сыйлуусу сүмөлөк менен чоң көжө болгон. Сүмөлөктүн келип чыгышы жөнүндө, эл ичинде ар кандай уламыштар айтылат, алардын бирин угуп көрөлү:

Илгери өткөн заманда, жаркыраган жаздын алгачкы айында, калкты ачарчылык каптайт. Эл ичин өлүм-житим аралайт. Жумурай-журттун айласы куруп, самандай сапырылат. Ошол заманда бир аялдын көп балдары бар экен . Кыйынчылык , жокчулуктан балдарынын жей турган тамагы жок . Алар тамак сурап ыйлашат. Эне эмне айла кылаарын билбей чоң казанга сууну куюп, ташты салып, кайната баштайт. Балдарына “мына азыр оокат бышайын деп калды” деген жоопту айтып, ыйлап, оттон жагып олтуруп , балдары да өзү да уктап калышат . Эртең менен ойгонуп карашса казандагы таш кайнап , сүмөлөккө айланып калганын көрүшөт . Мына ошондуктан сүмөлөк сырдуу дагы ыйык дагы тамак деп аталып калган дешет .

Сүмөлөк жасаш үчүн адегенде буудайды жууп, тазалап алабыз . Аны тегиз тактага жайып , күнүгө суу куюп турабыз . Ал жети күндө даяр болот, өнүп чыккан буудайдын узундугу 1-2 см ден ашыш керек. Буудай көп өсүп кетсе сүмөлөк кычкыл, даамсыз болуп калат. Өнүп даяр болгон буудайды жанчып, сууга салып сүзүп

алабыз . Сүзүп алынган сууларды казанга куябыз.
Сүмөлөккө сүзүп алынган суу, ун, 40 таш салынат .
Жакшы тилек айтып , сүмөлөктү тынбай аралаштырып
туру керек. Сүмөлөк эң узак 6-8 саат кайнап быша
турган тамак. Сүмөлөктү баштаардан мурда жети тооч
салынат . Жети күндө буудай өнөт. Жети саны кыргыз
үчүн ыйык сан. Ноороздун дагы жети түрдүү тамагы
бар. Алар: сүмөлөк, көк самса, бадырак, май талкан,
эжигей, ширин күрүч , курут .

Сабакты жыйынтыктоо .

“ Арыба, Ноороз!

Келе бер, Ноороз!

Элибиз айдан аман, жылдан эсен болсун!

Талаабызга ак нан берсин!

Алдыбыздан ак дасторкон,

Башыбыздан бак-дөөлөт,

Ырыс-кешик, ынтымак,

Узун өмүр ырашкерчилик кетпесин!” деген баталар

жакында кирип келчу “Ноороз” майрамында берилет.

Ноороз майрамы кайдан келбесин, анын символдору

менен ритуалдары эмнени билдирбесин, кайсы

ишенимге таандык болбосун – бул майрам миндеген

жылдар бою жер бетиндеги көптөгөн элдерин чыныгы

элдик майрамы катары калууда. Аны 2010-жылы БУУ

адамзаттын маданий мурасы деп жарыя кылып,

“Бардык элдердин Эл аралык майрамы” деп бекитип

берген.

Үй тапшырмасы . Синквейн түзүү . Сүмөлөк .

Бийик, таттуу .

Өнөт, кайнайт, бышат .

Сүмөлөк Ноороздун символикалык тамагы .

Таттуу тамак

Мен жоопкерчиликтуу чечим

кабыл алам.

Сабактын максаты:

1. Окуучуларга «Эркиндик», «Жоопкерчилик» деген создордун манызын, маанисин тушундуруу.
2. Оз мунозун таануу жана тарбиялоого чакыруу.
3. Адептик мыйзамдардын негизинде «эркиндикти», «жоопкерчилик» деген создорду колдоно билууге уйротуу.

Сабактын жабдылышы: таркатма материалдар.

Сабактын журушу:

Уюштуруу.

Суроолордун тегерегинде маектешуу уюштуруу:

- Оз мунозунор жонундо эмне айта аласынар?
- Эркиндик деген эмне?
- Сен озунду эркин адамдын деп эсептейсинби?
- Коз карандылык деген эмне?
- Жоопкерчилик деген эмне?
- Сен озунду жоопкерчиликтуумун деп айта аласынбы?

Мугалим:

Эркиндик дегенибиз – «азаттык» деген создун синоними. Эркиндик – оз каалоо, максатын, оз иш аракетин озу чече алуусу. Ошол эле учурда ал оз каалоолорун озу башкара алуусу, бирок каалоолору аны башкаруусу эмес.

«Эркиндик» деген созго «коз карандылык» карама-каршы. Эркиндигинен ажыраган дегенде биз турмодо отурган адамды элестетибиз.

А.И. Солженициндин : «Камакта отуруп, турмуштун оорчулугун башымдан откоруп жатып, ички эркиндикти сездим» деген созу бар. Демек коз карандылык деген турмо менен эле чектелбейт экен. Адамдын «ички эркиндиги» болбосо, ал камакта болбосо деле коз каранды болот экен. Мисалы, ичкиликтен, бангиден коз карандылык, ан сезимден коз карандылык, саясий коз карандылык, экономикалык коз карандылык.

Ал эми азыркы мезгилде жаш балдардын арасында компьютердик оюндан коз карандылык проблемалуу меселе болуп жатат. Бул коз карандылыктар оз каалоолорун башкара албагандан келип чыгат.

Эми акылмандардын созуно конул бурсак «Жоопкерчиликсиз эркиндикке жетууге болбойт» деп айтышат. Жоопкерчилик деген эмне экендиги жонундо бир топ оюнарды айттынар. «Жоопкерчилик – адамга куч беруучу жук» деген таамай айтылган афоризмдин маанисин чечмелеп королу.

Жоопкерчиликтуу болуу бир жагынан оордук келтирчу жук болсо, экинчи жагынан адам оз эрки менен которчу жук сыяктуу экен. Адам канча бийиктикке которулгон сайын ошончолук жоопкерчилиги жогорулайт. Эн биринчи адам озунун суйлогон созуно, журум-турумуна, аткарган ишинин тууралыгына, чыгарган чечимине жоопкерчиликтуу болот. Ошондой эле озунун ден соолугуна, омуруно да озу жоопкер болот.

Бышыктоо. Конугуу иштоо:

«Ким эмнеге жоопкерчиликтуу?» деген оюн ойнойбуз. Класс эки топко болунуп, бири бирине кайсы бир кесиптеги же категориядагы адамды айтышат, экинчиси ал эмнеге жоопкер экенин табышат.

Мисалы, шофер – озунун автосундагы жургунчулордун омуруно, алдынан чыккан жоо журуучулордун, жолдогу башка автомобилдердин коопсуздугуна. ж.б.

Жетекчи кадр – оз кол алдында иштеген эмгекчилердин коопсуздугуна, алардын эмгек акысынын убагында толонушуно, эмгек шартына ж.б.

Окуучу –

Мугалим –

Врач –

Президент – ж.б.

Жыйынтыктоо:

Элибиз байыртан эле жоопкерчиликтуулукту баалаган. Анда элдик адеп-ахлак нормаларынан жоопкерчилик эмне экендигин дагы теренирээк тушунолу.

Жоопкерчилик. Бул – пендечиликтеги жогорку сапат. Адамдардын өзүнө-өзү талап коюусу. Жашоо-тиричиликте ар кими өзүнүн жекече жолун тандап, ага карата мамиле кылуусу. Турмуш куруусу, бала-чака күтүүсү. Мындай касиеттер:

Биринчиден, бөбөктөргө, жаш муундарга, үйдөн тарбия-таалим берүүнүн туура багытта болушунан;

Экинчиден, ата-эненин ич-ара ынтымагынан, балдарына өзүлөрүнүн жүрүш-туруш үлгүлөрүнөн;

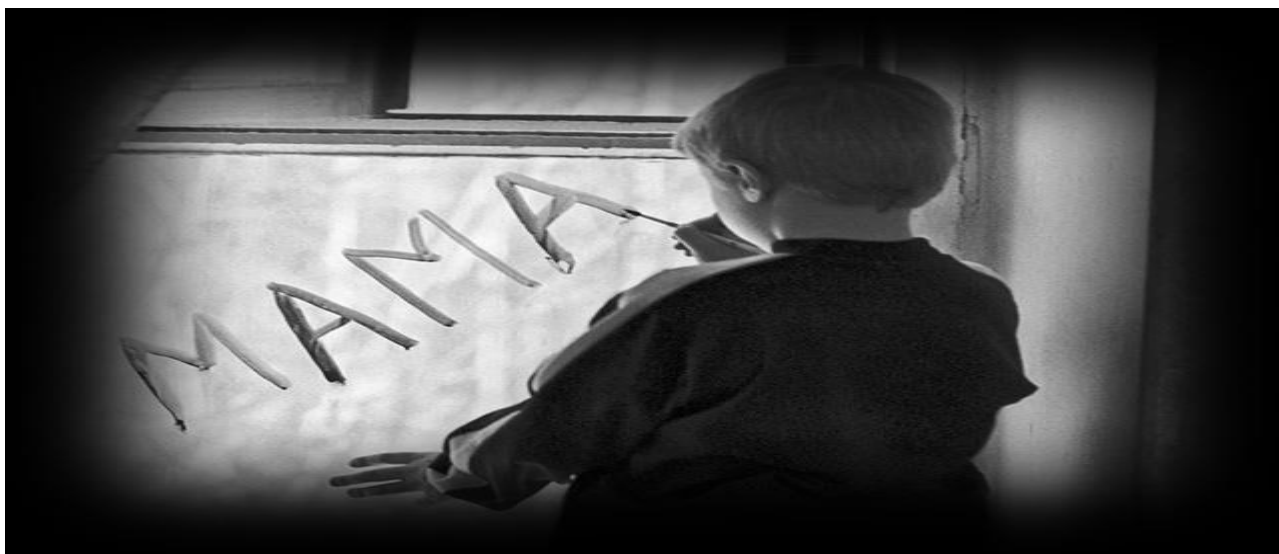
Үчүнчүдөн, үй-бүлөдө атанын алган ордунан, ал ээлик катары табышкеринен, үй-бүлөсүн ойдогудай багуусунан;

Төртүнчүдөн, анын айыл арасындагы, эл ичиндеги кадыр-бар-кынан, башкалар баамдоочу таасиринен, ишмердүүлүгүнөн ж.б. са-паттарынан;

Бешинчиден, эненин үй ичин тирдентүүсүнөн, зайыптарга таандык күч-аракеттерин талаптагыдай жүргүзүүдөн, үзүлгөндү улап, жоктон бар кылууларынан;

Алтынчыдан, эр-аял алыс-жакындагы ымалаш-санаалаштарга катышууларынан, мейман күтүүдөн, элчилдигинен ж.б.у.с. тирүүчүлүктөгү жол-жоболору өз нугунда, изден тыйбай алып баруу аркылуу жоопкерчиликтери артылып келгени.

Сабактын темасы: *8-март ,Асыл зат энелердин майрамы*

Сабактын максаты:

1. «Эне-тагдыры-улут тагдыры»-деген накыл кептин терен маанисин тушунот. Энелердин коомдогу ролун билишет.
2. Энелерди сыйлоо-перзенттик парз экенин дагы теренирээк түшүнөт.
3. Өзүндө жакшы сапаттарды өнүктүрө билүүгө тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: Макал-лакаптар жазылган плакат, суроттор.

С а б а к т ы н ж у р у ш у :

I. Уюштуруу:

«Эне жонүндө баллада» үч окуучу бир куплеттен ырдайт.

1-окуучу:

Тамчыдай денедеги сутун менен,
кузоткон канаттуудай,
Талпынтып ак бешикке баккан энем.
чолпон козун ачкан энем.

2-окуучу:

Туболук тун
Уйкудан

Нуруна мээримине магдыраткан,
келип турса дагы,
Мандайда менин батпас кунум элен.
жанды курман кылар элен.

Алдына ажал
Мен учун

3-окуучу:

Шанданган шоола болдун бул
жузумо,
Асмандай ай нурундай асыл энем.
Козумдун карегиндейкоп аягам,
Алтындай эмгегинди неге тенейм.

II. Киришуу:

Мугалим: Эне- уйдун куту жана баланын, уй булонун бактысы. Турмуштун эчен азап-тозогун башынан откоруп, чонойткон балдары учун омур боюу кам корот.

«Карга суйот баласын аппагым деп, кирпичи суйотбаласын жумшагым деп» дегендей эне учун баласы дайыма эн суйкумдуу жана дайыма жаш. Уулу эрезеге жетип ата болсо да, кызы бойго жетип, эне болсо да, эне алар учун кам коруп жанын курман кылууга даяр.

Ал эми бала учун эне чон бакыт. Эне уйдо бир минута жок болсо, уйдун куту уча тушконсуйт. Эшикке кирип чыгып тезирээк эле келишин кутуп тынчсызданасын.

«Энелер-жашоо чырагы» деген соз да бекерге айтылбайт. Жашоонун озу ЭНеден башталып олтурбайбы. ЖЕР-ЭНЕ эконоу ажыратуу мумкун эмес. Жер –Энеден алган тушумду дыйкандарыбыз алганда да,эн алгачкы кызыл кырмандагы буудайдын даамын татканда да, Жер –Энеге ыраазычылык билдирип, элибизде токчулук береке-пейиз болсун дешип ак тилектерин билдирет.

Энелер боорукердиги , акылкойлугу, намыскойлугу, которумдуулугу менен айырмаланат. Кыйын кезендерде энелер эр-жигиттердин намысына тийип, акылкойлугу менен

элин сактап калган учурлар тарыхта коп учурайт. Эл башына кыйынчылык тушкондо, душманга каршы турушуп эрдиктерди корсотушкон.

III. Топтордо иштоо:

Классты уч топко болуп, аларга томонку кыргыздын баатыр аялдарынын урпактан урпакка отуп сакталып келе жаткан эрдиктери жонундо кыскача баяндама тузуу тапшырмасы берилет.

1-топко: Кыз Сайкал.

2-топко: Жаныл Мырза.

3-топко: Курманжан Датка.

1-топ. Кыз Сайкал – озунун уруусун коргогон, намыской, эр сайышка тушкон сулуу жана акылдуу кыз болгон. Манас эпосунда ал жонундо кенири айтылат. Балбандыгы жана баатырдыгы айкалышкан, жоо-жарагын кийинип, айбаттуу ат минип, жолоктуу найза кармап, эрегишуу майданына чыкканда, анан атак-данкын уккан балбандар эч кимиси ага каршы эроолго чыкпай койот. Ошондо намыс кылган хан Манас озу чыгат жана женилип кала жаздап аран женет.

2-топ. Жаныл Мырза да ото намыской, озунун элин, жерин жанын аябай коргогон, элинин намысын, тынчтыгын озунун керт башынан ойдо койгон баатыр кыз болгон. Эр азамат жигиттерден отуп, согушуу искусствосун билген. Озу жакшы коргон Тулкубек мырзаны, уруусунун намысы учун, жаа менен атып олтургон.

3-топ. Курманжан-Датка энебиз кыргыз элинин биримдиги, тынчтыгы, эркиндиги учун жан куйгузгон, озунун баласын курмандыкка чалган, акылмандык менен эл башкарган, дипломат аял болгон. Ошол кездеги Россия окмоту менен саясий алака жургузуп, келишим тузгон. Аны «Алай ханышасы» деп , ардактап эске алабыз.

Азыркы учурда да энелерибиз эбегейсиз коомдук иштерди аткарып, элибиздин, мамлекетибиздин онугушуно салым кошуп келуудо. Азыр баарынарга жалпы суроо:

- Азыркы учурда озунун куч-кайратын, эмгегин элине, жерине арнаган, белгилуу коомдук ишмер аялдарды билесинерби? Атап бергиле.(Роза Отунбаева, Ишенгул Болжурова, Асия Сасыкбаева ж.б.)

IV. Энелер жонундо макал-лакап, накыл создор жарышы:

Ар бир топтон бирден окуучу чыгып энелерге арналган макал-лакаптарды айтып жарышат. Таппай калган окуучу оюндан чыгат. Мисалы,

*Эненин коону балада, баланын коону талаада.

* Ата сыйлаган абийир табат, эне сыйлаган элге жагат.

*Бейиш эненин таманы астында.

*Эненди Меккеге уч жолу жоо которуп барсан да, карызындан кутулбайсын.

*Ата-эненди сыйласан , оз баландан сый коросун. ж.б.

V. Жыйынтыктоо:

Энелерибизге арнап коптогон жазуучу, акындарыбыз оздорунун чыгармаларын жаратып келет. Ал эми обончуларыбыз аларга мукамдуу обон жазып, аткаруучуларыбыз ырдап келет. Алар эне жонундо ырдаганда жан дуйнон жанырып, энелердин мээрбандыгына, боорукердигине, кубанып ыраазы болосун. Дегеле «Эне» темасына кайрылбаган акын, жазуучу, обончу, аткаруучу, суротчу ж.б. аз эле болсо керек.

Анткени энелерибиз ар кандай сыйга татыктуу. Алар тугонбогон туйшукту которо билген чарчабаган мээнеткеч, кечиримдуу, боорукер. Ошол эле учурда конулу назик. Аларга аяр мамиле жасап, конулун оорутпай аздектеп сыйлап турушубуз керек. Чоноюп алып, озу эле ушул даражага жетип калгансып, энелерин кемсинтип, орой мамиле жасагандык, аларга жонокой гана соз менен эле тушундуруп койо турган ишти да катуу айтып, эненин конулун калтыруу- бул кечирилгис ката. Ошондуктан, мындай ката кетирбейлЭнелерибизге эн алгач жылуу мамиле арнайлы.

Табият менен таттуу мамиледе

Сабактын максаты:

1. Ырым-жырым жөнүндө түшүнүк алышат.
2. Табият менен ырым-жырымдардын байланышын аныктай алышат.
3. Дүйнөго коз карашын калыптандыруу үчүн оболго түзүлөт. Оз алдынча ой жүгүртүүго конүгүшөт. **Сабактын жабдылышы:** Ырым-жырымдар чагылдырылган сурөттөр.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу.

Окуучуларды жоктоо. Тема жана анын максаты боюнча тушунук беруу.

II. Керектуу

маалыматтарды беруу.

Табият менен жуурулуша жашап келген кыргыз эли жан-жаныбарлардын сырын кыйын түшүнгөн эл болгон. Ата-бабалар жапайы кайберендерден баштап, канаттууларды, майда жапайы жаныбарларды, коөн, түлкү, карышкыр, илбирстер сыяктуу бардык жаныбарларды ыйык тутушуп, аларды тукум курут кылышпай, турмуштук керектөөлөр учурунда гана тузак салган.

Жалпысынан алганда, кыргыз маданиятынын бир өңүтүн ырымдар түзөт. Ырымдардын түрлөрү көп. Ар бир ырымдын кылымдар бою түкшөмөлдөнүп келаткан мазмуну, кыргыз баласынын өнүп-өсүшүндө салым-орду, эне сүтү менен муундан муунга берилүүчү мурастуулугу, башка элдин өкүлүнө бирде кызыктуу көрүнсө дагы, көбүнесе адаттан тыш, чоочун учурай турган сырдуулугу, өзүнүн аткарылышы кайсы бир көңүл өйүтүндөгү нерсенин чечилип калышына шарт түзгөн касиеттүүлүгү, анан талашсыз, кечээгиси, бүгүнкү-эртеңкиси бар.

Дегеле кыргызда мынча ырым бар деп так маалыматты эч ким бере албайт. Мындай көңүл коюп карай келсең, аң-сезимсиз түрдө адам бир күндүк турмушунда канча ырымды аткарып жибергенин өзү да аңдабайт. Адатта «кызга кырк үйдөн

тыюу» деп элде айтылгандай, басымдуу тыюулар аталган жыныстын өкүлдөрүнө багышталат. «Керегем сага айтам, келиним сен ук» болуп кете берет.

Мазарларда эң көп кездешкен ырымдардын бири – түлөө Кылым карытып келе жаткан түлөө салтынын өзөгүндө азыркы менен кеткендин, тирүүлөр менен арбактардын, бабалар менен урпактардын, күнүмдүк менен ыйыктыктын, ошондой эле табият менен адамдын карым-катнашы жана бир-биринин алдындагы жоопкерчилиги жатат. Түлөө – каалоо-тилек менен болмушту шайкештикке алып келе алган аракет болуп көрүнөт. Мисалы, тирүү пенделердин бейкуттугу арбактардын жардамы менен болушу мүмкүн, ал эми арбактар тирүүлөрдүн эскерүүсүнө муктаж. Мазарлар болсо ортодогу байланышты чыңдайт деген ишеним байкалат.

Томондо кээ бир ырым-жырымдардын мааниси менен таанышалы.

Кошумча-жамандык-жакшылыкта элибиздин бири-бирине көрсөткөн жардамы, урмат-сыйы. Ар ким алына жараша (акча, мал, кийит, эгин-тегин, чөп-чар, отун-суу) жай айтат. Берешен элибиз ортодон чыгарып, белгилүү өлчөм чыгарат, же биригип мал союп, ал шарттуу түрдө болот. Бул «ыража» деп да айтылат. Айыл арасында, же тууган ичинде жону жукалардын башына жаманчылык түшсө бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарып, ага өмөчөктөп жардам берүү, жеңилин жерден, оорун колдон алуу биздин элде бар. Кошумча чогултуу – элибиздин урматы.

Ажаат ачуу Бул – зарылып турган адамдын керегине жароо, анын башына түшкөн кыйынчылыктан куткара туруу. Ажаат ачууга ошол адамдын карызын төлөө, ажаатчыл береселерин көздөө. Же аласасын ал адам кечип жиберүү, карыз бирдеме берүү, кириптер адамдын башын бошотууга жардамдашуу сымалдар мисал боло алат. Андайлар тууралуу «Ажаатчыл адам», «Ал жок дебейт», «Ал ажаатка жок» өңдүү жөрөлгөлүү сөздөр айтылат. Ажаат ачкандар – элдик адамдар. Айыл ичи

мындайлар менен сыймыктанат.

Садага чабуу Бул – адамдын алтын башынын алыстан, кан майдандан, кандайдыр бир кырсыктан кудай жолунан аман келгенин, эл-журтун көргөнүнүн шарттуу белгиси катары улакты мууздап, өпкө-жүрөгүн дароо сууруп, башынан ырымдап тегеретүү, кудайга жалынуу, үйдөгү сүйүнүч, ыраазылык, адамды урматтоочулук. Бул үрп-адаттын мааниси терең.

Аксарбашыл айтуу Жүрөк сезген кырсыкты алдын ала болтурбай коюуга жасалган далбас. Кудайдан шыбага күтүү үчүн айтылган өтүнүч. «Ээ, кудай аксарбашыл» деген сөздүн артында, ушул кырсыктан аман калса, кой соем, кан чыгарам, түлөө өткөрөм (аксарбашыл – башы сары ак кой соем) деген маанини билдирет. Албетте, «сактансаң сактайм» деген Кудайдын шерти бар.

Бертик суроо Бул – бели нооказдап (мертинип) калган адамды эмдөө аракети. Илгери элибиз көбүнчө боз үйдө тургандыктан бала-бакыра өзү көрүнбөй туруп, сузгуну эшиктен үйгө сунчу. Үйдүн адамдары аны дароо түшүнөт, өзүлөрүн көргөзбөй сузгуга колунда барын салуу. Көбүнчө ага ун, май, эгин, туз, эт, сүт өндүүлөр түшөт. Бели мертинген аны ошол турушу боюнча бышырып ичет, жейт. Мындан ооруга дабаа болгон. Азыр деле айрымдарды – тигинден-мындан бирдеме суроочуларды «бертик сурагансып» деген өтмө мааниде сөз айтылып жүрөт.

III. Жыйынтыктоо.

Ырымды адамдар өздөрү жаратат, алардын жамандыктан сактап жакшылыкка багытталган, аман алып калыш үчүн жасалган иш-аракети.

Ырым-жырым ата-бабалардан калган. А

Сабактын темасы: **Чыдамдуулукта чалкып жаткан дениздей бол.**

Сабактын максаты:

1. Окуучулар, чыдамдуулук – адамдын жакшы сапаттарынан экендиги боюнча талкуу жургузуу менен ынанышат.
2. Оздорунун адамдык сапаттары жонундо ой-жугуртуп, оздорун оздору сындогоо уйронушот.
3. Оз оюн эркин айтууга, жолдошторунун оюн уга билууго конугот.

Сабактын жабдылышы: суроттор, макал-лакап жазылган ватман.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу.

Окуучуларды жоктоо. Класстын тазалыгына конул болуу. Сабактын максатын тушундуруу.

II. Киришуу учун суроолор:

Адамдын кандай жакшы сапаттарын билесинер?

Ушул сапаттар озунордо барбы?

Кандай жаман адаттар жонундо айтып бере аласынар?

Озунорго жакпаган адаттарынар барбы?

III. Мугалимдин созу:

Ар бир адам оз алдына максат коёт, ал максатка жетуу учун бардык мумкунчулугун жумшайт. «Улуу жолду адам озу жасайт, жол адамды улуу кылбайт» -деген соз бар.

Силердин да албетте алдыга койгон максатынар бар. Максатка жетуу силерден коп эмгекти, чыдамдуулукту талап кылат. Кыргызда «Кыбыраган кыр ашат» деген жакшы соз бар. Бул создун мааниси акырын кыймылдоо деген эмес, максатына карай, чыдамдуулук менен дайыма алга карай ырааттуу жылуу, токтоп калбоо, же болбосо баштаган ишинди, тушкон жолунду таштап салбоо дегенди билдирет. Ар бир иштин оз кыйынчылыгы бар. Ошол кыйынчылыкка чыдасан, аны женесин жана оз максатына жетесин. Чыдамдуулук адамдар

менен мамиле кылууда да ото керектуу сапат. Кээ бир адамдардын суйлоо манерасы, уну же кыймыл аракети ж.б. сага жакпай калышы мумкун. Дароо тескери мамиле кылбастан, аны чыдамдуулук менен угуп, тушунууго аракет кылсан, анын жакшы жактарын коро аласын.

IV. Талкуулоо учун суроолор:

1. «Чыдамдуулукта чалкып жаткан дениздей бол» деген создун маанисин кандай тушуносунор?

2. Кайсы учурда чыдамдуулук керек? Кайсы учурда чыдап эле отура бербей аракет кылуу керек?

(талкуу жургузуп окуучулардын ой-пикирин угуу керек).

Азыр балдар, эки топко болуносунор. Ар бир топ озуно берилген тапшырма боюнча талкуулап, жыйынтык чыгарып, оз пикирлерин жакташат.

Силер албетте билесинер кыргыздын аты очпос улуу акындары бар. Ошол акындарыбыздын биринин быйыл 150 жылдык маарекеси белгиленип жатат. Ким айтат бул кайсы акын? (Токтогул Сатылганов)

Дагы бир классик акыныбыз жаш эле козу отуп кетсе да, кыргыз адабиятына очпос ырларды, поемаларды, котормолорду мурас калтырып кеткен. Бул акын жонундо жакында эле кинотасма тартылып, корсотулду.

- Бул кайсы акын? (Алыкул Осмонов). Бул акындардын эконоун тен турмушу ото оор болгон. Канчалык кыйынчылыкта жашаса да, алар оз максатынан тайган эмес. Оздорунун чыдамдуулугу менен баарын женип, аттары алтын тамга менен жазылып тарых беттеринде калды.

Анда эки топко 1-тапшырма:

1-топко: Токтогул Сатылгановдун

2-топко: Алыкул Осмоновдун

чыдамдуулугу кайсы убактарда айрыкча байкалат? Пикирлеринерди жыйынтыктап айтасынар. Сурот менен корсотууго да болот.

2-тапшырма: Анда эмесе создун корку болгон макал-лакаптарга кезек берели. Планшетте жазылган макалды толуктап, маанисин тушундуруп бергиле. Кайсы топ биринчи тапса жооп берет. Туура эмес айтса экинчи топ жооп берет.

*Он колундун ачуусун.....(сол колун менен бас).

*Сабырдын тубу-.....(сары алтын)

*Жуз жыл жашасан —.....(жуз жыл оку)

*Адамды адам кылган.....(эмгек)

*Адам болуу аста-аста.....(акмак болуу бир паста)

*Абийринди жашындан(сакта)

V. Жыйынтыктоо.

Женген топ аныкталып, активдуу катышкан окуучуларга алкыш айтылат.

VI. Уйго тапшырма беруу.

Мен кыйынчылыкка чыдай аламынбы? - деген суроого жооп жазып келгиле.

**Сабактын темасы: Ч.Айтматов-кылымдын
залкар жазуучусу.**

Сабактын максаты:

1. Ч.Айтматовдун дуйно мамлекеттеринин жана элдеринин арасында таанылышынын фактыларын үйрөнүшөт.
2. Окуучулардын дуйно таануусу, суйлоо кондумдору калыптандырылат, Ч.Айтматовдун чыгармачылыгы боюнча маалымат алышат.
3. Оз элинин улуу инсандарынын омуруно, чыгармачылык ишмердүүлүгүно шыктануу сезимдерин ойготушат. Алардын үлгүсүндө тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: Ч.Айтматовдун суроттору. Белгилуу адамдардын ал жонундо айткан создору жазылган плакат.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

Сабакта колдонулуучу «Алтын эреже» (дидактикалык талап):

- 1.убакытты баалай билуу;
- 2.активдуу катышуу;
- 3.башкалардын пикирин угуу, созун болбоо;
- 4.жаны идея, тажрыйбаларды каалоо;
- 5.чыгармачыл тажрыйбаларды аткаруудан баш тартпоо ж.б.

2. Мугалимдин созу:

12-декабрда Чыңгыз Төрөкулович Айтматовдун 85 жылдык мааракесин кыргыз эли эле эмес буткул дуйно жузу белгилегени турат. Анын омуру чыгармачылыгы боюнча соз кылып кетели

Чыңгыз Төрөкулович Айтматов (1928-2008) – кыргыз жана орус тилдеринде жазган советтик жана пост-советтик жазуучусу, кыргыз ССРнин эл жазуучусу (1974), Социалисттик Эмгектин Баатыры (1978), Кыргыз Эл Баатыры.

Балалыгы

Чыңгыз Төрөкулович Айтматов 1928-жылы 12-декабрда азыркы Кыргыз Республикасынын Талас облусунун Киров районуна караштуу Шекер айылында мамлекеттик кызматкердин үй-бүлөсүндө туулган. Ал кезде Шекер айылы СССРдин РСФСРинин Кыргыз АССРинин Талас кантонунда болчу. Атасы Төрөкул Айтматов КПССтин Кыргыз обкомунун катчысы болгон. Төрөкул 1937-жылы репрессияланып, 1938-жылы жазыксыз жерден "пантүркист" катары атылып кеткен. Эл ичинде кадыр-барктуу, көрүнүктүү адамдардан болгон. Апасы, Нагима Хамзеевна Айтматова - теги боюнча караколдук татар. Жергиликтүү театрда актриса болгон. Билимдүү, эл оозуна алынган, акылдуу аялдардан болгон. Анын атасы Хамза Каракол шаарындагы бай жана интеллектуал татарлардан болгон.

1942-жылы II Дүйнөлүк согуштун кесепетинен Чыңгыз Айтматовго мектепти убактылуу таштоого туура келет. Ал убакта Айтматов 14 жашта эле. Шекер эли аны кат-сабаттуу болгондуктан айыл өкмөтүнүн катчысы кылып шайлап коёт. Ошол кезде жаштардын арасында кирилче кат тааныган улан-кыздар саналуу гана эле (калгандары кыргыздын арапча же латынча жазмаларын билишкен). Жаш Чыңгыздын башына кыйынчылыктар түшөт. Бирок ал баарына чыдамкайлык менен туруштук бере алды..

Андан кийин ошол эле согуш жылдарында райондук салык чогултуучу болуп иштейт. Айыл калкынан салык чогултат. Бирок согуш маалында ага салык чогултуу оңойго турган жок. Бир жылдан кийин, 1944-жылы август айында бул ишин өз эрки менен таштайт да, тракторлук бригаданын эсепчиси болуп иштейт. 1946-жылы, сегизинчи классты аяктагандан кийин

Жамбылдагы зооветеринардык техникумга окууга өтөт. 1948-жылы техникумду мыкты аяктап бүтүргөндөн кийин Кыргыз айыл-чарба институтуна окууга кирет. Аны дагы 1953-жылы мыкты аяктайт.

Чынгыз Айтматовго дүйнөлүк кадырбарк алып келген, анын новаторлук калеминен жаралган 60—70 – жылдарда жазылган «Бетме-Бет», «Жамийла», «Биринчи мугалим», «Саманчынын жолу», «Жаныбарым, Гүлсары», «Ак кеме», «Эрте келген турналар» аттуу повесттери болду. Кийинки мезгилде жазуучу роман жанрынын үстүндө ийгиликтүү эмгектенип, «Кылым карыткан бир күн» (1980), «Кыямат» (1986) жана «Кассандра тамгасы» (1995) аттуу чыгармаларды жарыялады. Анын чыгармачылыгына коомдун орчундуу саясий, социалдык жана нравалык проблемаларынын курч коюлушу, интеллектуалдуулук, жалпы адамзаттык маселелердин философиялык өнүткө чечилиши, адам баласынын жан дүйнөсүн ичкериден психологиялык талдоолордон өткөрүшү жана жалпылоосу мүнөздүү.

1990-жылдардан баштап СССРдин жана Кыргыз Республикасынын дипломатиялык миссияларын башкарган.

2008-жылы 16-майда Татарстанда сапарда жүргөн чагында бөйрөгүнүн иштебей калганына байланыштуу жазуучуну Германиянын Нюрнберг шаарынын ооруканаларынын бирине жеткиришет. Ал жакта 2008-жылдын 10-июнунда пневмония оорусунун кесепетинен жазуучу көз жумду.

Маркумдун сөөгү Кыргызстандагы Чүй облусундагы Аламүдүн районуна караштуу Чоң-Таш айылындагы Ата Бейит көрүстөнүнө коюлду.

3. Топтордо иштоо:

Класска сары, кызыл, жашыл карточкалар таркатылып берилет. Карточкалардын тусуно жараша класс окуучулары уч топко болуношот. Ар бир топко тапшырмалар берилет. Алар чогуу талкуулап, жообун бир окуучу чыгып айтып берет.

1-тапшырма:

Ч.Айтматов же анын чыгармалары жонундо белгилуу адамдардын ой-пикирлерин же жазган ырларынан корком айтып бергиле.

М. «Жамийла- дуйнодогу махабат жонундогу эн сонун баян» (Луи Арагон) ушул эле чыгарма жонундо «Суйуунун гимни» (А.Стиль)

Кыргыз элинин залкар акындарынын бири Асан Жакшылыков Айтматовду эскерип, "Чыңгыз Айтматовго аза баллада" деген балладасын жараткан.

Кыргыз тили жана адабияты мугалими, билим берүүнүн отличниги Айым Талгатбек кызы "Жылдыз өчпөйт" эскерүү ырын жазган. 2009-жыл. ж.б.

2-тапшырма:

1-топко: Жазуучу тузгон жаныбарлардын образдарын атагыла.

Жооп:Гулсарат, Акбара, Ташчайнар, Каранар, Бугу Эне, Жаабарс...

2-топко: Жазуучу тузгон балдардын образдарын атагыла.

Жооп: Самат, Авалбек, Даул, Анатай, Султанмурат, Мырзагул,...

3-топко: Жазуучу тузгон терс каармандарды атагыла.

Жооп:Кочкорбаев, Орозкул, Ысмайыл, Сегизбаев, Базарбай,...

3-тапшырма:

1-топко:Ч.Айтматовдун торт гана каарманы бар чыгармасы кайсы?

Жооп: «Дениз бойлой жорткон ала добот» Орган, Мылгун, Эмрайн, Кириск.

2-топко: «Кыямат»романында Базарбайды соттосонор канча статьяда айыптайт эленер?

Жооп: Экологияга зыян келтиргендиги учун, далилсиз адамды куноологондугу учун, уй-булодогу зордук-зомбулугу учун.

3-топко:Сыр сандык. Бул сандыкттын ичиндеги зат эки адамды бактылуу кылат. Ал эмне?

Жооп: «Кызыл алма» Бактагы эн акыркы кызыл алманы болушуп жегендер бактылуу болот деп айтылат чыгармада.

4. Жыйынтыктоо:

Кылымдын залкар жазуучусу Ч.Айтматов озу отсо да , экинчи омурун жашап жатат деп айта алабыз. Ага биз окуучулар, алтындан эстелик тургуза албасак да, чыгармаларын окуп омур бою аздектеп, алардан озубузго эн жакшы таалим -тарбия алып, келечегибизге жол тапсак болот.

Сабактын темасы: Уят өлүмдөн катуу.

Сабактын максаты: Бул сабакта окуучулар ата - бабаларыбыз намысты бек туткан, “Уят өлүмдөн катуу”деген принципти катуу кармап, шермендечиликтен көрө өлүмдү артык көргөн намыскөй адамдар болгондугуна ынанышат жана өздөрүндө ушундай нарктуу салтты кармоо сапаттарын калыптандырышат .

Сабактын жабдылышы: макал - лакаптар, ар - намыс, уят, намыскөйлүк жөнүндө санат ырлар .

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу моменти.

2. Мугалим сабактын темасы менен окуучуларды тааныштырат.

3. Мугалимдин окуучулар менен өтүлө турган тема боюнча маеги.

Мугалим: Балдар, “Уят өлүмдөн катуу”-

дегенде эмнени түшүнөсүңөр ? Ушул темада кандай окуяларды билесиңер?

Көргөн кинолордон, окуган жана уккан окуялардан айтып бергилечи.

Окуучулардын жоопторун угуп, талкуулап, кыргыз үчүн уят болгондон көрө өлүм артык экендигин ата-

бабаларыбыз тарыхта болгон окуялардан мисал келтирип айта жүрүшкөндүгүн биз билебиз. Азыр мен силерге ошондой окуялардан бирди айтып берейин.

4.Мугалим окуучуларга бир уламышты баяндап берет.

Кайсы бир жоо чабышта кызыл кыргын, сары сүргүндө өмүрүн тобокелге салып, тикелей жоо качырып эрдик көрсөтүп, айылын сактап калган жигитти жоо кеткенден кийин айылдын аттуу -

баштуу адамдары, нарктуу карылары чогулуп сый көрсөтүп калышат. Кырк канат бозүй тигишип, үйдүн ичи толо, жигитке төрдөн аксакалдардын жанынан орун берилип,

жигиттин жоо чапкандыгын даңазалашып, кызышып кымыз ичилип, чечиле чер жазышып отурган кез.

Ошондо кызыткан кымыздын күчүбү же жоо чапкандагы эрдиктин даңазасынын күчтүүлүгүбү, айтор баатыр ичтен түйүлгөн желди башкара албай үн чыгара кете берди. Үй ичин өлүк жымжырттык каптады. Көздөр бири -бирин тиктештен уялып, үнсүз сүкүт узакка созулду. Бул жымжырттыкты жигиттин жанында олтурган карыя буздун. “Ээ балам, сендей баатыр үчүн бул анча деле уят иш эмес, боло берет балам, кана дасторконго карайлы”- деп жигитти колтукка туртту. Жигит эт -

бетинен кетип, бөйрөктөн аккан кан дасторконду канга буюду.

Көрсө жигит уяттын күчүнөн, эбак эле канжарын алып кыңк этпестен бөйрөгүнө матап өз өмүрүн кыйган экен.

Мына эмесе уят өлүмдөн катуу деген сөз ушундан калган турбайбы.

Уйго тапшырма:

«Уят олумдон катуу» деген темага эссе жазып келуу

Сабактын темасы: Уурулук-бул кылмыш.

Сабактын максаты:

1. Билим беруучулук: Окуучулар уурулуктун маанисин жана ал кылмышка алып баруусун тушунушот, уурулук жана анын жазасы жонундо жонундо маалымат алышат.
2. Онуктуруучулук: Окуучулар уурулукка барбоонун, ага каршы курошуунун жолдору менен таанышышат.
3. Тарбия беруучулук: Окуучулар бири-бирин сыйлоого, ынтымактуулукка, жаман адаттардан алыс болууга тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: Плакаттар , суроттор.

Сабактын тиби: Стандарттуу эмес.

Сабактын формасы: Сахналаштырып корсотуу.

С а б а к т ы н ж у р у ш у :Алып баруучу: -Учурдагы койгойлуу маселелердин бири- бул...

1-окуучу: Мектеп рэкетчилиги.

2-окуучу: Зомбулук.

3-окуучу: Уурулук.

4-окуучу: Хулиганчылык.

5-окуучу: Аракечтик.

6-окуучу: Наркомания.

7-окуучу: Таксикомания.

Жалпы окуучулар: Мунун баары-кылмыштуулук. Бул илдеттер менен курошуу жалпыбыздын милдетибиз.**Алып баруучу:** Албетте, уурулук да – кылмыш. Ууру деген ким?

1-окуучу: Бироонун мулкун билгизбей алып койгон адам.

2-окуучу: Бироонун чонтогунон акчасын же телефонун алып качкан бала.

3-окуучу: Класста тыныгуу маалында классташтарынын сумкасынан буюмун алып, катып койгон окуучу.

4-окуучу: Уюшуп алып, бирөөлөрдүн малдарын алып чыгып , сатып жиберген адамдар.

Алып баруучу: Эмне учун адамдар уурулукка барышат?

1-окуучу: Жокчулуктун айынан.

2-окуучу: Таалим-тарбиясы начар болгондуктан.

3-окуучу: Азгырылуунун айынан.

4-окуучу: Аракка же наркотикке акча табуу учун.

5-окуучу: Бай болуу учун.

6-окуучу: Кумар, козино оюндарын ойноо учун.

Алып баруучу: Эми бизге келген юристконсультанттарга соз берсек. Алар бизге уурулукка барган адамдарга кандай жазалар колдонулаарын айтып беришсин.

1-юрист:

164-берене – уурдоо. Уурдаганда , башкача айтканда бироонун мулкун билгизбей алып кеткенде – уч эселенген айып салынат же эн аз айлык акынын элуу эселенген нормасын толоп берет, болбосо эки жылга чейинки моонотко эркинен ажыратууга жазаланат.

2-юрист:

Уурдоо:

1. Адамдардын тобу тарабынан

2. Олутту олчомдордо жасалганда

3. Жабырлануучунун озунон (чонтогунон же сумкасынан)уурдалганда – уч эселенген айып салынат жана мулкун конфискациялоо менен эки жылдан алты жылга чейинки моонот ко эркиндигинен ажыратууга жазаланат.

3-юрист:

Уурдоо:

1. Уюмдашкан топ тарабынан

2. Ири олчомдо

3. Мурда уурулук менен эки же андан коп жолу кесилген адам тарабынан

4. Турак жайга же башка сактоочу жайга мыйзамсыз кируу менен жасалганда Мулкун конфискациялоо менен беш жылдан он жылга чейинки моонотко эркиндигинен ажыратууга жазаланат.

4-юрист:

Эскертуу :Башка бироонун мулкун укукка жат турдо куноолуунун же башка адамдардын пайдасына акысыз алып коюу, ал жеке пайда коруу максатында жасалганда. Менчик ээсине же бул мулктун башка ээсине зыян келтирилгенде , мунун озу уурдоо катары тушундурулот.

Алып баруучу: Уурулукка барган адамдарды ушундай жазалар кутуп турат. Андан башка ал адамдын жана анын жакындарынын кадыр-баркы эл ичинде ото томондойт. Келечегине балта чабат. Ошондуктан достор

Окуучулар:Эч качан уурулукка барбайбыз!

Алып баруучу: эгерде мектепте уурулар пайда болсо кантип жана кимдер менен иштешибиз керек?

1-окуучу: Адатта уурулук менен айрым гана балдар алакеттенет, ошондуктан аларга каршы классташтарынар, курдаштар менен биримдигинер ото кучтуу болсун.

2-окуучу: Мушташууну, алардын жазасын берууну максат кылбагыла, бирок бул ыпластыкка туп тамырынан каршы экенинерди ачык билдиргиле, женишке жетишкенче туруктуулугунарды корсоткуло.

3-окуучу: Мектептеги активисттер, мектеп парламенти сыяктуу уюмдар менен биргелешип жыйындарды откоргуло, ачык тушунуктуу, мыйзамга туура келе тургандай чечим кабыл алгыла.

4-окуучу: Мектептин директору, окуу- тарбия болумдорунун башчылары, мугалимдеринер аркылуу ата-энесине, туугандарына ушундай иш менен алектенип жаткандыгын билдиргиле.

5-окуучу: Жардылыктан уурулукка барып барып жаткандар болсо, ачык акция уюштуруп, аларга жардам корсоткуло. Ар киминер оз кошумчанарды кошкула. Аларды камкордукка алгыла.

Алып баруучу: Оспурумдордун арасында уурулардын пайда болуусуна мектеп рэкеттери да себепчи болушат. Рэкет деген ким? Класстер тузобуз. Окуучулар кластер формасында туруп, рэкетчиликтин маанисин тушундуруп беришет.

Мугалим : Мына балдар, бугунку сабагыбызда уурулук кантип пайда болоору жана кандай жазаланаары, ошондой эле кылмыштын алдын алуу учун эмне кылуу керектиги жонундо талкууладык. Элибизде мурдатан эле айтылып келе жаткандай “Укпайт деп ушак айтпа, корбойт деп уурулук кылба”. Жаман адаттарга берилсен, кылмыш жасасан, ал эч качан жазасыз калбайт. “Кыныр иш кырк жылда да билинет” дегендей бир кун албетте жазасын алат. Жабырлануучулардын каргышы, мун -зары “Кудай жазанды берсин” деген оор созго такалат. Ошондуктан балдар, эч качан уурулукка барбай, оз мээнетибиз менен жашаганга уйронолу.

Тарбиялык саат томонку ыр саптары менен жыйынтыкталат:

1-окуучу: *Эстуу болсон элин суйот ар качан,
Карылардын капка салгын айтканын.
Бололу биз ыйман куткон жакшы адам,
Бойго жетип, адеп жыйнап, окуган.*

2-окуучу: *Капа кылбай эне менен атаны,
Жаман жорук, тентектиктен качалы.*

*Таанылып мектепке да, элге да,
Эн адептуу мыкты окуучу катары.*

3-окуучу: *Бийман болсо олко онугот жогору,
Тартип менен бейбаштыкты жоёлу.
Элге керек келечектин ээлери,
Эн ыймандуу уул-кыздар бололу.*

4-окуучу: *Оолак болуп жаман жорук кылыктан,
Орун тапсак кен кесири турмуштан.
Ар убакта бизге болоор ыраазы,
Ата-энебиз оксу болбой сыймыктан*

Сабактын максаты: Улуттук кол өнөрчүлүктүн башаты кайда?

Сабактын максаты:

1. Окуучулар бул тарбиялык саатта “Ата көргөн ок жонот, эне көргөн тон бычат” - деген накыл сөздүн маанисин терең түшүндүрүү;
2. Ата - бабалардын кол өнөрчүлүгүнө башка элдердин суктанганына тарых күбө экендигин окуучуларга жеткирүү;
3. Уз, зергер - деген сөздөрдүн маанисин түшүндүрүү.

Сабактын жабдылышы: боз үйдүн макети, калпак, комуз, кыяк.

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу.

2. Мугалим бул сабакта кыргызда “Ата көргөн ок жонот, эне көргөн тон бычат” - деген накыл сөздүн сакталып калгандыгын тарыхый фактылар - дын негизинде окуучуларга түшүндүрүп берүүсү керек. Себеби биздин ата - бабаларыбыз жасаган сыр найза, ач албарс кылыч, жоо октору ийине жеткире таптал ып, зор чеберчилик менен жасагандыктан ташты кыя чабууга даремети жеткен. Ошонд уктан атактуу Чынгыз хан жортуулга чыгар алдында бүтүн кыргыз усталарына согуш куралын жасаткан. Кыргыз усталарынын атайын коргонуу үчүн жасаган калкан, туулга лары эң сонун, алып жүрүүгө жеңил, найза жана кылычты өткөрбөгөн бышык болгон. Ал эми уз энелерибиз мисалы, Каныкей энебиздин Манас атабызга тиккен ак олпогуну н керемет сырын айта келсек сөз жетпейт .

Ошондой эле кыргыздын боз үйүн , кол өнөрчүлүгүн аталарыбыздын акылмандуул угун, энелерибиздин уздугун бүткүл дүйнөгө даңазалап турган кыргыз бренди десек жа ңылышпайбыз.

Ошондуктан тарыхка көз чаптырсак, кыргыз улуу эл болгонуна ынанабыз.

Кыргыз элинин улуттук өнөрүнүн символикасы болгон шырдакка, кийизге кайрылсак, анын кооздугуна таң калып, философиялык ой жүгүртүүлөрдү баамдоого болот. Жараталыш жасап койгон килемдин дал өзү... Бул жерден өң-түстүн бири-бири менен айкалышын, көктөмдө көз жарган байчечекей гүлдөрүнүн өңүн көрсө болот.

Шылдырап аккан булактын наз үнү угулуп тургансыйт. Тоо арасында аркар-кулжалардын

беймарал жайылып жүргөн элеси. Мына ушунун бардыгын шырдактын оюм-чийимдеринен көрсө болот. Ал отуз-кырк жыл бою пайдаланылат. Ал эми кыргыз элинин баш кийимине көз чаптыра турган болсок, адеп эле калпак көзгө урунат. Анын формасы - ак мөңгүлүү Ала-Тоо символу. Калпак кыргыз элинин визиттик карточкасы болуп эсептелет. Аны кадыресе жумушка да, салтанаттуу жолугушууга, кечелерге да кийсе болот. Эс алуу жайларында, курорттордо кийип жүрсө, көркүнө чыгат. Аны кыргыздар кадырлаган, сыйлаган адамына белекке беришет. Калпак

менен жакшынакай салттарды байланыштырышат.

Калпак менен жакшынакай салттарды байланыштырышат.

Азыркы кезде кыргыз кийими европалык модадан кем калбайт, мезгилге жараша өзгөрүп, жаңырып турат. Ошону менен бирге эле кыргыз кийими өзүнүн улуттук маанисин, колоритин жоготпостон, накта улуттук элементтерин кошо ала жүрөт. Алар күндөн күнгө жаңыланып, толукталып келет. Өң-түс жагынан алганда, улуттук кийим ачык түстү көп колдонот. Ак түс актыкты, тазалыкты, сулуулукту билдирет. Жаш колуктунун кийими ак түстөн болгон. Кыргыз оюу-чийүүсүнөн мал-жандын элестерин, жаратылыштын, бак-дарактардын, өсүмдүктөрдүн элементтерин көрүүгө болот. Ошондой эле элге мүнөздүү болгон ой жүгүртүүлөрдү, кыял-тилектерди, үмүт-каалоолорду баамдоого болот.

Азыр да улуттук кол өнөрчүлүктөн уучубуз кур эмес. Буга далил Асоль Молдакматованын мода көргөзмөсүнүн Америкада, Парижде саякат жасап жүргөндүгү

3. Окуучулардын арасында

кол өнөрчүлүккө кызыккандар барбы алар муну кимден үйрөнүштү. (суроо- жооп негизинде пикир алышуу)

Уйго тапшырма: Кыргыздын улуттук кол өнөрчүлүгүн чагылдырган сурот тартып келуу.

Сабактын темасы: Улук болсон, кичик бол.

Сабактын максаты:

1. «Улук болсон, кичик бол»- деген накыл создун маанисин тушунушат.
2. Адептүүлүккө, сылыктыкка тарбияланышат. Жоопкерчилик сезимин өстүрүшөт.
3. Улуу адамдардын кичүүлөрдүн алдында жоопкерчилиги чон экендигин түшүнүшөт.

Сабактын жабдылышы: макал-лакаптар жазылган плакат.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу:

Сабактын темасын, максатын түшүндүрүү.

II. Адептүүлүк боюнча ырлар:

1-окуучу: Улууларды урмат кылып журулу,
Кичууларду сыйлаганды билели.
Тарбиялуу, адептуурок жетилип,
Кыргызстан – олкобузду суйолу.

2-окуучу: Карыялар таалим берип ундогон,
Жаман болбой, жакшы жолго кир деген .
Улуулардын бизге берген улгусу,
Осуп жатат, гулдоп жатат миндеген.

3-окуучу: Аткаралы сылыктыктын талабын,
Милдетинди тартып менен карагын.
Кыргызымда кайрымдуулук канында,
Кимдин кандай тескеп коёт абалын.

Хор: Озгоргон коом , заман туру башкараак,
Жол корсотсок, жаштарыбыз такшалат.
Биримдикте бекем болуп туралы,
Сылыктык бул эн биринчи уй-булодон баиталат.

III. «Улук болсон, кичик бол» - деген кептин чечмелениши:

«Аракеттен адат жаралат, адаттан муноз жаралат, муноздон тагдыр жаралат» (В.Теккерей) дегендей эн алгач биз жакшы адаттарга уйронушубуз керек экен. Ким озунун омурун акыл-эстуу жашоого арнаса, ал учун турмушта жаман оор абал болбойт, ал абийирдин азабын тартпайт. Андай адамга бир эле туйшук бар, эл менен жакшы мамиле тузуу, тынчтыкта жанаша жашоо, тумушун акыл-эстуу уюштуруу. Эми балдар, «Улук болсон, кичик бол»- деген накыл создун маанисин тушунууго аракет кылалы. Кимде кандай ойлор бар? (балдардын жообун угуп, алардын оюн кубаттоо жана билгизбей толуктоо керек).
- Уйунордо ининерге (синдинерге) кандай мамиле жасайсынар? Ойлонуп коргуло. Алар бир нерсени сурап калса «Ушуну да билбейсинби, башы жок!» деген учурларынар болду беле? Эми силерден улуулар силерге ушундай создорду айканда жагабы? Албетте жок. Ошон учун озунордон кичууларго сураган нерсесини жатыгы менен тушундуруп, аларга сылык мамиле жасоонор

керек. Адам канчалык улуу болсо, ошончолук кичипейил болуусу керек.

Улуулар озунон кичуулордун, чон кызматта иштегендер кол алдында иштегендердин алдында жоопкерчилиги чон болот. Ошон учун инин эконо урушуп кетсен, апан сени айыптайт. Адамдын жашы чонойгон сайын акылы да осот. Демек ининдин акылы жетпеген нерсеге сенин акылын жетет, ошондуктан жанжалды сен токтотушун керек. Кичуулорго ызаат корсотуп, кичипейил жана камкор болуу керек.

IV. Жыйынтыктоо:

Адам канчалык улуу мартабага жетсе, ошончолук карапайым болуусу керек.

Мен чонмун деп керсейген, кичуулорго жогортон караган адамдар андан ары чоноё албайт. Келгиле анда кичипейилдик, сылыктык жонундо накыл соз, макал-лакаптардан айтып королу:

Улууга урмат, кичууга ызаат.

Сыйласан сыйлуу болосун.

Сыйлашпаган тууганын, сыр айтпаган душмандай.

Сый сыйга жарашат, сый билбеген адашат.

Сый кором десен, сыйлай бил.

Сыйга сый, сыр аякка бал.

Сыйдын чеги болбойт.

Сыйлаганга аш таппасан, сыпаалыкка соз тап.

Сыйлап койсон карынды, карын сыйлайт баарынды.

Жетсе да башын булутка, жолдошунду унутпа.

Уйго тапшырма:

“Адептуулук”- деген созго кластер тузуп келуу.

Сабактын темасы: Менин үй- бүлөм бул-...

Сабактын максаты:

1. Уй-булонун коомдук, социалдык, жана адеп ахлактык мааниси жонундо тушунук алышат.
2. Уй-булолук биримдикке, ата-энесин жана бир туугандарын урматтап сыйлай билууго, уй-було курууда жоопкерчиликтуу болууга тарбияланышат

Сабактын жабдылышы: уй-було жонундо макал-лакап, накыл создор Жазылган плакат. Суроттор.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

Сабактын темасы, максаты менен тааныштыруу.

2. Киришуу учун суроолор:

Уй-було курамы кимдерден турат? Уйунордо кимдер бар?

Уй-булонордо ким башкаруучу? Ким эн улуусу?

Уй-булонордогулордун туулган кундорун билесинерби?

Уйунордогулордун толук аты, фамилиясын билесинерби?

Уй-булонордо кандай салттар, адаттар бар?

3. Мугалимдин созу:

Уй-було коомдун кузгусу, бул жерде адамдар тарбияланып, муноздору калыптанып, эмгекке болгон мамиле бекемделип, улууларды урматтоо, кичуулорду ызаттоо, идеялык жана маданият байлыктарыбызды барктоо сезими уялай баштайт. Уй-булодогу мамиле, бири-бирин урматтоо, адамды баалоодогу эн жогорку корсоткуч болуп эсептелет. Уй-булодогу тынчтык- бейкуттук, сый- урмат эн кымбат нерсе. Эгерде уйдо тынчтык болсо, байлык да, максат да, бала да, бакыт да болот.

Мамлекеттин мыйзамы болгондой эле ар бир уй-булонун озунун мыйзамы бар, демек мамлекетти президент башкарган болсо, уй-булону ата башкаrsa, ал уй булодо тартип, баланы тарбиялоо жана уй-булону каржылоо да жакшы жолго коюлат. Эгерде бардык жагынан топ келген уй-булор коп болсо мамлекет да бекем, кучтуу болоору шексиз. Уй-було мамлекеттин ячейкасы. Уй кирпичтен куралган сыяктуу, уй-булодон мамлекет куралат. Уй-булодо мамлекеттин келечек жарандары осуп тарбияланат.

4. Макал-лакап, накыл создор:

Тарбия, салт-санаа, келечекке жол уй-булодон башталат. Бир уй-булодо чонойгондордун оздоруно муноздуу адаттары, кылык-жоруктары болот. “Жакшы уй-булодон чыккан” деген соз менен адамга ишеним пайда болот.

Эмесе уй-було жонундо макал-лакаптардан айтып королу:

Уйдун кулу да, падышасы да озунсун, андыктан кулдай иштеп, падышадай жаша.

Бала бактысы ата-эне мээриминде, ата-эне бактысы баласынын ийгилигинде.

Ата-эненин кадырын, балалуу болгондо билерсин. Агайындын кадырын, жалаалуу болгондо билерсин.

Уядан эмнени корсо, учканда ошону алат.

Ата коргон ок жонот, эне коргон тон бычат.

Уул жакшысы – урмат, кыз жакшысы – кымбат.

Эне сыйлаган элге жагат, ата сыйлаган абийир табат.

Эне-уйдун куту, ата- аскар тоо.

Аганы коруп ини осот, эжени коруп синди осот.

Балалуу уй- базар, баласыз уй- мазар.

Бейиш эненин таманы астында.

Ар бир макалды талкуулап, маанисин окуучулар чечмелейт жана мугалим толуктайт.

5. Жыйынтыктоо:

*Атаныкы уй-було тактысы,
Эне деген уй-було бактысы.
Чогултат ынтымак менен ырыскы,
Бирдикте болсо баарысы.*

*Уй-булодо болсо ынтымак,
Ырыскы буткул чогултат.
Жылмаю кетпей жузундон,
Бактылуу омур курушат.*

Уйго тапшырма:

Оз уй-булоондо сакталган салт санаалардан жазып келүү.

Сабактын темасы: Сен жана сенин убактын.

Сабактын максаты:

1. Ар бир кунду туура пландаштыруунун пайдалуу жактарын тушунушот.
2. Убакытты туура пайдаланууга конугот. Пайдалуу иш аракет менен алектенуунун артыкчылыгын сезет.
3. Озун озу тарбиялоого уйронот. Эстетикалык тарбия алат.

С а б а к т ы н ж у р у ш у :

I. Уюштуруу :

Жакшы маанай тартуулоо. Ар бир окуучу жанындагы окуучуга жакшы каалоолорун айтат.

II. Киришуу :

Мугалим : Балдар , бугунку темада «Биз убактыбызды кантип пайдаланып жатабыз?» жана «кунду пландаштыруу деген эмне?» сыяктуу суроолорго жооп издеп коробуз.

Адегенде бул суроолорго озунор жооп берип коргуло:

- Убакытты туура пайдалануу деген эмне?
- Убакытты текке кетируу дегенди кандай тушуносунор?
- Бир кундо эмнелерди аткарууга болот?
- Бир кун бою эч нерсе кылбасан озунду кандай сезесин?
- Маданий эс алуу деген эмне?

Балдардын жоопторун угуп, ар бир жооп боюнча башкалардын оюн сурап, талкуу жургузууго болот.

III. Конугуу иштоо: Бир кунду кантип откоробуз?

Силер азыр окуучу болгондуктан, планынардын эн негизги болуугу мектептин расписаниесин койууга болот. Анда планыбызды экиге болулу: мектепке чейин, мектептен кийин. Мектепке чейин албетте убакыт аз, бирок кээ бир нерселерди аткарууга болот. Мисалы, денени чыныктыруучу конугуулар, машыгуулар. Буларды аткарууга улгуруу учун оз убагында туруу жана шайдоот кыймылдоо керек. Ал эми уйкудан кеч тургандар же эрте турса да илен-салан кыймылдагандар тамактанганга да улгурбой калышат. Кайсы учурда убакыт текке кеткенин озунор айта аласынар.

Мектептен кийинки убакыт бир топ кенири. Ошондуктан бул убакытты бош убакытка жана созсуз аткарылуучу иштерге болуугу болот. Созсуз аткарылуучу иштерге сабактарга даярдануу, уй-тиричилигине жардам беруу, жуунуу ж.б. лар кирет. Эми бош убакыт жонундо кенири суйлошолу.

- Эч нерсе кылбагандык менен бош убакыт дегенсоздор бирдей маанини билдиреби?
- Силер кантип эс алганды жакшы коросунор?- Эч нерсе кылбаган учурда кандай эс аласынар?

Бул суроолор боюнча окуучулардын ой-пикирин угуп, талкуулайбыз. Эми негизги маселе ушул бош убакытты кантип откоруу жонундо болмокчу. Бош убакытты да экиге болуугу болот: эч нерсе кылбай эс алуу жана маданий эс алуу.

Бош убакыт – бул адамдын оз эрки менен , оз каалоосу менен, башка бироонун буйругусуз, озунун эркин иш аракетинен турат. Бул убакытты адам маданий иш-чаралар менен откоруп озунун акылынын осушуну , денесинин чыналышына аракет кылуусу керек. Китеп окуу, теле беруудон, интернеттен пайдалуу маалыматтарды алуу акыл эсинин, интеллектуалдык денгээлинин осушуну таасирин тийгизет. Спорттун турлору менен алектенуу, таза абада сейилдоо ден соолугуна он таасирин тийгизет.

Ушинтип биз ар бир кунубузду озубузду туура багытта онуктуруугу пайдалана алабыз.

- Убакытты текке кетируу деген эмне?

Бош убактыбызда эч нерсе кылбай ашыкча уктап, максатсыз эле нары-бери басып, арак ичип,

Бироолор менен жон эле талашып тартышып, мушташып журсонор деле убакыт отуп кетет. Бирок бул иш- аракетинерден силерге эмне калды? Боштук, конул калуу, жакындарынарды капа кылуу ж.б. Ал эми озунордун акыл-эсинердин осушуно эч нерсе кошулбады. Ден соолугунарга зыяны тийди.

IV. Убакыт жонудо макал-лакап, учкул создор:

- *Убакыт деген учкан куш.
- *Бекер олтурганча, бекер иште.
- *Эрте тургандын ырыскысы коп болот.
- *Бугунку ишти эртенкиге калтырба.
- *Откон омур-очкон от.
- *Текке кеткен бир саатты, жыл бою кууп жетпейсин.
- *Ар нерсенин оз убагы бар.
- *Уктаганы жатып тураарынды ойлон.
- *Убакыт алтындан кымбат.

Ар бир айтылган накыл создордо терен ой жатат . Ошондуктан бул создор кылымдан кылымга отуп калбай келе жатат. (Ар бир макалды талкуулоо керек).

V. Жыйынтыктоо :

Убакытты туура пайдалануу менен биз озубуздун он сапаттарыбызды онуктурууго, эмгекчилдикке, сергек жашоого мумкунчулук алабыз.

Элибизде илгертен калган убакытка байланыштуу айтымдарды да кайталап койолу.

- *кеч киргенде ыксыз кулбойт,
- *беймаал убакта чач албайт,
- *карангыда кузгуго каранбайт,
- *тан азанда ыйлабайт,
- *кечинде оорулуунун абалын сурабайт,
- *карангыда туш жоорубайт,
- *кун чыкканча уктабайт,
- *беймаал убакта жатпайт,
- *танкы наарды(тамакты) таштабайт.
- *бироонукуно барсан, кечки тамагын кутпо ж.б.

Уйго тапшырма:

Бир кундук регламент тузуп келуу

Сабактын темасы: Оң колундун ачуусун, сол

КОЛУҢ МЕНЕН БАС.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ

Сабактын максаты:

1. Адамдардын ортосундагы айырмачылыктарга сабырдуулук менен мамиле жасоого уйронушат. Озун-озу тарбиялоого багыт алышат.
2. Толеранттуулук дегенге тушунук алышат Толеранттуу болууга умтулуусуна оболго тузулот.
3. Озунун кулк мунозу жонундо ой жугуртууго багыт алып, ачууга алдырбоого уйронуусуна оболго тузулот

Сабактын жабдылышы: Тематикалык плакаттар, суроттор.

Сабактын журушу:

I. Таанышуу. Конугуу иштоо.

Мугалим: Азыр силер менен конугуу иштейбиз. Ар биринер бирден барак алып «Мен киммин?» деп жазгыла. Андан кийин озунордун турмуштук ролунарды-ким экенинерди жазып чыккыла. Мисалы, окуучу, уул, кыз, небере. Кандай экенинерди (элпек, жалкоо, боорукер ж.б.), тааныштарга кандай, ал эми бейтааныштарга (улууга, кичууга) кандай мамиле жасаганынарды ж.б.ларды жазсанар болот. Эми класс 4 топко болунуп, ар бир топ ичинде талкуулагандан кийин, иргелип, тастыкталган ролдорду 4окуучу доскага жазышат.

Ролдордун тизмесине кошумчалар киргизилиши мумкун. Мисалы, «кошуна», «тааныш», «жургунчу», «бейтааныш» ж.б. айрым ролдор турмуштун агымы менен озунон озу жоюлуп кетет, айрымдары омур бою сакталып калат.

Тыянак: Эгерде биз бири-бирибизге чыдамдуулук, сабырдуулук, урматтоочулук, тушунуучулук менен мамиле кылсак, анда бизге турмуштук ролубузду аткаруу алда канча женил болмок.

II. Талкуу учун суроолор:

Эгер бироого ачуулансан эмне кыласың?

Ачуу менен бироону капа кылып, ачуун таркаган сон окунгон учурларынар болгонбу?

“Он колундун ачуусун сол колун менен бас” – деген создун маанисин кандай тушуносунор?.

III. Толеранттуулук деген эмне?

Толеранттуулук деген создун келип чыгыш тарыхына кайрылып королу.

XVIII-XIX кылымдарда Францияда Беневенттик князь Талейран Перигор деген адам жашаптыр. Ал Франциянын бир нече окмотунун тушунда катары менен эч алмаштырылбастан, тышкы иштер министри болуп иштеп туруптур. Талейран ар тараптуу таланттуу адам болгон экен, арийне, баарынан мурда айлана –тегерегиндеги кызматкер адамдардын оюн, маанайын туя билуу менен, урматтап мамиле жасай билген, проблеманы башкалардын таламдарына залалын тийгизбгендей чечуунун жолун таба билген адам болгон экен. Ошол эле учурда оз принцибине бекем туруу менен кырдаалды башкара билчу экен.

Биз кеп кылып жаткан «толеранттуулук» деген тушунуктун мааниси дал мына ошол жон билги саясий ишмер, тарыхый инсан Талейран Перигордун ысмына байланыштуу чечмеленип калыптыр. Ал бизче сабырдуулук деген маанини билдирет.

Эми бул тушунуктун маанисин чечмелеп королу. Адам озунун жашоо турмушунда ар кыл улуттардын, маданияттардын, социалдык катмарлардын окулдору менен баарлашат, алака тузот, ошондуктан ал оз элинин да, башка элдин да маданий баалуулуктарынкадырлап урматтай билууго уйронушу, алакалашуунун жолун таба билиши ото маанилуу болуп саналат. Андан тышкары, инсандык сапат катары толеранттуулук(сабырдуулук) кутулбогон жагдайлардан ийгиликтуу чыгып кетиш учун да зарыл болуп саналат. Сабырдуулук кыла албаган адамдар турмуш тушуктурган озгоруулорго туруштук бере алышпай, чапчандык кылып жиберишет да, башкалар менен алакаларын бузуп алышат же мамиле тузо алышпайт.

1995-жылдын 16-ноябрында ЮНЕСКОнун Парижде откон башкы конференциясында «Толеранттуулук принциптеринин декларациясы» бекитилген. Ошондуктан 16-ноябрь – Эл аралык толеранттуулук куну деп жарыяланган.

Толеранттуулук-башка улуттагы, маданияттагы, диний ишенимдеги жана социалдык чойродогу адамдардын этностордун, социалдык топтордун ортосундагы оз ара чыдамдуулук жана сабырдуулук менен ынтымактуу ымалада болуу учун психологиялык жактан даяр болуучулук жана жигердуу адеп-ахлактык мамиледе болууга умтулуучулук.

Интолеранттуулук – мазмуну боюнча толеранттуулукка карама каршы келген абал.

IV. Кластер тузуу.

Толеранттуулук термининин мазмуну коп кырдуу жана коломдуу экендигин, мааниси терен болоорун томонку кластер тузуу менен корсотолу. «Толеранттуу болуш- бул...» (жооптор доскага илинет).

Тыянак: Демек толеранттуу мамиле- сый урмат менен мамиле кылуу, тушунуучулук, чыдамдуулук менен мамиле кылуу. Интолеранттуу (толеранттуу эмес) мамиле-чыдамсыздык, урматтабагандык, сыйлабагандык, душмандык мамиле.

V. Мугалимдин жыйынтыктоочу созу:

Анткени мен- мен боломун,

А сен болсо-сен болосун.

Жолукканда тушунсок бирибизди бирибиз,

Кандай сонун шай келгени дилибиз!

Элибизде айткандай “Ачуу-душман, акыл-дос”. Ачуулануу менен эч бир ишти туура бутурууго болбойт. Канчалык ачуун келсе да, озунду токтотконго аракет кылуу керек. Ачууга алдыруу менен аткарылган иш кобунчо озунорго да, башкаларга да зыян келтирет.

**Сабактын темасы: Телефондо суйлошуу
маданияты.**

Сабактын максаты:

1. Окуучуларынын коопсуздугунун алдын алуу жана алардын мобилдик маалыматтуулугун жогорулатуу
2. Окуучуларда мобилдик байланышты пайдалануудагы жүрүм-турум маданиятын калыптандыруу.
3. Телефон менен баарлашуунун , мобилдик жүрүм-турум эрежелерин уйронот.

Сабактын жабдылышы: Суроттор, буклет.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу.

Окуучуларга алтын эрежени кайталатуу. Жакшы маанай каалоо.

2. Жаны теманы тушундуруу.

Бүгүнкү күндө уюлдук байланыш ар бир кыргызстандыктын жашоосун байырлап келет. Башкача айтканда өзүбүздү бизди

курчаган чөйрөнү байланышсыз элестете албайбыз.

Уюлдук компаниялар

көрсөтүп жаткан байланыш кызматтары кары-жашыбыз дебестен баарыбызга жеткиликтүү.

- Мобилдик байланыш деген эмне? Ал кантип пайда болгон?

Ушул суроолорго жооп издейли. Алгачкы ачылыштар

1888-жылы немец физиги Генрих

Герц электромагниттик радиотолкундар боюнча ачылыш

жасап жана аларды изилдеп чыккан. Кийинчерээк орус

окумуштуусу Александр Степанович Попов Г.Герцтин

изилдөөлөрүнө таянуу менен атайын шайман ойлоп чыгып,

электр толкундарын каттоо боюнча эң жөнөкөй алгачкы

радио кабыл алгычты жасаган.

1973-жылы Нью-Йорк шаарында Motorola дүйнө жүзү

боюнча эң алгачкы уюлдук байланыш базалык станциясын

ишке киргизген, ал станция 30 дан ашпаган гана абонентти

тейлеп жана жердеги линиялар менен байланыштыра алган.

Ал эми эң алгачкы уюлдук телефон 1 кыштын(кирпич)

көлөмүндө болуп 1 килограмм 150 грамм салмакта

болуп, 1973-жылдын 3- апрелинде ушул телефондон чалуу

аткарылган. Бул күндү уюлдук байланыштын туулган күнү

десек болот.

- Эмне үчүн байланыш уюлдук деп аталат?

Радиотүйүн менен камтуу аймагы "соталарга" – алты бурчу

бар аймактарга бөлүнөт. Анын ар биринин ичинде базалык

станция жайгашкан. Базалык станция келип түшкөн сигналды

борборго берип турат. Коммуникация борборунан

чыккан сигнал абонент турган башка сотанын базалык

станциясына берилет.

«Соталар » - аймакты бөлүүнүн эң ыңгайлуу жолу,

мейкиндикти үнөмдөөгө шарт түзөт. Уюлдук компаниянын

коммутатору түзүлүшү боюнча аарынын уюгуна окшош.

3. Талкуулоо.

- Мобилдик телефон менен маданияттуу колдоно алабызбы?

Телефон менен баарлашуу маданияты:

Мобилдик жүрүм-турумдун эрежелерин билүү жана аткаруу — бул абоненттин баарлашуу маданиятынан жана татыктуу тарбиясынын кабар берип турат.

- «Сураныч, мобилдик телефонуңузду өчүрүп койсоңуз» деген эскертүүнү көргөн учурда, мобилдик телефонуңузду сөзсүз өчүрүп коюңуз. М: учакта бара жатканда, медициналык мекемелерде ж.б..
- Сабакта, жыйындарда, театрда, музейлерде, көргөзмөлөрдө, кинотеатрларда болгон учурларда өз мобилдик телефонуңузду “добушсуз” же “Үн почтасы” режимине коюп алууну эстен чыгарбаңыз. Болбосо, Сиздин телефонуңуздун рингтону башкалардын тынчын алуусу мүмкүн.
- Өзүңүз үчүн жагымдуу болгон жана башкаларга жолтоо болбой турган рингтондорду тандаңыз.
- Эгерде спектаклдин же кинонун учурунда, жана да китепканада болгон учурда билдирүү жөнөтүү керек болуп калса баскычтардын сигналдарын өчүрүп алыңыз.
- Коомдук жайларда : дүкөндөрдө, транспортто, лифтте ж.б. жерлерде мүмкүн болушунча акырын жана кыска сүйлөшсөңүз, маегиңиз менен жаныңыздагыларга жолтоо болбойсуз.
- Китепканада болгон учурларыңызда телефонуңузду “добушсуз” режимге коюп алып же мүмкүн болушунча акырын жана кыска сүйлөшкөнүңүз талапка ылайык.
- Рингтондор үчүн айланадагыларды чочутуу же аларды мазактоо иретиндеги жагымсыз үндөрдү, одоно сөздөрдү колдонууга болбойт.
- Башкалардын телефондорун жеке максаттары үчүн колдонуу жана башка бирөөлөрдүн телефон номурун уруксаатсыз берүү туура эмес.
- Өз мобилдик телефонуңуздагы рингтондордун үнүн

бийик чыгарып же акырындатууну кааласаңыз, үйүңүздөн жөнгө салганыңыз талапка ылайык, коомдук жайлардан башкаларга тоскоол болосуз.

- Өз мобилдик телефонуңузга башка адамдарды сүрөткө же видеого тартуудан мурда ал адамдардын уруксаатын алуу керек.

- Биз колдонуп жүргөн заманбап телефондор кирген, чыккан, кабыл алынган жана кабыл алынбаган чалууларды каттап калышат. Эгерде сиз чалып жаткан адам учурунда жооп бере албаса күтө турганыңыз туура болот. Абонент мүмкүнчүлүгү болгон учурда өзү чалат.

- Жумушка байланышкан маселе менен жумуш күнүнө чейин жана ал аяктагандан кийин чалуу, майрам же дем алыш күндөрү чалуу ылайыксыз. Саат 9дан кечки 22 .00гө чейин жеке чалууларды аткарууга болот. Көрсөтүлгөн убакыттан эрте же кеч чалууга туура келип калган учурларда сөзсүз түрдө тынчын алганыңыз үчүн кечирим сурап, мүмкүн болушунча азыраак сүйлөшүүгө аракет кылуу керек.

- Ар бир адамдын жеке жашоосуна болгон укугу болот — тексттик билдирүүлөрдү уруксаатсыз окуп жана башка бирөөнүн телефонундагы чалуулардын тизмесине кызыгуу маданиятсыздыкка жатат.

Уйго тапшырма

Азыркы кезде телефон окуучуга пайдалуубу же зыянбы?
Ой толгоо жазып келуу

Сабактын темасы: Суу – өмүрдүн булагы.

Сабактын максаты:

а) Билим берүүчүлүк максаты:

- Кыргыз жерин жана суу байлыктарын баалоону түшүнүүгө аракеттенишет
- Суунун адам жашоосундагы зарылдыгын андашат.

б) Өнүктүрүүчүлүк максаты:

- “Сууну сыйла” деген ырды жатташат.
- Кабыл алууга, көңүл бурууга, ой жүгүртүүгө, колдонууга үйрөнүшөт.

в) Тарбия берүүчүлүк максаты:

- Ата мекендин артыкчылыгын сезишип, анын баалуулуктарын барктоого тарбияланышат.
- Сууну булгоо, ысырап кылуу туура эмес экендигин билишет.

Сабактын усулу: Аңгемелешүү, лекция

Сабактын жабдылышы: көлдөрдүн, дарыялардын, суреттөрү

Сабактын жүрүшү:

1.Уюштуруу:

2.Өтүлгөн темага байланыштуу түзүлгөн кластер, синквейндерди талкулоо.

Мугалимдин созу:

Кыргыз жери суулары менен данктуу. Ар бир өрөөндө мөңгүдөн келген суулар бар.

Суулар кошулуп чоң дарыяларды түзөт. Кыргызстандын атактуу дарыялары Нарын, Чүй, Кара-Дарыя, Ак-Буура, Жазы, Көкөмерен-жерибиздин көркү. Кээ бир жерлерде дарыялар топтоло берип, көлдү пайда кылган. Кыргызстанда Ысык-Көл, Чатыр-Көл, Соң-Көл, Сары-Челек аттуу тоо көлдөрү бар. Мындан тышкары көп жерлерден булактар агып чыгат. Мекенибизде 150дөн ашык дары булактарыбыз бар Аларга эл, Ысык-Ата, Арашан, Нарзан, Кара- Шоро, Кыз- Булак, Аюу-Булак деген булактардан дары суулар агып чыгып турат. Биздин жаратылышыбыз эң эле кооз.

Суу жонундо эмнелерди билебиз:

1.Жер бетиндеги суу үч абалда кездешет. Суюгу –суу, газ абалындагы- буу, катуу абалындагы- мөңгү жана түбөлүк муздар. 2.Адам үчүн суудай зарыл нерсе жок. Аны ичебиз, жер сугарабыз кир жууйбуз, үй тазалайбыз.

3. Жер алдынан казганда тереңден суу чыгат. Жер алдында да суу бар.
4. Үйдө гүлдөр сонун өсөт, демек өсүмдүктөргө суу керек.
5. Таза суу жерибиздин байлыгы, аны кор тутпайлы, сактайлы.

Суу жонундо ырлар:

*Таза аба, таттуу суу
Көңүлдөргө жакчуу суу
Туулуп өскөн айылым,
Жакишы жердин жакишысы*

*Жер жүзүнө жайылып,
Толуп чыккан аккан суу
Жети кабат жер астын,
Жарып чыккан аккан суу.*

Жел жүрдү, шамал болду. Булут каптады. Күн күркүрөдү.
Жаан жаай баштады, катуулады, жер суу болду,
өсүмдүктөр суу ичти, жаан басылды, күн ачылды.

Табышмактар:

Жутуп алып бууну,
Жерге себет сууну.
Асманда учуп жүргөнү,
Элестетет ак кууну. (Булут)

Макал-лакаптар:

Суу атасы – булак,

*Сөз атасы кулак.
Суу сыйлаган зор болоор,*

*Суу кордогон кор болор.
Суу дыйкандын - каны,*

*Жер- дыйкандын- жаны.
Ташкын сууда таш агат.*

Жыйынтыгында суу жөнүндө синквейн түзүү менен сабакты жыйынтык тоо

СУУ

Түссүз, муздак.
Агат, сугарат, тазалайт.
Суу- бул өмүрдүн булагы.
Жашоо.

Үйгө тапшырма:

“Суу”- деген темада кластер түзгүлө.

Сабактын темасы: **Жол жээгинде сатылган дарбыздар уулуу.**

Сабактын максаты:

1. Жол жээгинде сатылган дарбыздардын кантип уулуу, зыяндуу болуп калаары жонундо маалымат алат.
2. Озунун жана жакындарынын ден соолугу жонундо кам коруу зарылдыгын тушунот.
3. Оз оюн эркин айтууга жана бирөөнүн пикирин уга билууга конугот.

Сабактын жабдылышы: Суроттор: дарбыз сатылган жерлерден алынган ж.б.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу.

Теманын максатын тушундуруу.

II. Киришуу учун суроолор:

- Дарбызды кайсы жерден сатып алып жейсинер?
- Дарбыз жегенден кийин ооруп калган учурунар болгонбу?
- Дарбыз сатылган жерлерди суроттоп бергиле.

III. Жаны теманы тушундуруу.

Мугалим: «Адамдын организми жеген тамагынан турат» дегендей, жеген тамагыбыз жонундо толук маалымат билигенибиз озубуздун ден соолугубуз учун кам коргонубуз болуп эсептелет. Дарбызды баарыбыз эле жакшы коробуз жана ден соолукка эн пайдалуу деп билебиз. Бирок анын кайсы жерде сатылып жатканына конул буруу керек экендигине бугун ишенебиз деп ойлойм. Анда балдар, томонку суроо боюнча оз оюнарды айтып коргуло:

- Жол жээгинде сатылган дарбыздардан ден соолукка кандай зыян келиши мумкун? (Окуучулардын ойлорун угуу керек)

Мугалим: Жол боюнда сатылып жаткан дарбыздар жонундо санитардык коопсуздук

боюнча мамлекеттик инспекциянын маалыматы менен таанышалы.

- Жол боюнда сатылып жаткан дарбыздар, биринчиден, чанга болонот. Экинчиден, бир канча сатта эле автомашиналардан чыккан уулуу заттарды озуно синирип алат. Эреже боюнча, дарбыздар жерге тогулбостон, сатууга уруксат берилген жайларда бийигирээк текчелерге коюлуп сатылышы зарыл жана кун тийбегендей болуп тосулушу кажет. Жерге ыргытылып коюлган дарбыздардын билинбеген жаракалары аркылуу чан менен кошо микробдор да кирип кетиши мумкун. Анын устуно сатуучулар талаа-туздо колун жууп-жуубай дарбыздарды кармашып, анда микробдордун кобойушун ого бетер шартташат. Микроб менен чандар ичеги-карын ооруларын шарттап, тамак-аштан ууланууну жаратса, кээ биринде аллергияны чакырат.

Кийинки кездерде ичеги карын оорулары, аллергиялар жана рак мына ушуга окшош уулуу тамак-аштын эсебинен кобойуп баратат.

IV. Топтордо иштоо.

Жол боюнда сатылуучу дарбыздарга синип калуучу кочодон нары-бери откон машиналардан чыккан эн зыяндуу заттар томонкулор:

1. Азоттун оксиди
2. Комур суутеги
3. Альдегиддер
4. Коргошун
5. Бром
6. Хлор
7. Ыш
8. Бензпирен

Бул заттар боюнча изилдеп уйронуп келуу тапшырмасы уйго берилген. Бул тапшырманы кандай аткарып келгенинерди азыр топтордо иштоо менен корсотосунор. Класс окуучулары ирээти менен 1,2 деп айтышат, 1 дегендер 1-топ, 2 дегендер 2-топ болушат. Жогоруда аталган заттар карточкаларга жазылып коюлган. Ар бир командадан бирден окуучу келип, карточканы алып анда жазылган зат боюнча айтып берет. Жооптор томондогудой болушу керек:

Азоттун оксиди. Ал адамдын нервин дуулуктурот, медицинада наркоз учун анча кучсуз каражат катары колдонулат.

Комур суутеги. Алынуучу булагы болуп нефть, жаратылыш газы, таш комур эсептелгендиктен, ал организмге киргенде ооруну пайда кылаары анык.

Альдегиддер (суутектен арылтылган спирт). Уулуу, организмде топтоло беруучу жондомго ээ. Нерв клеткаларын ууландырат. Организмге киргенден тартып нервти дуулуктуруп, кыжырды келтирип, адам ачуулуу боло баштайт. Нерв ооруларынын турлору жаралат. Коргошун. Организмге киргенден кийин сооктордо топтолуп аны бузат. Оруларды алып келет.

Бром. Дем алуу жолдоруна киргенде былжыр челдерди дуулуктурот, мурундан кан агууну жана баш айланууну жаратат. Организмге коп кирип кеткенде аба жетпей, муунууну жаратып, ал тургай олумго жеткириши мумкун.

Хлор. Уулуу, муунтчу газ. Опкого коп олчомдо киргенде опконун куйугун жаратып, муунтат. Ушул касиети учун Биринчи дуйнолук согушта Германия ууландыруучу газ катары колдонгон.

Ыш. Коо-опкого ото зыяндуу зат. Автоунаалардан чыккан ыш, коо дамамат ичке кирип турса, ракты жаратат.

Бензпирен. Изилдоочулар бензпирендин жаныбарларга тийгизген терс таасирин изилдеп корушкон. Окумуштуулар аталган уулуу зат жаныбарлардын организмине тери, дем алуу органдары жана тамак-аш аркылуу кирип, акырында аларда рак жаралганын аныкташкан.

V. Талкуулоо .

1-топко талкуулоо учун суроо:

- Зыяны жок болушу учун дарбызды кайсы жерден алуу керек ?

2-топко такуулоо учун суроо:

- Дарбызды адам организмине зыянсыз болушу учун кандай сатат эленер?

Ар бир топ оз ара талкуулап, жыйынтык чыгарып жазып, анан бир окуучу чыгып окуп берет. Экинчи топ аларга суроо берсе болот.

VI. Жыйынтыктоо.

Ден соолугуна кам коруу учун ар бир адам озу аракет кылуусу керек. Эн алгач туура тамактануу, санитардык эрежелерди, тазалыкты сактоо. Ошондой эле жеген тамагын жонундо толук маалымат билип, зыянсыз гана азыктарды жегенге аракет кылуу керек. Биз соз кылган кооптуу дарбыздар адегенде эле жаш балдар менен кары-картандарга, оорукчандарга маселе жаратаары анык. Бугун кооптуу дегенге конул кош карап, кол шилтеп койгонубуз менен, эртен ден соолук озубузго эле керек. Андыктан азабын тартып жургучо, оорунун алдын алып, таза жерде сатылган эле дарбыздан жегенибиз он.

БИР АДАМ БИР КҮНДӨ КООПТУУ ДАРБЫЗДЫН КАНЧАСЫН САТАТ?

Бүбүжан Арыкбаевадан маалымат алгандан кийин ден соолукка кооптуу дарбыздан бир адам бир күндө канчасын сатарын байкап көрмөк болдук. Бишкектин Шабдан баатыр-Жибек Жолу көчөлөрүнөн түндүктү көздөй жүргөнүбүздө эле кыркалай тизилген дарбыз үймөктөрү көзгө урунду. Жерде, картондун үстүнө эле тизилип, түтүн, ыш, чаңга бөлөнгөн коон-дарбыздар... Жолдон түтүнүн уюлгутуп өткөн оор да, жеңил да машиналардын аягы көрүнбөйт. Дарбыз-коон четинде үргүлөп жаткан итти да, мышыкты да, керебеттерде уйпаланган жууркан-төшөктү да көрдүк. Мына ушундай жерде, ушундай абада сатылып жаткан дарбыздар да ээсин таап, өтүп жатат.

Сатуучулар менен сүйлөшсөк, алардын ар бири бир күндө 400 килограммдын тегерегинде, күн абдан ысыган күндөрү айрымдары 700-800 килограммга чейин сатышарын айтышты. Айланып өтүүчү чоң жолго (объездной) барганыбызда да дал ушундай эле көрүнүшкө туш болуп, ушундай эле маалымат уктук. Ошондо Бишкектин тегерегиндеги жол жээктерде 1 сатуучу 1 күндө 400 килограммдан сатты дегенде эле 100 адам 40 тонна (же 40 000

килограмм) ден соолукка кооптуу дарбыз сатат. Ал эми Бишкек боюнча 1 күндө 100дөн да көп адам дарбыз сатары турган кеп.

Кызыгы, айланып өтчү жолдон 1 мүнөттө канча машина өтөрүн эсептеп көрсөк, 25и өтүү (кээде мындан аз же көп болушу мүмкүн). Ал эми бир күндө мынча машинанын канчасы өтөт дейсиз! Ошончо машинанын түтүнүнөн чыккан уулуу газ тиги коондарбыздарга жабышып, анан сиңе баштайт. Дарбыздар толук өтпөсө, калганы эртеңкиге же бүрсүгүнкүгө калат. Демек, уулуу заттардын жабышканы ого бетер көбөйөт. Аларды ар ким сатып алат. Анан жеп, жогоруда айтылган уулуу заттарды кошо жутабыз. Мына, боордошум, өзүбүздүн ден соолугубузга көргөн «камкордугубуз

Сабактын темасы: Сөзүң аз болсо, ишиң саз болот.

Сабактын максаты: Жашоодо ата бабалардын “Сөздөн ишке өтөлү” деген нуска сөзүнүн маанисин терең талдоо менен экөөнү тең бир учурда аткарууга мүмкүн эместигин окуучулар түшүнүшөт.

Сабактын жүрүшү.

- 1. Уюштуруу моменти**
- 2. Сабактын темасы доскага жазылат.**
- 3. Темага киришүү:**

Мугалимдин балдар менен болгон байланышынан же маегинен сабак башталат.

Бул сабакта мугалим бабалардын Эй бала азыраак сүйлөп, көбүрөөк иш кыл. Тилинди кыбыратпай колунду кыбырат, ашың калса калсын ишиң калбасын, куру сөз эшекке жүк деген нуска сөздөргө көңүл бурдуруп жакшы иш аткарууда

сөз тоскоолдук кыларына ишендирүү керек.

Мисалы “Азыраак сүйлөп көбүрөөк иш кыл” деген нуска сөздү талдап көрөлү оозу же тили менен иш аткарбагандан кийин

Көбүрөөк сүйлөп, көбүрөөк иш кылып койсо болбойбу.

Себеби жашоодо ушундай бир эреже бар, бир эле учурда эки нерседен ут уш ала албайсың.

Ошондуктан ишин зарыл учурда тилиңди кыбыратпай колунду кыбырат деген накыл сөздү пайдалануу керек.

“Ашың калса калсын ишин калбасын” бул турмуштук зарылдыкты акылмандар бүгүнкү ишинди эртеңкиге калтырба дегенден келип чыккан. Ырас

иш үчүн тамак ичүүнү кийинкиге жылдырсак, анда сөз андан да кийинкиге жылдырууга боло тургандыгына окуучуларды күмөсүз ишендирүү

Андан кийин төмөндөгүдөй дагы бир макалды окуучулар менен чогуу талдап жыйынтык чыгаруу керек.

“Көп сөз эшекке жүк” эшек өзү жүк көтөрүү үчүн жаралган бирок көп сөз эшекке да оордук келтирерин адам качан андап

жетет.

Адамдар аябай оор иш кылганда, чарчап чаалыккан мезгилде маанисиз сөрдү уккусу келбей турганда буга макул болот.

Демек мындан иш учурунда сөздүн азыраак болгону абдан пайдалуу экендигине окуучуларды ынандыруу зарыл

Уйго таапшырма:

«Аз суйло, көп тыншап, ойчул бол» деген аталышта эссе жазып келуу.

Сабактын темасы: Саясатчы болуу – жооптуу

ИШ.

Сабактын максаты:

1. Саясатчы ким жана кандай болуу керек? –деген суроонун айланасында маектешип, окуучулар ой-жугуртууго чакырылат.
2. Окуучулар Кыргызстандын белгилуу саясатчылары жонундо маалымат алышып, талкуулашат.
3. Оз ойлорун эркин айта билууго жана башкалардын ой-пикирин уга билууго уйронот.

Сабактын жабдылышы: Суроттор.

Сабактын журушу:

Уюштуруу.

Суроолордун тегерегинде маектешуу уюштуруу:

- Саясатчы деген ким?
- Кайсы белгилуу саясатчыларды тааныйсынар?
- Аранарда саясатчы болууну каалагандар барбы?

Мугалим:

Кээ бирде саясат дегенди ким көп сүйлөсө эле ошол саясатчы дешет. Сүйлөгөндөрдүн баары эле саясатчы эмес, элдин жашоо-турмушун көздөгөн киши саясатчы. Саясатчылар бул саясий иштер менен профессионалдуу алектенген адамдар. Калктын саясий бир болугун эркиндигин жүзгө ашырат мамлекеттик ишти оз окулдору аркылуу ишке ашырат.

Коом мамлекеттик башкарууга жарамдуу чыныгы, нукура улуттук ЭЛИТАНЫ сүрөп

чыгышы керек! Тилекке каршы, ата-энесинен мыкты тарбия алып, ыймандуу чөйрөдө өскөн, табиятынан таза, таланттуу, татыктуу жана деңгээли бийик абдан көп адистер мамлекеттик башкаруу системасынан четте калууда. Бул жагдай саясый-коомдук системанын эң чоң, эч качан кечирилгис өксүгү болуп саналат. Анткени, өлкөнү өнүктүрүүгө «сак-саламат клеткалар» тартылбай, бардык орчундуу жерлерди өзүн-өзү жок кылууга алып келе турган, «жугуштуу илдетке чалдыккан клеткалар» ээлеп алган.

Акылман Конфуций мындай абал тууралуу минтип айткан экен: «...эгер ыймандуу адамдар бийликке керексиз болуп калса, анда өлкөнүн оор мезгилди баштан өткөрүп жатканынан кабар берет» деп.

ТАЗА МАМЛЕКЕТ – бул коомдук мамилелердин социалдык-саясый жана каржылык-экономикалык уюштуруусунун жаңы стандарты жана нугу.

Ашканада, дүкөндөрдүн кире беришинде, сыра ичүүчү жайларда жана коомдук мончолордо саясый ушактарды айтып, мамлекеттик бийликтин кемчиликтери жөнүндө кургак чечендик кылууну токтотуу керек! Өз жашообуз үчүн жоопкерчиликти толугу менен өзүбүз көтөрүп, жашоо-тиричилигибизди оңдоого шымалана киришер убактыбыз келди! БИЗ САЯСАТЧЫБЫЗ дегендерге бүткүл элдин талабын коёлу: «Же силер мамлекетти социалдык-саясый уюштуруунун ушундай стандарты менен форматын түзөсүңөр, же саясый ишмердиктен биротоло баш тартасыңар!»

Кытайдын Лу хандыгынан чыккан акылман, өмүр бою карапайым калктын арасында жашап, элдин муң-зарын ичкериден аңдап билген Конфуций: «ДЭ» күчүнө таянып башкаруу – бул, башка баардык жылдыздар айланып жылып жүрүшсө да ортодогу ордунан козголбогон «Алтын казык» жылдызына окшошууну билдирет» деп абдан таасын белгилеген. «ДЭ» сырдуу энергиясы – «Алтын казык» жылдызынын туруктуулугун башкарууга жетишкен, жогорку уюштуруучулукка ээ болуп, өзүн-өзү башкаруу системасындагы ыйык жөндөмдүүлүктүн өзү. «Алтын казык» – бул ЭЛ, анын кызыкчылыктарын башка бардык «жылдыздар» тегеренип жүрөт.

Ал эми саясат чөйрөдө чыңалуу бирде төмөн бирде өйдө, бирде тескери бирде оң болуп жүрө берет. Ал дагы ошол биз саясатчыбыз деген кишилердин ойлогон ою көздөгөн максатына жараша болот.

- Мамлекет башчы, эл башы болуу өтө жоопкерчиликти, өтө жогорку деңгээлдеги билимди, илимди талап кылат. Мамлекеттүүлүк дегенди, башкаруу дегенди тушунгон киши керек. Менин оюмча, эң биринчиден, өзүнүн абийирин, ар намысын сактаган, туу туткан киши эл башкара алат. Аброю демекчи, элди баалап, элине калп айтапаган, калп сүйлөбөгөн, өзүнүн иши менен жүрүш-турушу менен элинин ишенимине жеткен киши.

Экинчиден, эч качан уурулук кылбаган, ач көздүк карасанатайлык караөзгөйлүк кылбаган бирөөнүн капчыгына көз артпаган таза так адам болушу керек. Үчүнчүдөн, эл башкара турган киши бөлөк адамдын аброюн ар намысын сыйлаган, ишмердүүлүгүн билимдүүлүгүн сыйлаган эч убакта бирөөгө жамандык кылбаган киши. Ошол эл башкара алат. Ошол элдин ишенимине элдин сүймөнчүлүгүнө татыктуу болот. Бул тарыхыбызды баалай, сыйлай, барктай билишибиз керек. Эгерде баалай албасак анда

биздин келечегибиздин болушу күмөн болуп турат. Ал эми саясатчылар болгон боло берет, саясатчылар бугун бар, эртең кетет. Бирок ошол саясатчылардын ичинен өлкөнүн келечеги деп иштегендердин аты өчпөйт, түбөлүккө калат.

Владимир Ильич Лениндин айткан сөзү бар: “Үйдөгү ашпозчу дагы мамлекетти башкара алат”. Анын сыңарындай, эгерде биз өзүбүздүн келечегибизди ойлосо жаш саясатчыларды, адистерди даярдашыбыз керек. Конфуций айткан: “Элди зордук зомбулук менен убактылуу башкарсан болот, бирок элдин сүймөнчүлүгүнө ээ боло албайсың” деп. Анысы кандай курал менен болот экен башкарууга, бирок элдин колдоосуна ээ боло албайт экенсиң да. Эми мунун баарынан биз сабак алышыбыз керек...

Жыйынтыктоо:

Демек саясатчы болуу коп нерсени талап кылат экен. Ар тараптуу жана терен билим, жогорку интеллектуалдык денгээл, өз элин, жерин сүйүү, ардактоо, ишмердуулук, эмгекчилдик, жоопкерчилик ж.б.

Уйго тапшырма:

Белгилүү бир озуно жакан саясий ишмер жонундо ой пикир жазып келүү

Сабактын темасы: Саламдашпай соз баштаба.

Сабактын максаты:

1. Окуучуларда адептүү болуу жонундо ой жүгүртүүгө өбөлгө түзүлөт.
2. Окуучулар адеп билимин калыптандырышат, өзүн адептүү кармоого тарбияланышат.
3. Элдик каада-салтты, үрп-адатты баалоого конүгүшөт. Улууларды урматтоого, кичүүлөрдү сыйлоого чакырылат.

Сабактын жабдылышы: Макал-лакаптар жазылган плакаттар.

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу:

Сабактын темасы, максаты боюнча тушунук беруу.

2. Жаны тема:

Балдарым акыл-эстуу, адептуу болсо деп ар бир эле ата-эне тилек кылат. Ата-энебиз каалагандай бала боло алабызбы? Ата-бабаларыбыз байыртан эле адеп-ахлак маселесине олуттуу конул буруп келишкен.

Кылымдар бою түзүлгөн элдик мораль, ата-бабаларыбыз түзгөн улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөр– күнүмдүккө эмес, түбөлүктүүлүккө эсептелген, калктын тарыхый тажрыйбасынан жаралып, доорлор сыноосунан өткөн көөнөрбөс элдик этикалык нарктар, адеп-ыймандык мурастар.

Калыгул даанышмандын гуманисттик этикасы насыяттайт: «Орой айтсаң адамга жукпайт, орой сөздү киши укпайт, сылык-сыпаа сөз жетет, ал мээге эмес, жүлүнгө кетет». Элдик кеменгер Калыгулдун ишениминде оройлукту назиктик, сылыктык, ачууну токтоолук, сабырдуулук, жек көрүүнү мээрим менен сүйүү жеңет.

Саламдашуу адеби да элдик этикада орчундуу орунду ээлейт.

САЛАМ БЕРУУНУН АДЕБИ Жаш киши кары кишиге; Атчан киши жоо кишиге; Арка тараптан келген киши алдыда бара жаткан кишиге; Аз жамаат коп жамаатка салам берет. Улуу болсо да, кичуу болсо да, аз болсо да, коп болсо да бир жерден келген киши отурган кишиге салам берет.

Копчулукко салам берилгенде, алардын ичинен бироо саламды алик алса, калгандары алик албаса да болот. Эч кимиси берилген саламды алик албаса, анда копчулуктун ичиндегилердин бардыгы жооптуу болуп калат. Ал эми саламды берген копчулук болсо, алардын ичинен бироо салам бергенде эле суннот орундалган болот, калгандарынын салам беришинин кажети жок. Башкача айтканда, копчулуктун ичинен бир кишинин салам бериши калгандарынын жоопкерчилигин жойгондой эле, копчулуктун ичинен бир кишинин саламды алик алышы да калгандарынын жоопкерчилигин жоёт. Мусулман киши салам беруу менен дин боордошун кадырлап, урмат корсоткон болот. Биринчи салам берген киши Алла тааланын жана пайгамбарынын алдында дагы суймончуктуу болот. Салам бергендин сообу саламды алик алганга караганда кобурук. Пайгамбарыбыз мындай деп буюрган: “Адамдардын ичинен Алла тааланын алдында эн жогорусу – оозунуп салам айткандар” (Абу Давуд, Адеп, 144). Бир кишиден салам-дубай алып келгенин билдирген кишиге “Ва алейке ва алайхиссалам” деп жооп берилет. Бир катта жазылган саламга же кат менен, же соз менен жооп кайтарылат. Бир киши бироону “Баланчага менден салам айт” деп айтса, муну айтууга макул болгон киши убдасын орундатууга тийиш. Анткени айтам деп оз мойнуна алган бул милдет – бир аманат. Озунун уйуно кирген киши да уй-булосу менен учурашат. Азирети Анаска пайгамбарыбыз мындай деп айткан: “Уулум, сага жана уй-булоно берекет келсин десен, уй-булондун жанына барганда салам бер” (Тирмизий, Истизан, 10). Башка бироонун уйуно киргенде да салам берилет. Ыйык Куранда мындай деп буюрулган: “Оо, ыйман келтиргендер! Оз уйунордон болок уйлорго уруксат албай туруп, ун чыгарып уй ээлерине салам бербей туруп кирбегиле. Эгер ойлоп корсонор, бул силер учун дагы кайырдуу” (Нур суросу, 27-аят). Башка бироонун уйуно барганда, алгач уйго кируу учун уруксат суралат, андан кийин салам берилип анан ал-жай сурашып суйлошуу башталат. Намаз окуп жаткан, уйкудагы жана ажатканадагы кишиге салам берилбейт. Азан чакырылып жатканда салам беруу макуроо болуп саналат. Куран окуган же окулган Куранды угуп отурган кишиге салам беруу да – макуроо. Бирок азан чакырылып жана Куран окулуп жатканда салам бергендердин саламы алик алынат. Кутпа угуп жатканга да салам берилбейт. Тамак жеп жаткан кишиге оозундагысын жута электе салам берилбейт. Бир мечитте жамааттын бир болугу намаз окуп жатканда, бир болугу окубай турса, мечитке кирген киши намаз окубагандарга салам бере алат. Салам бербесе да суннотту кылбаган болуп эсептелбейт.

3. Бышыктоо:

Ата-бабаларыбыз тузгон улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөрдү муноздогон макал-лакап, накыл создордон айтып бергиле. Аларды чечмелегиле.

Саламдашпай соз баштаба.

Сыйлаганга аш таппасан, сыпаалыкка соз тап.

Улууга урмат, кичууго ызаат.

Сыйласан сыйлуу болосун.

Сыйлашпаган тууганын, сыр айтпаган душмандай.

Сый сыйга жарашат, сый билбеген адашат.

Уят олумдон катуу.

Сабырдын тубу сары алтын.

Жылуу созго жылан ийнинен чыгат. Ж.б.

4. Жыйынтыктоо:

“Карынын кебин капка сал” дегендей, ата-энебиз, улуулар айткан насаат создорду кунт

коюп угуп, конулго туйуп, озубузду адептуу, ыймандуу, нарк- насилдуу болуп чоноюуга, келечекте “жакшы” адам болууга умтулуубуз керек экен.

Сабактын темасы:

“Өзүн сыйлаган, өзгөнү сыйлай алат.”

С

а

Б) Өзгөлөрдү сыйлоо жана урматтоо, өзүндү сыйлоодон башталарына окуучуларды ынанышат;

К) Үч ууру жөнүндөгү уламышты айтып берүү менен өзүн сыйлаган адамдын өзүн сыйлабаган адамга караганда качандыр мезгилде адам баласына сый көрсөтүп жардам берерин түшүнүшөт.

Т) **Сабактын жабдылышы:** Макал лакаптар жазылган плакаттар

Н) **Сабактын жүрүшү:**

1) Уюштуруу .

2. Жаңы темага киришүү .

А) Окуучулар менен өтө турган тема боюнча маск .

М) Балдар , силер өзүн сыйлоо дегенде эмнени түшүнөсүңөр ?

Өзгөнү сыйлоо дегенде эмнени түшүнөсүңөр ?

К) Такыр эле сыйлоо дегенди кандай түшүнөсүңөр ?

Жооптор : Сыйлоо деген -

С) бул бирөөнүн жашын сыйлоо , бирөөнүн динин сыйлоо , бирөөнүн сөзүн сыйлоо , ат а) - энени сыйлап кадырына жетуу .

Б) . Ушул өтө турган темабыз тууралуу кандай макал - лакаптарды эстей аласыңар ? “Бирөөнү сыйласаң өзүң да сый көрөсүң”, “ Улууну урмат – та , кичүүнү сыйла” .ж.б.у.с.

3. Эми балдар мен силерге төмөндөгү окуяны айтып берейин , силер кулак салып уккула .

Илгери өткөн заманда үч ууру болуптур . Алар бир күнү хандын казынасына уурулукка киришип , көп алтынын уурдап кетишет . Эртеси уурулук жөнүндө билишип , хан

“кайдан болсо ууруларды тутуп менин алдыма тирүү алып келгиле , мен аларга хандын казынасын уурдоо кандай болорун көрсөтөт”-

деп аябай каарданат . Жигиттери туш тарапка ууруларды издеп жөнөшөт . Бир жерге барышса үч ууру түнү менен жол жүрүп өздөрү да аттары да чарчап , уктап калышат .

Ошентип алар колго түшүп калышат . Хандын алдына алып келишкенде , ал “ буларды кандай абалда кармадыңар” - деп сурайт . Анда жигиттердин бирөөсү : “Мына бул биринчи турганы астына атынын тер дигин салып , башына ээрин жазданып , үстүнө чапанын жамынып жатыптыр , ал эми калган экөө жерге эле жатып алышыптыр” - деп жооп берет . Ошондо хан “ биринчи ууруну кое бергиле , ал эми калган экөөнү дарга аскыла”- деп буйрук берет . Жанындагылар түшүнбөй калышыт да хан эмне үчүн мындай чечимге келгенин түшүндүрүп берүүнү сурашканда хан мындай дейт : “Биринчи ууру өзүн сыйлап артына куугун түшкөн болушуна карабай астына төшөнчү салып , үстүнө жамынчы жаап , башын жазданып жатып атпайбы , бул адамдын кадырына жете алат. Ал эми калган эки ууру силердин айтышыңар боюнча жерде эле оонап жатышкан тура , булар өзүн сыйлай албагандан кийин эч качан адамдын кадырына жете алышпайт . Ошондуктан буларды өлүм жазасына өкүм кылдым” - деп жооп берген экен.

4. Кана балдар бул уламышты уккандан кийин кандай ойго келдиңер ? Хандын чечимин туура деп эсептейсиңерби ?

Биринчи ууруну кандай сапаты сактап калды ? Калган эки ууру да тирүү калышы мүмкүн беле ?

5. Уй тапшырмасы .

Темабызга байланыштуу макал - лакаптардан таап жаттап келгиле .

Сабактын темасы : Ооматтуу Ошум сыймыгым

Сабактын максаты : Окуучулар өз шаары жөнүндө көптөгөн тарыхый маалыматтарды алышат. Ош шаарынын символу болуп эсептелген Сулайман – тоосу , Ак – Буура дарыясы тууралуу билгендерин айтышат ; Оштун байыркы шаар экендигине жана анын ыйыктыгына ынанышат.

Сабактын жадыбалы : сүрөттөр , иллюстрациялар.

Сабактын жүрүшү :

1. Уюштуруу .

2. Тарбиялык сааттын темасын жана максатын окуучуларга түшүндүрүү .

3. Окуучулар Ош жөнүндөгү ырды ырдоо менен сабак башталат .

4. Мугалимдин шаарыбыздын символдору кайсылар деген суроосуна окуучулар жооп беришет . Сулайман – тоо , Ак – Буура . Бул символдор балдар , табигый символдор . Ар бир эле шаардын символдору табигый боло бербейт . Мисалы: Париж шаарынын символу Эйфель мунарасы , бирок бул мунара Эйфель деген инженердин проектиси боюнча адамдар тарабынан курулган . Ал эми Сулайман – тоо менен Ак – Буураны дагы адамдар жасаганбы ?

Келгиле эми балдар тарыхый маалыматтарга көңүл буралы .

Ош шаары Борбордук Азиядагы эң байыркы шаарлардын бири . Окумуштуулар далилдегендей биздин эрага чейинки төртүнчү – жетинчи кылымдардан баштап Кыргызстандын түштүгүндө жер иштеткен жана мал баккан сак уруулары жашашкан . Тогузунчу – онунчу кылымдын аягында Ош шаарлардын ичинде көрүнүктүү орундарды ээлей баштады . Фергананын жана Чыгыш Түркстандын соода – сатык иштери Ош аркылуу өтүүчү Жибек жолу аркылуу жүргүзүлүп жатты . Сулайман – тоосу болсо соода каравандары үчүн багыт болуп кызмат кылган , алыстан эле көрүнүп , адамдар туура жолдо бараткандыгына көздөрү жеткен .

Жаратылыштагы ар кандай өзгөчө нерсе адамдарды өзүнө тарткандай эле Сулайман тоосу дагы сыйына турган жерге айланган, анын айланасындагы бардык нерсе: суу аба, чаң дагы ыйык нерсе болуп э септелген. Илгертен эле ыйык Курбан айтты

Ошто өткөрсөң, сыйынсаң тоого чыгып намаз окусаң,

Меккеге барып келген менен барабар айтып келишет.

Ал эми Сулайман

тоо деп аталып калганын себеби жөнүндө да ар түрдүү уламыштар айтылат. Ошондой уламыштардын бири Азирети Сулайман

пайгамбар ушул тоодо отуруп падышалык кылган деп айтылат. Ошондуктан

Сулайман пайгамбардын тагы деп аталып калган дешет. Ал эми Ак-

Буура дарыясынын Ошто жайланышы да кызык.

Бул дарыя шаарды так экиге бөлүп турат Канчалаган сугат жерлер Ак-

Буура дарыясынын суусу менен сугарылып, элге кызмат кылат.

Шаар, дарыя, тоо – булар дайыма үчилтик болуп бирге

4. **Окуучулар эки топко бөлүнүшөт :**

“Ак – Буура” жана “Сулайман – тоо”.

Командаларга 5 тен суроо берилет . Бардык суроолорго туура жооп берген команда жеңет .

Суроолор :

1. Ош пайда болушу боюнча кандай шаар ?
2. Эң байыркы шаарлардан кайсы шаарларды бил-р?
3. Оштун канча жылдык юбилейин белгилегенбиз ?
4. Ош шаарында канча калк жашайт ?
5. Ошко биз тараптан кире бергендеги эстелик кимге коюлган ?
6. Шаардын батыш тарабындагы эстелик кимдики ?
7. Аэропорттун жолундагы эстелик кимге арнап коюлган .
8. Оштогу кыргыз драмалык театры кандай деп аталат ?
9. Өзбек драмалык театры кимдин атын алып жүрөт?

Сабактын темасы: Өз мүнөзүңдү кантип тарбиялайсың?

Сабактын максаты:

Сүрөт тарттырып, тест алуу менен окуучулар кандай мүнөзгө ээ экендигине өздөрү ынанышат;

Бул сабак аркылуу окуучу өзүнүн

билбеген жактарын билип, терең тааный алуусуна шарт түзүшөт.

Сабактын жабдылышы : кагаз , калем фломастер .

Сабактын жүрүшү :

1 .Уюштуруу .

2. Сабактын темасы доскага жазылат .

3. Мугалим бул сабакта окуучуга өзүн - өзү таануусу үчүн сүрөт тарттырып, тест алуудан баштайт.

Бул оюндун шарттарын мугалим оозеки түшүндүрүп берет:

а) Бир барак кагаз аласыңар .

Б) . Ошол баракка тоонун, үйдүн, дарыянын, каптын (мешоктун) жана өзүнө жаккан бир жаныбардын сүрөтүн тартасыңар. Буга

20 минута убакыт берилет. Барактын четине фамилияңарды жазып койгула . Анан мага тапшырасыңар.

20 минутадан кийин мугалим барктарды топтоп алып, төмөндөгүдөй кылып чечмелеп берет:

4. Тоонун учтары шиш чуштугуй болсо адам өтө ачуусу чукул болуп чыгат

Боз үйдүн сүрөтүн тарткан окуучу патриот болуп эсептелет.

Дарыя үзгүлтүксүз тартылса адам өз алдынча иш кыла алат, ал эми дарыя үзүк үзүк тартылса өзүнчө иш кыла албайт, бирөөнүн көрсөтмөсү менен гана иш кылат.

Каптын (мешоктун) оозу буулуп тартылса адам өтө бышык , сараң болуп эсептелет. Ал эми каптын оозу ачык тартылган болсо адам к олу ачык , берешен март болуп эсептелет

Кайсы жаныбардын сүрөтүн тартса мүнөзү ошол жаныбардын мүнөзүнө окшош болот .

М: Иггин сурөтүн тартса өтө сак, мышыктын сүрөтүн тартса үйдөн чыкпаган, арстан же жолборстун сүрөтүн тартса айбаттуу эч нерседен кайра тартпаган адам.

5. Бул сабак аркылуу окуучулардын мүнөзүндөгү айрым кемчиликтерди аныктап, жоюуга аракеттенсе болот

же окуучулардын жакшы жактарын аныктап, өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Уйго тапшырма:

Мен озумдуу канчалык денгээлде таанып биле алдым? Суроого жооп жазып келуу

Сабактын темасы: Чыныгы намыс жана кур намыс.

Сабактын максаты:

1. Окуучулар чыныгы намыс менен кур намыстын айырмачылыгы жонундо тушунук алышат.
2. Ар намыс, адамгерчилик, акылдуулук жонундо ой жугуртууго туртку алышат.
3. Намыской болууга, патриоттулукка, эр журуктуулукко багыт алышат.

Сабактын жабдылышы: суроттор.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу.

Окуучуларды жоктоо. Класстын тазалыгына конул болуу. Сабактын максатын тушундуруу.

II. Киришуу учун суроолор:

- Адамда кандай жакшы сапаттар болот?
Ошол сапаттар силерде барбы?
Ар намыс дегенди кандай тушуносунор?

III. Мугалимдин созу:

Ата-баба салтында, ар бир элдин адебинде, урук, урууларда «кепке кемтик, сөзгө сөлтүк» болбошу үчүн этиет жүрүү, туура жолду багыттоо, ар намыстуулук, нукура таалим-тарбия көрүү сыяктуу сапаттарды аркалашкан. Бироолор бир күнөө кетирсе, ал айыл ичинде белгилүү. Ууру кылса, ушак суйлесе, эр олтурсе, эриш бузса, кийинки муундары үчүн да бетке чиркоо болуп, намыска жыгылышкан. «Алардын тукуму ушундай, ата-бабаларынан бери айтылып келе жаткан соз» -делет. Кеп-соз кыябы келе калганда башкача турде дал ошол айыптарын, таалуу жерин толгоп, айтууга кыргыздар чебер да, чечен да, жүйөөлүү да болушат. Мында, «Силер эмнеңерге мактанасыңар, бизди билбейт дейсиңерби?» – деп, соз баштаганда кепке шылкыят. «Уят олумдон да катуу» – дегендей мындай жагдайларына алар сына түшөт. Ошон үчүн ар бир журтчулук аяр жүрүшкөн. Эгерде уруусунан кимдир бироону кордогон болсо, ошол уруунун ар бир жигити намыстанган. Ар намысты коргоо алар учун баарынан ыйык болгон.

IV. Талкуулоо:

Эми балдар, чыныгы намыс жана кур намыс деген эмне экендигин чечмелеп тушунолу.

Журукко сакта акыл создун тамчысын,
Ала жатпа жамандыктын камчысын.
Адам деген атын жашайт кылымга,
Коргоп жаша адам деген намысын.

Ар намысы бар адам, эч качан адамдык сапаттарын жоготпойт. Озун жана жакындарын жаман созго калтырбайт. Ар намысын сактоону ыйык корот. Намыской адам ошондой эле озунун жакындарынын да уятка калуусун каалабайт. Ушак айтуу, уурулук кылуу, адепсиздик кылуу алар учун жат корунуш.

- Ал эми кур намыс деген эмне? (окуучулардын ойлорун угуу керек).
Туура айтасынар балдар, ушак угуп алып «мени мындай дептир» деп, кокурогун уруп жулкунуп калышат. Же болбосо, жарышып, ойноп утулуп калса аябай жаман иш кылгандай, жерге кире уялып, же туталанып калышат. Азыркы учурда акчасы аз, кийими жупуну болгону учун да намыстанып, уялып калышат. Бул учурларда кур намыска алдырбай «мен эч кандай уят иш кылган жокмунго?!» деген ой жугуртуулар болушу керек.

V. Жыйынтыктоо:

Чыныгы ар намыстуу адамдар бугунку кундо да бар, ошондой эле кыргыз элибиздин тарыхында коп болгон. Алардын ар намыстуулугу эл ичинде адеп-ахлакты сактаса, эл четинде жоодон коргогон.

Алты сан аман турганда,
Ыйык кыргыз жеримди,
Душмандын буту баскыча,
Асыл кыргыз элимди,
Тебелетип бөтөнгө,
Кор кылып карап жаткыча,
Туулбай туна чөгөйүн,
Тирүү жүрбөй өлөйүн,
Аткарбасам антымды,
Төшү түктүү жер урсун!
Көкө Теңир өзү урсун!!!

Манас атанын ушул улуу идеясы менен мекенибиздин уул-кыздары Барсбектен тартып Курманжан даткага чейин, Исках Раззаковдон тартып, Чолпонбай Түлөбердиевге чейин аба менен дем алгандай дем алып, элинин ар намысы учун оз жанын аябай, тарыхта жашап, күрөшүп келишкен.

Уйго тапшырма:

«Чыныгы намыс жана кур намыс» деген темага дил баян жазып келуу

Сабактын темасы: Укук жана милдеттер.

Сабактын максаты:

1. Конституция , мыйзам жонундо түшүнүккө ээ болушат.
2. Оз укугун коргой билүү, оз укугу үчүн күрөшүү зарыл экендигин түшүнүшөт. Мыйзамды сыйлоо керектигин түшүнүшөт.
3. Оздөрүнүн кругозорун остүрүүгө умтулуусуна комок берет. Патриоттуулукка тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: «Конституция- негизги мыйзам» боюнча маалыматтар, суроттор.

С а б а к т ы н ж у р у ш у :

I.Киришуу:

- Мыйзам деген созду кандай тушуносунор?
- Адам укугу жонундо эмне айта аласынар?
- Мыйзамды бузуу дегенди кандай тушуносунор?
- Укук менен милдет жонундо оюнарды айтып бергиле.
- «Баланын укугунун конвенциясы» боюнча отулгон сабактан эсинерде калгандарын айтып бергиле.

II. Жаны тема :

Мугалим : Балдар, адегенде биз томонку материал менен таанышалы.

Республикасынын конституция күнү

Биз тарыхка кайрылсак, 1924-жылы Россиянын курамында автономиялуу облус, 1926-жылы автономиялуу республика. 1936-жылы өз алдынча республика болуп, өз алдынча эгемендүү мамлекеттүүлүккө жетиштик деп айтып келдик. 1991-жылы союздук республикада шарт чукулунан өзгөрүп, союз кулап, СССР өзүнөн –өзү бүлүнгөндөн кийин кыргыз республикасы СССРдин конституциясынын негизинде жашап келди. Өз алдынчалуулукка жетишип, 1993-жылы 5-майда эгемендүү Кыргыз Республикасынын биринчи чыныгы конституциясы кабыл алынды. 5-май XX кылымдын соңунда ээ болгон жаңы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн негизинде адам эркиндиги жана укуктарынын, мамлекеттик түзүлүштүн, коомдук куруунун принциптери жана нормалары түптөлгөн, биздин өлкөнүн көз карандысыздыгы укуктук жактан бекемделген күн. Жаңы конституция кабыл алууга негиз жана башат болгон. 1990-жылдын 15-декабрындагы мамлекеттин эгемендүүлүгү жөнүндө жана 1991-жылдын 31-августундагы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгы тууралуу декларациялар сыяктуу тарыхый, саясий укуктук документтер азыркы кыргыз конституциясынын бийик имараты өсүп чыккан пайдубалдардан болуп калышты. Арийне, биздин эл, мамлекет бул бийиктикке карай миңдеген жылдарды, ондогон кылымдарды, узак жолдорду басып өттү. Конституция – бул укуктук база болгондуктан, кийинки кабыл алына турган бардык мыйзамдар да ушул Конституциянын негизинде гана жүргүзүлүп турушу зарыл.

IV. Жыйынтыктоо:

Ар бир адам өз укугун коргоо учун курошуусу зарыл. Ал учун ал адам өзү эмнелерге укуктуу экендигин билуусу керек. Мектепте укук боюнча отулгон сабактарга конул буруп уйронуу жана кошумча материалдарды окуу-уйронуу менен озунун эмнеге укуктуу экендигин билип алган келечек жашоого

пайдалуу. Адам озунун укугун билуу менен бирге башка адам да ошол эле укуктарга ээ экендигин унутпашы керек. Ал эми башка адамдын укугун бузуу менен ал озу законду бузуп, адилет сот алдында жооп берээрин дайыма эсинде сакташы керек.

Озунун укугун билуу менен бирге коом алдындагы милдеттерин да билуусу керек. Эң биринчи атуулдук милдеттеринин бири законго баш ийуучулук. Кайсы мамлекетте жашасан ошол мамлекеттин мыйзамдарын сыйлап, баш ийууго милдетттуусун.

«Адам адамга дос жана бир тууган» дегендей адамга адам кордук корсотпоосу, тескерисинче сый-урмат корсотуусу керек экендиги боюнча элибизде эзелтен айтылып келе жаткан макал-лакап накыл создор бар. Азыр алардан айтып коргуло.

Окуучулар:

- * Чопту кордосон да козго зыян.
- * Бычакты алгач озуно сай, оорутпаса бироого сай.
- * Улууга урмат , кичууго ызат.
- * Улуу болсон, кичик бол.
- * Бироого ор казсан, озун тушосун. ж.б.

V. Уйго тапшырма беруу:

Мен эмнеге укуктуумун жана милдетуумун? Озунордун укуктарынарды жана милдеттеринерди тизмелеп жазып келгиле.

Сабактын темасы: **Менин мунозум жана темпераментим.**

Сабактын максаты:

1. Сүрөт тартып, тест алуу менен окуучулар кандай мүнөзгө ээ экендигине өздөрү ынанышат;
2. Бул сабак аркылуу окуучу өзүнүн билбеген жактарын билип, терең тааный алуусуна шарт түзүлөт;
3. Улгулуу журуш-турушка, адептуулукко,ыймандуулукка, адамдарды урматтап сыйлай билууго, озун-озу таанып, тарбиялай билууго, жаман менен жакшыны ажыратып билууго тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: кагаз, калем фломастер.

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу .

Сабактын темасы доскага жазылат .

2. Тест менен иштоо:

Мугалим бул сабакта окуучуга өзүн -

өзү таануусу үчүн сүрөт тарттырып, тест алуудан баштайт.

Бул оюндун шарттарын мугалим оозеки түшүндүрүп берет:

а) Бир барак кагаз аласыңар.

б) Ошол баракка тоонун, үйдүн, дарыянын, каптын

(мешоктун) жана өзүнө жаккан бир жаныбардын сүрөтүн тартасыңар. Буга

20 минута убакыт берилет. Барактын четине фамилияңарды жазып койгула . Анан мага тапшырасыңар.

20 минутадан кийин мугалим барактарды топтоп алып, төмөндөгүдөй кылып чечмелеп берет:

Тоонун учтары шиш чуштугуй болсо адам өтө ачуусу чукул болуп чыгат.

Боз үйдүн сүрөтүн тарткан окуучу патриот болуп эсептелет .

Дарыя үзгүлтүксүз тартылса адам өз алдынча иш кыла алат , ал эми дарыя үзүк -

үзүк тартылса өзүнчө иш кыла албайт , бирөөнүн көрсөтмөсү менен гана иш кылат .

Каптын (мешоктун) оозу буулуп тартылса адам өтө бышык , сараң болуп эсептелет.

Ал эми каптын оозу ачык тартылган болсо адам колу ачык, берешен март болуп эсептелет .

Кайсы жаныбардын сүрөтүн тартса мүнөзү ошол жаныбардын мүнөзүнө окшош болот .

М: Иттин сурөтүн тартса өтө сак , мышыктын сүрөтүн тартса үйдөн чыкпаган,

арстан же жолборстун сүрөтүн тартса айбаттуу эч нерседен кайра тартпаган адам .

Бул оюн аркылуу окуучулардын мүнөзүндөгү айрым кемчиликтерди аныктап, жоюуга аракеттенсе болот

же окуучулардын жакшы жактарын аныктап , өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт .

3. Улуу адамдардан улгу алалы...

Улуу адамдардын озун-озу тарбиялоого ундогон баа жеткис ойлору, создору кылымдан кылымга отуп, унутулбай келет. Эмесе ар бир топ ушундай ой-берметтеринен таап айтып тушундурмо бергиле.

-Адам учун эн кыйыны , кун сайын адам болуу.(ч.Айтматов)

-Сен таза болсон, мен таза болсом, коом да таза болот. (и. Раззаков)

-Мен пикир кылып жатам, демек, мен бармын (Рене Декарт)

Бул даанышман создордон жыйынтык чыгарсак адамдын билимдуу, онорлуу болуу менен эле максатка жетпейт экен. Ал кун сайын озунун адамдык сапаттарын сактап, жаман адаттардан алыс болуусу керек экен. «Аалым болуу оной, адам болуу кыйын»-деген создо калет жок. Анда эмесе создун корку болгон макал-лакаптар га кезек берели. Планшетте жазылган макалды толуктап, маанисин тушундуруп бергиле:

*Он колундун ачуусун.....(сол колун менен бас).

*Сабырдын тубу-.....(сары алтын)

*Жуз жыл жашасан —.....(жуз жыл оку)

*Адамды адам кылган.....(эмгек)

*Адам болуу аста-аста.....(акмак болуу бир паста)

*Абийиринди жашындан(сакта)

4. Жыйынтыктоо:

Бугунку отулгон тема боюнча жыйынтыктоо иретинде томонку суроолорго жооп берип королу:

1. Жашообуз мазмундуу, максаттуу болушу учун эмнеге умтулуубуз керек?

Жооптор: жакшы адам болууга, кесипти туура тандоого, адамдык жакшы сапаттарды онуктурууго, билимдуу болууга, ж.б.

2. Озубузду тарбиялоо учун эмне кылуубуз керек?

Жооптор: иштерман болууга умтулуу, жакшы окуу, Улуу адамдардын чыгармачылыгын, омур жолун уйронуу, улгу алуу, ж.б.

3. Озубузду башкаруу учун эмне кылуу керек?

Жооптор: сабырдуу болуу, ачууга алдырбоо, жаман адаттарга уйронбоо, эмгектене билууго уйронуу, ж.б.

5. Уйго тапшырма беруу:

Идеал туткан адамын жонундо ой-жугуртуп кор. Андан кандай улгу аласын?

Сабактын темасы: Мекен – ыйык түшүнүк.

*Ата Мекен!
Сен ажайып керемет! -
Тоодой чалкар.
Көлдөй көркөм.
Көк асмандай кепкенен.
Жүрөгүмдөн бөлүп алгыс,
Ак дилимден сүйүүм жангыс,
Ата Мекен - Ата-энем!
А.Б.Элебесова*

Билим берүүчүлүк максаты:

- Окуучулар "гимн", "герб", "туу" ("желек") жана "конституция" түшүнүктөрү жөнүндө маалымат алышат;
- Кыргыз туусунун, гербинин жана гимнинин символикалык касиеттери жөнүндө айтып беришет.

Өнүктүрүүчүлүк максаты:

- Окуучулар маалыматтык маданиятын калыптандырышат;
- Мамлекеттик символика жөнүндө маалыматтарга жана түшүнүктөргө талдоо жүргүзө билишет, алардын маани-маңызын туура жана так аныктай билүүгө үйрөнүшөт;
- Таалим-тарбия берүүчүлүк максаты:
- Окуучулар өз Ата Мекенинин мамлекеттик символикасын мекенчилдик рух менен таанып билүүгө үйрөнүшөт, Ата Мекенине сыймыктануу сезимин ойготушат;
- Чакан топтордо өз ара байланышта иштей билүү көндүмүн калыптандырышат.

Сабактын тиби: Жаңы билимдерге жана көндүмдөргө ээ болуу сабагы.

Сабак өтүү ыкмасы: Таанып-билүүчүлүк маалымат берүү, топтордо иштөө, аңгемелешүү.

Сабактын планы:

1. Заманбап Кыргызстандын символдору.
2. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби.
3. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу.
4. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни.
5. Кыргыз Республикасынын Конституциясы.

Негизги түшүнүктөр: герб, гимн, туу (желек), конституция, көзкарандысыздык, мамлекет, эгемендүүлүк.

Сабактын жабдылышы:

Сабактын чоң ариптер менен жазылган аталышы (доскага, плакатка же слайдда);
Кыргыз Республикасынын картасы;
Кыргызстандын гербинин, туусунун (желек) плакаттары;
Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимнинин тексти, музыкалык жазмасы;

САБАКТЫН ЖҮРҮШҮ :

I бөлүк. ЧАКАН ТОПТОРДО ИШТӨӨ

1. Уюштуруу иштери.

Мугалим: Балдар, быйылкы жыл президентибиз А.Атамбаев тарабынан «Мамлекеттуулукту бекемдоо» жылы деп жарыяланганын билесинер. Ошон учун бугун Ата Мекенибиз жонундо соз кылабыз.

2. Таанышуу.

1-кадам. «Кыргыз мамлекеттүүлүгүн бекемдоо» жылгына арналып өтүлүп жаткан " Мекен - астанадан башталат» темасындагы сабакты кызыктуу жана натыйжалуу өткөрүү максатында мугалим окуучуларга алдын-ала даярдап, столдун үстүнө тизип койгон беш түрдүү түстөрдөгү барактардын ичинен ар кимиси өздөрү каалаган түстөгү барактарды тандап алуусун сунуш кылат.

2-кадам. Окуучулар ирети менен өздөрүнүн аты-жөндөрүн айтып таанышышат жана эмне үчүн ушул түстөгү баракчаны тандап алганын кыскача, бир сүйлөм менен айтып өтүшөт.

3. Ишке киришүү.

3-кадам. Окуучулар тандап алган түстөрү боюнча топторго бөлүнүп отурушат.

Сары түстөгү баракта: Кыргыз Республикасынын символдору,

Кызыл түстөгү баракта: Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби,

Көк түстөгү баракта: Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу,

Жашыл түстөгү баракта: Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни,

Ак түстөгү баракта: Кыргыз Республикасынын Конституциясы, - деп жазылган.

Таратылып берилүүчү барактардын тематикалык тексттери 4-бөлүмчөдө берилди.

4-кадам. Мугалим окуучуларды топторго бөлүнүшү менен куттуктап, ар бир топко алдын-ала даярдап койгон "белектерди" тапшырат. Ал "белектер" - Кыргыз Республикасынын символдору, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни, Кыргыз Республикасынын Конституциясы тууралуу маалыматтар жазылган баракчалар. Андан соң мугалим окуучуларга тапшырманы аткарууга киришүүнү сунуш кылат. Тапшырманы аткарууга 10 мүнөт убакыт берилет.

5-кадам. Окуучуларга тапшырманын темасы алдын-ала жазылып коюлган флипчарттар жана маркерлер таратылып берилет. Окуучулар тапшырманы баракчадагы тексттин жана мурдатан окуп билген маалыматтарынын жардамы менен аткарышат. Тапшырма чыгармачылык менен ар кандай көрүнүштө даярдалышы мүмкүн. Мисалы, кластер, таблица, Венндин диаграммасы, синквейн, текст ж.у.с. түрүндө. Тапшырмаларды кыскача жана кызыктуу кылып даярдоого мугалим көмөктөшөт.

6-кадам. Топтор тапшырманы аткарып бүткөндүктөрүн кол чаап билдиришет. Бардык топтор толук аткарып бүтүшкөндөн кийин тапшырмаларды аткарып бүтүү ырааты боюнча ар бир топтон 1-2 өкүл чыгып, өз темаларын жакташат.

4. Таратылып берилүүчү барактардагы тексттер:

Кыргыз Республикасынын символдору (Сары түстөгү баракта)

(Плакатты көрсөтүү)

Жер жүзүндөгү мамлекеттердин дээрлик баардыгынын тең герби, туусу (желек), гимни жана конституциясы болот. Анткени алар - мамлекеттин башкы символдору. Кыргыз Республикасынын заманбап символдору качан пайда болду эле? Кыргызстандын мамлекеттик символдорунун ар биринин өз тарыхы бар. Кыргыз Республикасы 1990-жылы 31-августта көзкарандысыздыкты алгандан кийин өзүнүн эгемендүү гербине, туусуна, конституциясына жана гимнине, ошондой эле улуттук валютасына - сомго - расмий түрдө ээ болгон

"Символ Symbolon (Symbol) деген грек тилинен алынып, белги, мүнөздүү белги, уруксат белгиси деген маанини түшүндүрөт. Көпчүлүк сөздүктөрдө символ төмөндөгүдөй түшүндүрүлөт.

Символ - материалдык предметтердин жыйындысынын белгиленген элементи, белгилерди көрсөтүүдө колдонулат. Ошондой эле символ кандайдыр бир ойду, идеяны билдирет.

Символ бир эле мезгилде ар түрдүү мааниге да ээ.

Биздин оюбузча, символ муундан-муунга берилүүчү буюм, нерсе, окуялардын социалдык жактан белгиленген мазмундуу мааниси: күн, тоо, дарак, туу, шакек, крест ж.б. түрүндө каралат.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби (Кызыл түстөгү баракта)

(Плакатты көрсөтүү)

Гербдерди өздөштүрүп изилдөөчү илим геральдика деп аталат.

Адамдар гербдерди качан ойлоп табышты эле? Гербдердин тарыхы жүздөгөн жылдар мурда эле башталган. Байыртадан бери эле уруу башчыларынын мураскерлери өз уруусуна башчылык менен бирге анын эн тамгасын (белгисин) кошо мурастап келишкен. Мына ошол уруулук белгилер - эн тамгалар - геральдиканын башаты болуп саналат.

Уруулардын жана уруу бирикмелеринин асабаларында (туу, желек, байрак) аларды бири-биринен айырмалап турган ар кандай сүрөттөр түшүрүлгөн.

Мугалим окуучуларга Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби кандай экендигин сүрөттөп айтып берүүнү сунуш кылат. Андан кийин класс менен чогуу гербдин курамдык бөлүктөрүн сыпаттап аныкташат (тоодон чыгып келе жаткан күндүн, ыйык асмандын ээси тоо бүркүтү - Манас менен Семетейдин Акшумкарынын, ак мөңгүлүү Ала-Тоонун, касиеттүү Ысык-Көлдүн, буудай менен пахтанын сүрөттөлүшү, түстүн мааниси).

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби Кыргыз Республикасынын Жогорку Сессиясында 1994-жылы 14-январда № 1420-ХII токтому менен бекитилген. Авторлору: А.Абдраев, С.Дубанаев.

Кыргызстандын мамлекеттик символу - гербде ак кыр бууланган көк түстөгү тегеректин ортосунда көк мелжиген тоону мекендеген кыргызстандыктардын бийик ой-максатын билдирген Ала-Тоо кыркалары, айкөлдүктү жана көрөгөчтүктү туюндура канат жайган тоо бүркүтү ак шумкар, жаратылыштын ажайып кооздугунун, өмүр булагынын жана күч-кубаттын символу болгон мелмилдеген Ысык-Көл, алтын нурларын чачыратып тоо башынан чыгып келаткан Күн чагылдырылган. Ал эми тегеректин жогорку бөлүгүндө "Кыргыз", төмөн жагында "Республикасы" деп жазылган.

- Мамлекеттик герб кайсы жерлерге жайгаштырылат? (Өкмөт Үйүнүн, Жогорку Кеңештин имараттарында жана башка өкмөттүк имараттарда, паспортто, мамлекеттик мөөрлөрдө, чегара түркүктөрүндө, расмий документтерде, аскер бөлүктөрүнүн күжүрмөн тууларында, Кыргыз Республикасынын Президентинин штандартында (туусунда) ж.б.)

??Плакатка (доскага) жана дептерге жазуу: Герб - шаардын же мамлекеттин айырмалап туруучу белгиси. Көгүлтүр Ысык-Көл жана ак мөңгүлүү Ала-Тоо - жаратылыштын ажайып сулуулугунун, өмүр булагынын жана күч-кубаттын символдору. Тоо башынан ай-ааламга алтын нурларын чача чыгып келаткан Күн - жашоонун символу. Ак Шумкар -

жоомарттыктын, кыраакылыктын, тоолуу өлкөнүн жалпы жарандарынын мүдөө-максаттарынын бийиктигинин, баатырдыктын, акылдуулуктун жана сулуулуктун символу. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу (Көк түстөгү баракта)
(Плакатты же слайдды көрсөтүү)

"Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусунун кызыл түсү эрдиктин жана кайраттуулуктун символун, өзүнүн нурларына бөлөнүп жаткан алтын түспөл күн тынчтыкты жана байлыкты, ал эми түндүк - ата-бабалардын үйүн, кеңири мааниде, ааламды туюндурат. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу ортосуна кырк нуру тегиз чачыраган алтын түстөгү күн алкагынын, күн алкагынын ичине кыргыз боз үйүнүн кызыл түстөгү түндүгүнүн сүрөтү түшүрүлгөн тик бурчтуу кездемеден жасалган. Туунун эни анын узундугунун бештен үчүн түзөт. Нурлуу алкактын диаметри туунун энинин бештен үчүн түзөт. Күндүн жана нурдуу алкак диаметрлеринин катышы - $3/5$ кө барабар. Түндүктүн диаметри нурдуу алкактын диаметринин жарымына барабар.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу Жогорку Кеңештин 1992-жылдын 3-мартындагы 8-сессиясында кабыл алынган, 5-мартта Өкмөт Үйүнүн имаратында салтанат менен көтөрүлгөн. Туунун авторлору: Э. Айдарбеков, Б. Жайчыбеков, С. Иптаров, Ж. Матаев, М. Сыдыков" .

Плакатка (доскага) жана дептерге жазуу: Кыргызстандын туусунун түсү кызыл, ортосуна кырк нуру тегиз чачыраган алтын түстөгү күн алкагынын, күн алкагынын ичине кыргыз боз үйүнүн кызыл түстөгү түндүгүнүн сүрөтү түшүрүлгөн.

Сабактын темасы: **Корукка кирген жерлер.**

Сабактын максаты:

1. Окуучуларга табияттын касиетин, анын жашоодогу маанисин жана ага кандай мамиле керектигин тушундуруу.
2. Жаратылыштын байлыктарын уномдуу пайдаланууга уйротуу.
3. Кыргызстандын жаратылышын баалай билууго жана коргоого тарбиялоо.

Сабактын жабдылышы: Суроттор, буклеттер.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу.
2. Киришуу:

Кана, балдар, ааламга тегиз нур чачкан, улуу Кундо канча тус бар?

Жети тус бар.

Жети багыттан турган эмнени билесинер?

Манас атабыздын жети осуятын.

Биздин темабыз кайсы багытка туура келет?

Табигат менен таттуу мамиледе болуу.

3. Жаны теманы баяндоо:

Кыргызстанда өзгөчө корголуучу табигый аймактар болуп мамлекеттик коруктар, корукчалар (заказниктер), улуттук жаратылыш парктары жана жаратылыш эстеликтери эсептелинет. Кыргызстанда өзгөчө корголуучу аймактар Эл аралык жаратылышты коргоо биримдигинин стандарты боюнча 4 категорияга бөлүнөт.

1. Коруктар, бардык чарбалык иштерге тыюу салынып, жаратылыш байлыктарын комплекстүү коргоо;
2. Улуттук жаратылыш парктары, жаратылышты коргоо, рекреациялык жана илимий багыттагы корголуучу аймак;
3. Жаратылыш эстеликтери же гидрогеологиялык корукчалар (заказниктер);
4. Корукчалар (заказниктер), жаратылыштын айрым компоненттерин сактоо.

Азыркы кезде республикабыздын аймагында 9 корук жай, 8 жаратылыш паркы жана 68 ге жакын корукча (убактылуу корголуучу жайлар) бар. Алардын жалпы аянты Кыргызстандын аянтынын 4 пайыздан ашуунун ээлейт. Айрым коруктарга мүнөздөмө бере кетели.

Ысык-Көл коругу 1948-жылы уюштурулган. Корукту уюштуруунун негизги максаты – сууда сүзгөн жана суу жээктерине байырлаган канаттуулардын жашоо шартын сактоо. Эл аралык конвенция боюнча, Ысык-Көл сууда сүзүп жүрүүчү канаттуулардын дүйнөлүк мааниге ээ, өсүп-өркүндөөчү жайы катары каралган. Коруктун өзгөчө ал канаттуулардын кыштоосундагы ролу өтө маанилүү. Окумуштуулардын маалыматтары боюнча, Ысык-Көлдө 100 миңге жакын сууда сүзүүчү канаттуулар кышташат. Алардын негизгилери – чулдуктар, кашкалдактар, сонолор, кылкуйруктар, чүрөктөр, өрдөктөр, ак куулар, ак чардактар ж. б. Кийинки мезгилде алардын тукумдоочу жайларынын тарышынан жана аңчылардын аракетинен улам канаттуулардын жалпы саны азайып баратат жана кээ бир түрлөрү (куркулдак, ак куулар) кескин азайып кеткен. Корукка көл жээгинен 2 чакырымга чейинки жээк тилкеси кирет деп эсептелинет. Бирок, эс алуучу жайлардын, курорттордун курулушу кээ бир жерлеринде корук режимин сактоого мүмкүнчүлүк бербейт.

Сары-Челек биосфералык коругу 1959-жылы уюштурулуп, 1979-жылы ЮНЕСКО тарабынан эл аралык биосфералык коруктардын катарына киргизилген. Аталган корук Чаткал менен Ат-Ойнок кырка тоолору тутумдашкан жерден орун алган жана уникалдуу жаңгак-мөмө токойлорунун жаратылыш комплексин сактоо үчүн түзүлгөн. Аянты – 23,8 миң гектар. Фауна жана флорасынын ар түрдүүлүгү, тоо арасында жайгашкан көлү, ар түрлүү ири жаныбарлардын мекендеши бул коруктун аймагынын уникалдуулугун, жеринин кооздугун айкындайт. Корукта жыгачтын 32 түрү, бадалдардын 80 түрү, чөп өсүмдүктөрүнүн 886 түрү өсөт; сүт эмүүчүлөрдүн 32 түрү, канаттуулардын 157 түрү мекендейт.

1961-1962-жылдары Сары-Челек коругуна токой суусары, америкалык суу суусары (норка), зубр, элик-багыш жана европа бугусу коё берилген. Сары-Челек коругунун уюштурулушу жергиликтүү жаны-барлардын тукумунун өсүшүнө, мурда азайып кеткен ири сүт эмүүчүлөрдүн кайра көбөйүп, коруктан тышкары, тоо капчыгайларына тарашына себеп болду.

Жаратылышты коргоодо коомчулукту көңүл бурдуруу максатында, дүйнө жүзүндө «Парктардын жүрүшү» акциясы жүргүзүлүп келет. Кыргызстанда бул акция 1999-жылдан бери колго алынып, айрыкча өзгөчө корголуучу аймактарда ишке ашырылууда. Курчап турган чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы боюнча мамлекеттик агенттиктин демилгеси аркылуу жогорку окуу жайлардын студенттери, окутуучулары жана мектеп окуучулары менен бирге жыл сайын апрель-май айларында бул акция өткөрүлүп келе жатат. Акцияда экологиялык билим берүү, маалымат таркатуу, айлана-чөйрөнү таштандылардан тазалоо жана экологиялык ар кандай конкурстар өтүлөт.

Кызыл китеп

Кыргызстандын Кызыл китебинин биринчи чыгарылышы «Кыргыз ССРнин Кызыл китеби» деген аталышта 1985-жылы түзүлгөн. Кыргызстандын Кызыл китебинин экинчи чыгарылышы биринчисинен 20 жылдан кийин чыккан. 2005-жылы кайрадан такталган жаңы тизмеге сейрек жана жоголуп кетүү коркунучу бар козу карындардын 4 түрү, өсүмдүктөрдүн 83 түрү, жөргөмүштүн 1 түрү, курт-кумурскалардын 17 түрү,

балыктардын 7 түрү, жерде-сууда жашоочулардын 2 түрү, сойлоп жүрүүчүлөрдүн 8 түрү, канаттуулардын 57 түрү, сүт эмүүчүлөрдүн 23 түрү киргизилген. 2007-жылы «Кыргыз Республикасынын Кызыл китеби» деген аталыш менен басмадан чыккан.

4. Бышыктоо.

- Коруктар жонундо тушунугунорду айтып бергиле.
- Кыргызстанда кандай коруктар бар?

5. Уйго тапшырма : Коруктар жонундо изилдеп билип келуу.

Сабактын темасы: Коомдук жайда тартиптуу бол!

Сабактын максаты:

1. Окуучуларда тартиптуу болуу жонундо ой жугуртууго өбөлгө тузуу.
2. Окуучуларда жакшы журум-турум билимин калыптандыруу, озун адептуу кармоого тарбиялоо.
3. Коомду, улуу-кичууну сыйлоого уйротуу.

Сабактын жабдылышы: Макал-лакаптар жазылган плакаттар.

Сабактын журушу:

. Уюштуруу:

Сабактын темасы, максаты боюнча тушунук беруу.

2. Киришуу учун суроолор:

Коомдук жай деген эмне?

Жакшы журум-турум дегенге эмнелерди киргизесинер?

3. Жаны тема:

Коомдук жайларда кочодо, конокто, кино-театрда, коомдук транспортто, кафе-ресторандарда ж.б. жерлерде озун туура, тартиптуу алып журууго уйронушубуз керек. Коомдук жайларда, уйдо, бардык озун туура алып жургон адамдар маданияттуу деп аталат. Бугун ушундай туура журум-турум ченемдерин уйронобуз.

1. Уй булоодон баштайлы.

- a. Уйдо бири -бирине болгон мамилеси сылык, урматтоо, сыйлоо болуу керек, акырын суйлошуп, бири-биринен кечирим суроону билуу.
- b. Уй булоодо жарышып суйлошпой биринин созун баары угуп, соз берип суйлошуу.
- c. Улууларын торго отургузуу, тамакты чайнап жегенде оозду жаап чалпандатпай, чайды шорулдатпай ичуу, чыканакты столго койбоо, туз отуруп тамакты суйлобой ичип-жеп, бычакты он колго, вилканы сол колго кармоо керек.

2. Кочодо же эл коп жерде озун алып журуу.

- a. Он жак менен басканды, адамдарды жоолобой, улуу кишилерге же кыздарга жол бошотуу, тукурунуп, же кыйкырып суйлошпоо.
- b. Улуу кишилерге, апаларга, кыздарга эшик ачып беруу, улуу кишилерге салам айтуу.
- c. Семичкени тарсылдата чагып жерге таштоо ото терс корунуш. Кочого таштанды таштабоо керек. Таштандыны атайын жайларга (мусор идиштерге) таштоо керек.

3. Коомдук транспортто озун алып журуу.

- a. Коомдук унааларда улуу кишилерге орун беруу.
- b. Айдоочулар жургунчулорго сылык мамиледе болушу, жургунчулор да бири-бирине жана айдоочуга сылык мамиле жасоосу керек.
- c. Унун катуу чыгарып суйлошуу, башкалардын конулун буруп телефондо суйлошуу такыр туура эмес.

4. Филармониядан, драм театрдан концерт коруу. Кино-театрдан кино коруудо:

- a. Филармониядан, драм театрдан концерт коруудо, кино-театрдан кино коруудо ышкырып, кыйкырып-окуруп кол чапканыбыз ото туура эмес. Бул жерге кийинип келишибиз да башкачараак болот. Дворец спортко ышкырып кол чапкан жарашат. Ар нерсенин орду бар.
- b. Концерт, театр буто электе элдин конулун буруп чыгып кетуу, же кечигип келуу да туура эмес. Бул артисттерди жана коруучулорду сыйлабагандыкты билдирет.

4. Бышыктоо:

Адам эмнеси менен корктуу? –деген суроого жооп берип королу.

Адамдардын бири-бирине болгон мамилеси, журум туруму маданияттуулугун далилдейт.

“Адамзат жаашодон албаса таалим, зордоп уйрото албайт мугалим”-деген соз бар. Ар бир адам айланадан таалим тарбия алып, озунун маданиятын жогорулатуусу зарыл. Биз жакшы журум-турумубуз, бири-бирибизге болгон мамилебиз б.а.маданиятыбыз менен корктуубуз.

5. Уйго тапшырма беруу:

“Мен коомдук жайларда озумду туура алып журууну уйрономун” . Ойлорунарды баракка жазып келгиле.

**Сабактын темасы: Менин жардамчым-
көңүл буруу.**

Сабактын максаты:

1. Көңүл койсоң, көңүл бөлсөң каалаганыңды мандайыңдан табасың деген ыйык сөздүн маанисин окуучулар түшүнүшөт.
2. Көңүл бурсан өнөр үйрөнөсүң, көңүл бурсаң билим аласың а билим өнөр жашоодогу эң жакын жардамчың экенин окуучулар ишенишет.

Сабактын жүрүшү.

Мугалим бул тарбиялык саатты окуучуларга түшүндүрүүдө төмөндөгүдөй, эки багытты бири бирине өтө чеберчилик менен салыштырып түшүндүрүү жолу менен кортунду бирөө келип чыгаарын, чын эле көңүл буруу бул адамдын жардамчысы экенин окуучуларды ынандыруу.

Шариетибизде ислам динибизде көңүл коюп кылынбаган ибадаттар жөнүндө төмөндөгүдөй айтылат.

Көңүл буруп окулбаган намаз гимнастика жасаганга, көңүл буруп тутулбаган орто диета кармаганга, көңүл коюп барылбаган ажылык туристик саякатка окшош.

Демек бул ибадаттардан адам баласына эч кандай жардам жок, куру убагаргерчилик дейт дин аалымдары.

Эми өзүбүздүн жашообуздагы көңүл бурбагандык жөнүндө сөз козгоп көрөлү. Устазың өнөр үйрөтүп жатса көңүл бөлбөсөң

, мугалим сабак өтүп жатса көңүл бөлбөсөң, ата эне айткан сөз кулак сыртынан кетсе көңүл бөлбөсөң. Жыйынтыгы сен бул жашоодо эч бир кесиптин ээси болбой каласың, устазга көңүл

бөлбөгөндүгүң үчүн. Сабакка, акылман сөздөргө көңүл бурбагандыгың үчүн билимсиз, нарк насилди билбеген түркөй адамга айланасың.

Демек көңүл койбой иш кылууну динибиз да жашообуз да четке кагат. Себеби көңүл бурбасаң, көңүл койбосоң эч ким сенден тартып ала алгыс, жоготуп алуудан коркунучсуз

ыйман, өнөр, билим, акыл деген жардамчылардан куру каласың

Өтүлгөн тема боюнча окуучулар менен маектешүү.

Суроо

: Демек балдар, билим алуу, өнөр үйрөнүү, кесипке ээ болуу үчүн биринчи иретте адамда эмне болушу керек экен. Шариетибизде көңүл буруп кылынбаган иштерди кандай деп атайт экен?

Силер өзүңөр кандай жыйынтыкка келдиңер?

Турмушта көңүл бурбай кылган иштен өкүнүп калган учурлар болду беле?

Келгиле ушул темага кластер түзүп көрөлү.

Терең билим болбой.
Жакшы кесипке
ээ боло албайсың Өнөр үйрөнө албайсың.
Нарк – насилди билбей Көңүл бурбоо.
Билбей каласың. Жардамчысыз каласың.

Сабактын темасы: **Келечекте ким болгун келет?**

Сабактын максаты:

1. Турдуу жана керектуу кесиптер жонундо изилдешет жана таанышышат.
2. Оз алдынчалуулукка жана кызыгуучулукка тарбиялоо.
3. Кесип тандоодо туура багыт алуусуна оболго тузуу.

Сабактын жабдылышы: суроттор, лозунгалар.

Сабактын формасы: Жарыш-сабак.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу:

-Окуучулардын сабакка даяр экендигин текшеруу.

- Тема жана анын максаты менен окуучуларды тааныштыруу.

II. Негизги болугу:

“Эн кыйын кесип- бул адам болуу.”(Хосе Марти)

Класс эки командага болунот, команданын капитандары шайланат, ошондой эле оздоруно ат коюшат. Ар команда бирден адамды эсептоо комиссиясына дайындышат.

1. Разминка. (Анаграммалар)

Тамгалар адашып ката жазылган кесиптерди туура

жазабыз: вапор- повар, ссирак-кассир, мольде- модель, алмяр- маляр, ферша- шофер, гердасоо- соодагер, тордок- доктор, мушчужу-жумушчу.

3. Капитандар конкурсу:

1-команданын капитанына суроо: томонку создордун ичинен кайсынысы кызматты билдирер ин тап: хирург, маляр, мектеп директору, адабий сынчы, окутуучу, электрик, химик-лаборант, бычмачы, пианист, жыгач уста, министр.

Жооптор: хирург, мектеп директору, адабий сынчы, химик-лаборант, министр.

2- команданын капитанына суроо: томонку создордун ичинен кайсынысы кесипти билдирерин тап: мугалим, ветеринар-врач, токарь, врач, китеп сатуучу, айыл башчы, инженер, судья, чачтарач, айдоочу, тигуучу, ашпоз.

Жооптор: мугалим, врач, инженер, тигуучу, судья.

3. Уй тапшырмасы- “Таап айт”

Уйго берилген тапшырма боюнча ар бир командадан бирден окуучу чыгып, карточка алат, анда жазылган кесип боюнча муноздомо берет, ал кесип боюнча кыска ыр же табышмак айтса да болот. Карточкада жазылган

кесиптер мурда маалымдалган: актер, дизайнер, инженер, чачтарач, мугалим, юрист.

4. Коруучулор менен оюн:

Томонку белгилуу адамдардын кесиби ким болгон? Бул суроону коруучулорго беребиз. Алар жоопту табуу менен бирге кайсы командага куйорман экендигин айтат жана упай ошол командага берилет.

1. Н.А. Назарбаев-металлург.
2. Р.Рейган-актер.
3. А.Акаев- окутуучу.
4. В.Шекспир-актер.
5. А.П.Чехов-врач.
6. Ч.Айтматов- ветеринар.
7. М.Ю.Лермантов- офицер, военный.
8. С. Чокморов- суротчу.

5. Конкурс- “Кимдин колунан жаралган?”

Томонку суроттордогу предметтер кайсы кесип ээсинин колунан жаралган?

Тамак, сойко, автомобиль, койнок. Жооптор: ашпоз, ювелир, инженер-машина куруучу, тигуучу.

6. Конкурс- “Сен бул кесипти билесинби?”

Бул конкурс бул же тигил кесипти ачык муноздоочу суроолордон турат:

1. Ооруларды аныктап, адамга диагноз коёт...- ж:врач.
2. Закондорду суудай билет...-ж: юрист.
3. Самолетторду жаратат...- ж: авиаструктор.
4. Уйду ысытуу учун катуу нерсени казып алат...-ж: шахтер.

7. Блицтурнир.

Бул конкурс мурда жолуккан суроолордон тузулгон жана бышыктоо иретинде откорулот:

1-командага суроолор.

1. Тигуучуго керектуу каражаттар (ийне, кездеме, оймок, кайчы)

2. Мугалим бул кесиппи же кызматпы? (кесип)

3. Инженердик кесипти кайсы жерде оздоштурууго болот?(ЖОЖ)

2-командага суроолор.

1. Жыгач устага керектуу каражаттар кайсылар?(жыгач, араа, балка, кычкач, мык)

2. Президент-кызматпы же кесиппи?(кызмат)

3. Электрик кесибин кайсы жерде оздоштурууго болот?(кесиптик окуу жайында)

8. Музыкалык тыныгуу.

Ар бир команда даярдап келген оздук чыгармачылыгын корсотот.

9. Жыйынтыктоо:

Азыр бизге эсептоо комиссиясы мелдештин жыйынтыгын угузат.

Ал эми силер уйдон озунор тандаган кесибинер жонундо сочинение жазып келгиле. Кесиптер абдан коп жана ар бир кесип –ардактуу. Оз кесибинди туура тандаганын- келечегине кам коргонун. Оз кесибинин устаты болуу менен адам коомдун онугуусуно да салым кошот.

Сабактын темасы: **Канаттуулар биздин досубуз.**

Сабактын максаты:

1. Куштардын жашоо тиричилиги менен кенири таанышат.
2. Окуучулар жуптарда иштоого, оюн кенири айтып берууго конугушот.
3. Канаттууларга аяр мамиле жасоо, аларды коргоо керектигин тушунушот.

Сабактын жабдылышы: куштардын суроттору.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

Тема, анын максаты менен тааныштыруу.

2. Жаны тема:

Чакыруу этабы: Суроолуу алмадан тапшырмаларды алышат. Алманын артында:

1. Кандай келгин куштарды билесин?
2. Кышында кыштаган куштар кайсылар?
3. Эмне учун куштар уя салышат?
4. Эң уккулуктуу, мукамдуу сайраган куш кайсы?

Тушунуу этабы: Мугалим канаттуулар жонундо айрым маалыматтар менен тааныштырат.

- Балдар, канаттуулар мекенибизге корк берип турат. Алардын кээ бирлери жылуу жактарга учуп кетишет, кээ бирлери ушул жерде эле жашашат.

Биздин мекенибизде сейрек учуроочу жана жоголуп бара куштарга:

Жырткычтардан: Кара жору, куйко, турумтай, буркут.

Карга сымалдуулардан: Кара карга, кузгун, чоко таан, сагызган.

Тоок сымалдуулардан: Кок когучкон, бактек, ак-куйрук, аска когучкону.

Андан башка боз чулдук, тоо казы, кар таш торгой, талаа, уй таранчылары ж.б.

-Балдар, куштардын кээ бири уясын жерге, даракка жар бооруна, аскага, адамдардын уйуно салышат. Уя салуу жагынан куркулдай кушуна эч бир куш жетпейт деп калышат. Бекеринен элибизде жакшы салынган уйду “кукулдайдын уясындай” деп айтышпаган. Тогой жерди казып уя салат, коп учурда ит-кушка жем болот. Ал эми буркуттор адам жеткис аскага уялайт. Чабалакей уясын жарга же уйго салат. Уя салып убура болбогон куштардын бири кукук.

- Кызыл китеп деген эмне? Демек, бул китепке жоголуп бараткан жан-жаныбар, канаттуулар жазылат да аларды коргоо, аларга тийбоо милдети жуктолот. Биздин Кыргызстанда Кызыл китепке киргизилген канаттуулардын 32-40 тан ашык туру бар. Алар жаратылышка корк берет, зыяндуу курт-кумурска, чиркейлерден тазалайт.

Биздин ата-бабаларыбыз куштар менен достошуп, мунушкорлук кылышкан, аларды таптап багышкан.

Азыр дагы ата-бабанын салтын улантып келе жаткандар аз эмес.

Мунушкор деген ким? (Мунушкор – буркутту таптап уйроткон адам)

Ата-бабаларыбыз барктап келген куштар жонундо да соз кылып кетели.

Туйгун – куштун торосу. Анын кооз келбети озгочо. Туйгун козуно корунгонду ала бербейт.

Тажрыйбалуу мунушкорлор таптаган, кыраандары чон илбээсиндерди алат деп айтышат.

Шумкар – кооздугу менен айырмаланат. Өнү ар турдуу, ак, кара, кок.

Буркут – томогосу жок болсо, алы жетпесе да жутуна берет.

Мунушкорлор бул канаттууларды таптаганда кучтуу тамак берет. Алар жонундо дайыма кам корушот.

3. Сабакты бышыктоо:

Эми балдар, буга чейин билген жана бугун алган маалыматтарына текшеруу учун томонку суроолорго жооп берип коргуло:

Кайсы канаттууларды жакшы коросунор?

Кыргызстанда Кызыл китепке кирген канттуулардан атап бер.

Силер келгин куштарга кандай жардам бере аласынар?

Канаттууларды коргоодогу сенин салымын кандай?

Канттууларга ырайымсыз мамиле кылган балдарга эмне деп айтасын?

4. Жыйынтыктоо:

Канаттууларсыз жашоону элестетуу кыйын. Анткени биз эс тарткандан бери эле алар менен чогуу жашап келебиз. Эрте менен куштардын сайраганын угуп ойгонобуз. Алар дагы биз сыяктуу эле жаратылыштын Жер-Эненин балдары. Биз сыяктуу эле Жерде жашоого укуктуу. Канаттуулардын жашоо-тиричиликте оз орду, пайдасы бар экенин айтып оттук. Ошондуктан аларды атып ойноп, уяларын бузуп, жон эле олтургон учурларда адамдар жаратылышка кыянаттык кылып жатканын ойлонуусу керек. Ата-бабаларыбызда мындай учурларда илгертен эле “Кой, убал болот! Аны да кудай жараткан” –деп канаттууларды коргоп келишкен. Аларга аяр, достук мамиледе болушкан. Сулууларды ак-кууга, жакшы ырдагандарды булбулга, эр жигиттерди шумкарга, эркиндикти суйгондорду буркутко тенеп келишкен.

Балдар, биз да канаттуулар менен дос болулу жана оз досторубузду дайыма коргойлу!

5. Уйго тапшырма беруу:

Куштар жонундо маалымат топтоп, жазып келуу

Сабактын темасы: **Каадасы болбой эл болбойт.**

Сабактын максаты:

1. Кыргыз элинин каада-салттары жана алардын мааниси боюнча тушунук беруу. Элдик каада-салттарды урматтоого чакыруу.
2. Окуучуларды оз элин, жерин суйууго тарбиялоо.
3. Оз оюн эркин айтууга конуктуруу.

Сабактын жабдылышы: суроттор.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу.

Сабактын темасы максаты менен тааныштыруу.

II. Киришуу.

Мугалим: Дүйнөдө түркүн элдер жашайт. Ар бир элдин тили, дини, салт-санаасы, үрп-адаты, кулк мүнөзү, ырым- жырымдары бар. Биздин кыргыз элинин үрп-адаты миндеген жылдар бою жашап келет жана да жашай берет.

Абалтадан салт-санаасын сактаган,

Акыл оюн алыс жолдо тактаган.

Кылымдардан кылымдарды карыткан,

Кыргызымдын тили менен мактанам.

III. Жаны тема:

Балдар, биз бүгүн кыргыз элинин үрп адаты, каада–салты менен таанышабыз. Балага ат коюу, кыз узатуу, жентек той, келин келгендеги салттар ж.б. Бала торолгондо кандай салттар бар экенин силер да билсенер керек. Анда томонку инценировкаканы королу:

Бала: - Сүйүнчү, сүйүнчү, байкем уулдуу болду.

Чоң эне: Болсун айланайын, болсун! Оозуңарга май.

Чоң ата: Кана балдарым, жентек тойго келгиле, ырдап-бийлеп көңүл ачкыла. Ымыркай бала жарык дүйнөгө келген соң ага азан чакырып ат коюу кыргыз элинин улуу салты.

Ымыркай бала төрөлгөндө азан чакырып ат коюлбаса, ал чоңойгондо кайрымсыз болот экен.

Чоң ата:

Теңирим адам берди,

Ааламга адам келди.

Айыл калаа сүйүнчү,

Азан айтып атын коем.

Теңир берген затын коем.

Уул болуп жоодон сактасын,

Эне эмизген сүтүн актасын.

Чоң ата азан чакырып, небересине атын коет.

Мугалим :

Кыргыздар жашап келет бул ааламда,

Дагы да жашай берет кылымдарга.

Салттары, үрп-адаты, мурастары,

Арналып эң бир асыл урпактарга.

Балдар, кыздар макал-ылакап айтышат.

1. Жакшы кыз жакадагы кундуз,
Жакшы уул көктөгү жылдыз.
 2. Адамдын сынчысы көпчүлүк.
 3. Жакшы бала элпек, Жаман бала тентек.
 4. Элпек болмок өзүндөн,
Сылык болмок сөзүндөн.
 5. Өз боюңа сак бол,
Убадага так бол.
1. Эне сыйлаган элине жагат,
Ата сыйлаган абийир табат.
 2. Баланын билеги ооруса,
Эненин жүрөгү ооруйт.
 3. Эби жок эрке,
Уят болоор элге.
 4. Акыл көркү тил,
Тилдин көркү сөз.
 5. Баатырдын көркү маңдайда,
Чечендин көркү таңдайда.

Мугалим: Илгертен келген дагы бир салт “Акыйнек айтуу”. Акыйнек оюнуна курбу-курдаштар, тели–теңтуштар, тамаша сынды көтөрө алган, жамактап ырдай билген кыздар чогулуп, бири-бирин сындап, ыр менен кайым, акыйнек айтышкан.

Балдар, кыздар акыйнек айтышат:

*Акыйнек ырын ырдашуу,
Абалтан кыргыз салты экен.
Акыйнек ырын улантуу,
Атабыз кыргыз наркы экен.*

*Бир ырдашып сындашуу
Бир жандуу кыргыз салты экен
Сынга сындай жооп айткан.
Атабыз кыргыз наркы экен.*

*Сени болсо топ кыздар,
Киймин чактап кие албас.
Кийсе да таза жүрө албас,
Жаман кыз экен деп жүрөт.*

*Сени болсо топ кыздар,
Уйкучу кыз деп жүрөт.
Сабагында үргүлөп,
Парта сүзөт деп күлөт.*

*Сени болсо курбулар,
Ата-энесин сыйлабас.
Акыл сөзүн тыңдабас,
Эси жок кыз деп жүрөт.*

*Сени болсо теңтуштар,
Мактанчаак кыз деп жүрөт.*

*Үй оокатка кош көңүл,
Жалкоо кыз экен деп күлөт.*

IV. Жыйынтыктоо.

Мугалим : Ошентип, балдар!

Карыяларыбыз нускалуу болсун,

Байбичелерибиз нускалуу болсун.

Келин-кыздарыбыз уяттуу болсун,

Уулдарыбыз ыймандуу болсун,

— деген тилекти айтуу менен бүгүнкү сабагыбызды жыйынтыктасак.

Сабактын темасы: **Менин интеллектуалдык денгээлим кандай?**

Сабактын максаты:

1. Окуучулар интеллект, интеллектуалдык денгээл жонундо тушунук алат.
2. Окуучулар озунун интеллектуалдык денгээлин остуруу жонундо ой жугуртууго оболго тузуу.
3. Жанычылдыкка, алдыга умтулуучулукка, ан сезимин остурууго аракет кылууга тарбиялоо.

Сабактын жабдылышы: Таркатма материалдар.

Сабактын журушу:

Уюштуруу:

Сабактын максаты жонундо тушунук беруу.

Жаны теманы тушундуруу:

Интеллект — бул абстракттуу ой жугурто алуу, прооблемаларды туура чече алуу, татаал идеяларды тушуно алуу, тез окуп –уйроно алуу мумкунчулукторун камтыган акыл-эс жондомдуулугу. Бул жон эле китепти коп окуу же тесттерди жакшы тапшыруу эле эмес. Интеллект ото терен жана кенири дуйно таанууну билдирет.

Адамдын интеллектинин денгээлин сапаты болуп анын акылынын терендиги, ийкемдуулугу, логикасы, кыймылдуулугу, далилдуулугу эсептелет. Адамдын коп нерсеге кызыгуучулугу, ар тараптуулугу, жаны нерседен коркпостугу анын интеллектуалдык денгээлин онуктурууго шарт тузот. Ал эми чектелген ой-жугуртуу тескери таасир этет.

Ар ким өз мүмкүнчүлүгүн билиши парз. Бирок өз мүмкүнчүлүгүн чектебеш керек. Изилдөөлөргө караганда ар бир адам өмүрүндө орточо эсептегенде турмушунда жети жолу өнөр кызматын алмаштырат экен.. Тилекке каршы, бүгүнкү заманда алган өнөрүң тез эле эскирип калууда. Ошондуктан адам заманга, агымга жараша билимин да, адистигин да тез өзгөртүп алган касиеттерге ээ болушу абзел.

Ал интеллектуал деп биз тез өзгөрмөлүү заманда баалуулуктарын, принциптерин тепсебей туруп, өзүнүн жолун тез таап, жаңы учурга тез ыңгайлашып кеткен адамды айтсак туура болоор деп ойлойм.

Өнөр же адистик жөнүндө токтоло турган болсок, бүгүнкү күндө адам өзүнүн гана тегерегинде, айылында калбай дүйнө жүзүндөгү эң алдыңкы жетишилген ийгиликтерге карап түзөлүүгө, ага жетүүгө аракет кылуулары тийиш. Ошондо гана жакшы жашоого жетише алабыз.

Суроо-жооп.

- Озубуздун интеллектуалдык денгээлибизди кантип билебиз жана остуробуз? (Окуучулардын ой-пикирлерин угуу керек).
- Интеллектуал-шоу деген эмне? (окуучулардын жооптору)
- Интеллектуалдык кандай оюндарды билесинер? (окуучулардын жооптору)
- Телевизордон «Акыл ордону» ким корот?
- «Акыл ордодугу» суроолорго озунорчо жооп бересинерби?

Бышыктоо.

Интеллектуал денгээлибизди аныкташ учун бир нече логикалык суроолорго жооп берип королу:

1. Оорулуунун уйуно бара жаткан врач биринчи эмнеге конул бурат?(дарегине)
2. Короз эмне учун бир бутун которуп турат? (себеби эки бутун тен которсо жыгылып тушот).
3. Былтыркы жылдагы карды кантип табууга болот?
4. Арабтар аны чолдун кемеси дешет... ал эмне? (тоо)
5. Спутник жерди биринчи айланганда 1 саат 40 минута кеткен, ал эми

экинчи айланганда 100 минута кеткен. Эмне учун?(1саат 40 мин=100 мин).

6. Бул нерсе эки адамды бактылуу кылат... бул эмне? (кызыл алма Ч. Айтматов)

7. Дуйно жузу боюнча бардык адамдар бир убакта эмне кылышат? (карыйт)

8. Жерден эмнени оной которуп аласын, бирок узакка ыргыта албайсын?(кагазды)

9. . Бир сулууну эгиз балдар жактырып калышат. Анда кыз: “Асан, асманымсың, жеримсиң. Үсөн, оң колумсуң, сол колумсуң”,- дейт. Ошондо кыз жигиттерге кандай жооп берди? (Туура жообу – Асанга “ооба” дейт. Анткени “асман-жер” дегенде башын ийкегени, Үсөнгө “жок” дейт, анткени башын оңго-солго бурганы “жок” дегени)

10. Бөлмөдө 5 мышык бар. 5 мышык 5 мүнөттө 5 чычкан кармады. Ошондо мышыктар канча мүнөттө чычкан кармашты? (5 мүнөттө)

11. Эмне үчүн Гренландияны ачкан саякатчы аралды “жашыл жер” деп атаган. (Туура жообу – Гренландия англисчеден которгондо “жашыл жер” дегенди түшүндүрөт)

12. 1. Столдун үстүндө 3 шалгам, 4 алма турат. Бала келип, 1 алманы алды. Столдун үстүндө канча жемиш калды?(Туура жообу – үч)

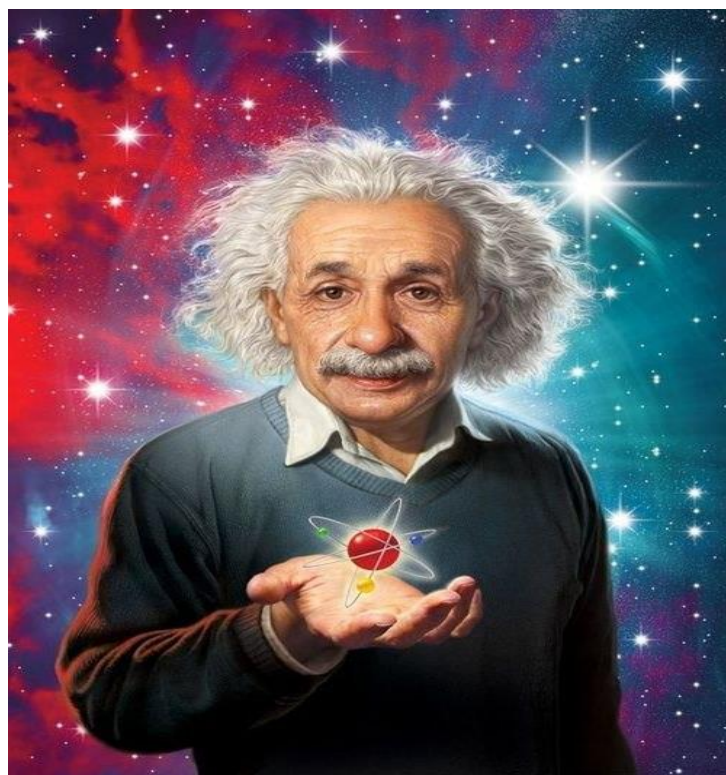
13. 2. Гитарада, домбрада алты, комузда бешөө эле. Сөз эмне жөнүндө болууда. (Туура жообу – сөз жөн гана аспаптардын аталышында жана тамгалардын саны жөнүндө)

14. . Кафеде апасы, атасы, уулу, кызы, эжеси, агасы, таякеси, иниси, жээни тамактанып отурушат. Ал жерде канча адам отурат? (Туура жообу – 4 адам отурат. Биртууган аял жана эркек, алардын уулу жана кызы)

Жыйынтыктоо:

Суроолорго эн коп жооп берген окуучулар оздорунун логикалык ой жугуртуусу чектелбеген, кенири экендигин билдирет. Келечек интеллектуал жаштардын колунда

Сабактын темасы: **Илимге мамиле.**

Сабактын максаты:

- окуучулар илим, билимдин кадыр-баркын сезишип, терең билим алуу аркылуу көптөгөн жакшы ийгиликтерге жетишүүгө, түрдүү өнөрлөргө ээ болууга мүмкүн экендигин түшүнүшөт;
- Илимге олуттуу мамиле жасай билууго чакырылат.
- биримдикке, ынтымактуулукка, эмгекчилдикке ж.б. асыл сапаттарга тарбияланышат.

Колдонулуучу материалдар: Ж.Баласагын "Кут алчу билим", "Макал-лакаптар".

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу (класста жагымдуу жагдай түзүү)

2. Киришуу.

Мугалим Жусуп Баласагындын "Кут алчу билим" китебинен үзүндүнү көркөм окуйт. Айткым келди, о акылман, сөз жайын,-

Окуу, билим пайдасынан баштайын.

Окуу - түндө алдындагы шам чырак,

Билим алсаң маңдай ачык жаркырап.

Окуу, билим көп нерсеге жеткирет,

Бул экөөнөн урмат-сыйды көп көрөт.

Сокур дешет билимсизди - жөн дебе,

Окуу гана жарык чачат дүйнөгө.

Мугалим: Балдар, бул ыр саптары кайсы автордун, эмне деген чыгармадан үзүндү экендигин билесиңерби?

Балдар: Билебиз. Жусуп Баласагындын "Кут алчу билим" чыгармасынан.

Мугалим: Туура айтасыңар, балдар. Силер да окуу, мектеп, билим жөнүндө билгениңерди

айтып көргүлөчү?

(Окуучулар билгендерин айтып беришет)

- Билими күчтүү миңди жыгат, билеги күчтүү бирди жыгат.

- Китеп - билим булагы, билим - өнөр чырагы.

- Билимдүүнүн түнү - күн, билимсиздин күнү - түн.

- Акыл айга жеткирет, өнөр көккө жеткирет.

- Китепсиз билим жок, билимсиз өмүр жок.

- Ким көп окуса, ал көптү билет.

- Китеп - мүлк, оокат, нан,

Китеп окубаган адам ал - наадан.

Китеп - билим,

Билимиң менен баалан.

Мугалим: Азаматсыңар, балдар. Силер окуу, билим, билим кени болгон китеп жөнүндө эң жакшы макалдарды, накыл кептерди айтып бердиңер.

3. Жаны теманы баяндоо.

«Билүү» маанисин туюнткан «илим» сөзү «маалымат», «билим» сөздөрү менен да маанилеш. Классикалык сөздүктөрдө «илим» сөзүнө «Кандайдыр бир нерсенин чыныгы жүзүн андоо, чындык менен айкалышкан бекем ишеним, билимсиздиктин (караңгылык) карама-каршысы» деп түшүндүрмө берилет. Ал эми терминологияда «белгилүү бир тармакка таандык системалуу билим жыйындысы» деген маанини туюнтат.

Ислам дини илим-билимге, окууга өзгөчө маани берген. Азирети Мухаммед

Пайгамбарыбызга түшкөн эң алгачкы вахийде (Алланын кабарында) окуу, калем жана билүү сөздөрү жөнүндө кеп козголгон. Анда төмөнкүчө буюрулган: «Оку! Жараткан Эгеңдин аты менен. Ал инсанды уюган кандан жараткан. Оку! Сенин Эгең абдан Айкөл-Жоомарт. Ал

инсанга калем менен жазууну үйрөткөн. Ал инсанга анын билбеген нерселерин билдирген»(Алак, 96/1-5). Алгачкы эле буйрукта көрүнүп тургандай, Алла Таала адам

баласына кандайдыр бир нерсени, кайсыл бир багытты же болбосо, тигини же муну «оку» деп илимди белгилүү бир тармак же багыт менен чектеген эмес. Тагыраак айтканда, динди

жана акырет илимдерин гана «оку!» дебестен дүйнөнү, ааламды, табиятты, инсанды,

Алланы, акырет жашоосун, дегеле акыл-эсиңе эмне келсе жана сенин эки дүйнөдөгү бактылуулугуң үчүн эмне зарыл болсо, ошонун баарын «оку!» деген.

Ислам дини адам баласынын табиятына ылайык дин болгондуктан, бүтүн мусулмандарга

илим алууну парз кылган. Ар бир мусулман өзүнө тиешелүү диний милдеттерин аткара турганчалык илим алуусу, адал менен арамды, чындык менен жалганды бир-биринен

ажырата ала турганчалык билимге ээ болуусу зарыл. Бул зарылдыкты Пайгамбарыбыз

Азирети Мухаммед (саллаллаhu алейхи васаллам) өзүнүн куттуу хадистеринин

биринде: «Илим алуу - ар бир мусулман эркекке да, аялга да парз»деп белгилеген. Медицина, экономика жана технология сыяктуу коом үчүн керектүү болгон ар кандай илимдерди алуу

«парзы кифая» болуп эсептелет. «Парзы кифая» – бул кайсыдыр бир коомдук муктаждыктын коомчулук тарабынан орундалышы зарыл болгон иш. Бул ишти жалпы коом же

коомчулуктан айрым адамдар да орундабаса, ага бүтүндөй ошол коомчулук жооп берет.

Демек, мына ошондой зарыл илимдер коомчулуктагы муктаждыктарды камсыздай ала

турганчалык деңгээлде айрым жарандар тарабынан алына турган болсо, бул парз орундалган болуп эсептелет. Бирок, коомчулукка зарыл болгон ошол илимдерди эч ким албаган болсо,

анда ал коомдун ар бир жараны Кудай алдында жоопко тартылат.

4. Жыйынтыктоо.

Маалым болгондой, илим – иш-амалдын эң изгиси болуп саналат. Бир сөз менен айтканда, илим шарапаттуулуктун жана байлык-дөөлөттүн дал өзү. Жогоруда илим туурасында

айтылып өткөн айрым аят-хадистердин жыйынтыгында Ислам менен илимди бири-биринен ажыратып кароо мүмкүн эмес экендигин айтууга болот.

Сабактын темасы: Жыныстык тарбия берүү.

Сабактын максаты:

1. Жыныстык тарбиянын мааниси, максаты жонундо тушунук алат.
2. Табият менен организмдин байланышын аныкташат.
3. Жашоо тиричиликке коз карашын калыптандыруу учун оболго тузот. Оз алдынча ой жугуртууго конугот.

Сабактын жабдылышы: Плакат.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу.

Окуучуларды жоктоо. Тема жана анын максаты боюнча тушунук беруу.

II. Керектуу маалыматтарды беруу.

Жыныстык тарбия — балдарга, өспүрүмдөргө жана жаштарга жыныс маселесин туура түшүндүрүүгө багытталган медициналык жана педагогикалык чаралар системасы. Жыныстык тарбиянын милдети — жаш өспүрүмдөрдүн ар тараптан өсүүсүнө, төрөткө жарамдуулукка, адамдын организми боюнча билимдүүлүккө, нике жана үй-бүлөнү чыңдоого көмөктөшүү. Жыныстык тарбияны балдар жыныстык жактан жетилгенде гана баштабастан, кээ бир маселелерин бала чактан эле баштоо зарыл. Адатта өспүрүмдөргө «керексиз нерсени» эрте айтып коёбуз деп чочулап, маалыматтар учкай айтылып, кээде кечигип да калат. Мектеп жашына чейинки балдарды денесин таза кармоого жана жүрүштуруштун эң жөнөкөй эрежелерине үйрөтүү керек. Эрогендик

зооналарды (к. Жыныстык турмуш) дүүлүктүрбөө үчүн кийим ыңгайлуу, кенен болуп, мите ооруларын алдын алуу зарыл. Балдарды үйдө жана мектепте такай алына жараша иш менен алагды кылуу да зор роль ойнойт. Балдар 2—3кө келгенде кайсы жыныска таандык экенин билип калат. Айлана-чөйрөнү тааныпбилүү менен бирге жыныс маселесине кызыгуу башталат. Ошондо ата-эне баланын суроолоруна ар нерсени ойлоп таап, жомоктонуп же өтө майда-чүйдөсүнө чейин терип айтпай, жөнөкөй, түшүнүктүү жооп берсе болот.

Мисалы, баланын «кайдан келдим же ким төрөгөн» деген сыяктуу суроолоруна эне «сен менин ичимде чоңойгонсуң, сени төрөт үйүндө төрөгөм» деп жооп берсе, балада төрөлүүнү түшүнүү менен энени сыйлоо сезими пайда болот.

Кенже класстын балдарын тарбиялоодо алардын жашынын физиологиялык, психол. өзгөчөлүктөрүн эске алып, балдар менен кыздарда уялуу, токтоолук, өз ара жардамдашуу сапаттарын калыптандыруу зарыл. Ошондуктан жогорку класстын өспүрүмдөрүн, мектепти бүткөн балдар, кыздарга Жыныстык тарбиянын гигиеналык, физиологиялык негиздерин, никенин моралдык-этикалык маселелерин, ошондой эле жыныстардын өз ара мамилесин түшүндүрүү болуп эсептелет. Бул мезгилде кыздар бирөөгө жагуу аракетинде болсо, балдар кыздарга көз сала баштайт. Ушундай шартта режимди туура уюштуруу, бири-бирине туура мамиле жасоону тарбиялоо жаштарды жыныс маселесине кызыгуудан алагды кылат. Мында кыздар менен балдар ортосундагы достук мамилеге тыюу салып, чочулоо да, көңүл бурбай, кийлигишпей коюу да жарабайт. Ал мамилени ыйык сактап, адепсиздикке барбоого, эркек балдарды сабырдуулукка, кызды терең урматтоого, кыздарды «кыз абийирин», «кыздын ыйык атын» сактоого тарбиялоо керек.

III. Бышыктоо. Талкуулоо:

Томонку суроолорду талкуулап королу.

Кыздар менен балдар дос болууга болобу?

Кыздардын балдарга мамилеси кандай болууга тийиш?

Балдардын кыздарга мамилеси кандай болууга тийиш?

Уйдогу аялдын ролу жонундо айтып бергиле.

Уйдогу эркектин ролу жонундо айтып бергиле.

IV. Жыйынтыктоо:

Ар бир адам оз организми жонундо мумкун болушунча кенири билимге ээ болуусу керек. Келечек жашоонор ден соолугунарга байланыштуу. Уулбу, кызбы келечекте уй-було курат. Уй-було бекем болуусу учун бири-бирине тушунуу менен мамиле кылуу чон мааниге ээ. Ошондуктан ар бир жаш оспурум адамдык мамиле, адамгерчилик, карама-каршы жыныстагылар менен толеранттуу мамиле жасоого азыртан даядануусу зарыл.

Сабактын темасы: Тамеки өмүргө зыян.

Сабактын максаты:

1. Окуучулар тамеки жана анын зыяндары жонундо маалымат алышат.
2. Окуучулар тамеки тартуу оз ден соолугу учун зыян, маданиятсыздык, адепсиздик экенине ынанышат.
3. Сергек жашоо мунозуно, тамекиге каршы акцияларга умтулууга оболго тузот.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу.

Жакшы маанай тартуулоо. Ар бир окуучу жанындагы окуучуга жакшы каалоолорун айтат.

II. Киришуу учун суроолор:

Тамеки тартуунун кандай зыяндары бар деп ойлойсунар?

Тамеки тарткандардын арасында коп отурасынарбы?

Тамеки тартуунун кандай пайдасы бар?

Адамдар эмне учун тамеки тартышат деп ойлойсунар?

III. Жаны тема боюнча керектуу маалыматтарды беруу.

Тамеки тартууга конгон адамдарды медицинада токсикоман- деп айтышат. Тамеки тартуу , арак ичуу жана наркотик заттарды алууда булардын жалпы таасири организмге бири-бирине окшош болот, бир гана айырмасы, тамеки наркотик менен аракка окшоп мас (эйфория) абалга салбайт.

Скекск жана синил кислотасы организмге ото чон зыяндуу озгоруулорду алып келет.

Никотин деген соз 1560-жылы Королева Екатерина Медичиге, анын жакыны Нико сый катары тамекинин майдасын жыттап рахат алуу учун тартуулагандан кийин келип чыккан.

ЮНЕСКОнун маалыматы боюнча Жер шары боюнча 1,1 млрд. тамеки тарткандар бар экен.

Коп тарткандардын катарына биздин олко да кирет. Статистиканын маалыматы жана врач-наркологдордун байкоосу боюнча, жаш муундардын тамекиге кунт коюп уйронушуп калгандары тынчсыздандырат. Тамекиге конгон адам андан онойчулук менен кутула албайт.

Бул онокоттон кутулууда бирден бир жакшы «дары» ошол эле тамеки тарткан адамдын эрки

(ал эми эрк ар бир адамда болот). Тамеки тарткан адам менен тамеки тартпаган адамдын айырмасын ким деле болсо байкайт. Тамеки тартпаган адамдын ону ачык, конулу которунку,

создору так жана маанилуу болот. Ал эми тамеки тарткан адамдын эске тутуу процесси басандап, бир нерселер эсинен чыгып издеп, эсинде коп нерселерди туталбай, озу арык, тез

чарчап коп уктай турган болуп калат. Тамекинин составындагы эн уулуу заттардын бири никотин, бул түссүз майлуу суюктук. Анын жыты жагымсыз, дамы ачуу болот. Суда жана

спиртте эрийт. Никотин бөтөнчө уулуу зат, анын тамчысы килейген 3 атты өлтүрөт. Тамеки жай күйгөндө никотин түтүнгө 20%, ал эми бат күйгөндө 40% өлчөмдө кошулат.

Ошондуктан тамеки тартып жаткан адамдын жанында олтурганга кобурук зыяндуу болот.

Айрыкча жабык болмонун ичинде таасири коп болот.

Насыбай- тамеки жалбырагынан, аки-таш, саксаул өсүмдүгүнүн күлүнөн жасалат.

Чеккенде баш айланат, мас болот, жүрөк катуу кысылат. Шилекей менен калган калдыгы ашказанга барып былжыр челин сезгентип «Гастрит» оорусун пайда кылат. Ошондой эле ооз көңдөйүн булгап, жарат кылып тиштеринде шишик пайда кылат. Насыбайды колдонгодо мас болуп, баш айлануу, жүрөк катуу согот.

IV. Тамеки жонундо макал-лакап, накыл создор.

ЭЛДИК МАКАЛ-ЛАКАПТАР.

*Тамеки чексең көпкөндөн,
Көк жөтөл чыгат өпкөдөн.
Ким чексе тамеки же нас,
Ал адам өзүнө-өзу кас.
Тамеки акмактанбай күйөт,
Ал бекерпоз адамды сүйөт*

НАКЫЛ НАСААТ СӨЗДӨР:

«Тамеки бүткөн бойго зыян келтирип, акыл эсти бузуп, бүтүндөй улутту мокотот». О. Бальзак

«Никотин эске тутууну начарлатып, жөндөмдүүлүк менен эркти бошотот». Н. А. Алехим

«Тамеки тартуу аңкоолук». В. Гётте

«Мас болуу-жиндилекке машыгуу» Пифагор

V. Жыйынтыктоо.

Тамеки тартуу менен адам оз ден соолугуна жана жакындарына канчалык коп зыян алып келээрин тушундук деп ойлойм. Бул жаман адаттын дагы бир окунучтуу жери, тамеки тартууга конуп алган адам аны таштоодо ото кыйналат. Кээ бир эрки бош адамдар таштай албай журо беришет. Озундун ден соолугунду озун кургаткын келбесе, тамекиден жаа бою качканынар он.

Тамекинин кулу болуп жашаганча, сергек жашоо мунозун тандап, куунак жана бактылуу, оорубай жашаганга аракет кылууну озубузго адат кылалы.

**Сабактын темасы: Интернеттен кандай
маалыматты алуу керек?**

Сабактын максаты:

1. Окуучулар интернеттен кандай пайдалануу жонундо маалымат алышат.
2. Таанып билуу жондомун, кругозорун онуктуруу зарылдыгына ынанат.
3. Оз оюн тартынбай айтууга, башкалардын пикирин уга билууго уйронот.

Сабактын жабдылышы: суроттор.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу.

Окуучуларды жоктоо. Сабакка даярдыгына конул буруу.

2. Киришуу учун суролор:

- Интернет дегенде эмнени тушунобуз?
- силер интернетти кандай пайдаланып жатасынар?

3. Жаны теманы тушундуруу.

Интернет-буткул дүйнөнү камтыган компьютердик тармак. Бүгүнкү күндө интернеттин дүйнөнүн 160 тан ашык өлкөсүндө 30 миллиондон ашуу абоненти бар. Ай сайын бул тармак 5-10% ке көбөйүүдө. Интернет дүйнөдөгү ар түрдүү мекемелердин түрдүү маалыматтык тармактарын чагылдыруучу ядро.

Алгач интернет файлдарды жөнөтү, алуу жана электрондук почта менен гана чектелсе, азыр бир топ татаал проблемаларды чечет. Бир аз жыл мурда жаны электрондук архивдерди пайдаланууга мүмкүнчүлүк түзүүчү программалык кабыкчалар пайда болду.

Азыркы мезгилде интернет бардык мүмкүн болгон тармактар аркылуу, телефон линияларынан баштап жогорку тездикте иштөөчү сандык спутниктерге чейин таралган.

Учурда интернет маалымат алмашуунун негизин түзүп калды. Эгер маалымат алмашуу тездесе анда коомдун өнүгүүсү да тездейт.

Интернетте файлдарды жөнөтүү, алуу жана электрондук почталардан башка эмнелер бар? – деген суроолор туулушу мүмкүн. Эгерде биз интернетти ушундай көз караш менен карасак чоң жаңылыштык кетирген болобуз. Интернеттин каалаган бир сайттын ачып карайлы да, анда көрсөтүлгөн ар бир пункттарды, ссылжаларды ачып көрсөк жогорудагы суроону берүүнүн кажаты жоктугун көрөбүз.

Интернетти колдонуунун бир мисалы интернетти массалык маалымат каражаты катары да кароого болот. Анткени күндөлүк жаңылыктардан тышкары көпчүлүк газета-журналдардын, телеканалдардын, радиоканалдардын сайттары ачылып аларга массалык маалымат каражаттары аркылуу чагылдыруучу маалыматтардын электрондук формалары толук киргизилген. Ал сайттар тынымсыз жаңыланып, айрым учурда массалык маалымат каражаттары жарыялай элек материалдарды жарыялашат.

Мындан тышкары интернетте рекламалык кызматтардан пайдаланып өзүбүзгө керектүү маалыматтарды топтоого болот. Ал эми компьютердин программалык жабдылышы боюнча каалаган драйверлерди, жаны программаларды да алууга болот.

Атайын тематикалар боюнча уюштурулган форумдардан суроолорду берүү менен ар кандай пайдалуу кеңештерди алууга болот. Мисалы, <http://www.piter.com> жана башка интернет китепканалары аркылуу керектүү адабияттарды таап алууга болот. Бирок ар бир эле табылган адабияттарды көчүрүп алуу мүмкүн эмес. Анткени ал адабияттарды алуу үчүн көпчүлүк китепканаларга алдын ала акча которуу керек. Бул адабияттарды эки формада алууга болот. Натуралдык формада жана электрондук формада. Электрондук формасы натуралдык формага караганда бир топ арзан турат. Бул интернет китепканалардан тышкары жума сайын чыгуучу ар бир предмет боюнча газета-журналдар бар. Мисалы: информатика, биология, физика ж.б. предметтери боюнча газеталарды интернеттен табуу үчүн <http://www.1september.ru> сайтына кирип, керектуу предметти тандоо жетиштуу. Бул сайттан керектуу предмет боюнча газетанын каалаган номерин алдын ала акы төлөө менен алдырууга болот.

Интернетте билим берүү системаларына керектүү маалыматтарды алуунун дагы бир ыңгайлуу жолу бул рефераттардын файлдык архивдерин пайдалануу. Бул сайттардан рефераттардын, курстук иштердин, окуу усулдук колдонмолордун, предмет боюнча тесттердин, суроолордун, дипломдук иштердин, докладдардын, статьялардын электрондук формаларын акысыз көчүрүп алууга болот.

4. Жыйынтыктоо.

Билим берүү системасындагы адабияттардын жетишсиздигин билим берүү мекемелерин жаңы маалыматтар технологиялары менен жабдуу жана аларды интернет байланышы менен камсыздоо менен жоң алабыз. Ошону менен бирге ал аркылуу окуучулардын, студенттердин компьютердик, маалыматтык билимдүүлүгүн жогорулатууга болот.

Сабактын темасы: **Жоопкерчиликтуу болуу деген эмне?**

Сабактын максаты:

1. Окуучуларга «Жоопкерчилик» деген создордун манызын, маанисин тушундуруу.
2. Оз мунозун таануу жана тарбиялоого, «жоопкерчиликтуу» болууга чакыруу.

Сабактын жабдылышы: таркатма материалдар.

Сабактын журушу:

Уюштуруу.

Сабактын темасы, максаты жонундо тушундурмо беруу.

Суроолордун тегерегинде маектешуу уюштуруу:

- Оз мунозунор жонундо эмне айта аласынар?
- Жоопкерчилик деген эмне?
- Сен озунду жоопкерчиликтуумун деп айта аласынбы?

(Окуучулардын оз ойлорун тартынбай айтуусуна мумкунчулук беруу жана колдоо менен маектешуу)

Мугалим:

Эми акылмандардын созуно конул бурсак «Жоопкерчиликсиз эркиндикке жетууго болбойт» деп айтышат. Жоопкерчилик деген эмне экендиги жонундо бир топ оюнарды айттынар. «Жоопкерчилик – адамга куч беруучу жук» деген таамай айтылган афоризмдин маанисин чечмелеп королу.

Жоопкерчиликтуу болуу бир жагынан оордук келтирчу жук болсо, экинчи жагынан адам оз эрки менен которчу жук сыяктуу экен. Адам канча бийиктикке которулгон сайын ошончолук жоопкерчилиги жогорулайт. Эн биринчи адам озунун суйлогон созуно, журум-турумуна, аткарган ишинин тууралыгына, чыгарган чечимине жоопкерчиликтуу болот. Ошондой эле озунун ден соолугуна, омуруно да озу жоопкер болот. Уйунордо азыр да силер жоопкерчиликтуу болгон нерселер бар. Мисалы, озунордун кичуулорго коз салуу, аларды ойнотуу ж.б. ал эми чонойгон сайын жоопкерчилигинер да чоноёт. Кээде жоопкерчиликти такыр сезбеген балдар да болот. Озу ойноп кетип калып, инисин карабай же ата-энеси дайындаган ишти аткарбай койгон учурлар да болот. Мындай балдарды «жоопкерчиликсиз» дешет жана аларга ишенбей коюшат. Азыр силер ошондой эле сабакка оз убагында келип, тапшырмаларды аткарууга, жакшы журум-турумга милдеттуусунор. Оз милдетин аткарбаган окуучу да «жоопкерчиликсиз» болуп эсептелет.

Бышыктоо. Конугуу иштоо:

Ар бир адам оз жоопкерчилигин сезуусу керек. Ошондуктан балдар, «Ким эмнеге жоопкерчиликтуу?» деген оюн ойнройбуз. Класс эки топко болунуп, бири бирине кайсы бир кесиптеги же категориядагы адамды айтышат, экинчиси ал эмнеге жоопкер экенин табышат.

Мисалы, шофер – озунун автосундагы жургунчулордун омуруно, алдынан чыккан жоо журуучулордун, жолдогу башка автомобилдердин коопсуздугуна. ж.б.

Жетекчи кадр – оз кол алдында иштеген эмгекчилердин коопсуздугуна, алардын эмгек акысынын убагында толонушуно, эмгек шартына ж.б.

Окуучу –

Мугалим –

Врач –

Президент – ж.б.

Жыйынтыктоо:

Элибиз байыртан эле жоопкерчиликтуулукту баалаган. Анда элдик адеп-ахлак нормаларынан жоопкерчилик эмне экендигин дагы теренирээк тушунолу.

Жоопкерчилик. Бул – пендечиликтеги жогорку сапат. Адамдардын өзүнө-өзү талап коюусу. Жашоо-тиричиликте ар кими өзүнүн жекече жолун тандап, ага карата мамиле кылуусу. Турмуш куруусу, бала-чака күтүүсү. Мындай касиеттер:

Биринчиден, бөбөктөргө, жаш муундарга, үйдөн тарбия-таалим берүүнүн туура багытта болушунан;

Экинчиден, ата-эненин ич-ара ынтымагынан, балдарына өзүлөрүнүн жүрүш-туруш үлгүлөрүнөн;

Үчүнчүдөн, үй-бүлөдө атанын алган ордунан, ал ээлик катары табышкеринен, үй-бүлөсүн ойдогудай багуусунан;

Төртүнчүдөн, анын айыл арасындагы, эл ичиндеги кадыр-бар-кынан, башкалар баамдоочу таасиринен, ишмердүүлүгүнөн ж.б. са-паттарынан;

Бешинчиден, эненин үй ичин тирдентүүсүнөн, зайыптарга таандык күч-аракеттерин талаптагыдай жүргүзүүдөн, үзүлгөндү улап, жоктон бар кылууларынан жоопкерчиликтери артылып келет.

Сабактын темасы: **Жоомарттык эр адамдын иши.**

Сабактын максаты:

1. Жоомарттык деген создун мааниси жонундо тушунук алат.
2. Адамдагы жакшы, жаман сапаттарды айырмалоого конугот.
3. Адептуулукко, ыймандуулукка, курмандык кылууга, татыктуу жашоого умтулууга тарбияланат.

Сабактын жабдылышы: Макал-лакап, накыл создор жазылган плакат.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

Сабактын темасы, максаты менен тааныштыруу.

2. Киришуу учун суроолор:

Адамдагы жакшы сапаттарды айтып бергиле.

Жоомарттык деген созду кандай тушуносунор?

3. Мугалимдин созу:

Жоомарттык эмне экенин тушунуу учун томонку жомокту угалы.

Илгери, илгери бир кандын үч вазири бар экен. Бир күнү вазирлерин сынамак үчүн кан:

- Вазирлерим, менин силерге бере турган суроом бар, кандай адам жоомарт болот? Малдуу, бай адам жоомарт болобу? Силер мага айтып бергилечи,- деген экен.

- Дүнүйөсү көп болбосо, малы жок болсо, эч кандай адам жоомарт боло албайт. Малдуу жоомарт болот. Колунда жок болсо, кандай мыкты адам болсо дагы, мен жоомарт боломун деп, аракет кылганы менен боло албайт,- дешет.

Андан көп күндөр өткөндөн кийин кан жаман кийим кийип кайырчы болуп, “вазирлерин сынап көрөйүн деп, бир күнү түндө бир вазиринин үйүнө барат.

Үйүнө кирип барганда эле вазири кабагын бүркөп:

- Эмне кылып жүрөсүң, кет,- деп кыйкырат. Кайырчы болгон кан босогодо ыйлап туруп:

- Тамагым жок, батамды берейин,- дегенде вазири ичкен тамактын калдыгы калган экен ошону берет да:

- Кеткин,- деп жиберет. Андан кан чыккандан кийин, дагы бир вазиринин үйүнө барып, кайырчы болуп тамак сурайт. Ал вазир дагы:

- Кеткин,- деп тилдеп, кургап калган нандын калдыктарын берет.

Аны менен жүрүп олтуруп, кан дагы бир үйгө келсе, ал үйдө бир кемпир бойго жеткен баласы экөө олтуруптур.

- Эмне кылып жүргөн кишисиң?- деп сураганда, кан айтат:

- Мен кайырчымын, кайыр тилеп жүрөмүн. Силердикине жатайын деп келдим,- дегенде жигит эшикке жүгүрүп чыгып:

- Кайырчы аке, кетпеңиз, биздин үйгө жатыңыз!- дейт. Анан жигит энесине:

- Бүгүн алып келген койлорубузду бирөөнү союп, кайырчыны конок кылалы,- дегенде энеси макул болот.

Кайырчыга келип:

- Сизди сыйлап, бир коюбузду союп берели дедик эле, сиз ыраазылыгыңызды бериңиз,- дегенде кайырчы болгон кан:

- Койду кайдан алдыңар, коюңар көппү?- деп сураганда жигит:

- Мен бир байдын малын багып жүрүп, бир жылдык акым үчүн беш кой аддым эле. Ошол койлорду бүгүн алып келип, койду кызык көрүп жатпай карап олтурдук эле,- дейт.

Анда кайырчы кан:

- Мен койдун жүрөгүн гана жечү элем. Бир кой сойсоң, бир койдун жүрөгүнө мен тойбойм, этин жебейм,- дейт.

Анда жигит, эшикке жүгүрүп чыгып, энесине:

- Эне, кайырчы жүрөк гана жейм дейт. Бир койдун жүрөгүнө тойбойм дейт. Кайырчыга беш коюбузду тең союп, жүрөгүн берели, кайырчы бечара тойсун, этин өзүбүз жеп, же сатарбыз,- дегенде энеси макул болот.

Жигит беш коюн тең соёт. Беш коюнун беш жүрөгүн салып, кайырчы ыраазы болсун деп бышырып берет. Кайырчы бир гана жүрөгүн жеп:

- Мен өзүм жүрөктү бул жерге олтуруп жалгыз жеп алганым болбойт, балдарым ач,

балдарым менен бирге олтуруп жейин,-деп калган төрт жүрөгүн үйүнө алып кетмекчи болот.

Анда жигит:

-Мейлиңиз, ыраазы болсоңуз болду,-дейт.

Кан түн боюнча башка кишилерге көрүнбөстөн өзүнүн кандык ордосуна барып, жигиттин берген төрт жүрөгүн вазирлердин берген нандын кургаган калдыктарын жана башка артып калган тамактарын алып барып, кан отурган жериндеги сандыгына салып коет.

Бир нече күндөн кийин, кан эки вазирин чакыртып алып, кой союп жүрөгүн берген жигитти да чакыртат.

Кан вазирлерден:

-Марттык эмнеде, дүнүйөдөбү же адамдын өзүнүн сөөгүндө бүткөн марттык болобу?-деп сураганда вазирлери:

Марттык дүнүйөдө болот. Кимдин дүнүйөсү көп болсо, ошол март болот,-дейт.

-Силердин дүнүйөңөр барбы, же жокпу?-деген кандын суроосуна вазирлери:

-Биздин дүнүйөбүз өзүбүзгө жетиштүү. Дүнүйөбүз арбын,- дейт.

Вазирлерине кан ачуусу келип:

- Палан убактыларда кайырчы болуп, силердин үйүңөргө барган мен болучумун, кана силердин марттыгыңар, дүнүйөңөр көп болсо, тамактын калдыктарын, сындырылган нандын күкүмдөрүн берет белеңер,-деп аларга баягы каткан-куткан нандарды көрсөтөт.

- Мына март деп, мен үйүнө барганда малай жүрүп, алып келген беш коюн союп, жүрөгүн бышырып берген ЖИГИТТИ айт,- деп кан эки вазирин ордуна түшүрөт:

- Марттык малда эмес, ал адамдын сөөгүнө бүткөн дилинде болот!

Ошентип хан малай жүргөн жигитти вазир кылып алат.

4. Бышыктоо. Жыйынтыктоо.

Жоомарт деп кандай адам аталат экен? Окуучулар менен талкуу жургузобуз.

Эми балдар, жоомарттык жонундогу макалдарды айтабыз.

Жоомарттык жана жардамда шаркырап акан суудай бол. Боорукердик жана мээрумдуулукто жадырап тийген кундой бол.

Жок менен жоомарттын үйүн сыртынан ажыратууга болот.

Жомарттык– жакшы муноз болгону ошончолук, адамдын жаман муноздорун жабат.

Жоомарттык кылып жоолашууга барбаган да жакшы, бирок душман кол салса, тепсендиде калбаган жакшы

Сабактын темасы: **Кыздуу уйдо кыл жатпайт.**

Сабактын максаты:

1. Кыздардан талап кылынуучу аруулук, асылзаадалык жонундо тушунук алат.
2. Омуру орнок баатыр кыргыз кыздары жонундо маалыматын толуктайт.
3. Адептуулукко, патриоттуулукка тарбияланат. Элдик каада-салтты, урп-адатты баалоого конүгүшөт. Улууларды урматтоого, кичууларду сыйлоого тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: Суроттор, макал-лакаптар жазылган плакаттар

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

Сабактын темасы, максаты боюнча тушунук беруу.

2. Жаны тема:

"Кыздуу уйдо кыл жатпайт" деп, кыздарды тазалыктын, сарамжалдуулуктун, тыкандыктын сакчысы катары сыпаттап келишет.

Бабаларыбыз кызга өзгөчө маани берип, "Кыргыз кызын сыйлайт" деген улуу салт бар тура, көрсө. Ошондо да Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза өңдөнгөн баатыр кыздар, ошондой эле Каныкей, Айчүрөк, Зулайка, Айганыш сыяктуу аруулуктун, асылзаадалыктын үлгүлөрү жомокко айланган чыгар. Ошого жараша кыздарга да өзгөчө талап коюлуп, "Жакшы кыз - жакадагы кундуз", "Кызга кырк үйдөн тыюу" деп, алардын аялуу асылдуулугун аздектешкен. Кыздар да адебин сактап, өз баасын бийик кармашкан эле деп, тамшанып калат улуулар...

Бугун биз, кыргыздын белгилуу, таданттуу кыздарынын кыздар жонундогу ой-пикирин окуп королу.

Актриса Жамал Сейдакматова: Табиятынан кыз бала назик жан

Биздин убакта кыздар табиятынан назик болушуп, ороңдогонду билишпейт болчу.

Азыркы заманда кыздардын кылыгы да башкача болуп кетпедиби. Кыздарыбыздын көпчүлүгүнүн жүрүш-турушу эркекке окшоп калды. Табиятынан кыз бала назик жан болуп, мырзаларга жасаган мамилеси жылуу-жумшак болушу шарт. Бекеринен аялзатын үйдүн куту дешпейт да. Жолдошунун сөзүн эки кылбай, балдарына таалим-тарбия берип, ысык чайын, даамдуу тамагын дарсторконго жая коюп, жолдошун тосуп алса, мына ошондо аялдын мээрмандыгы билинет. Илгери кыздарды аябай катуу кармашчу да, тамак ичкенде акырын, үнүбүздү чыгарбастан иччүбүз. Ошол убакта табигый косметикаларды колдонор элек. Биздин замандагы мырзаларыбыз кызга ашык болуп калса, тердеп-кургап кат жазышчу, атайын өзүнүн почточусу болор эле. Кудум "Эрте келген турналар" тасмасындагыдай, Султанмурат менен Мырзагүлдүн сүйүүсүндөй болчу. Жүзөөрчөгө сүйүктүүсүнүн атын жазып, ортомчу жеңелер аркылуу берип жиберилчү. Анан бир-бирине жылдызы келишсе, жолугушуп сүйлөшүп, үйлөнүшөр эле. Мындай сүйүү эми азыркыларга жомок болуп калды да.

Ырчы Саламат Садыкова: Батыштын жапайы адаты тумоодой каптап кетти Азыркы кыргыздын кыздары... Албетте, ыймандуу, адептүү кыздарыбыз да толтура. Бирок ошентсе да, маданиятты таратуу милдети башында турган айрым алып баруучу жаштарыбыз жөнүндө азыноолак айтып кетким келет. Атайын жаштарга арналган каналдар ачылбадыбы. Ошондогу жаш алып баруучу кыздарды көрүп алып ушунчалык иренжийм. Обу жоктонуп, себепсиз жалжактап күлө берет, мына ошондон азыркы кыздарда нарк кетип жатпайбы. Анткени, көкүрөгүндө руханий байлыгы жок. Илгертен айтылган "Кызга кырк үйдөн тыюу" деген бар болчу. Мектептен баштап ийменүү деген болор эле. Мейли улуу киши болсун, мейли кичүү киши болсун, алардан кымырынып-кымтынып турчубуз.

Кыз-жигиттин ортосунда керемет, ыйык, бир таза дүйнө бар эле. Азыркыларга бул жомок болуп кала берди. Батыштын жапайы адаты тумоодой каптап кетти. Түнкү клубдар, казино, кийген кийими, ашата сөгүнүп сүйлөгөнү, деги койчу, кайсы бирин айтпасам да жалпыбызга маалым да. Өзүбүзгө кайрылып келиш үчүн, коом өзгөрүлүшү шарт. Экранда жалаң кыргыздын өзүнүн касиетине ылайыктуу, элдин наркына, сөөлөтүнө ылайык көрсөтүүлөрдү жандандырса.

Ырчы Анапия Райымбекова: Кынабын тапкан кылыктуулар

Кыздардын өз орду бар болчу. Азыр кыз баланын наркы кеткени-эркек балага караганда кыз бала көп болгону. Заманга жараша кыздар батыштын тасмаларын, сериалдарын көрүп, ошолорду туурап өзгөрүштү. Үйдөгү тарбиядан ата-эненин сөзүн укпай, жеңил ойлуулукка тез азгырылып жатышат. Беш кол тең эмес дегендей, ата-эненин тарбиясын алып, созулган кыздар да бар. Тилекке каршы, ошол акылдуу кыздар бактысын таппай калып, же тапса да, ашкере кылыгынын жоктугунан ажырашып кеткендери да бар.. Азыр сүйүү күнү деп атайын белгилеп жүргөн 14-февралды майрам катары көрбөйм. Ошол күнү өзүмөн-өзүм уяла берем. Биздин убакта кыздарга сөз айтыш өтө кыйын болчу. Азыр, тескерисинче, кыздар балдарга сөз айтып калган учур болуп калды. Азыркы кыздар заманга шылтоолойбу, айтор, түшүнбөйм...

Бышыктоо:

Ата-бабаларыбыз тузгон улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөрдү муноздогон макал-лакап, накыл создордон айтып бергиле. Аларды чечмелегиле.

Сыйлаганга аш таппасан, сыпаалыкка соз тап.

Улууга урмат, кичууга ызаат.

Сыйласан сыйлуу болосун.

Сыйлашпаган тууганын, сыр айтпаган душмандай.

Сый сыйга жарашат, сый билбеген адашат.

Уят олумдон катуу.

Сабырдын тубу сары алтын.

Жылуу созго жылан ийнинен чыгат. Ж.б.

3. Жыйынтыктоо:

“Карынын кебин капка сал” дегендей, ата-энебиз, улуулар айткан насаат создорду

кунт коюп угуп, конулго туйуп, озубузду адептуу, ыймандуу, нарк- насилдуу болуп чоноюуга, келечекте “жакшы” адам болууга умтуулуубуз керек экен. Азыр баарынар эле ушул ойго кошулсанар керек деп ойлойм. Биз ошондо ата-энебиздин максат-тилегин орундап, аларды эч качан уятка калтырбайбыз.

4. Уйго тапшырма беруу:

Озунордун жаман сапаттарынар барбы ойлонуп коргуло. Аларды жакшы сапаттарга алмаштырууга болобу?

Сабактын темасы: Жети атаны билуу парз.

Сабактын максаты:

1. Окуучулар ата бабадан калган каада-салт, урп адат, улуу мурастарын сактай билуу керектигине ынанат.
2. Окуучулар таанып билуу активдуулугун жогорулатат.
3. Окуучулар адептуулукко, патриоттуулукка, ата-баба салтын кадырлоого тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: суроттор, буклет.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу.

Класстын тазалыгына коз салуу, темага ылайыктуу суротторду илуу.

2. Жаны теманы тушундуруу.

Балдар, бугунку темабыз ата-бабаларыбыздан калган улуу мурастардын бири – жети атасын таанып билуу. Ата-бабаларыбыздын салт санаасын, басып откон жолун дайыма уйронуу, таанып билуу ар бирибиз учун парз.

- Кана эмесе балдар, жети атабызды билебизби? Айтып королу.

(Балдардын жоопторун угуу).

- Ата-бабаларыбыз жонундо эмнелерди билебиз?

1-окуучу: Биздин ата-бабаларыбыз Азия чолкомундо эн байыркы элдерден болгон.

2- окуучу:Биздин ата-бабаларыбыз Турк цивилизациясынын башында турган.

3-окуучу: Биздин ата-бабаларыбыз VII-VIII кылымдарда Энесайда гулдогон Кыргыз Каганатын тузгон.

4-окуучу: Биздин ата-бабаларыбыз дуйнодо тендешсиз Айкол Манасты жараткан.

Мугалим: Мына балдар, озунор айтып кеткендей ата-бабаларыбыз бизге коонорбос мурастарды калтырып кекткен. Биз ата-бабаларыбыздан калган улуу салтты улап, кыргыз элинде туптолуп келген сабырдуулукту, озубузго муноздуу айколдукту жогору коюп баалашыбыз керек. Улуттук салт-санааларды, урп-адаттарды, санжыраларды уйронуп билуу, алар менен сыймыктануу ар бирибиздин жоопкерчилигибиз болушу керек.

Улутту улут кылып кармап турган озгочолук – улуттун адеп-ахлагы, каада-салты, урп – адаты, ырым-жырымы, санжырасы, тили, кийими. Булар улуттун унгусу.

Кыргыздын эн жонокой санжырасынын бирин алып королу. «Жети атасын билбеген жетесиз кул» , дейт элибизде. Жети атаны билуу, жети ата отмойун куда соок кутпоо, улуттун генефондун сактоодогу эн чон идеология болгон.

Кана балдар, ким жети ата кандай аталаары жонундо айтып берет? (Балдардын жоопторун угуп, туура айткандарын доскага жаздырып койуу керек).

Жети ата

1. Ата
2. Чоң ата
3. Баба
4. Буба
5. Кубары
6. Жото
7. Жете

Мисалы:

Кыргыздын

1. өз ата'сы - Абаз
2. чоң ата'сы - Карахан
3. баба'сы - Моңгол
4. буба'сы - Аличахан
5. кубар'ы - Сарыхан
6. жото'су - Түрк
7. жете'си – Жабас

3. Бышыктоо. Жыйынтыктоо.

Жети ата жонундо айтылып жургон дагы кандай накыл создорду билесинер?

Жети атасын билбеген уул кул-Жети энесин билбеген кыз кун-деген соз бар.

Жети атасын билбеген жетесиздин белгиси деп да коюшат..

Кыргызда ыйык эсептелген жети саны жонундо жети тушунук айткыла:

1. Жети ата
2. Жети кун
3. Жети тус
4. Жетиген жылдыз
5. Жети уй
6. Жети нан
7. Жети осуят

4. Уйго тапшырма беруу.

Жети атанарды тактап, билип келгиле

Сабактын темасы: «Алардын эрдиктери Кыргызстандын журугундо туболукко жашайт!»

Сабактын максаты:		
<p><u>Билим беруучулук:</u></p> <p>Окуучулар Ата Журтту суйуу, Ата Мекенди коргоо ар бир атуул учун ыйык экендигин тушунушот.</p>	<p><u>Өнүктүрүүчүлүк:</u></p> <p>Озунун атуулдук сезимдерин тартынбай айтып берууго уйронот.</p>	<p><u>Тарбия беруучулук:</u></p> <p>Окуучулар патриоттук сезимин ойготуу менен эр журуктуулукко таазим кыла билууго багыт алат.</p>
Корсоткучтору: сабак максатына жетет, эгер окуучулар		
Окуучулар Ата Журтту	Озунун атуулдук сезимдерин	Окуучулардын патриоттук

суйуу, Ата Мекенди коргоо жонундо тушунугун айтып бере алса.	айтып, тушундуруп бере алса.	сезимин билдирип, эр журуктуулукко таазим кыла билсе.
--	------------------------------	---

Сабактын жабдылышы: Суреттер. Буклеттер.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу:

Окуучуларды жоктоо. Сабакка даярдыгын байкоо.

II. Киришуу учун суроолор:

Экинчи дуйнолук согуш жонундо эмнелерди билесинер?

Кыргызстандан бул согушка катышып, эрдик корсоткондор жонундо айтып бергиле.

9-май кандай кун? Бул жениш эмне алып келген?

III. Керектуу маалыматтар менен таанышуу:

Мугалим: Согуштун ардагерлери кырчындай жаш куракта согушта кан кечип, төшүн окко тосуп курман болсо, кээ бири жеңиштин желегин желбиретип өз мекенине кайтып келишкен. Өзүнүн эли, жери үчүн күрөшкөн баатырлардын өлбөс, өчпөс эрдиктери элдин түбөлүк үлгүсү болуп, жүрөктүн түбүндө бекем сакталып калмакчы. Экинчи дуйнолук согуштун озгочо эрдик корсоткон панфиловчу баатырлары жонундо бугун да эскерип, аларга таазим кылабыз.

1-окуучу:

Панфилов Иван Васильевич (1892, Саратов облусу, Петровск ш.–1941) – Советтер Союзунун Баатыры (1942), генерал-майор (1940).

1918-жылдан Кызыл Армияда кызмат өтөп, Граждандык согушка (1918–20) катышкан. 1923-жылы Киевдеги бириккен жогорку аскер окуу жайын бүтүргөн. 1938–41-жылы Кыргыз ССРинин аскер комиссары.

1941-жылы июлдан Улуу Ата Мекендик согушта Түндүк-Батыш, Батыш фронтторунун 316-аткычтар дивизиясынын командири. Октябрь, ноябрь айларында анын дивизиясы Москваны коргоодо эрдик көрсөткөн (к. Жыйырма сегиз баатыр панфиловчулар). Согушта курман болгон.

2-окуучу:

Жыйырма сегиз панфиловчулар – Улуу Ата Мекендик согушта Москва алдындагы салгылашта артыкча эрдик көрсөткөн панфиловчу жоокерлер. Волокаламск шаарынан түштүк-чыгыш тарапта Дубосеково темир жол разъездинде 316-аткычтар полкунун 2-батальонунун 4-ротасынын аткычтары душманга каршы төрт саат бою салгылашкан. 28 жоокерден турган бул топту кенже саясий жетекчи В. Г. Клочков-Диев (1911–1941) башкарган. Анын уруш алдында айткан, «Россия – кең, бирок чегинүүгө жер жок – артыбызда Москва» – деген сөзү борбор шаарды коргоочулар үчүн ураанга айланган. Жоокерлердин алтоо – Николай Ананьев (1912–1941), Григорий Конкин (1911–1941), Иван Москаленко (1912–1941), Григорий Петренко (1909–1941), Григорий Шемякин (1906–1975) жана Дүйшөнкул Шопоков (1913–1941) Кыргызстандан болушкан. Жоокерлер чабуул коюп келе жаткан фашисттик элүүдөй танктын он сегизин талкалап, калганын чегинүүгө аргасыз кылышкан. Жыйырма сегиз баатырдын 23ү курман болгон. 1975-жылы бул салгылашуунун ордуна «Жыйырма сегиздин эрдигине» деген эстелик ансамбль тургузулган.

3-окуучу:

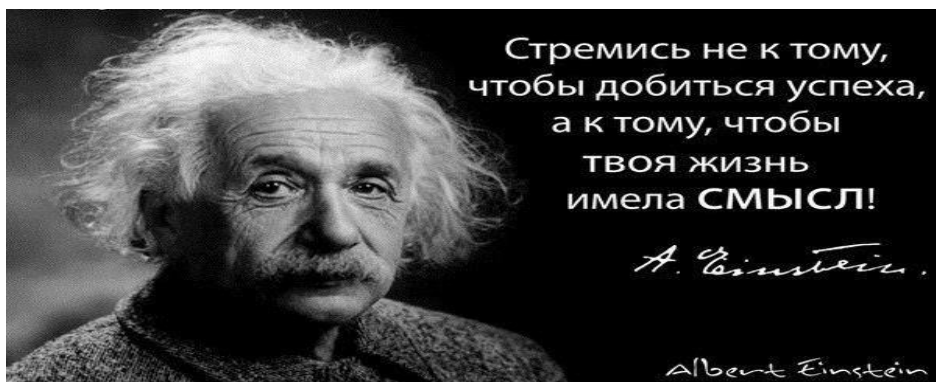
Дүйшөнкул Шопоков (19.05.1913 - 16.11.1941) - 1913-ж Кыргыз ССРинин Сокулук районундагы Шалта айылында кедей-дыйкандын уй-булосундо туулган. Улуту кыргыз. КПССтин мучосу. Согушка чейин колхоздо иштеген. Колхоздун башкармасынын мучосу болгон. 1944-ж август айынын аягында 316-аткычтар дивизиясынын жоокери болуп катталган. Волоколамск шоссеси тарабында душмандын борборго кире беришин коргоп, Москванын алдында 28 панфиловчулардын катарында салгылашкан. 1941-ж 16-ноябрдагы салгылашууда Дубосекова разьезинде душмандын 50 танкасынын чабуулун токтотуу учурунда өлбөс-өчпөс эрдик көрсөткөн. Тендешсиз салгылашууда курман болгон. Көрсөткөн каармандыгы, эрдиги, баатырдыгы учун Дүйшөнкул Шопоков өлгөндөн кийин 1942-ж Советтер Союзунун Баатырынын наамына татыктуу болгон. Эл Баатыр жөнүндөгү эстеликти ыйык сактайт. Өзү иштеген колхоз, Фрунзе шаарынын борбордук көчөлөрүнүн бири, мектептер, пионер дружиналары жана бир шаар анын ысымы менен аталган. Кыргыз ССРинин Сокулук районундагы Шалта айылында мемориалдык музейи ачылып, Фрунзе шаарында "Жаш Гвардия" проспектиндеги Баатырлардын Аллеясында бюсту орнотулган.

IV. Талкуу жургузуу:

Эмне учун кубаттуу согуштук техникасы, кучтуу даярдалган армиясы бар, согушка бир нече жыл даярданган Фашисттик Германия женилууго учураган?

Ушул суроонун айланасында окуучулар менен кенен талкуу жургузуп, бул суроонун жообун СССР элинин ынтымагы, эркиндикти суйуусу, эли-жерин коргоо учун оз жанын аябаган баатырлардын коп болгондугуна келтируу менен сабакты жыйынтыктаса болот.

Сабактын темасы: Жашоо деген эмне? Жашоодо максат коё бил.

Сабактын максаты:

1. Билим беруучулук: “Жашоо жана жашоонун максаты” жонундо ой жугуртууго оболго түзүлөт.
2. Онуктуруучулук: Оз оюн так, туура суйлоого калыптанышат.
3. Тарбия беруучулук: Суйлоп жаткан адамды уга билууго жана турмушта багытты туура коюуга калыптанышат.

Сабактын тиби: Аралаш

Сабактын методу: Инновациялык метод.

Предмет аралык байланыш: География, сурот, адабият, тарых.

Сабактын жабдылышы: План-конспекти, “Ойлон, ойгон” К.Жунусалиев, интернет булактары, техникалык каражат.

Сабактын журушу: Уюштуруу. –Саламатсынарбы, балдар! Бугун биз “Жашоо деген эмне? Жашоодо максат коё бил.” деген темада класстык саат отобуз.

Мугалимдин созу:

*Ар бир корсотулгон суротко маалымат берилет.
Жаралып бул дйного келген кунун
Жаралып эне сутун эген кунун
Кереметтуу кучагына сени алган
Жашоону тушунобуз мына бугун.*

*Ынаалап алгач ирет коз ачканда
Эне суту оозунда, мандайында
Алпештеп ак бешикке болоп баккан
Апакен болот сенин мандайында.*

*Коз уялткан кун дагы нурун чачат
Наристе да жашоонун даамын татат
Жан дуйносу суудай тунук балакай да
Бара-бара кадам шилтеп кас-кас басат.
Мектептин босогосун аттаганда
Алиппени “а” тамгадан баштаганда
Аттин ай, ал бактылуу балалык кез
Билимге суугарылып аста-аста.*

*Убакыт учкан куштай зымырап тез
Мына эми мектепти да бутуруу кез
Алтындай ардактуу эже-агайлар,
Балдарынар силерди унутпас эч.*

*Келечекке кадам таптап кайрат менен
Жогорку окуу жайга келдик эми
Кучтуу дем, жалындуу жаштык менен
Жашоонун жалынын сездик эми.*

*Каректер каректерге чагылышып
Махабаттын жалынына багынышып
Ээрчишип эгиз козулардай
Корушпосо бат эле сагынышып.*

*Сезимдердин сересинде жетелешип
Суйуунун деңизинде кулач керип
Баш кошушту бактылуу ушул куну
Дилдеринен бири-бирине ант беришип.*

*Тагдырдын тайганына жыгылбастан
Жашоонун багытында жанылбастан
Балдарынын кулкусуно тойбой-тойбой
Омур суруп жашап келет кайгырбастан.*

*Турмуштун дангыр жолун бирге басып
Жашоонун ак карасын бирге таанып
Кармашкан колунар узулбосун
Бактылуу омур суруп бирге каарып.*

Жашоодогу багыттар:

1. Ыраазычылык
2. Кечиримдуулук
3. Сабырдуулук
4. Кен пейилдуулук
5. Кулку
6. Суйуу
7. Жоопкерчилик
8. Изденуучулук

Аракеттер:

1. Бугундон баштап мен озумду козомолдоп, терс ойдун болушуна жол бербеймин.
2. Бугун мен, кечке чейин бардыгына ыраазычылыкта жургонго аракет кылам.
3. Бугундон баштап мен озумдун жашоом учун толук жоопкерчиликти алганга аракет кыламын.
4. Бугун мен, жан дуйномду, адилетсиз деп эсептеген сезимдерден тазалайм.
5. Бугун мен, баардык адамдарды кечирем, жана аларды тушунгонго аракет кылам.
6. Бугундон баштап мен, сабырдуу болгонго уйроном.
7. Бугундон баштап мен, жашоомдо жаралган ар бир кыйынчылыкка кулку менен жооп

беремин.

8. Бугундон баштап мен, жан дуйномду таанып-билуу учун изденем. “Татыктуу жашоо учун шашыл. Унутпа, ар бир кунун озунчо бир омур”. (Луций Анней Сенека)

“Жашоо байлык топтоо учун эмес, байлык жашоону жакшыртуу учун берилет” (Сади Ширази)

“Жашоо – жараткандын сизге белеги. Татыктуу жашоо, сиздин озунузго белегиниз”. (Фридрих Вильгельм Ницше.)

Кана эмесе балдар! “Жашоо” дегенди кандай тушуносунор?

5 минуттук эссе.

Улуу максаттарды кой.

“Кыска мооноттогу жол болбостукка конулуруз чокпош учун, сиздерде узак мооноттогу максаттар болушу керек”. (Чарльз С.Нобель).

Албетте, максатсыз жашаса болот, ал эмес, азыркы кезде кобубуз ушундай максатсыз омур суруудобуз.

Бирок, максатсыз жашоо – бул маанисиз жашоо. Адамдын жашоосундагы максаттын жоктугу, анын ички дуйносунун осуусун токтотуп, анын кызыкчылыгын олтуруп, анын деградацияланышына алып келет.

Максатсыз жашоо адамдын ички жан-дуйносундогу булбулдоп куйгон умуттун шамын очуруп, анын ички дуйносун эле эмес, сырткы дуйносунун да карангылыгына алып келет.

Андыктан айтаарым, алдыга максаттарды коюруздар, улуу максаттарды коюруздар. Анткени максат деген – бул чытырман, уч кыйыры жок токойдон адашканга – компас, чексиз корунгон океана адашкан кемеге – маяк болот, максат бул адамдын жашоосун жарык кылып, боз ондонгон турмуш – тиричиликти, жашоонун бардык тусторуно болойт.

Максат бул адамдын ар бир кунуно маныз берип, аны жашоосунун ар бир минутасын туура пайдаланганга уйротот.

Максат бул адамдын жашоосундагы бардык кыялдарын орундатуучу улуу куч.

“Биз дуйнодогу озгорууну коруш учун, озубуздо ошол озгоруу болушу керек. (Махатма Ганди)

Бышыктоо: Долбоор тузуу, жактоо.

Мээримгул:

Жан жыргаткан жаратылыш кучагы

Адам ошол сулуулукту туюбы

Жаратылыш чыны менен театр

Адам болсо анда актёр сыягы.

Аскаат:

Жашоо – озу бир озгочо керемет

Турмуш болсо ойдо – ылдый термелтет

Даамын татып ачуу дагы таттуусун

Жомоктогу каарамандардай элестеп.

Айгерим:

Жаралганын бул жашоого бакыт деп бил

Жакшы жашап отолу омурдо бир

Конулубуз калбасын жаман создон

Куюлткан керемет тил.

Адилет:

Турмушта басып отуп далай жолду

Баарына чыдаган адам болот.

Жасаган жакшысын да, жаманын да.

Адам учун жашоонун койну кенен.

Наргиза:

Ар дайым алдыга кадам таштап

Баралычы жакшылыктын ак жолунда

Туу болсун ошол биздин багытыбыз.

Адамзаттын басып откон жашоосунда.

Тапшырма: Ар биринер жашоодогу максатынарды жазып келгиле.

Сабактын темасы: **Жаңы жылды ким кандай тосот?**

Сабактын максаты:

1. Окуучулар жаңы жыл майрамын кайсы жерде кандай тосуша тургандыгын, анын майрамдоо тарыхы жөнүндө түшүнүк алышат;
2. Жаңы жыл жаңылыктын жарчысы экендигине, жана бүткүл дүйнөдөгү элдердин өзгөчө балдардын сүйүктүү майрамына айланып калгандыгына окуучулар ынанышат.

Сабактын жабдылышы: Жаңы жыл жөнүндөгү сүрөттөр, Иллюстрациялар.

Сабактын жүрүшү :

1. Уюштуруу.

Мугалимдин балдар менен ким кайсы майрамды жакшы көрө тургандыгы жөнүндө аңгемелешүүсү .

2. Жаңы темага киришүү:

Жаңы жылдын тарыхына кайрылып королу:

Жаңы жыл – дүйнөнүн көптөгөн элдери белгилеген майрам. Жаңы жылды майрамдоо Месопотамияда 3-миң жылдыкта эле пайда болгон. 1-январдан (Үчтүн айынын биринен) баштап жылдын башталышы деп Рим башкаруучусу Юлий Цезарь тарабынан б.ч.з 46-жылы киргизилген. Бул күн башталган ай Байыркы Римде Янус (Тандоонун, баардык башталыштын кудайы) кудайына арналып январь деп аталган. Янус кудайынын эки бети болгон, бирөө - алдын, экинчиси – артын карап турган.

Кыргызстанда Жаңы жылды жалган куран (март) айынын 21-де күн менен түндүн теңдешүүсүндө майрамдашат.

Ал эми 1-январда Жаңы жылды белгилөөнү кыргыздар Кыргызстанга орустар басып келгенден баштап (өзгөчө совет доорунан тартып) майрамдап калышкан.

3. Жаңы жылды ким кандай тосот?

Жаңы жылды тосуу

бардык дүйнө элдеринде салт болуп калган майрам Майрамды тосуп алуу салттары, календардык датасы айырмаланганы менен бириктирип турган нерсе өсүмдүк экендигинде. Мисалы, Японияда жаңы жыл түнүндө үйгө кире бериш жерде өзгөчө икебана коюшат.

Икебанада карагайдын, розанын бутактары, бамбуктун жалбырагы, кара өрүктүн гүлү, япон өрүгү, кыскасы түбөлүк жаштыктын узун өмүрдүн символу болгон дарактар колдонулат.

Ал эми жашыл кооз жыттуу арча дарагы илгертен эле өзгөчө дарак болуп эсептелген. Байыркы германдыктар арчада токойдун духу жашайт жана ал бардык өсүмдүктөрдү айбанаттарды, канаттууларды сактайт деп ойлошкон. Ошондуктан арчага уруулардын эң каардуу аскер башчылары келип каалоо - тилектерин айтышып, даракты кооздошкон.

Голландиялыктар жана англичандар елкага түбөлүк жашоонун, түбөлүк жаштыктын жана күчтүн символу катары карашкан.

Россияда Жаңы жылды Петр Биринчи атайын указ менен киргизген. Ал 1700 - жылдын 1-январында бардык үйлөрдү арча дарагынын бутактары менен кооздоого жана көңүл ачуунун белгиси катары бири -

бирин Жаңы жыл менен куттуктоо буйрук берген. Ошол күнү Москвада пушкадан атышып, фейервертерди уюштурушкан.

Мына ошондон баштап бир дагы жаңы жылдык майрам арчасыз өтпөйт.

Колумбияда жаңы жылдык карнавалдын негизги баатыры - эски жыл. Ал эл арасында бийик таякчалар менен басып, балдарга кулкулун окуяларды айтып берет.

Кубада балдардын жаңы жылдык майрамы королдордун куну деп аталат. Балдарга белек алып келуучу сыйкырдуу - королдогу Бальтасар Гаспар жана Мельчор деп аташат. Жаңы жыл алдында балдар аларга оздорунун тилектери жазылган каттарын жонотушат. Кубалыктар уйлорундогу идиштерди таза суу менен толтурушуп, 12де терезелерден суу тогушат. Бул Эркиндик аралыгында жашоочулардын жаңы жыл суудай таза болсун деген тилектери жана ар бир кубалык саат 12 ге аз калганда 12 тоголок жузум жесе, бул жылдын аягына чейин аны жакшылык. Ийгилик коштоп журот дешет.

Биздин күндөрдө бул майрам үй - бүлөлүк майрам.

4. Өтүлүп жаткан тема боюнча окуучулар менен маек.

Балдар, Жаңы жылдын символдору кайсылар экен?

Силер Жаңы жылды кандай тососуңар?

Аяз - Атанын Жаңы жылдын түнүндө келишине ишенесиңерби?

Жаңы жылга карата белек алгансыңарбы?

Мектепте өткөн елка майрамы силерге жагабы
Аяз - Атанын мекени кайсы жер деп эсептелинет?
Англичандар Аяз - Атаны кандай деп аташат?
Аяз - Атанын тонунун түсү кандай?
Аяз Кыздын тонунун түсү кандай?
Аяз - Ата Жаңы жыл түнү эмне менен келет?

5. Үй тапшырмасы.

Жаңы жыл жөнүндө сүрөт тартып, ыр жаттоо.

Сабактын максаты:

1. Жамаат, андагы адамдын ролу жонундо тушунук алышат.
2. Жамаатагы озунун ролу жонундо ой жугуртот.
3. Жамааттан туура тарбия ала билууго уйронот.

Сабактын жабдылышы: суроттор.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу.

Окуучуларды теманын максаты менен тааныштыруу.

2. Жаны теманы тушундуруу:

Алгач, “ Жамаат” деген создун маанисин тушунолу.

Жамаат деген создун коом деген соз менен да байланыштырышат.

Коом - бул социалдык система жана андагы адамдардын келип чыгуу окшоштугу боюнча, же жалпы кызыкчылыгы, максаты бар адамдардын биригуусу катары караса болот. Кенири мааниде алып караганда, коом- бул жаратылыштан айырмаланып турган материалдык дуйнонун бир болугу, тарыхта жашап келуучу адамдардын биргелешкен иш- аракети. Кууш мааниде алып корсок, коом- бул татаал социалдык система, бутун бир тузулуш, анын негизги элементи болуп адамдардын бири бири м-н болгон байланышы, карым-катнашы, же б.а.тарыхый этаптын- социалдык онугуштун белгилуу бир формасы. Коом - бул адамдардын

тарыхый узак убакыт ичинде бир территорияда жашап жа-
а оз маданиятын, саясий башкаруу системасын иштеп
чыгуу биримдиги.

Коомдун- дагы бир аныктамасын алсак, анда, ал бир
жамаат, уюм (союз), ассоциация (китеп окууну
суйуучулордун коому). Коом - бул: •бир олконун калкын,
анын жарандарын, алардын тарыхый басып откон жолу,
кызыкчылыктары, талаптары, каалоо- тилектери,
ишеничтери, журум- туруму, психологиясы бириктирип
турат; •жарандардын жалпы бир чарбаны жургузуу б-ча
биригуусу (чарбалык коом); •коомдук уюм, мында
кызыкчылыктары бир жарандар кимдир бироолорго
жардам корсотуу, ага таасир этуу максатында биригет.
Коом- бул бир территориядагы адамдын жашоосундагы
эн чон топ. Анда адамдар бирге жашоо м-н, алар бири –
бири м-н мамиле, карым- катнаш тузот, анын негизинде
социалдык мамилелердин системасын тузушот.

Кыргыздардын коомдук турмушунда уруунун,
уруктун ролу чоң болгон. Жамааттагы өз ара
жардамдашуу адамдарда токпейил мүнөздү орноткон.

Арийне, ата-баба салтында, ар бир элдин адебинде, урук,
урууларда «кепке кемтик, сөзгө сөлтүк» болбошу үчүн
этиет жүрүү, туура жолду багыттоо, нукура таалим-
тарбия көрүү сыяктуу сапаттарды аркалашкан. Бироолор
бир күнөө кетирсе, ал айыл ичинде белгилүү. Ууру кылса,
ушак суйлесе, эр олтурсе, эриш бузса, кийинки муундары
үчүн да бетке чиркоо болгон. «Алардын тукуму ушундай,
ата-бабаларынан бери айтылып келе жаткан соз» -делет.
Кеп-соз кыябы келе калганда башкача турде дал ошол
айып-тарын, таалуу жерин толгоп, айтууга кыргыздар
чебер да, чечен да, жүйөөлүү да болушат. Мында, «Силер
эмнеңерге мактанасыңар, бизди билбейт дейсиңерби?» –
деп, соз баштаганда кепке шылкыят. «Уят олумдон да
катуу» – дегендей мындай жагдайларына алар сына

түшөт. Ошон үчүн ар бир журтчулук аяр жүрүшкөн. Ошентип ар бир урууда кучтуу жамаат тузулгон. Алар оз уруусунун намысын коргоо учун олумго чейин барышкан.

Азыркы учурда урууларда тузулгон мурдагыдай кучтуу жамаат жок болсо да, жашаган жериндеги айыл, кочо, туугандар жамааты дале мааниге ээ болуп келет. Силер кочого басып чыккандан баштап, кандайдыр денгээлде жамаатка аралашасынар. Ал эми мектепке киргенден баштап, кадимки эле жамаат мучосу экенинерди сезе баштайсынар. Класста, жалпы мектептик иш чараларда катышасынар. Силердин журуш-турушунар, жетишкендигинер, же тартибинер мектеп жамаатында талкууланат. Мектеп жамааты алдында уят болбогонго аракет кыласынар. Демек, мектеп жамаатында кандайдыр денгээлде ролунар бар. Ал ролунарды жогорулатуу же томондотуу озунорго байланыштуу.

3. Бышыктоо. Талкуулоо.

Коом, жамаат деген создорду кандай тушуносунор?

Жамаатка мисал келтиргиле.

Жамааттын мучосунун милдети кандай болот деп ойлойсунар?

Класста жамаат тузууго болобу?

Жамаатка пайда келтируу деген эмне?

“Бир карын майды бир кумалак чиритет” - деген накыл создун мааниси эмнеде деп ойлойсунар?

4. Уйго тапшырма беруу.

“Менин жамааттагы ролум” деген темада дил баян жазып келгиле.

Сабактын темасы: **Жаздын бир күнү жылга тете.**

Сабактын максаты:

1. Жаз мезгили, анын озгочолугу жонундо түшүнүгүн толуктайт.
2. “Жаздын бир күнү бир жылга тете” деген создун маанисин түшүнөт.
3. Эмгекчилдикке, адептуулукко тарбияланат. Ата-энесин сыйлоого, жардам берүүгө үйрөнөт.

Сабактын жабдылышы: Жаз мезгили жонундо суроттор.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу.

Сыртагы аба-ырайы жонундо окуучулар менен суйлошуу.

2. Жаны темага киришуу.

Жаз мезгили кимге жагат?

Жаз мезгили кайсы айлардан турат?

Жазда кандай майрамдар майрамдалат?

Жазда кандай жумуштар аткарылат?

3. Зарыл маалыматтарды беруу.

Жаз мезгили өзүнө март, апрель, май айларын камтыйт. Эл арасында жазды, жаңы жашоонун башталышы, эмгектин башаты деп айтышат. Жаз мезгили жайдан кыска, бирок күз жана кыш айларынан узагыраак.

Жаз мезгили 1-мартта башталып 92 күн жана 21 саатка созулат да өзүнө бир нече мезгилчелерди камтыйт. 1-мартан 17-мартка чейин - Кыштын алсызданышы. 18-мартан 15-апрелге чейин - Кардын ээриши. 16-апрелден 5-майга чейин - Жаздын күчүнө кириши. 6-майдан 21-майга чейин - Жаз ортосу. 22-майдан 31-майга чейин - Жайга карай.

Кээ бир календарларда жаздын башкача мезгилчелери да берилет: Жаздын күчүнө кириши 15-апрелден тартып, жаз ортосу - 11-майдан тартып, жайга карай - 26-майдан тартып башталат.

Жазгысын аба ырайы өзгөрмө болот. Ошондой эле жаз мезгили кыска жана узак, эрте жана кеч болот. Кеч жаз табияттын өнүгүшүнө пайдалуураак келип, апрел айында башталат. Астрологиялык календар боюнча жаздын келиши, күн менен түн теңелген убакты эсептешет. Бул күн 21 же 22 мартта болот. Бекеринен кыргыз элинде 21-март Нооруз майрамы болбосо керек.

Метеорологиялык жаз болсо абанын орточо күнүмдүк температурасынын нөл градустан туруктуу алмашуусунан башталат. Бул убак орточо эсеп менен 12-март, аягы 5-май. Ошондой эле жаз мезгили келгин куштардын массалык уяларына кайтып келүү убактысы. Эң аякы учуп кеткендер биринчи келип, биринчи учуп кеткендер акырында келишет. Кыргызстандын негизги келгин куштарына төмөнкүлөр кирет: чар карга, чыйырчык, торгой, сагызган, турналар, жапайы каздар, өрдөктөр, булбул, чабалекей, күкүк жана башкалар. Жаз мезгилине туура келүүчү зодиак белгилери: март - балыктар, апрель - кой, май - букачар. Жаз мезгилиндеги Кыргыз Республикасынын майрамдары: 8-март эл аралык аялдар куну, 21-март нооруз майрамы, 1-май эмгекчилер майрамы, 5-май Кыргыз Республикасынын Конституция куну, 9-май Жениш куну (23-март жана 7-апрель кундору иш күн эмес) Эл ичинде жаз жөнүндө көптөгөн макал-лакап, учкул сөздөр бар, мисалы: жаз жарыш - күз күрөш, жаздын бир күнү - бир жылга тете жана башкалар. Жаздын келиши дайыма жаны башаттын, жаны жашоонун башталышы мүнөзүндөгү маанайлар менен коштолот. Улан-кыздар арасында жаңы кездешүүлөр, жаңы адамдар менен таанышуу. Ал эми орто жашап калган адамдар арасында жаз мезгили иш үстүндө аракеттенүү, кышка кам көрүү пландары менен коштолот. Ошондой эле жазында, кыш мезгилинен кийинки "жазгы авитаминоз" сезимдери болот. Айтылгандын баарына карабастан, жакшыбы же жаманбы, жалпысынан жаз мезгили жаңы жашоонун үмүтү, бекеринен айтылбаса керек "Өлбөгөн жанга жаз келет" деп.

4. “Жаздын бир куну жылга тете” деген создун маанисин чечмелоо.

Бул создун маанисин тушунгон, айтып берууну каалагандар барбы?

Окуучулардын жоопторун угуп, талкуулап, туура жыйынтыкка багыттоо керек.

Жаз мезгили озунун сулуулугу, маанайды которгондугу менен бирге, дыйкандардын тынымсыз кыймылы, жер айдоо, эгин эгуу, кочот эгуу ж.б. жумуштары менен коркуно чыгат. Дыйкандар эгер себуу, бак тигуу мезгилинен кеч калса, анда бир жылдык тушумдон кол жубаарын жакшы билет. Ошондуктан убакытты кетирбей эгиндерин эгип, бак-дарактарын тигип алууга ашыгышат.

5. Бышыктоо.

Кыргыздын залкар акыны А.Осмоновдун жаз мезгили жонундогу ырын окуп королу:

АЛЫКУЛ ОСМОНОВ. ЫСЫК-КӨЛДӨ ТӨРТ МЕЗГИЛ

*Жазын көрдүм, Ысык-Көлдө жаз жыргал,
Тирүүлүктө көлдүн жазын көрүп кал.
Куулар кетип, жаңы кетип аңырлар,
Бүрүн жарып, гүлдөр кезде кайың, тал.
Катар, катар сабын түзүп турна өтөт,
Карлар эрип, кырлар жашыл, талаа көк,
Кара торгой таңдайынан үн безеп.
Үнүп учуп көңүлүңдү көтөрөт.
Таңды кечке тракторлор татырлап,
Кошко кирип, соко жиреп семиз ат.*

*Колхозчулар жаз келди деп кубанып,
Колго тиет багынычтуу көп кызмат.*

6. Уйго тапшырма беруу.

Уйунордо ата-эненерге кочот отургузууга, арыктарды тазалоого жардам бергиле. Кийинки сабакта кандай кочот отургузганынар жонундо айтып бересинер.

Сабактын темасы: Дуйно адамдары жана алардын ачылыштары.

Сабактын максаты:

- окуучуларга илим, билимдин кадыр-баркын сездирүү, терең билим алуу аркылуу көптөгөн жакшы ийгиликтерге жетишүүгө, түрдүү өнөрлөргө ээ болууга мүмкүн экендигин түшүндүрүү;
- Илимий ачылыштарга олуттуу мамиле жасай билууго чакыруу.
- кругозорун кенейтууга умтулууга, биримдикке, ынтымактуулукка, эмгекчилдикке ж.б. асыл сапаттарга тарбиялоо.

Колдонулуучу материалдар: Суроттор.

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу (класста жагымдуу жагдай түзүү)

2. Киришуу.

Дуйно адамдары дегенде кимдерди тушунобуз?
Ошондой адамдардан билесинерби?

3. Мугалимдин созу.

Адамдар байыртан эле жаратылыш сырларына кызыгып, аларды ачууга, жашоо-тиричилигине колдонууга аракет кылып келишкен. Алгач отту пайда кылып, жагууну, тамак бышырууну, жумушчу жана анчылык куралдарын ойлоп табышкан. Бара-бара сурот тартуу, жазуу, окууга уйронуп, илимий ачылыштарды жасай башташкан.

Буткул дуйнолук ото жогорку денгээлдеги илимий ачылыштарга Нобель сыйлыгы ыйгарылат. Бул эл аралык сыйлык Швециялык инженер-химик Альфред Нобельдин 1895-жылдын 27-ноябрында жазган мурас кагазынын негизинде уюштурулган.

Бугун адамзаттын турмушуна, ан сезиминин осушуно олуттуу таасири тийген ачылыштар жасаган адамдардын бир нечеси менен таанышабыз:

1. Вильгельм Рентген – эн алгачкы Нобель сыйлыгынын ээси (1901-жыл), немец экспериментатор-физици, «рентген нурларын» ачкан. Азыр бул нурлардын жардамында адамдын ички органдарынын, соокторунун суротторун тартып алуу менен ооруусун аныктап дарылоо эн коп колдонулат.
2. Николай Коперник – польшалык окумуштуу-астроном, XVI кылымдын жарымында Жер Кундун айланасында жана озунун огунда айланаарын айткан. Ошону менен Жердин планета экендигин далилдеген.
3. Демокрит – байыркы грек окумуштуусу, биринчи жолу бизди курчап турган нерселер эн кичине болунбос болукчолордон – атомдордон турат деген ойду айткан. «Атом» деген созду грек тилинен которгондо «болунбос» дегенди билдирет.
4. Исаак Ньютон – англиялык окумуштуу, физикада коптогон ото маанилуу эмгектери бар, алардын бири ак жарыктын жети туско ажырашын илимий турдо негиздеген. Жаандан кийин кун ачык тийип калса, “асан-усон” же “кундун желеси” деп аталган турдуу тустогу тилке пайда болгонун коруп журобуз.
5. Альберт Эйнштейн - Анын эмгектери азыркы физика менен техниканын ажырагыс бөлүгүн түзөт. , Нобель сыйлыгынын лауреаты (1921). «Броун кыймылдары» деген эмгегинде молекулалардын жана алардын кыймылдарынын реалдуулугунун аныктыгын далилдеген.

4. Уйго тапшырма беруу

Дуйно элдери жонундо жазып келуу

Сабактын темасы: Дооронбек Садырбаев – кыргыз кинорежиссеру жана жазуучусу.

Сабактын максаты:

1. Дооронбек Садырбаевдин орноктуу омуру, чыгармачылыгы менен тааныштыруу.

2. Дооронбек Садырбаевдин чыгармачылыгынын маани-манызын талкуулоо менен окуучулардын искусствого кызыгуусун арттыруу.
3. Патриоттулукка ундоо. Кесиптик тарбия беруу. Кругозорун остуруу.

Сабактын жабдылышы: Дооронбек Садырбаевдин жана кинотасмадан алынган суроттор.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу.

Сабактын темасы, максаты боюнча тушунук беруу.

II. Киришуу учун суроолор.

Дооронбек Садырбаев ким болгон?

Анын кайсы тасмасын коргонсунор?

III. Жаны теманы баяндоо.

Мугалимдин созу:

Быйыл кыргыз эли Дооронбек Садырбаевдин 75 жылдык юбилейин белгилеп жатат. Садырбаев, Дооронбек Садырбаев - кыргыздын чыгаан кинорежиссеру, жазуучусу жана коомдук ишмери. Өлгөндөн кийин ага Кыргыз Эл Баатыры наамы (2008-ж.) ыйгарылган. Дооронбек Садырбаев Кыргызстандын түштүгүндө, азыркы Жалал-Абат облусунун Ноокен районундагы Апыртан айылында (мурдагы "Бирлик" колхозунда) 1939-жылы 13-февралда туулган. Аны урматтап "Доке" деп кайрылышаар эле. Анын классташтарынын бири кыргыздын коомдук ишмерлеринин бири Абдуразак Султанов болгонун Доке өзү эскергени бар.

Атасы "Бирлик" колхозунун төрагасы болгон. Ал он төрткө чыкканда атасы 45 жашында оорудан каза болгон. Ошол айылда 7-класска чейин окуган.

7-классты бүткөндөн кийин райондун борборундагы №1 орто мектебине кирген. Ал жерде ынтымактуу окушкан, себеби: ар улуттун өкүлдөрү окуган.

Мектеп жашында ал жакшы окуган жана орус жана өзбек тилдерин да жакшы өздөштүргөн. Ошентип 1957-жылы орто мектепти аяктаган.

Кийин Бишкектеги (ал кездеги Фрунзе шаары) Медициналык институтка окууга тапшырган. Академик Иса Ахунбаев сыяктуу илимпоздордун дарсын уккан.

Студент кезинен эле режиссердук жана кино өнөрүно кызыга баштаган.

4-курстан мединститутту таштап, жаңы ачылган Кыргыз сыналгысына режиссердук ишке орношкон. Муратбек Рыскулов, Жамал Сейдакматова, Бакен Кыдыкеева сыяктуу устаттар менен чогуу көптөгөн көркөм тасмаларды кыргызчага которууга катышкан, диктор катары тексттерди окуган.

Дубляжда (тасмаларды которууда) Вячеслав Тихонов, Кирилл Лавров сыяктуу орусиялык "актерлордун" үнүнүн котормосун Доке окуп жүрчү экен. Анын эскергенине караганда, бул иш ага дурус маяна табууга мүмкүндүк берип, чыгармачыл эркиндик алууга өбөлгө түзгөн.

Ал режиссердук кылган даңазалуу "Махабат дастаны" тасмасы 1983-жылы тартылган жана кыргыз көрөрмандарынын жылуу баасына арзыган.

Бул тасма жазуучу Чыңгыз Айтматовдун "Кылым карытаар бир күн" романындагы бир окуяга негизделип тартылган.

Ал өз замандаштары Төлөмүш Океев жана Болот Шамшиевдин кыргыз кино өнөрүндөгү улуу көчүн андан ары уланткандардын бири болду.

1992-93-жылдары Чеченстанда, Иракта, Грузияда болгон. Жохар Дудаев, Гамсахурдия сыяктуу саясатчылар менен маек куруп, кийинчерээк алар тууралуу макалаларын кыргыз

тилинде жарыялаган.

Түркияда да "Ихлас фильм продакшн" кино студиясында иштеп, үйрөнчүктөргө кино өнөрү боюнча сабак берген учурлары болду.

Кийинчерээк эл-жерине кайтып келип, 1994-жылдан 1995-жылга караган кышта оппозициячыл саясатчы катары шайлоого катышып, жеңишке жетишти. 1995-жылдан тартып көзү өткөнчө ал Кыргызстандын Жогорку Кеңешинин депутаты (1995-2008) болгон. Дооронбек Садырбаев Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин өзгөчө жигердүү депутаты болгон. Ал депутат кезинде калыс сөзү, оппозициячыл маанайы менен айырмаланган. 21-кылымдын башында Кыргызстанда бир катар оппозициячыл нааразылык жыйындарын уюштурууга катышкан.

2005-жылкы 24-марттагы элдик ыңкылапты колдогон коомдук ишмерлерден болгон. 2008-жылы 28-майда алтымыш тогуз жашында оорунун айынан Бишкек шаарында каза тапкан. Д.Садырбаевдин ысымы Бишкектеги мурдагы Бах көчөсүнө берилген.

Анын айрым юмордук аңгемелери (маселен, "Сатин көйнөк" - «Ситцевый бумеранг» аңгемеси) 30дан ашуун тилге которулган.

Кыргыз акыны Алыкул Осмонов туралуу кинороманы Москвада орус тилинде чыккан. 1916-жылкы кыргыз көтөрүлүшү жана 1990-жылкы Оштогу улуттар аралык кагылышуу тууралуу эскерүүлөр камтылган даректүү тасма (орусча "Песня памяти") даярдаган.

IV. Бышыктоо.

- Дооронбек Садырбаев ким болгон? - деген суроонун жообун толуктайбыз.
(окучулар менен талкуулап, сабакты бышыкталат)

V. Уйго тапшырма беруу.

Дооронбек Садырбаев жонундо теле, газета-журналдардан окуп, кобурук билип келгиле.

Сабактын темасы: Ден соолук корку - спорт.

Сабактын максаты:

1. Окуучулар адамдын спорт менен машыгуусунун ден соолукка таасири жонундо тушунук алышат.
2. Озунун ден соолугуна кам коруу керек экендигин тушунот.
3. Ан сезимдуулукко, сергек жашоо мунозуно, спорт менен машыгууга умтулуусуна оболго тузот.

Сабактын жабдылышы: Ден соолук жонундо учкул создор жазылган плакат.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу:

Аптекабызда эмне бар? А эмне болуш керек эле?

II. Киришуу учун суроолор:

Ден соолук жонундо откон мурдагы сабактарыбыздан канчалык билим алганынарды томонку суроолор менен текшерип королу.

- Ооруганда созсуз дары колдонуу керекпи?
- Оорунун алдын алуу учун эмне кылуу керек?
- Сенин ден соолугуна эн жоопкер адам ким?
- Эмне учун Кыргызстанда журок-кан тамыр оорулары менен ооругандар кобойуп жана жашарып баратат деп ойлойсунар?

III. Жаны теманы баяндоо:

«Озун айыктыра албаган адам-акылсыз» (Сенека).

«Биринчи байлык ден соолук» дегендей адамдын ден соолугу жакшы болсо, ал озунун турмушун жакшы жолго коюуга, билим алууга, оз максатына жетууго мумкунчулугу болот. Ошондуктан ар бир адам оз ден соолугуна кам корууго милдеттуу. Эгер адам озу аракет кылбаса, анын ден соолугун чындоого башкалардын мумкунчулугу азыраак.

Ооруп калып андан кийин дарылангандан коро, оорунун алдын алган бир топ женил болоорун медицина кызматкерлери да эскертишет. Оорунун алдын алуунун эн

натыйжалуусу сергек жашоо мунозу – тазалык, жаман адаттардан алыс болуу, туура тамактануу, денени чындоо экени да белгилуу.

Ал эми денени чындоодо спорт менен машыгуу жакшы жыйынтык берет.

Анткени спорт менен машыгууда адамдын бардык булчундары кыймылга келип, кан айлануусу жакшырат. Адамдагы ыкшоолук, ашыкча толуп кетуу ж.б. ден соолугуна зыяны тие турган факторлордон арылат.

IV. Талкуулоо учун суроолор:

Класстагы ар бир окуучудан спорттун кайсы туру менен машыгаарын (жок дегенде спорттун кайсы туру менен машыгууну кааларын сурап чыгуу керек).

- Спорттун кайсы туру менен машыккан пайдалуурак деп ойлойсунар?
- Эмне учун андай ойлойсунар?
- Адамдын айрым организминде пайдалуу гимнастикаларды билесинерби?
- Ал гимнастиканы корсотуп бере аласынарбы?

V. Бышыктоо. Конугуу иштоо.

Бул конугуубузду «Унчуктастар оюну» деп коёбуз. Класс уч топко болунот. Ар бир топ бирден мучосун чыгарат. Мугалим ага озуно гана коруно тургандай кылып карточкага жазылган же суроту тартылган спорттун бир турун корсотот (же машыгып жаткан адамды). Ал доскада туруп ун чыгарбастан кыймыл менен корсотот. Анын озунун тобу кайсы спорт экенин таап айтып беришет.

Бул оюн буткон сон, класс окуучулары жана мугалим гимнастикалык конугуулордон бир нечесин жасаса болот.

VI. Жыйынтыктоо.

Эмесе балдар сабагыбыздын акыркы болугундо элибизде эзелтен келе жаткан ден соолук жонундогу макал-лакаптардан айтып королу.

«Биринчи байлык–ден соолук».

«Кулку-ден соолуктун мулку».

«Жашындан дененди чынаганын-кылымга чыдаганын».

«Отургузсан бак-шак, ден соолугун болот сак».

«Досторум менин силерге берээр кенешим: орто тойгонунар ойдогудай, аша тойгонунар–ден соолукту сойгонунар».

«Тазалык–ден соолуктун булагы».

«Дарттуу болсон дарылан, соо болсон сактан».

Тамеки чегуу – омурду кыскартат.

Сабактын темасы: Ден соолук жана адеп.

Сабактын максаты:

1. Адамдын ниетинин, адебинин ден соолукка таасири жонундо тушунук алышат.
2. Озунун ден соолугуна кам коруу керек экендигин тушунушат.
3. Ан сезимдуулукко, сергек жашоо мунозуно умтулуусуна оболго тузулот.

Сабактын жабдылышы: ден соолук жонундо учкул создор жазылган плакат.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу:

Аптечкабызда эмне бар? А эмне болуш керек эле?

II. Киришуу учун суроолор:

Ден соолук жонундо откон мурдагы сабактарыбыздан канчалык билим алганынарды томонку суроолор менен текшерип королу.

- Ооруганда созсуз дары колдонуу керекпи?
- Оорунун алдын алуу учун эмне кылуу керек?
- Сенин ден соолугуна эн жоопкер адам ким?
- Эмне учун Кыргызстанда журок-кан тамыр оорулары менен ооругандар кобойуп жана жашарып баратат деп ойлойсунар?

III. Жаны теманы баяндоо:

«Озун айыктыра албаган адам-акылсыз» (Сенека).

Адамдын оюнун, эмоциясынын, жашоосунун туура же туура эмес уюштуруусунун, адеп-ахлагынын ден соолукка таасири барбы?

Коптогон медициналык илимий изилдоо борборлрдун изилдоолоруно караганда

онокот оорулары бар адамдардын дарты менен оюнун, адебинин, кылмыштуу иштеринин ортосунда себеп-натыйжа байланыш бар:

Каржы абалы боюнча(байлыкка жетпедим деп) ото кайгырган адамдардын, алы жетпеген жумушта иштеген, иши ото оор адамдардын аркасы, бели ооруйт;

Келечектен коркууну жене албагандардын буту ооруйт;

Оз алдынча чечим чыгарып, аны жузого ашыра албагандардын тишинин эти ооруйт;

Озунун жанылыштыгына башкаларды куноолоп, жашыруун таарынычы бар, ийкемдуу ой жугуртууго жондомсуз адамдардын тамагы ооруйт;

Ачуусу чукул, каардуу, куйколоктогон адамдардын боору ооруйт;

Башкаларга устомдук кылгысы келген, аларды козомолдогусу келген адамдардын(падагра) муундары ооруйт;

Кубанганды билбеген, жашоодон ырахат албаган адамдар журок оорусунан жабыр тартышат;

Эски таарынычын унута албаган, озун жана башкаларды кечире албаган адамдарда шишик пайда болот;

Консервативдуу, уу тилдуу, заардуу, жанга тийуучу создорду суйлогон, откон жаман эмоцияларын унутпаган адамдар запордон азап чегишет;

Келиндин онокот таарынычы болсо, баласы оорулуу болот;

Ушак айтуучулардын, сын тагуучулардын тиши эрте тушот;

Агрессивдуу адамдардын психикалык проблемалары коп болот, кан басымынын жогорулашы, инфаркт, инсульт болушу мумкун;

Куноолуу сезимдери бар адамдардын (ал ыймансыздыктан, ынсапсыздыктан, кара муртоздуктон) денеси, булчундары, тарамыштары ооруйт, чарчайт;

Коро албастык, ичи тардык- истерия нерв ооруларынын себеби болушу мумкун. Ичи тардыктан жинди болуп кеткендер бар;

Эки жуздуулуктун «кесиптик дарты» - кант диабети, калкан безинин жана бойроктун устундогу бездин бузулушу;

Киши олтургон, ырайымсыз адамдардын тиши эрте тушот, буту, колу коп чыгат, когорот, коп ооруйт;

IV. Жыйынтыктоо:

Адамдын психикасынын анын ден соолугу менен байланышы бар экендигин Франц Месмердин жана Зигмунд Фрейддин эксперименти аркылуу биринчи болуп далилденген. Терс эмоциялуу, жаман ойлуу адамдардын организми адреналин, шал кылуучу кислота, ацето-уксус кумурска жана сут кислотасын коп иштеп чыгарат. Алар

организмдеги зат алмашуусун начарлатат, анда клеткалар тез картаят, олот.

Ойду озгорттуу менен оорудан айыкса болот. Аны учун адебинерди ондогула, ыймандуулукка умтулгула, жакшы адам болгула, ошондо гана озунор жонундо оюнар жакшы болот. Ички (жан) дуйнонор тазарса гана денинер соо болот

Сабактын темасы: **Даанышмандар – калк казынасы.**

Сабактын максаты:

1. Даанышмандар, элибиздин улуу инсандары жонундо тушунук алат.
2. Оз алдынча эркин суйлой билууго жана коркомдоп айта билууго уйронот.
3. Оз элин, мекенин суйууго тарбиялоо.

Колдонулуучу материалдар:

1. Б.Бк.Б. – билем, билгим келет, билдим;
2. Кластер;
3. Топтор менен иштоо;
4. Венндин диаграммасы;
5. Сабакты бышыктоо.

Сабактын тиби: Сынчыл ойлоо стратегиялык сабагы.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу учуру.

Окуучуларга жаздын жаркыраган кундорундой жарык маанай каалап сабакты баштайбыз.

2. Топторго болуу.

- 1-топ Ойчулдар,
- 2-топ Илимпоздор,
- 3-топ Онопоздор,

4-топ Акын, жазуучулар

Ар бир топ озулоруно тиешелуу суротторду тандап алып, топторго болунушот.

3. Топтордо иштоо.

I. Окуучуларга суроолор:

Билем: Окуучулар билгендерин айтып, суроого жооп беришет.

Даанышман деген эмне?

Улуу инсандар тууралуу эмнелерди билесинер?

Инсан деген эмне?

Билгим келет: Окуучулар кимдер тууралуу билгиси келгенин айтып суроо беришет. Мугалим айтып берет.

II. Кластер тузуу.

- Инсан деп кандай адамдар аталат?(элдин камын ойлогон, ар ишти коро билген, ойчул, окумуштуу, эл учун кызмат кылган, билимдуу, эмгекчил, ишмер ж.б.)

- Даанышман кандай адам? (акылман, алдыны коро билген, илимдуу, кенешчи, эл учун кызмат кылган ж.б.)

III. Венндин диаграммасын тузуу.

Эки даанышман инсандардын окшош жактарын табышат. Ал учун томонку суроолор доскага илинет:

1. Ал ким?

2. Кандай адам болгон?

3. Эмнеси менен элге таанылган?

1-топ Махмуд Кашгари жана Жусуп Баласагын.

2-топ Иса Ахунбаев жана Чынгыз Айтматов.

3-топ Тологон Касымбеков жана Саякбай Каралаев.

4-топ Курманжан Датка жана Бубусара Бейшеналиева.

IV. Бышыктоо.

Кыргыз элинен нечен даанышмандар, чечендер, акылман адамдар өткөн экен. Өз мезгилиндеги бул улуу адамдар айыл ичиндеги, уруулардын ортосундагы түйүндүү чоң чыр чатактарды акыйкаттык менен чечишип, алардын ортосундагы ынтымакты сактоого аракет кылышкан. Эл- журтту калыстык менен башкарууда уруу башчыларынын жакын акыл-кеңешчиси болушкан. Келечек муундардын эртеңки тагдыры үчүн дайыма

ой жүгүртүп, санаа чегишкен. Бүткүл күч аракеттерин, акылын, турмуштук бай тажрыйбасын эл үчүн кызмат кылууга жумшашкан.

Эми балдар, озунордун улуу инсандар, даанышмандар тууралуу өз билгенинерди айтып бергиле. Окуучулар жооп беришет.

1. Мындан 9 кылым мурда жашап улуу акын ойчул - Жусуп Баласагын.

2. Улуу окумуштуу тилчи, тарыхчы, географ, этнограф – Махмуд Кашгари.

3. Ормон хандын акылман-кеңешчиси, акын, алдыны коро билген даанышман - Акылман Калыгул.

4. Сынчылыгы, калыстыгы, көзү ачыктыгы, олуячылыгы, комузчулугу, мүнүшкөрлүгү, батакөйлүгү менен айырмаланып турган – Кыдыр аке.

5. «Кыргыз ханышасы» наамына татыктуу болгон, даанышмандык менен эл башкарган – Курманжан Датка.

6. Ак тандай акын, кыргыздын патриот уулу, кайталангыс куулорду мурас калтырган – Токтогул Сатылганов. Быйыл анын 150 жылдык маарекесин белгилеп жатабыз.

7. Манас эпосун кундоп-тундоп такалбай жеткиликтуу айтып, бизге чейин жеткирген манасчылар – Саякбай Каралаев, Сагынбай Орозбаков.

8. Чыгармаларында адамдардын да, жаныбарлардын да, жаратылыштын сырларын ачып бере алган, дуйнолук жазуучу атка конгон – Чынгыз Айтматов.

Улуу, акылман, даанышман адамдар бар учун Кыргыз жери өз маамлекеттуулугун сактап калган жана мындан ары да бекем, онуккон олколордун катарына кошулат деп ишенебиз.

Сабактын темасы: Бир туугандарым менин сыймыгым.

Сабактын максаты:

1. Уй-булонун коомдук, социалдык жана адеп ахлактык мааниси жонундо тушунук алат.
2. Уй-булолук биримдикке, ата-энесин жана бир туугандарын урматтап сыйлай билууго багыт алат.
3. Адептуулукко, ыймандуулукка, ынтымактуу жашоого умтулууга тарбияланат.

Сабактын жабдылышы: Уй-було жонундо макал-лакап, накыл создор жазылган плакат. Суроттор.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

Сабактын темасы, максаты менен тааныштыруу.

2. Киришуу учун суроолор:

1. Уй-було курамы кимдерден турат? Уйунордо кимдер бар?
2. Уй-булонордо ким башкаруучу? Ким эн улуусу?
3. Бир туугандарынардын туулган кундорун билесинерби?
4. Уйунордогулордун толук аты, фамилиясын билесинерби?

3. Мугалимдин созу:

Уй-було коомдун кузгусу, бул жерде адамдар тарбияланып, муноздору калыптанып, эмгекке болгон мамиле бекемделип, улууларды урматтоо, кичуулорду ызаттоо, идеялык жана маданият байлыктарыбызды барктоо сезими уялай баштайт. Уй-булодогу мамиле, бири-

бирин урматтоо, адамды баалоодогу эн жогорку корсоткуч болуп эсептелет.

Уй-булодогу тынчтык- бейкуттук, сый- урмат эн кымбат нерсе. Эгерде уйдо тынчтык болсо, байлык да , максат да, бала да, бакыт да болот.

Мамлекеттин мыйзамы болгондой эле ар бир уй-булонун озунун мыйзамы бар, демек мамлекетти президент башкарган болсо, уй-булону ата башкарса, ал уй булодо тартип, баланы тарбиялоо жана уй-булону каржылоо да жакшы жолго коюлат. Эгерде бардык жагынан топ келген уй-булор коп болсо мамлекет да бекем, кучтуу болоору шексиз. Уй-було мамлекеттин ячейкасы. Уй кирпичтен куралган сыяктуу , уй-булодон мамлекет куралат . Уй-булодо мамлекеттин келечек жарандары осуп тарбияланат.

4. Талкуулоо учун суроолор:

Тарбия, салт-санаа, келечекке жол уй-булодон башталат. Бир уй-булодо чонойгондордун оздоруно муноздуу адаттары, кылык-жоруктары болот. “Жакшы уй-булодон чыккан” деген соз менен адамга ишеним пайда болот.

“Ырыс алды - ынтымак” деген жомоктун мааниси эмнеде?

Бир туугандарынар менен эмне учун урушасынар?

Бир туугандарынар силерге керек экенин сезген учурларынар жонундо айтып бергиле.
(окуучулар менен талкуу жургузуу)

Бир туугандарын менен туулгандан эле бирге осуп, бирге чоноёсун. Алардын кулк мунозун, адаттарын жакшы билесин. Алар менен урушуп кеткен учурларынар да болуп турат. Бирок тез эле кайра жарашып аласынар. Себеби силерди “бир туугандык” касиеттуу сезим байланыштырып турат. Адатта коп балалуу уй булодо чонойгон балдар иштерман, адамгерчиликтуу болот деп айтышат. Ал эми жалгыз бала болуп чонойгондор озумчул, эрке болуп калган учурлар коп жолугат. Бир туугандарын коп болсо, бардык нерсени болушууго, алардын кылык-жоруктарына чыдоого уйроносун.

Эгер кандайдыр бир кыйынчылыкка учурасанар силерге эн биринчи жардам берген, колдогон ага-ини, эже-синдилеринер болот. Эгер сен ийгиликке жетишсен эн биринчи болуп бир туугандарынар суйунуп, сени менен сыймыктанат. Сага да бир туугандарын менен сыймыктанган жагат.

5. Макал-лакап, накыл создор:

Эмесе уй-було жонундо макал-лакаптардан айтып королу:

Уйдун кулу да, падышасы да озунсун, андыктан кулдай иштеп, падышадай жаша.

Бала бактысы ата-эне мээриминде, ата-эне бактысы баласынын ийгилигинде.

Ата-эненин кадырын, балалуу болгондо билерсин. Агайындын кадырын, жалаалуу болгондо билерсин.

Уядан эмнени корсо, учканда ошону алат.

Ата коргон ок жонот, эне коргон тон бычат.

Уул жакшысы – урмат, кыз жакшысы – кымбат.

Аганы коруп ини осот, эжени коруп синди осот.

Балалуу уй- базар, баласыз уй- мазар.

Ар бир макалды талкуулап, маанисин окуучулар чечмелейт жана мугалим толуктайт.

6. Уйго тапшырма беруу:

“Бир туугандарым менин сыймыгым” деген темада эссе жазып келгиле.

Сабактын темасы: Бирге аракеттешуу.

Сабактын максаты:

1. Бирге аракеттешуу менен эмнелерге жетишсе болору жонундо пикирге ээ болот.
2. Кызматташуунун маанисине тушунот.
3. Ынтымактуулукка, коллективизмге тарбияланат.

Сабактын жабдылышы: Таркатма материалдар.

Сабактын журушу:

1. Бир пикирге келуу:

«Коп тукурсо кол болот», «Ырыс алды-ынтымак»

Класс торт топко болунот. Бирок темалар кобурук берилет. Ар бир топ кайсы теманы жазууну оздору тандайт. Бул учурда алар топ ичинде бир пикирге келуусу керек.

Темалар:

Достук.

Тынчтык.

Ынтымак

Биримдуулук.

Сабырдуулук.

Кечиримдуулук

2. Биргеликте дилбаян жазуу:

Бир пикирге келип, тандап алган темасы боюнча биргеликте ар бир топ дилбаян жазат. Дилбаянды бир окуучу баштап бир суйлом жазат. Экинчиси дагы бир суйлом жазат. Ушинтип отуруп бутурушот. Андан сон бир окуучу чыгып окуп берет.

3. Талкуу:

- Биргелешип дилбаян жазуунун кандай артыкчылыктары жана кемчиликтери бар?
- Силер ангемени чогуу жазган учурда идеялар кобурук келип чыктыбы?
- Башка адамдын оюн улантуу оной болдубу?
- Эгер ангеменин сюжети тууралуу оз ара суйлошуп алган болсонор, оноюраак болот беле?
- Жазуунун журушундо эмнелерди озгартууну каалар эленер?

4. Машыгуу:

Эми балдар кызматташуу эрежелерин тузуп королу. Мен доскага бир эконоу жазам калганын силер улантасынар

Топто айтылган ойлорду дилгирлик менен уга жана тушуно билуу.

Топтун пикирин сыйлоо.

Мунаса кыла билуу. ж.б.

5. Жыйынтык:

Кыргыз эли илгертен эле бирге аракет кылып, маселелерди, койгойлорду чогуу чаран-чечип келишкен. Мамлекеттик маселелерди да кенешип чечим чыгарышкан.

Жайлоого кочуу, кыштоого кочуу-маселелери да чогуу талкууланып чечилген.

Азыркы учурда деле «ашар ыкмасы» менен уй салгандар, той откоргондо «маслаатка» чакырышып, кандай откоруу жонундо ортого салышат жана чогуу чечишет.

Айылында бир адам той кылса, аны колдоп айылдаштары анын конокторун багышат. Уйуно келип конок кузотушат. Бул албетте бирге аракеттешуу-коллективизм.

Коллектив деген, эгер ынтымактуу болсо –улуу куч. Ал эми ынтымактуу болуу учун, бири –биринин пикирин угуусу, сыйлоосу, чатакташууга барбоосу зарыл. Мына силердин класс да-коллектив. Эгер ынтымак болсоноор колунардан баары келет.

Классынарда пайда болгон проблеманы чогуу чечууге жондомдуу коллективге айланасынар.

Бирок коллектив ичинде ар бир мучо оз оюн жактай билуусу да зарыл, болбосо ээрчиме коллектив болуп калат. Ар бир коллектив мучосунун оюн угуу да жакшы коллектив экендигин билдирет

Сабактын максаты: **Бала укугу-ыйык.**

Сабактын максаты:

1. Баланын укуктары туурасындагы конвенция жонундо тушунук алышат.
2. Оз укугун коргой билуу жана милдеттерин аткара билуу зарылдыгын тушунушат.
3. Озунун кругозорун кеңейтууге, патриоттук сезимдерин онуктурууга багыт алышат.

Сабактын жабдылышы: Суроттор, беренелер жазылган плакат.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу :

Жакшы маанай тартуулоо. Ирети менен бири-бирибизге жакшы каалообузду айталы(бирден гана суйлом).

II. Киришуу:

Мугалим: Балдар, бугунку сабакта силер эмнеге укуктуусунар жана ошону менен бирге кандай милдеттеринер бар экендиги жонундо талкуулайбыз. Адегенде

томонку суроолорго жооп берип коргуло:

1. Укук деген созду кандай тушуносуноор?
2. Милдет дегенди кандай тушуносуноор?
3. Эркиндик деген эмне?
4. Инсандын кадыр-баркы деген эмне?

II. Баланын укутары туурасындагы конвенция менен тааныштыруу:

Мугалим:

Балдардын укугун коргоо зарылдыгы 1924-жылкы Женевадагы декларацияда жана 1959-20-ноябрда БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган.

Балдар укугунун декларациясында коздо тутулгандыгы жана адам укуктарынын жалпы декларациясы, атуулдук жана саясий укуктар туурасында Эл аралык документинде(23 жана 24-берене), экономикалык жана маданий укуктар туурасында 1989-жылы 20-ноябрда БУУнун Баш Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган «Баланын укутары туурасындагы конвенцияда» да баса белгиленди. Конвенция 3 бolum, 54 беренеден турат.

Ушул конвенциянын айрым беренелери менен таанышалы. Доскага беренелер жазылган плакат илинет:

1. Ушул конвенциянын максаттары учун 18 жашка чыкпаган ар бир адамзатты, эгер ошого чейин токтомо боюнча аны оспурум деп эсептелибесе, бала эсептелинет (1-берене).
 2. Ар бир бала жогорудагы бардык укуктарды, эч кандай кемсинтпоосуз, рассасыз, жынысы, тили, дини, саясий улуттук, этник келип чыгышына карабастантен укуктуу.
 3. Ар бир бала жашоо учун ар кандай укукка ээ.
 4. Бала торолгондон тартып тизмегег алынат жана ат коюлуп атуулдук укугуна ээ болот (7-берене).
 5. Бала озунун оюн эркин айтуу укугуна ээ (13-берене)
 6. Ар бир бала саламаттыкты сактоо кызматынан пайдалануу укугуна ээ (24-берене).
 7. Ар бир бала билим алуу укугуна ээ (28-берене).
 8. Бала дем алуу укугуна ээ (31-берене).
 9. Кызматташкан мамлекеттер баланы экономикалык эксплуатациядан жана аны ден соолугу учун зыян жеткизиши мумкун болгон же билим алууга тоскоолдук кыла турган ар кандай зыян келтируучу иштерден коргоо укугун эскертет (32-берене).
 10. Балдарды наркотикалык заттарды пайдалануудан коргойт (33-берене).
- Ар бир беренени окуп , талкуу жургузобуз. Оз укугубузду билуу менен аны коргой билууну уйронушубуз керек. Ошол эле учурда башка балдар да ушундай укуктарга ээ болоорун унутпашыбыз жана алардын укугун бузбашыбыз керек.

IV. Талкуулоо :

Мугалим : Биз оз укугубузду билуу жана аны пайдалануу менен бирге оз милдеттери бизди аткарууну да билишибиз керек. Эми ошол милдеттерибизди айтып отолу:

1. Кыргызстан Республикасынын мыйзамдарына баш ийуу.

КР мыйзамдарын бузган учурда оспурумдор 14 жаштан кылмыш жоопкерчилигине тартылат:

- наркотикалык жана спирттик ичимдик ичкендиги учун;
- денеге жаракат жеткиргендиги учун;
- адам олтургондугу учун;
- зордук;
- уурулук
- бейбаштык, адепсиздик кылгандыгы учун.

Демек балдар жогорку нерселерден алыс болуу биздин эн биринчи милдетибиз. Андан

калышпаган дагы маанилуу милдетибиз

2. Мектептин уставы жана тартибине моюн сунуу.

Окуучу мектепке киргенден баштап, анын тартибин жана уставын уйронуп, ага моюн сунуусу жана оз милдети катары кыйшаюусуз аткаруусу керек. Окуучунун милдеттери жонундо биз силер менен дайыма соз кылып келебиз жана мугалимдер, класс жетекчилер корсотмо берип келет. «Алтын эреже» классыбызда илинип турат, аны кайталайбыз.

Окуучулар бир бирден айтып беришет. Ал эми ата-энени, мугалимди, улууларды, кичуулорду сыйлоо, жардам беруу милдеттерибизди эч качан унутпашыбыз керек.

Эми толуктап, окуучу томонкулорго милдеттуу экендигин сезели:

- мектептин расписаниеси жана регламенти менен сабакка катышуу;
- тартипти дайыма сактоо, сабактан качпоо, кечикпоо, себепсиз калтырбоо.
- класстан тышкаркы, коомдук иштерге активдуу катышуу;
- коомдун адептуулук нормалары менен талаптарын билуу, урматтоо жана сактоо;
- нравалык салттарды урматтоо;
- Ата мекенге берилгендик жана аны коргоого дайым даяр туруу;
- коомдун жыргалчылыгы учун активдуу эмгектенуу;
- озун-озу оркундотууго умтулуу;
- жаман таасирге каршы турууга жондомдуулук кылуу.

V. Жыйынтыктоо:

Демек, балдар оз укугубузду биллип, аны коргоого аракет кылышыбыз керек. Ошондой эле милдеттерибизди да дайыма аткаруу зарылдыгын тушундук.

Сабактын темасы: Кыргыз элинин баатырлары.

Сабактын максаты:

1. Окуучуларга Ата Журтту суйуу, Ата Мекенди коргоо ар бир атуул учун ыйык экендигин тушундуруу.
2. Окуучулар эли, жери учун курошкон баатырлар баяны менен таанышат.

3. Окуучулардын патриоттук сезимин ойготуу, эр журуктуулукко, сезимталдыкка, эмгекке тарбиялоо

Сабактын жабдылышы: суроттор.

Сабактын журушу:

Уюштуруу.

Окучулардын сабакка даярдыгын байкап, аларга жакшы маанай каалоо.

Суруолордун тегерегинде маектешуу уюштуруу:

- Кандай адам эл камын ойлойт?

- Оз камын гана ойлоп жашоо туурабы?

- Сен чонойгондо мекенине, элине кандай пайда келтирсем деп ойлойсун?

Мугалим: Ата Журт – ата-бабалар жашап откон жер. Ата Мекен – эч нерсеге алмаштыргыс касиеттуу ыйык жер. Аны коз карегиндей сактоо ар бир жарандын ыйык милдети.

Тарыхка коз жугуртсок, жаратылышы кооз, байлыгы мол жерибизге коз арткандар коп болгон. Алар элди талап-тоноп, чилдей тараткан, Ала-Тоону ээлеп алган учурлары болгон. Элибиз мункуроп турган чагында Манас баатыр туулуп, 12 жашында душмандын баатырларын женип, 40 жигит кураган. Ар бир кыйын кезенде эл ичинен эли-жери учун жан аябаган эр азамат баатырлар чыгып, Мекенди коргоп келди.

Анда, балдар кыргызстандын мамлекеттуулугун сактап келген баатырлар жонундо даярдап келген мааалыматтарына айтып бергиле.

1-окуучу: Манас кыргыз элин жок болуп кетуудон сактаган, жашоого уйроткон, кыйынчылыктарды женип чыгууга такшалткан.

Эл учун деп соккон кыргыз журугу,

Унутпастан аны айтып журулу.

Кана, курбум бугун сен да эстечи,

Кимдин сокпойт эл-жери учун журугу?

2-окуучу: Барсбек - оз мезгилинин саясий ишмери болгон. VII кылымда туркторго каршы тышкы саясат жургузгон. 711-жылы курман болгон.

3-окуучу: Мукаммед - Кыргызстанды Монголстандын бийлигинен бошотуп алуу учун курошкон. Ысык-Колдун жээгинде Барскондун жанынан тосуп, 1526-жылы монголдорду Кашкарга суруп чыгарган .

4-окуучу: Тайлак баатыр – 1832 –жылы Кокондун беги Нарын, Ат-Башы, Ак-Талаа, Тогуз-Торо ороонун бой жеткен сулуу кыздарды остуруп, балдарды сардарлыкка уйротобуз деген шылтоо менен жылкы, кой, тоо, баалуу таштарды чогултуп, 50 жоокер алып кетмек болот. Ошондо Тайлак баатыр жигиттери менен Назар бекти олтуруп, кыздар, балдарды бошотуп, уйлоруно жиберет.

5-окуучу: Атаке баатыр - XVIII кылымда бир жагынан Цинь (кытай) баскынчылары, экинчи жагынан казак султандары, учунчу жактан Кокон хандыгы кыргыз жерин басып, элин коз каранды кылууга аракеттенет. Элин сакташ учун Россия менен ымала тузгон. Араб алфавитинде жазган каты Омск шаарындагы архивде азыркы кундо да сакталып турат.

6-окуучу: Атакенин баласы – Карабек, Карабектен – Жантай, Жантайдан Шабдан торолгон. Шабдан баатыр – оз мезгилинин кемеңгер эл башчысы, элдин ынтымагы деп жанын аябай кызмат кылган. Бей-бечараларга кайрымдуу, кен- пейил, патриот адам болгон. Байлык топтоого, атак-данкка умтулган эмес.

7-окуучу: Ормон хан – XIX кылымдын орто ченинде тундук кыргыз урууларын бириктирууго киришет. Жыйын чакырып, Сарбагыш, Бугу, Саяк, Солто, Саруу, Кушчу, Черик урууларынан биримдик тузот. Казак султандарын жонго салат.

8-окуучу: Байтик баатыр – Чуй ороонун Кокон хандыгынын бийлигинен куткарууда чон эмгек синирген. Капитан чини жана орден менен сыйланган.

9-окуучу: Улуу Ата Мекендик согуштун баатырлары: 1941-1945- жылдарда дуйного дурболон салган коогалуу согуш башталды. Элин-жерин душмандан сакташ учун кыргыздын улан-кыздары согуш майданына аттанышкан.

Чолпонбай Тулобердиев – душмандын дзотун денеси менен жаап, эл-жери учун жанын берген.

10-окуучу: Дуйшонкул Шопоков – 1941-жылы Москваны коргогон 28 панфиловчулардын ичинде болгон. Салгылашуу учурунда ок тийип, оор жарадар болсо да бир нече гранатаны алып, келе жаткан танканын алдына боюн таштаган.

11-окуучу: Ооганстандагы коогаланда Кыргызстандан 7000ден ашуун жоокер катышкан. Алардын 30 га жакыны туулган жерине кайтып келген эмес.

Сулайманов Аблас – 56 жолу согуш операциясына катышкан, 1982-жылдын 20-августунда душмандын курчоосунда курман болгон.

12-окуучу: Эл аралык терроризмге каршы курошто Баткен жергеси жана баткендиктер «эрдик» медалына ээ болгон.

Алар Тажидин Тайлаков- айыл окмотунун башчысы, Шахабидин Моложанов – милициянын лейтенанты, Мелис Торобеков, Расул Рахматуллаев - жоокерлер . Мындай бирдиктуу, ынтымактуу элди эч бир душман жене албасын Баткен окуясы далилдеди.

Жыйынтыктоо:

«Эл-жери учун кызмат кылуу – бардык кызматтардан улуу» -дегендей ар-бирибиз Ата Мекенибизди суйуп, эли-жери учун жан куйгузгон атуулдардан бололу:

Жоокер ыры:

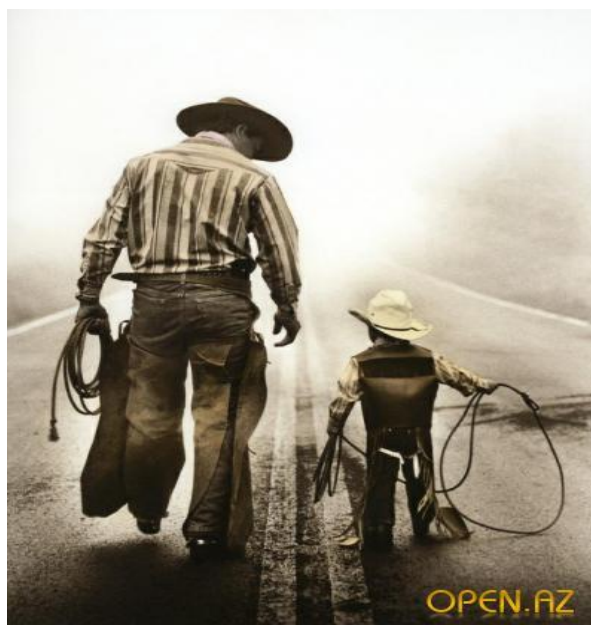
Элимдин бейпилдигин намыска бек сактаймын,

Энеке ак сутунду эл коргоп мен актаймын.

Эр жигит эл четинде, азамат жсоо бетинде.

Алыста кыргыз элим, ар дайым сезимимде.

Сабактын темасы: Ата сыйлаган абийир табат.

Сабактын максаты:

1. Атанын баркын убагында билип, сый-урмат корсотуу зарылдыгын тушунот.
2. Жакшы уул ата учун кандай жогору мааниде экендигин билет.
3. Озундо жакшы сапаттарды тарбиялоого оболго тузот.

Сабактын жабдылышы: Суроттор, таркатма материалдар.

С а б а к т ы н ж у р у ш у :

I. Уюштуруу:

«Алтын эрежени» кайталоо.

II. Киришуу:

Балдар бугун биз озубуздун эн урматтуу жана ишенген, таянган адамыбыз «АТАбыз» жонундо соз кылабыз. Ата дегенде биз эсибизди тааныгандан бери, бизди коргоп, багып, эс-акылын айтып, таш сепилдей тышкы кыйынчылыктан сактап келген улуу адамды элестетибиз. Уй-було –бул кичи мамлекет болсо, анын президенти ата. Ал уйдун алмштыргыс туркугу сыяктуу уй-булону солк эттирбей кармап турат.

- Эми ойлонуп королу ушундай ардактуу адамыбызды кантип сыйлап жатабыз?
(Балдар жооп беришет)

- Туура балдар, эн алгач атанын тилин угуу,анын айткандарын аткаруу, жардам беруу, конулун которуу, сабактардан жакшы бааларды алып кубантуу ж.б.

III. Топтордо иштоо:

Эми балдар, «Уул жакшысы-урмат» -дегендей атага кандай уул болуу керектигин ойлонуп королу:

1-окуучу:

*Уулун жакшы болгон сон,
Кымбат баа жакут таш.
Кызык базар коргондой,
Ар жыйында кеп урса,
Ар кандай пенде конгондой.
Конулу ачык жаркырап,
Жолу болгон мергендей.*

2-окуучу:

*Уулун жаман болгон сон,
Киши келсе кенебейт.
Кишиге озун тенебейт.
Оолугуп суйлоп обу жок,
Озакылын ченебейт.
Соолотундо шаани жок,
Созу жукпайт маани жок.*

Озунор айткандай, «Жакшы уул-ал ата мурасы, атанын калтырган табериги». Элибизде «Баланчанын уулу элдик чыкты, атасы олбоптур, минтип анын асыл иштерин улап олтурат. Эл учун, жер учун мин толгонот...» деген создорду угуп, кубанып калабыз.

Тескерисинче, жакшыдан моон(моон-малдын ички ичеги карын органы), жамандан жаан-(кутуусуз чыккан жакшы сапат), мында жакшы атаны жер каратуу жонундо айтылат.

Класс уч топко болунуп, томонку атадан туулган уч бала жонундо сыпаттап кетели:

1. Атадан артык туулган бала.
2. Ата менен тен туулган бала.
3. Атадан кем туулган бала.

Ар бир топ озун тийген тапшырманы талкуулап, жазып, бирден окуучу чыгып окуп берет.

1-топ: Атадан артык туулган бала.

Атадан артык туулган бала, атасы билбеген созду суйлойт. Атасы бийлебеген элди бийлейт. Атасы корбогон жерди корот. Атасы доолабаган доону доолайт. Атадан артык чыкты деп атасына, айылына, туулган жерине, окуган мектебине, тууган-уругуна, атак- данк алып келип, эли журтуна мекенине кызмат кылат.

2-топ: Ата менен тен туулган бала.

Ата менен тен туулган бала, атанын баласы болуптур, атасы ушундай жакшы киши эле, атасын тартыптыр, атасы да бироого кара санабаган, ак конул, бироого зыянын тийгизбеген, эли жери учун коп пайдалуу иштерди жасаган, илимдуу, билимдуу, алдынкы адамдардан эле, баласы атасын жазбай тартыптыр деп атага жакшы соз алып келет, атанын уулу дедирет, эл журтуна соз тийгизбейт.

3-топ: Атадан кем туулган бала.

Атадан кем туулган бала, атасы жакшы киши эле, атасынын эч нерсесин тартпаптыр, ушундай кишинин баласы да ушул ишти жасайбы, кайран гана ата, баласы кымындай да тартпаптыр деп, элден наалат соз угуп, атасынын наамына шек келтирет. Уккан билген адамдын зээнин кейитет.

IV. Жыйынтыктоо:

Кордунорбу балдар, бала жакшы болсо да, жаман болсо да «Кимдин баласысын деп» сураганы бекер кеп эмес экен. Жакшы балага ыраазы болуп «атана рахмат» десе, жаман балага «атана наалат» деп, атасына соз тиет. Демек атага алкыш алып беруу да, жаман созго, жаман абалга калтыруу да баладан экен. Баласы жакшы атка конгон ата сыймыктанып чексиз кубанса, баласы жаманатты болгон ата жер карап кайгырат.

Ошондуктан балдар атабызга жакшы соз, алкыш алып бергенге дайыма аракет кылалы. Аны эч качан уялтырып жер каратпайлы. Жакшы уул болулу!

V. Уйго тапшырма беруу:

«Менин атам» деген темада дилбаян жазып келуу.

Сабактын максаты: [Байыркы касиеттердин бугунку көрүнүшү.](#)

Сабактын максаты:

1. Ата-бабалардын адептик-ыймандык, маданий-рухий эн мыкты касиеттерин жоготпой, даназалоо менен уйронуу зарылдыгын тушунушат.
2. Окуучуларга рухий-адептик жана патриоттуулукка тарбияланышат.
3. Ата-бабаларыбыздын баа жеткис адамдык касиеттеринен улгу алууга жана озун-озу тарбиялоого багыт алышат.

Сабактын жабдылышы:

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:
2. Жаны теманы баяндоо:

Кылымдар бою түзүлгөн элдик мораль, ата-бабаларыбыз түзгөн улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөр – тарбия-таалимдин гүлазыгы.

Тарбия ишинин мазмундук пайдубалына уютку болуп жата турган дагы бир кубаттуу ресурс бул – күнүмдүккө эмес, түбөлүктүүлүккө эсептелген, калктын тарыхый тажрыйбасынан жаралып, доорлор сыноосунан өткөн көөнөрбөс элдик этикалык нарктар, адеп-ыймандык мурастар.

Биздин элдик менталитетинде индивидуалисттик-коммерциялык жана технократиялык дүйнө жоготуп, таппай калган эң мыкты сапат-касиеттер бар. Ошолордун бири – коллективизм. Айдоого тукум сээп жатканда Баба дыйкан бизде мындай дейт: «Жылуу жерден конуш тап. Мунусу - жетим-жесирге, мунусу - алсыз карыпка, мунусу – курт-кумурскага, мунусу – сурамчы-тилемчиге, саламчыга, сизге, бизге, мага». Мына, жалпынын кызыкчылыгын көздөгөн элдин улуу коллективисттик, гуманисттик, адамгерчиликтүү этикасы. Калыгул даанышмандын гуманисттик этикасы насыяттайт: «Орой айтсаң адамга жукпайт, орой сөздү киши укпайт, сылык-сыпаа сөз жетет, ал мээге эмес, жүлүнгө кетет». Элдик кеменгер Калыгулдун ишениминде оройлукту назиктик, сылыктык, ачууну

токтоолук, сабырдуулук, жек көрүүнү мээрим менен сүйүү жеңет. Улуттук менталитетибизде меймандостук, кайрымдуулук, күйүмдүүлүк, башкаларга жардамдашкан боордоштук касиети, керегелеш, үзөнгүлөш, канатташ жашаган калктар менен достук салты өнүккөн. “Эр достугу – эгиз, эл достугу – деңиз”, “Эки эрдин достугу бир белден ашырат, эки элдин достугу миң белден ашырат”. Кыргыз элинин салтындагы мындай достук этикасы – бүгүнкү улут аралык ынтымактын ачкычы.

Элдик этикада калыстык, чынчылдык, адилеттүүлүк, акыйкатчылдык, жоомарттык, “таш менен урганды аш менен урган” айкөлдүк, топуктуулук, сабырдуулук, сылык-сыпаалык, кечиримдүүлүк, мээримдүүлүк, ар намыстуулук, жоопкерчиликтүүлүк, мекенчилдик ж.б. улуу сапаттар ар дайым даңазаланып, адамдык жүрүм-турумдун идеалы болуп келген.

3. Талкуулоо:

Ата-бабаларыбыз тузгон улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөрдү муноздогон макал-лакап, накыл создордон айтып бергиле. Аларды чечмелегиле.

Мисалы, “Уят өлүмдөн кучтуу”, “Уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат”, “Укпайт деп ушак айтпа, көрбөйт деп уурулук кылба”, “Абийириңди жашыңдан сакта” ж.б. (Окуучулар менен талкуу жургузуу керек)

Арийне, ата-баба салтында, ар бир элдин адебинде, урук, урууларда «кепке кемтик, сөзгө сөлтүк» болбошу үчүн этиет жүрүү, туура жолду багыттоо, нукура таалим-тарбия көрүү сыяктуу сапаттарды аркалашкан. Бироолор бир күнөө кетирсе, ал айыл ичинде белгилүү. Ууру кылса, ушак суйлесе, эр олтурсе, эриш бузса, кийинки муундары үчүн да бетке чиркоо болгон. «Алардын тукуму ушундай, ата-бабаларынан бери айтылып келе жаткан соз» -делет. Кеп-соз кыябы келе калганда башкача түрдө дал ошол айып-тарың, таалуу жерин толгоп, айтууга кыргыздар чебер да, чечен да, жүйөөлүү да болушат. Мында, «Силер эмнеңерге мактанасыңар, бизди билбейт дейсиңерби?» – деп, соз баштаганда кепке шылкыят. «Уят олүмдөн да катуу» – дегендей мындай жагдайларына алар сына түшөт. Ошон үчүн ар бир журтчулук аяр жүрүшкөн.

Элибизде балалык бардык жакшы нерсенин башаты экендиги эң сонун эске

алынган. «Баланы башынан» тарбиялап-көнүктүрүү, машыктыруу керектигине принциптүү мамиле жасалган. Ошондой тарбия гана баланы түрдүү өнөргө, адеп-ахлакка, эмгекке үйрөтүүдө келечектүү болору практикада сыналган. Ошон үчүн улуулар адеп-

ахлактын, эл-жерди сүйүүнүн, түрдүү эмгек менен өнөрдүн эң мыкты үлгүлөрүн бала кезден үйрөнүүсүнө катуу көңүл коюшкан. Адамдар нарктуу карыялардын айтканына балдарынын кулак салып, тыңшап үйрөнүүсүн талап кылган. Өнүп-өскөн, барктуу, нарктуу үй-бүлөлөрдүн тажрыйбаларын үйрөтүшкөн. Балдарын ошондой өсүшсө экен деп тилек айтып, ырымдашкан. Ушундай элдик педагогикалык салттар, маданият жана балдарды тарбиялоого коюлган шарттар келечек муундардын татыктуу тарбия-таалим алышына карата түзүлүп, анын бекемдүүлүгүн жана келечектүүлүгүн камсыз кылган.

4. Жыйынтыктоо.

«Жакшы болуш аста-аста, жаман болуш бир паста», «Көрө-көрө көсөм болот, сүйлөй-сүйлөй чечен болот», «Күлүк-күнүндө, тулпар тушунда»- деген накыл кептер тарбия-таалимдин жана адам баласынын таанып - билүүсүнүн үзгүлтүксүздүгүн, түбөлүктүүлүгүн белгилейт.

5. Уйго тапшырма беруу:

Ата-бабаларыбыздын адамдык касиеттери жонундо газета-журнал, китептерден таап жазып келгиле.

Сабактын темасы: **Мекенимде алтын куз!**

Сабактын максаты:

1. Балдар ар бир мезгилдин баалуулугун, айлана-чөйрөнүн өзгөрүүсүнүн адамдарга таасирин тушунот.
2. Кузундосу аткарылуучу иштер жонундо ой-жугуртуп, ата-энесине жардам беруу парз экендигине ынанышат.
3. Жаратылышты суйууго, аны коздун карегиндей сактоого тарбиялоо.

Сабактын жабдылышы: Кузгу пейзаж суроттору.

Сабактын журушу:

I. Уюштуруу:

Алтын эрежени кайталоо.

II. Суроо-жооп:

- Кайсы жыл мезгилин жакшы коросунор?
- Куздо басымдуулук кылган тус кайсы?
- Эмне учун кузду «алтын» деп аташат?

III. Мугалимдин созу:

Ар бир мезгилдин оз кооздугу, артыкчылыгы бар. Биздин жергебизде да азыр куз мезгили. Айланада сары-кызыл тустуу жалбырактарды ото коп коробуз. Андан башка жылуу жактарга учуп кетип жаткан куштар.

Ал эми талаада эгин, жашылчаларын жыйнап жаткан дыйкандар. Мал багып жургон адамдар. Мунун баары айлананы шанга болоп, озунчо кооздук тартуулайт.

IV. Топтордо иштоо:

Класс уч топко болунот. Ар бир топтон бирден окуучу чыгып томонку суроолор боюнча кластер тузушот:

1. Куздогу кубулуштар.
2. Куздо аткарылуучу жумуштар.
3. Куздо откорулуучу майрамдар.

Куздо аткарылуучу жумуштардын копчулугу кышка даярдыкка байланыштуу.

Отун-суу камдоо, болмолорду жылуулоо, жылуу кийим даярдоо ж.б.

Ал эми кузгу майрамдарга билим майрамы (1-сентябрь), карыялар куну, дагы кайсы майрам бар экенин озунор улагыла.

V. Кузгу окуя:

Инсенировка: жасалма даракка жалгыз жалбырак илинген. Ар бир кесип ээси бул жалбыракка келип озунун кесибине муноздуу гана созду айтат. Мисалы, Акын: Жалгыз жалбырак-сен омур учун курошкон кучтуу жансын, сен да мен сыяктуу жалгызсын, бирок тирүүсун жана коозсун.

Биолог: бул жалбырак – жазы жалбырак, аба-ырайына байланыштуу жашыл пигменттер жоголуп сары туско айланган.

Математик: бул жалбырак- симметриялуу фигура, анын аянтын эсептоо бир аз татаал. ж.б. ушинтип улантагынар...

VI. Жыйынтыктоо:

Куз айрыкча айыл жеринде кооз болсо керек. Бышып ийилип турган алмалар да озунчо эле керемет. Берекелуу куздо жайнаган жашылча-жемиштер, молчулук, токчулук болот. Ушунун белгисиби кузундо тойлор да коп болот.

«Куз курош» дегендей кузундо жумуш да абдан коп болот. Жыйым-терим иштеринде ата-энебизге жардам беребиз. Жалкоолук кылбай, убагында жыйналып алынган эгин-тегин мол болот. Ошондуктан ата-энебиз биздин жардамыбызга муктаж.

Сабактын темасы: **Маектешүүнүн негиздери**

Сабактын максаты:

1. Суйлоо маданияты жана создун манызы жонундо тушунук алышат.
2. Коп суйлогон, маанисиз суйлогон эмнеге алып келээри жонундо ой жугуртүшот.
3. Адептуу, салабаттуу болууга умтулаарына оболго тузүлот.

Сабактын жабдылышы: суроттор, макал –лакаптар жазылган плакат.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

«Жакшысозго жылын ийнинен чыгат» дегендей бири-бирибизге жакшы соз, жакшы каалоо айтып королу.

2. Суйлоо маданияты жонундо ыр саптар:

*Суйлой билсен сен улуксун, угуп ал,
Тантырасан сенден ойдо дудук мал,
Ойду ичтен тактап туруп жазганбай,
Суйло анан созду чукуп казгандай.*

*Тактамайын эч ойунду угузба,
Пайдубалсыз дубал согуп тургузба.
Шибегедей созу менен акылман,
Менменсигеннаадандарды жайлаган.*

*Эч убакта суйлобосо адам наркы билинбейт,
Мин сынагын жаман жакшы жагы козго илинбейт.
Ургон итти, суйлоок оозду жап кылат,
Токтоо адам орду менен кеп куруп,
Жалганын да ушагын да талкалайт,
Алар отпос калын бийик чеп куруп.*

Кордунорбу балдар, создун маанисине, маданиятына канчалык конул буруу керек экен. Ар бир созунду ойлонуп суйлоп, ойунду так айтууга аракет кылуубуз керек экен. Кыска жана нуска суйлогонго аракет кылып, дайыма озубузду суйлогонубузду ондоп барышыбыз керек. Жалган суйлогон, ушак суйлогон адамдар бир кун болбосо бир кун оозу жап болот экен.

3. Созду манызы менен кыска суйло:

Кантип суйлоо керек? Кандай суйлогондо уят болуп калышыбыз мумкун? деген суроолорго ой жугуртуп королу. Карынын созун капка сал деген соз да бекер айтылган эмес. Илгертен кыргыз баласы улуулардын созун, акыл-насаатын угуп, ошол насааттарды негиз кылып жашоого уйронгон.

Биз да азыр илгертен калыптанып калган суйлоо маданияты, эрежелерин угуп королу:

Кыска суйло, кыска суйлогон таланттуулуктун белгиси, оюнду так баянда;

Аз суйло, аз суйлосон да саз(маанилуу) суйло.

Жогорку максатка умтул.

Бош убактында озун жонундо ойлонуп, адептик ан-сезимдуулугунду оркундот.

Жаман суйлобо, жаман соз жаман ой жаратат, ал журукко булук салат, жагымсыз ойлор, сезимдер каптайт.

Коп суйлобо, коп суйлогон адамды маныз дейт.

Маанисиз создорду суйлобо, алар ан-сезимге керексиз ой салат.

Козун жетпеген, далилсиз создорду айтпа, кийин уят болуп калышын мумкун.

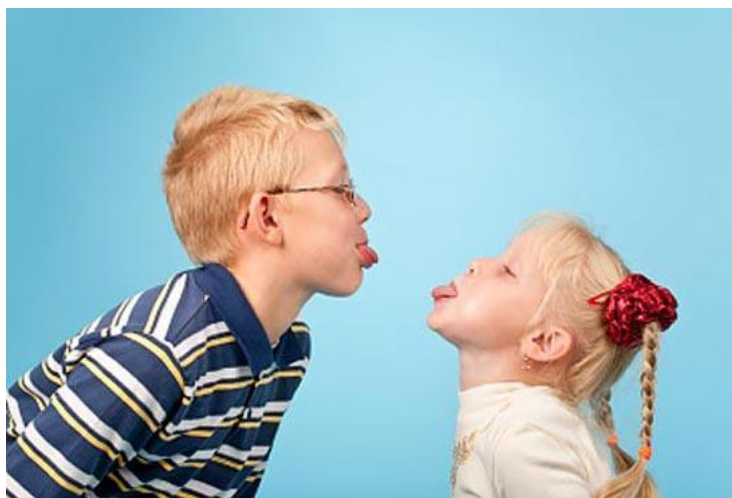
Акылсыз ажаан менен соз талашпа, создун баркын кетиресин.

4. Жыйынтыктоо:

«Сууну коп кечсе балчык болот, созду коп айтса тантык болот» дегендей коп суйлоп, оз баркынды кетируудон алыс бололу да маанилуу, маданияттуу суйлогонго уйронолу. «Элибизде ойлонбой суйлогон, оорубай олот» деген да накыл соз бар. Оюна келгенди оттоп, коп суйлогон адамдан башка адамдар жадап, аны менен суйлошуудон качып калган учурлар да болот.

Ишин соз менен эле бутуруп койчулар да жолугат. Алардын созуно бир же эки жолу ишенесин учунчусундо жок нерсе экенине козун жетет да аны уккун да келбейт. Жонокой, мактанбаган, бирок оз ишин дайыма так аткарган адамдардын ар бир созу барктуу болот. Созун менен ишин дайыма дал келуусу керек. Ошондуктан акылман элибизде «Айтылган соз-атылган ок» деп дааналык менен айтылып келет. Мына ушул макалдын мааниси озу создун кудурети кучтуу экендигин билдирип турат.

Сабактын темасы: Уул жакшысы урмат

Сабактын максаты:

1. Окуучуларда адептуу болуу жонундо ой жугуртууга өбөлгө тузулет.
2. Окуучулар адеп билимин калыптандырып, озун адептуу кармоого тарбияланышат.
3. Элдик каада-салтты, урп-адатты баалоого кондүгөт. Улууларды урматтоого, кичуулорду сыйлоого чакырылат.

Сабактын жабдылышы: Макал-лакаптар жазылган плакаттар.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

Сабактын темасы, максаты боюнча тушунук беруу.

2. Жаны тема:

Балдарым акыл-эстуу, адептуу болсо деп ар бир эле ата-эне тилек кылат. Ата-энебиз каалагандай бала боло алабызбы? Ата-бабаларыбыз байыртан эле адеп-ахлак маселесине олуттуу конул буруп келишкен.

Кылымдар бою түзүлгөн элдик мораль, ата-бабаларыбыз түзгөн улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөр– күнүмдүккө эмес, түбөлүктүүлүккө эсептелген, калктын тарыхый тажрыйбасынан жаралып, доорлор сыноосунан өткөн көөнөрбөс элдик этикалык нарктар, адеп-ыймандык мурастар.

Калыгул даанышмандын гуманисттик этикасы насыяттайт: «Орой айтсаң адамга жукпайт, орой сөздү киши укпайт, сылык-сыпаа сөз жетет, ал мээге эмес, жүлүнгө кетет». Элдик кемеңгер Калыгулдун ишениминде оройлукту назиктик, сылыктык, ачууну токтоолук, сабырдуулук, жек көрүүнү мээрим менен сүйүү жеңет.

Элдик этикада калыстык, чынчылдык, адилеттүүлүк, акыйкатчылдык, жоомарттык, “таш менен урганды аш менен урган” айкөлдүк, топуктуулук, сабырдуулук, сылык-сыпаалык, кечиримдүүлүк, мээримдүүлүк, ар намыстуулук, жоопкерчиликтүүлүк, мекенчилдик ж.б. улуу сапаттар ар

дайым даңазаланып, адамдык жүрүм-турумдун идеалы болуп келген. Элдик каада-салттан, урп-адаттан алынган адеп билими менен таанышалы:

1. Озунду адептуу тут, кийим-кечен жупунусуна кайыл бол. Озуно чак, таза кий. Адегенде сырткы корунушун козго чалдыгат.

2. Башкаларга акаарат айтпа. Ал сага тийишпесе, кемсинтпесе ж.б. ызаалуу создор менен сени ууктурбаса, текөөрдөшпөсө, мейли зыяндуу пенде болсо да, аны оз жолуна кой.

3. Бироого учурашууда, кол беруудо, туз карап жуздон. Улууларга биринчи салам айт.

4. Ушак айындан озунду алыс тут. Эр жигитке бироонун устунон бир нерсе айтууну жараткан жазган эмес. Жаратылышы тегиз “жакшынын козу кор, кулагы кер”. Мында айколдук, жоомарттык, эркекке таандык сапаттар жатат.

5. Уурулукка малынба, ал адамдын жузун жер каратат. Кээ бир адам намазын окуйт, келмеси оозунан тушпойт. Бирок журуш-турушу олдоксон. Калкка жакканын, кудай-таалага жакканын.

6. Дилинди ак карма, алдым-жуттум болбо, бей-бечара момундарды аёо сезимин дайыма ниетине чаап турсун. Колдон келсе дайыма аларга кайрымдуулук кыл.

7. Адал менен арамды айра тааный бил. Арамдык жеке тамак-ашта эле эмес, ал журуш-турушта, адамдык сапатта, жекече касиетте, таман акы, мандай терде.

8. Жарык жана жалган дуйнодо сугалак болбо, бироолорго коз артпа. Тируучулуктун зыйнаты ыйманын жолдош болсо, ошол олжо.

9. Адатта кулуунун да ар кандайы бар. Тан-тамашаларда, тентуштардын арасында, жайыл дасторкон отуруштарда, улуу-кичуулордун арасында кулуунун оздук маданиятын, адебин кыргыз эли жондуу корот да, кулку омурдун мулку катары ырыхат алышат. Кулуу аркылуу конул куунакталат. Кытмыр кулуу – арамзалык ойдун бир белгиси, терс сапат. Кылымдар бою ата-бабаларыбыз түзгөн улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөрдөн бир аз тааныштынар. Ар бир пунктун талдап чыгалы.

3. Бышыктоо:

Ата-бабаларыбыз тузгон улуу адептик-ыймандык нарк-дөөлөттөрдү муноздогон макал-лакап, накыл создордон айтып бергиле. Аларды чечмелегиле.

Сыйлаганга аш таппасан, сыпаалыкка соз тап.

Улууга урмат, кичууго ызаат.

Сыйласан сыйлуу болосун.

Сыйлашпаган тууганын, сыр айтпаган душмандай.

Сый сыйга жарашат, сый билбеген адашат.

Уят олумдон катуу.

Сабырдын тубу сары алтын.
Жылуу созго жылан ийнинен чыгат. Ж.б.

4. Жыйынтыктоо:

“Карынын кебин капка сал” дегендей, ата-энебиз, улуулар айткан насаат создорду кунт коюп угуп, конулго туйуп, озубузду адептуу, ыймандуу, нарк- насилдуу болуп чоноюуга, келечекте “жакшы” адам болууга умтуулуубуз керек экен. Азыр баарынар эле ушул ойго кошулсанар керек деп ойлойм. Биз ошондо ата-энебиздин максат-тилегин орундап, аларды эч качан уятка калтырбайбыз.

5. Уйго тапшырма беруу:

Озунордун жаман сапаттарынар барбы ойлонуп коргуло. Аларды жакшы сапаттарга алмаштырууга болобу? Адепсиздик кылган учурларынар болгонбу? Ошол учурда кандай кылсанар туура болмок? Ойлорунарды баракка жазып келгиле.

Сабактын темасы: **Адам укугу деген эмне?**

Сабактын максаты:

1. Адам укугунун декларациясы жонундо тушунукко ээ болот.
2. Өз укугун коргой билуу, өз укугу учун курошуу зарыл экендигин тушунот.
3. Өзунун кругозорун остурууго умтулуусуна комок берет. Патриоттуулукка тарбияланат.

Сабактын жабдылышы: «Баланын укугунун конвенциясы», «Адам укугунун жалпы

декларациясы» боюнча маалыматтар, суроттор.

С а б а к т ы н ж у р у ш у :

I.Киришуу:

- Укук деген созду кандай тушуносуноор?
- Адам укугу жонундо эмне айта аласынар?
- Силер азыр эмнеге укуктуумун деп ойлойсунар?
- Укук менен милдет жонундо оюнарды айтып бергиле.
- «Баланын укугунун конвенциясы» боюнча отулгон сабактан эсинерде калгандарын айтып бергиле.

II. Жаны тема :

Мугалим : Балдар, адегенде биз томонку материал менен таанышалы.

Адам укугунун жалпы декларациясы

1948-жылы 10-декабрда Бириккен Улуттар Уюмунун Генеральный ассамблеясы тарабынан кабыл алынган. Ал кириш бөлүмдөн жана 30 статьядан турат. Декларация Бириккен Улуттар Уюмунун Уставынын (расасы, жынысы, дини, тилине карабай адам укуктарын, эркиндигин урматтоо, сыйлоо керек деп көрсөтүлгөн) өнүктүрүлүшү жана конкреттештирилиши болуп саналат. Экинчи дүйнөлүк согушта фашисттерге каршы күчтөрдүн жеңишинен улам түзүлгөн дүйнөлүк коомдук өнүгүүнүн өзгөчөлүгү, адам укугун коргоо боюнча эл аралык масштабда иш жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк ачып, эл аралык мамилелердин тарыхында биринчи жолу бардык мамлекеттер сактоого тийиш болгон, адам эркиндиги менен негизги укук маселелеринин чөйрөсү аныкталды. Фашизмдин согуш убагындагы адамзат мурда билбеген жырткычтыгы, адам укугун сактоо жана урматтоо тынчтыктын шарттарында гана мүмкүн болорун көрсөттү. Декларацияда «ар бир адамдын кадыр-баркын, теңдигин, укугун таануу, эркиндик, адилеттиктин жана бүткүл дүйнөдөгү тынчтыктын негизи болот» деп жарыяланган. Декларацияга ылайык адамдын укук чөйрөсүнө инсандын элементардык укугун, граждандык, саясий, ошондой эле социалдык- экономикалык укуктарын жалпы урматтоо, сактоо кирет. Декларацияда инсандын элементардык укуктарынын ичинен эң оболу ар бир адамдын жашоого, эркиндикке, керт башына эч кимдин тийбестиги (3-ст.) көрсөтүлүп, алар анын жоболорунда да толукталган. Атап айтканда, эч ким кулчулукта же эркин абалда болбоого (4-ст.), эч ким бирөө тарабынан кыйноого же адамдык беделди кемсинтүүчү ырайымсыз, катаал мамилеге, жазага кириптер кылынбоого (5-ст.), эч ким зомбулук менен кармалбоого, куугунтукталбоого (9-ст.) тийиш.

Инсандын элементардык укугуна, ошондой эле адамдын жеке жана үй-бүлөлүк турмушуна, турак жайына, эч кимдин тийүүгө укугу жок, ар бир адам ар-намысы менен беделин коргоого (12-ст.) укуктуу жана ал адилдик соту тарабынан корголууга тийиш.

III. Талдоо : Суроолорго жооп беруу:

Бул декларация боюнча бизде канчалык тушунук , ой-пикирлер калганын билуу максатында томонку суроолорго жооп берип королу.

укугунун декларациясы качан жана ким тарабынан кабыл алынган экен? - Адам
декларациянын кабыл алынышынан мурда кандай дуйнолук масштабдагы укук бузуулар болгон? - Бул

- Инсандын элементардык укуктары кайсылар?
- Азыркы учурда адамдын укугун бузуулар кандай денгээлде деп ойлойсунар?
- Адамдын укугунун корголуусунун денгээли кандай мамлекеттерде томон болот?
- Бироонун укугун тебелегенден (бузгандан) озунду кылмышкер деп ойлойсунбу?

- Мектепте, кочодо же уйдо инсандын элементардык укуктары бузулган учурларына кубо болгонсунарбы?

- Укугун бузулган кезде эмне кылуу керек?

Демек, укук бузулган учурда тиешелуу тартип сакчыларына кайрылуу керек. Эң алгач жергиликтүү органдарга, мектепте болсо мектеп жетекчилигине кайрылуу керек. Оз алдынча териштируу, чара коруу, оч алуу менен озу да укук бузуучуга (кылмышкерге) айланып калуусу мумкун.

IV. Жыйынтыктоо:

Ар бир адам оз укугун коргоо учун курошуусу зарыл. Ал учун ал адам озу эмнелерге укуктуу экендигин билуусу керек. Мектепте укук боюнча отулгон сабактарга конул буруп уйронуу жана кошумча материалдарды окуу-уйронуу менен озунун эмнеге укуктуу экендигин билип алган келечек жашоого пайдалуу. Адам озунун укугун билуу менен бирге башка адам да ошол эле укуктарга ээ экендигин унутпашы керек. Ал эми башка адамдын укугун бузуу менен ал озу законду бузуп, адилет сот алдында жооп берээрин дайыма эсинде сакташы керек.

Озунун укугун билуу менен бирге коом алдындагы милдеттерин да билуусу керек. Эң биринчи атуулдук милдеттеринин бири законго баш ийуучулук. Кайсы мамлекетте жашасан ошол мамлекеттин мыйзамдарын сыйлап, баш ийууго милдеттуусун.

«Адам адамга дос жана бир тууган» дегендей адамга адам кордук корсотпоосу, тескерисинче сый-урмат корсотуусу керек экендиги боюнча элибизде эзелтен айтылып келе жаткан макал-лакап накыл создор бар. Азыр алардан айтып коргуло.

Окуучулар:

- * Чопту кордосон да козго зыян.
- * Бычакты алгач озуно сай, оорутпаса бироого сай.
- * Улууга урмат, кичууго ызат.
- * Улуу болсон, кичик бол.
- * Бироого ор казсан, озун тушосун. Ж.б.

V. Уйго тапшырма беруу:

Мен эмнеге укуктуумун? Озунордун укуктарынарды тизмелеп жазып келгиле.

Сабактын темасы: **Сылыктык эмне учун керек?**

Сабактын максаты: *«Сылык болмок созундон, жакшы болмок озундон»- деген илгертеден келе жаткан элибиздин нуска созун унуткарбай ыр, жомок, макал-лакаптарды уйрнүшүп, окуучулар акыл-эсинин осушуно комок алышат.*

Сабактын жабдылышы:

Акындардын ырлары, макал-лакаптар, цитаталар жазылган баракчалар, плакаттар, суроттор.

Сабактагы предмет аралык байланыш: Тарых,кыргыз тили,кыргыз адабияты жана музыка.

С а б а к т ы н ж у р у ш у :

I. Уюштуруу:

-Балдар,адегенде баарыбыз Алтынэрежени кайталап алалы.

Эми бул эрежелерди дайыма сактап жатабызбы ...? Ойлонуп королу...

II. Жаны теманы баяндоо:

Мугалим: «Адамдын коону –гул, аны кокусунан соолутуп албайлы!» -дегендей, ар бирибиз эн биринчи ишенимдуу, чыдамкай болуп, суйлогон созубуз , жонокойлугубуз менен башкаларга улгу болушубуз керек.

Бугунку кундогу жаштардагы сылык-сыпайы мамиленин аздыгы коомубуздагы терс корунуштордун бири. Мисалы,коомдук транспортто улгайган адамга же балалуу аялдарга оз эрки менен орун бошотуп беруу деген корунуш жаштарда азайып баратат. Тескерисинче, аларда «биз жол акысын бердик, демек отуруп кетууго укуктуубуз» деген тушунук калыптанган. Ошондой эле тратуарларда бара жатсан, жол бошотуунун ордуна, керсейе сузуп откон жаштар коп.

Нагима энебиздин «Бала чак дуйно капар бейпилчиликтин мезгили гана эмес, бала чак адамдын адам, инсан катары калыптанышынын уютку озугу» дап айтканы бар. Андыктан бугунку балдар, ар –биринер озунордо адамдагы сылык, сыпайыгерчилик сапаттарды калыптандырууна зарыл. Демек Ушинскийдин «Адам жаман болуп туулбайт, жаман болуп коомдо тарбияланат»- деген созундо калет жок. Демек, биз коомго сылык-сыпайы жаштар катары кошулууга милдеттуубуз.

III. Сылыктык жонундогу ырларды окуу:

1-окуучу:

*Топ кишинин ичинде,
Баратсан сен жарышып.
Кочонун ошол четинде,
Жолукту бир таанышын.
Кездешуудо не дедин?*

2-окуучу:

*Эжен тушку тамакка,
Таттууларды салды мол.
Элден мурун идишке,
Уруксатсыз салдын кол.
Эмне айтаар элен эжене?*

Хор: «Саламатсызбы?» дегенмин.

3-окуучу:

*Балдар журсо кочодо,
Угулат ызы чуу,ай-кай.
Сен да чыгып бироону,
Жоолоп кеттин байкабай.
Мында эмне деш керек?*

Хор: «Кечириниз» деш керек.

5-окуучу:

*Кандайдыр бир жыйында,
Жетпей калып орунга.
Агаларым тик турса,
Орун берем аларга.*

Хор: Сылык болмок созундон, жакшы болмок озундон.

Мугалим: Азаматсынар, балдар! Сылыктык жонундо эн жакшы ырларды окудунар. Балдар, силер азыркы убакта сылык-сыпайы жургон жаштардын азайып кетишине эмне себеп деп ойлойсунар?

1-окуучу: Ата-энелердин чет жерлерге иштеп кетишине байланыштуу.

Хор: «Уруксатпы, эже ?» демекмин.

4-окуучу:

*Апан сенин базардан,
Алма сатып алып келди .
Эн жакшысын,чонуна,
Сага тандап алып берди.
Эмне деп алып жеш керек?*

Хор:»Ыракмат,сизге» деш керек.

6-окуучу:

*Аталар отсо бир жерден,
Аларга конул бурамын.
Жолун тоспой турамын,
Жол берип кадыр кыламын.*

2-окуучу: «Заманын тулку болсо, тулку бол, бору болсо бору бол» деген принципте жашоого адамдар кобууроок ооп кеткендигинен.

3-окуучу: Адабий китептерди окубай, сотка, компьютер оюндарына кобууроок убакыт болгондору учун.

Мугалим: Эн туура айтасынар! Эгерде бала сылык же сылык эмес болсо, ата-энеге кандай соз тиет?

Хор менен:

Эстуу болсо баласы,

Эне-атанын канаты.

Жер карабай эл карап,

Жарык болот санаасы.

Кыздар ырдайт:

Аталар да балдарын,

Эрке остуруп баккан бар.

«Жолборс» чыгат уулум деп,

Жонунан сылап баккан бар.

Кыздар ырдайт:

Ошол уулу чоноюп,

«Жолборс» чыкты курулдоп.

Соз айталбай атасы,

Коркуп журот зирилдеп.

Эссиз болсо баласы,

Эне-атанын жараты.

Эл карабай жер карап,

Сан болунот санаасы.

Балдар ырдайт:

Энелер да кыздарын,

Эрке остуруп баккан бар.

Кир жугузбай чачына,

Турдуу лента таккан бар.

Балдар ырдайт:

Ошол кызы чоноюп,

Эрдин боён шелпийет,

Энекесин кейитет,

«Олбодунго», кемпир деп.

Мугалим: Эн жакшы ырдадынар, азаматтар! Эми томондогу макал-лакаптарды чечмелеп тушунобуз.

Сыйласан сыйлуу болосун.

Сыйлашпаган тууганын, сыр айтпаган душмандай.

Сый сыйга жарашат, сый билбеген адашат.

Сый кором десен, сыйлай бил.

Сыйга сый, сыр аякка бал.

Сыйдын чеги болбойт.

Сыйлаганга аш таппасан, сыпаалыкка соз тап.

Сыйлап койсон карынды, карын сыйлайт баарынды.

IV. Бышыктоо. Жыйынтыктоо:

Мугалим: Балдар сылыктыкты кантип уйронобуз? Сылыктык сапатты калыптандыруу эн биринчи кайдан башталат?

1-окуучу: Улууларды урмат кылып журолу,

Кичуулорду сыйлаганды билели.

Тарбиялуу, адептуурок жетилип,

Кыргызстан – олкобузду суйолу.

2-окуучу: Карыялар таалим берип ундогон,

Жаман болбой, жакшы жолго кир деген .

Улуулардын бизге берген улгусу,

Осуп жатат, гулдоп жатат миндеген.

3-окуучу: Аткаралы сылыктыктын талабын,

Милдетинди тартип менен карагын.

Кыргызымда кайрымдуулук канында,

Кимдин кандай тескеп коёт абалын.

Хор: Озгоргон коом, заман туру башкараак,

Жол корсотсок, жаштарыбыз такшалат.

Биримдикте бекем болуп туралы,

Сылыктык бул эн биринчи уй-булодон башталат.

V. Уйго тапшырма беруу:

Озунордун коомдук жайлардабы, уйдобу сылыктык кылбай, тескерисинче иш кылган учурларынарды ойлонуп коргуло.Ошол учурда кандай кылсанар жакшы болмок?

Сабактын темасы: «Саякбай Каралаев – манасчы».

Сабактын этаптары:

- 1.Кыргыз тили гимни.
- 2.«Кыргызстан» жеке номер.
- 3.«Манас айтуу» (хор).
- 4.Декламациялар.
- 5.Манастын жети осуяты. Манастын теги.
- 6.Докладдар окулат.
- 7.Сцена «Саякбайдын тушу».
- 8.Бий (кыздар аткарат).

Сабактын темасы: «Саякбай Каралаев – манасчы».

а) Билим беруучулук максаты: С. Каралаевдин омуру жана чыгармачылык жолу жонундо тушунук беруу. Окуучулардын дуйно таануусун, илимий ойлоо, суйлоо кондумдорун калыптандыруу, соз байлыктарын остуруу.

б) Тарбия беруучулук максаты: сабактын журушу аркылуу оз элинин улуу инсандарынын омуруно, чыгармачылык ишмердуулугуно шыктануу сезимин ойготуу.

Ата Журттун жана элдин патриоту болууга, улуу жана таланттуу адамдардын улгусун алган адептуу, ыймандуу болууга ундоо.

Сабактын жабдылышы: буклет, дубал газета.

Сабактын тиби: Алган билимдерин тереңдетуу жана бекемдоо.

Сабактын усулу: Интерактивдуу чыгармачылык сабак.

Сабактын журушу: Сабактын туру сабак-конференция болгондуктан даярдык коруу алдын ала даярдалат. Сабак –конференцияда докладдар окулат. Сабакта аткарылуучу ыр, эпостон узундулор кун мурунтан даярдалат.

Мугалим: Саламатсыздарбы кымбаттуу мугалимдер жана окуучулар?

Бугун бизде «С. Каралаев - манасчы» деген темада С. Каралаевдин 120 жылдыгына карата конференция отмокчубуз. Мамлекет башчыбыз А. Атамбаевдин буйругу менен «2014-жыл – мамлекеттуулукту бекемдоо жылы» деп жарыяланды. Дарак сымал жайылган, элге эмгеги синген улуу инсандардан кыргыз элинин уучу да кур эмес.

Илим изилдеген К. Тыныстановдой, кыргызды дуйно жузуно тааниткан

Ч. Айматовдой, омурго омур кошкон И. Ахунбаевдей, коомдук ишмер И. Раззаковдой инсандар мамлекетибиздин туптолушуно салым кошкон. Ошондой эле улуу манасчыларыбыз С. Каралаев, С. Орозбаков, Келдибек Карбоз уулу, Балык Кумар уулу, Тыныбек манасчы, Акылбек, Назар, Чоюке Омур уулу, Шапак Рысменде уулу, Шаабай Азиз уулу, Тоголок Молдо ондуу манасчыларыбыз оз доорунда кыргыз элинин тарыхын, урп-адатын даназалап, басып откон жолун кийинки урпактарга мурас катары калтырып кетти.

Ыр. Мекен жонундо(обондуу ыр) «Кыргызстан»

Манас айтуу: «Манастын торолушу» (хор).

Декламациялар.

Манастын жети осуяты.

Манасчы тууралуу.

С. Каралаев омурунун 60 жылын Манаска арнап, «Манас» училтигинин уч болумун толук жаздырууда тоодой эмгек кылган. Манасчы Саякбай Каралаев «XX кылымдын Гомери» деп аталган. Ал салмактуу, салабаттуу, карапайым жана тартынчаак адам болгон. Момундук жагы да бар эле.

Башка манасчылыр сыяктуу эле белгилуу манасчы Саякбай Каралаев озунун манасчылык кесибин «Манас» эпосундагы каармандарды туш коруу менен баштайт. Саякбайдын тушуно Манас эки жолу кирет. Биринчи тушунун мазмуну мындай «Саякбай тундо уйуно келе жатты. Жолдон чон ташты корот. Таштын жанына жеткенде озгочо катуу ун угуп, эси ооп калат. Бир мезгилдеэсине келип караса, чон таш чон боз уй болуп калат. Боз уйдон бир аял чыгып «Мен Каныкей болом, боз уйго

кирип, даам ооз тий айланайын» дейт. Боз уйго кирген Саякбай толтура эт салынган чон-чон табактарды корот. Чекесинен бир табактагы эттен жей баштайт. Каникей «Ай, балам, бардык табактан бир чымчымдан ооз тийип чык» дейт. Бирок бул кенешти Саякбай аткара албайт. Ангыча бир нерсе жарк дегендей болуп, боз уй жоголуп кетет. Тура калса алдында эбегейсиз чон ат минген бир чон киши пайда болот. Ал «Мен Бакай абан болом» дейт. Бакай Саякбайга «алты-жети жылдан кийин жомокчу болосун» деп батасын берип жок болот. Ал эми экинчи жолу Алманбетти тушундо корот. Ушундан кийин Саякбай Манас айта баштайт. Саякбай Каралаев 1894-жылы Ысык-Колдун Ак-Олонунун Семиз-Бел деген жеринде туулган. Саякбайдын талантынын эртелеп ойгонушуна энеси Даки туртку болгон. 1930-жылдан баштап Саякбай калайык-калкка Манасчы катары таанылат. Эпостун бардык болумдору 50553 сап ырдан турат. 1960-жылы радио, магнитофон, кино-тасмаларына, пластинкаларга жаздыра баштайт.

Манас эпосу жана Саякбай Каралаев.

Саякбай Каралаев аттуу чон манасчы бар экенин Бишкектеги билимдуу чойро, элдик оозеки чыгармачылыкты жыйноочулар дегеле билген эмес экен. Атугул, Ысык-Колдон чыгышкан алгачкы интеллигенттер Касым Тыныстанов менен Кусейин Карасаевдин да Саякбай манасчы жонундо кабарлары болбогон. Бирок 1918-жылдан тарта Кызыл Армиянын катарында болуп, граждандык согушка катышып, Алмата, Бухара, Ашхат, Жаркент жактарда Совет бийлигинин душмандарын талкалоого катышып, уч жылдан сон Ала-Тоого кайтып келген Саякбай 20-жылдары эле эл арасында купулдоп Манас айтып, жомокчулук талантын курчутуп, Тайтору кулуктой таасын чуркап калган учуру эле.

1930-жылы Сагымбай Орозбаков каза болгондон кийин Ленинграддан Чыгыш институтун бутуруп келген жаш окумуштуу Кусейин Карасаев атайын тапшырма менен Манас айткан адамдарды издеп табуу учун Ысык-Колго командировкага келет да, эл аралап журуп, кол башынан Койдуу деген семетейчиге жолугуп, ал кишиден Саякбай Карала уулунун кабарын угат. К. Карасаев дароо Саякбайды издеп таап, таанышып, анан манасчыны угуттоп, Бишкекке ээрчитип келет. Борборго келген Саякбайдын манасчылык онорун сынап кормокко акын, окумуштуу Касым Тыныстанов, тарыхчы Белек Солтонов, окмот адамы Осмонкул Алиев жана башкалар Кусейин Карасаевдин уйуно чогулушат. К. Карасаев «Манасчы Саякбай Карала уулун табышым» деген макаласында ошол учурду минтип эскерет: Касым эл менен олтурганда тамашалап суйлогон, адамдарга ат койгонду жакшы коргон киши болчу. Бул отурушта да Касым Тыныстанов жон отурбай, «сен бозонун тобун жеген тор быштыдай неме экенсин» деп Саякбайга ат коё салса болобу. Саякбай Каралаев журокзаада болуп саруулап калды, эшикке чыгып кеткен бир кезде мени чакырды. Ой, Кусейин, тиги жерде отургандардын ичинде башы чарадай боз жалпак киши манасчыбы?

Манасты Кагазга тушуруу.

Секемдин сурдоп калганын байкап, андан чочулабаныз, сизден башка манасчы жок. Ал Тыныбектен жаттап алганын айтып атат. Жакшылап, озунуз уйронгон элдин арасында отургандай Манасыңызды келиштирип айтып бериниз. Ошолор жактырып калса, жаздыруунун чарасын коробуз, - дедим. Уйдо отургандар «Чон казаттан» айтууну талап кылышты. Саякбай жакшы аткарды. Айрыкча, «Манаста» Алманбет менен Чубактын жол талашканын келиштирди. Андан кийин мен Койдуу карыядан уккан «Тайторунун ат чабышта чыкканын» айтууну сунуш кылдым. Саякбай аны озу

кошо ыйлап аткарганда, отургандар кошо жашыды. Мына ошентип, Саякбай билермандардын сынынан да отту. Отургандар бир ооздон Саякбайдын «Манасы» жазылсын деген пикирге келишти. Саякбайды эл ичинен табуу, жаны манасчы менен таанышуу, андан кийин «Манасты» жазып алуу мына ушинтип башталган.

20-кылымдын Гомеринен эпосту жазып алуу 30-жылдардын башынан 60-жылдардын аягына чейин созулган. 30-40-жылдарда жомокчунун оозунан эпостун бардык болумдору: «Манас», «Семетей», «Сейтек», булардын уландысы катары «Кенен», «Алымсарык», «Кулансарык» жазылып алынган. Бардыгы 500553 сап ырдан турат. Бул вариантты жазып алууга К. Жумабаев, Ж. Рисов, Ж. Бекбоев, К. Кадырбаевалар катышып, бирок тексттин копчулук болугу кайра эле ошол Ыбырай Абдрахмановдун чаалыкпаган кужурмон эмгеги аркылуу кагазга тушурулгон.

Манас изилдоочулордун бирдиктуу пикири боюнча Саякбайдан 30-40-жылдарда жазылып алынган вариант эпостун эн толук жана идеялык-коркомдук келбети келишкен, тогоругу шай келген вариант болуп эсептелет. Мына ошентип

Саякбай Каралаевден тарыхта биринчи жолу «Манастын» уч болуму тен ырааттуу турдо жазылып алынган жана башка манасчылардын эч кимисинен минтип уч илтик толугу менен, чыпчыргасы коробой жазмага тушкон эмес.

«Ырас, Шапак, Багыш, Молдобасан, Мамбет, Тоголок Молдо сыяктуу ага замандаш бир катар манасчылардан да трилогиянын уч болуму тен жазылып алынган. Бирок алардын варианттарында эпостун бардык окуялары бир кылка эмес, бир эпизод кенен деталдаштырылып суроттолсо, экинчи бир эпизод кыска айтылат, схема турундо же айрым учурда таптакыр эскертилбейт.

Саякбайдын варианты «Манас» уч илтигинин бардык болумдорунун салттык окуяларын толук камтуу менен бирге анын бардык эпизоддорун жетер чегине жеткире кенен деталдаштырып суроттогону менен орошон айырмаланат».

(«Манас» энциклопедиясы, 2-том, 188-бет).

1952-жылы Саякбай Каралаевден «Манасты» кайра башынан жаздыруу жумушу жургузулгондугун, бул иш окумуштуулар Маленов, Таштемирова жана Исмаилов тарабынан аткарылгандыгын белгилеп кетишибиз керек. Бирок бул иш 40-жылдардын аягында 50-жылдардын башында олконун саясий атмосферасында 1937-жылдардагы сыяктуу «Кара булут» кайрадан пайда болуп, бир катар СССР калктарынын элдик эпосторуна саясий айыптар тагылып, анын ичинде «Манаска» карата да «реакциячыл, буржуазиячыл» деген тескери создор айтылып турган шарттарда жургузулгон. Оз тагдырынан чочулаган манасчы эпосту мурдагыдай эргибей, куйуп-жанбай маанайы чогуноктуу журуп, кыскарган турдо жаздырган. Дал ошол учурда С. Каралаевди иш устундо коргон манас изилдоочу окумуштуу Самар Мусаев минтип жазган: «Манасты кайра жаздыруу аракетин эпосту сактап калуунун жолудур деген умут менен иштин журушун коруу учун атайын барып, тексттердин жаздырылышын карап олтурдум. Саякбай аксакал менин козумо мурдагы коргонго караганда жудонку тарткансып, озун кармашы, суйлогон создору басмырт корунду. Бир саатка жакын угуп олтуруп, мен чыгып кеттим. Иштелип жаткан иштин манызы мага жаккан жок. Анткени ошол кездеги айланада болуп жаткан чуунун тупку теги эмнеде экендигин ачык тушуно албаган манасчы эпосту коз коруно эле коммунисттик идеологияга»

Идеологиялык-саясий «кара булут» таркагандан кийин озгочо 60-жылдары улуу манасчы озун эркин сезип, улгайынкы тартып калса да жаны дем, жаны куч менен буркуттой шаншып радио, магнитофон, кино-тасмаларына, пластинкаларга «Манасты» айтып жаздыра баштайт. 1968-жылы Самар Мусаев, Сапар Бегалиев тарабынан Саякбай Каралаевдин айтуусунда «Манас» училтиги кайрадан учунчу жолу 2750 метрлик магнитофондук тасмага тушурулгон. «Манас» училтигин Саякбайдан учунчу жолу магнитофондук тасмага алуунун себебине бир аз токтолуп отконубуз он. Бирок кепти мындайраактан баштайлы.

Манасчыны биз качан манасчы деп айтабыз? Манас айтуу онору озунун жандуу табигый стихиясы менен озунун буткул «жапайы» корку менен кандай учурда кашкайып даана корунот? Манасчынын манас айтып атканда кор. Манасчынын манас айтып жатканда гана нагыз манасчы. Маселени, копчулукко белгилуу го, Саякбай «Манасты» капчыгайдагы таштан ташка урунуп чамынып агып жаткан тоо суусундай курпулдоп, шаркыратмадай шаркырап агып, бирде бороондой боздоп, шамалдай ышкырып, бирде тузго тушуп аккан суудай жайлап, кайрадан буркан-шаркан тушуп, буткул денеси солкулдап, кан-тамырларында «кыян журуп», сыйкырчы немедей каармандардын дал озуну айланып, аларды козу менен ыйлап, журугу менен кулуп кайрадан бурколуп, каарданып Ургонучтун суусундай оркочтонуп , ташкындап кобуруп-жабырып аткараар эле.

Тасмага тушуруу.

Самар Мусаев жана Сапар Бегалиев 1968-жылы Саякбайдан «Манас» училтигин учунчу ирет баштан аяк магнитофондук тасмага тушуруу ишин башташканда мына ушундай чыныгы, нагыз, табигый «Манасты» жазып тарыхка калтыруу максатын коздошкон. Аталган «Манас» изилдоочулор Саякбай бул жолу мурда 30-50-жылдарда айтып жаздырганын кайра сапма-сап кайталайбы же негизги сюжеттик озокту сактап, бирок окуяларды жаны соз, болокчо варициядагы ыр жолдору менен айтар бекен деген суроолорду коюп, манасчылык онордун сырын теренирээк изилдоого мумкундук тузо турган материалдарды топтоону да алдыларына максат кылып коюшуптур. Кыргыз илимдер академиясынын президиуму мындай демилгени колдоп, атайын каражат болот да, Самар Мусаев жана Сапар Бегалиев Саякбай Каралаевди Ысык-Колдун кунгой-тескейинде эл алдында табигый шарттарда манас айттырып, эпостун бардык болумдорун тасмага жаздырып алышкан. Мына ушинтип окумуштуулар чон эрдик иш жасашкан. Эки окумуштуунун жузого ашырган бул иштеринин тарых учун, эл журтубуз учун опол тоодой мааниси бар. Учурунда бул иштин маанисин тушунуп, манасчы кадимкидей жашып козуно жаш алып туруп «Кемпиримден ажырап, карылык басып ооруга чалдыгып калганда жолукпадынарбы, мен кадимкидей куулуу-кучтуу манасты купулдотуп айтып турганда ушундай кылып жазсанар армансыз болбойт белем» деп айтып ыраазылыгын билдирген. Саякбайдын магнитофонго айткан училтик «Манасынын» тексти кандай айтылса ошондой турдо кайра кагазга тушурулуп, азыр текст да, тасма да Улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондусунда сакталып турат.

«Манас» эпосунун жаралыш доору жонундогу коз караштар.

1. «Манас» эпосунун жаралышы, келип чыгыш доору, тарыхый негизи жонундо илимпоздордун арасында тамырлар чыгат деп эсептейт (мисалы, М. Борбугулов жана П. Н. Берков).

2. «Манас» биздин заманга чейинки жана биздин замандын башындагы гунндардын жана хунндардын доорунда пайда болгон деген коз караштар бар. Мындай коз карашты жазуучу-изилдоочу О. Айтымбетов жактайт. Манастын алгачкы издерин биздин заманга чейинки замандан издегендердин дагы бироо кыргыз тарыхчысы Белек Солтоноев.
3. В. Радлов, М. Ауэзов, К. Рахматуллин, А.Н.Бернштан, П.Фалев сыяктуу окумуштуулар «Манас» эпосунун жаралуу мезгилин байыркы турк жана байыркы кыргыз доору 6-9-кылымдар менен байланыштырышат. Маселен, П.Фалев менен М. Ауэзов байыркы Орхон-энисей таш эстеликтериндеги рун жазууларынын мазмуну менен «Манас» мазмунунун окшоштугун белгилешет. Ал эми А. Бернштан болсо, 9-кылымдардагы Борбордук Азияда тузулгон кыргыздардын улуу мамлекетинин доору «Манасты» жараткан, ошол мезгилде кыргыздардын башында турган Яглахар ханды Манас деп эсептеген.
4. «Манас» эпосу эпос катары X-XII к.к. Орто Азияда жаралган. Эпос X-XII к.к. кыргыздардын кара кытайларга каршы курошун чагылдырат. Мындай коз караш Б. Юнусалиев, Р. Кыдырбаева, Э.Абдылдаев, И. Молдобаев,
Т. Абдыракунов, В.А. Ромадин сыяктуу окумуштууларга таандык.
5. Чет олколук изилдоочу Маркварт «Манас» эпосунун мазмунун Чынгызхандын тарыхы менен (XIII к.) байланыштырган.
6. «Манаста» XIII-XIV к.к. Алтын Ордонун тушундагы тарыхый окуялар чагылдырылган деген коз караштар бар (Ч. Валиханов).
7. «Манас» XV- XVIII к.к. Жунгардык ойрот-калмактардын баскынчылыгына каршы кыргыздардын курошунун доорунда пайда болгон деген коз карашты А.К. Боровков, И.Л. Климович сунуштаган.
8. «Манас» эпосунун жаралыш доорун кенири тарыхый диапазондо караган окумуштуулар да бар. Мисалы, В. Жирмунский, Т. Чоротегин «Манас» VI-XIX к.к. аралыгында кыргыз элинин башынан откон тарыхый окуяларын корком чагылдырат, «Манас» эпосунун жаралышы бир эле доорду эмес, бир нече доорлорду камтыйт деген коз карашты айтышат.

Манас кинодо.

1965-жылы режиссер Болот Шамшиев улуу манасчы Саякбай Каралаев жонундо «Манасчы» фильмин тарткан. «Манасчы» фильми Оберхаузендеги кыска метраждуу даректуу фильмдердин Буткул дуйнолук кинофестивалында (1965-ж.), Москвадагы Буткул дуйнолук кинофестивалда (1966-ж.) башкы байгеге татыктуу болгон. Маркум Мелис Убукеев 1966-жылы «Семетейдин» бут жана «Манас» эпосунун тандалган айрым эпизоддорун Саякбай Каралаевдин айтуусунда 11000 метр тасмага тушургон. М. Убукеев классикалык мазмундагы «Манас ааламы» кинофильмин да тартып, элге тартуулаган.

«Манас» жана кыргыз музыкасы.

30-40-ж.ж. жаралган жогорудагы «Айчурок», «Манас» операларынын музыкасын В.Власов, А. Малдыбаев, В.Фере сыяктуу композиторлор жазышып, кыргыз музыка онорунун казынасын байытышкан. «Манас» - улуттук музыка учун соолугус булак. Буга кыргыз радиосунун музыкалык фондусуна жазылып алынган «Манас куусу», «Алманбеттин арманы», «Алманбеттин жомогу», «Семетей куу», «Каныкейдин арманы» ж.б. К. Молдобасановдун «Манас ордосунда» аттуу симфониялык суроттомосу (1978-ж.), М. Бегалиевдин «Манас» симфониясы (1990-ж.), Б.Н.Глуховдун «Бабам Манас жонундо баллада» аттуу хор учун поэмасы (1974-ж.) ж.б. кубо болуп эсептелет.

Кытай Эл Республикасындагы манасчылар.

Кытай Эл Республикасындагы кыргыздардын арасында да «Манас» эпосу кенири тарагандыгы белгилуу. А тугул официалдуу маалымат боюнча Шинжан автономиялуу районунда уйгур улутундагылардын арасында да, манасчылар бар. Мисалы, 1914-жылы Шинжанда туулган Муса Якуп (уйгур) манасчы катары таанымал болгон. 1964-жылы Муса Якуптан «Алманбеттин Бейжинден чыгышы» деген болуму 1140 сап колумундо жазылып алынган. Кытай Эл Республикасында козу откону, козу тирүүсү болуп сексенге жакын кыргыз манасчы бар деп эсептелинет. Булардын арасында Эшмат, Жусубакун, Апай, Ыбрайым, Бабай, Жусуп Мамай, Осмон Мати Торо, Жума, Сатыбалды, Ажы, Шаабай, Чолу, Орозо Кадыр сыяктуу атактуу жана ири манасчы, семетейчилер бар. Кытайдагы «Манастын» озгочолугу анын сегиз урпакка чейин циклдешип айтылгандыгында. Атактуу манасчы Жусуп Мамай «Манасты» сегиз урпакка чейин (1. «Манас», 2. «Семетей», 3. «Сейтек», 4. «Кененим», 5. «Сейтек», 6. «Асылбача-Бекбача», 7. «Сомбилек», 8. «Чегитей») айтат.

Азыркы учурда Жусуп Мамай айткан сегиз урпак «Манас» 18 томдон турган китеп турундо кытай басмаларынан жарык коруп, калайык-калктын колуна тийди.

Жыйынтыктоо.

Эмесе ушуну менен сабак-конференциябыз аяктады. Баарыңыздар Саякбайдай улуу, Манастай кучтуу, патриоттук сезим жараткан инсан болгула.

Сабактын темасы: МУГАЛИМ-МОМОЛУУ ДАРАК

Сабактын максаты: “Мугалим момолуу дарак” экендигин далилдей алышат. Талыкпастан изденип, окуучуларга билим тарбия берген мугалимдерди сыйлашат.

Сабактын усулу: Интерактивдуу усул. (группада иштоо).

Сабактын жабдылышы: Мугалим жонундо лозунгдар, тустуу суроттор, карточкалар, ватман, маркерлер.

Сабактын журушу: Уюштуруу моменти.

Мугалим: Мугалимдер коомдун жана мамлекеттин туркугу демекчи ар бир акыл эстуу адамдын дуйно таанымына чыйыр жол салган бул-мугалим.

Сиздерди кесиптик майрамыңыздар менен куттуктайбыз! Сиздерге бекем ден соолук, узак омур, туйшуктуу бмрок асыл ишиниздерге чыгармачылык ийгиликтерди каалаймын. Анда эмесе куттуктоо созун окуучуларга берелик.

1-окуучу: Калем сапты туура кармап уйроткон

Тунгуч эжей эне эмес ким анан.

Козду ачып коп нерсени уйроткон,

Агай эжем кайда болсон жур аман.

2-окуучу: Агайлар алтын кесибин,

Бактынын ачкан эшигин.

Жандырып омур чырагын,

Тушунткон жолдун ыраагын.

3-окуучу: Жылдыздарга тобом тийсе да,

Мугалим менин сыйлаарым.

Баш ийип таазим кылаарым,

Мугалим алтын чынарым.

4-окуучу: Сени дагы жеткирген баралына,

Мени дагы жеткирген баралыма.

Мин мертебе ыракмат адамдын адамына,

Устаттарыбыз эжей менен агайыма.

Мугалим: - Жакшы балдар эми командабызга ат коюп алалы. Мен азыр уч командага конверттерди таркатам. Конверттин ичинде адашкан тамгалар бар, туура курастар команданын аты табылат.

Адашкан тамгалар

Ким биринчи таап келсе белектер берилет о.э. 1-команданын ээси баолушат-Окуучулар “оркундой бер Кыргызстаным” аттуу ыр менен бийлешет.

Мугалим: - Ушул кесиптин ээлери да мугалимден билим тарбия алышкан. Демек мугалим синирген билим пайдубалына бир эле адамдын тагдыры эмес бутун мамлекеттин тагдыры коз каранды. Адамдын акыл эси калыптангандан бери эле мугалим мугалим тарбия берип келген. Анда

\\\\М-угалим

У-ста

Г-еолог

А-гроном

Л-етчик

И-инженер

М-енеджер

Мугалимдерге

1-окуучу: Гулнура-Мугалим жашоо тузу бардык жерде

Биринчи негиз салган бул омурго.

Адамды алыс кармап жамандыктан,

Женилбей сен жашагын туболукко (хор).

2-окуучу: Мунар: - Силерсиз заман доордун онуму жок

Силерсиз онугуу жок, келечек жок.

Мин алкыш агайларым, эжейлерим,

Силер бар жер эненин конулу ток (хор).

Мугалим: - Эми бул сыйкырдуу сандыкчада силерге кызыктуу суроолор бар экен.

Командалар бирден суроону алып чечмелешет.

1-Класстер туз.

2-Пирамида туз?

3-Ребус туз?

Ар бир жооп берип жаткан окуучуга желекче берилет.

Тоодой эмгек

1-окуучу: Элиза: Соодагерлер чебер уздар усталар,

Ишин жайса каармандар аралайт.

А сиздин иш кызыл-тазыл, корунбойт,

Соодага же коргозмого жарабайт.

2-окуучу: Расул: “Мынчасынан мынча тонна болду деп,

Малчы дыйкан мактанычтуу кабарлайт.

Колому жок мугалимдин эмгеги,

Же ченлбей, олчонбойт да саналбайт.

3-окуучу: Мээрим: Смен бутсо же милиция же врач,
Чарчоосу унут, конул сергип, жакшы уктайт.

Мугалимдер сутка бою тыныкпайт.

4-окуучу: Нурбек: Байкалбастан кун жаркырап тан атат.

Кундо жаны акыл билим таратат.

Мугалимдин ат которгус эмгеги,

Адам уулун кылып жаратат.

-Гулнура, Айдай,и”Мугалим” жеке номер ырдап беришет.

-“Ардактуу кесип” Эрбол , Саида, Гулзар, Ороз ырды айтып беришет.

Аягында окуучулар хор “Ар дайым мугалимдин мээнетин актайбыз!”

Мугалим: Сиздерди дагы бир ирет кесиптик майрамыңыздар менен куттуктайбыз. Сиздерге бекем ден соолук, узак омур, туйшуктуу, бирок асыл ишиниздерге чыгармачылык ийгиликтерди каалаймын. Карусун казык, акылын азык кылып чымырканып эмгектенип келаткан мугалимдер.

Ак эмгектин узуруну корунуздор!

-Аягында окуучуларды топтогон желекчелерине карап баалаймын. Женген командалар сыйланат

Сабактын темасы: Эжени коруп синди осот Аганы коруп ини осот

Сабактын максаты:

А) Балдар менен пикир алышып, оз ойлорун эркин айтууга калыптанат.

Б) Эненин акыл насаатын, тарбиясын жеткиликтуу алып оскон уул-кыз акылдуу да, ыймандуу да, боорукер жана жароокер да болорун окуучуларга жеткируу менен ата журтун чыныгы атуулу болууга шыктанышат.

В) Уул-баланы жана кыз-баланын осуп чоноюшунан ыймандуу, адептуу болууга тарбияланышат.

Сабактын идеясы: Ата сыйлаган абийир табат, эне сыйлаган элге жагат.

Сабактын жабдылышы: Макал-лакаптын,элдик макал создор.

Сабактын журушу: Уюштуруу.

Тема: Эжени коруп синди осот

Аганы коруп ини осот

Ошол эле ата-бабаларыбыздын айткан создорунун чын тогуну болсо керек. Корку кандай сонун создор айтылып келет. «Кыз адеби-кымбат,уул адеби-урмат»-деп бекеринен айтпаса керек. Ооба. Чынында эле бул макал аз создон турса да, наркы, тупкулун да чечмелей келсен,ал создор тугонбос. Албетте, кыз адеби эн эле кымбат.Кыздын бул баа жеткис адебине тен келчуу дуйнодо кандай абийир болбосун

ага нар корсотууго эч акысыз.бул соз менен биз уул адебин томон деп айтуудан алсыз.Коомчулукта ар дайым «Кыздын кырк чачы-улук»-деп биринчиден аялзатын коюп,сыйлап келишет.бул албетте кубанычтуу ошентсе да биз аялзатын уул-баланы да ошончолук сыйлашыбыз абзел.Эркек адамдар аялзатын сыйлашканы менен Иса пайгамбарыбыздын эркек адам ыйык деп айткан.Демек, биз учун керек адамдар кудайга тете, ошондуктан мен ойдо,сен тоион дешпей бир келген жашоодо бири-бирибизди сыйлашып отолу демекчимин.

Кыз-бала жана уул-бала ата-энесинин тарбиясын туура кабыл алып, акыл-насаатын угуп,ага туз коз караш менен мамиле кылуусу керек.Ошондо гана оз адептерин туу тутуп,ыйык сактап кала алат жана жандуйносуно бекем сактаган адебин алардан эч ким эч качан талашып ээ боло албайт.Кыз-балага эне озунун тарбиясын берууго милдеттуу,себеби кызы да келечектеги эне болууга тийиш.Ал эми эне болуу онойго турбайт.Энеси кызына кандай накыл кеп уйротуп,жакшы жолго салып тарбияласа,анын угуусу кур болбой,ошол эмгегинин акыбети кайтат.Ошол эмгегинин айынан кандай даназага жетет дейсин.Кызы жакшы,энеси жакшы болот дейт.Ошондуктан ар бир эне оз кыздарына алынын жетишинче жакшы тарбия берууго аракеттенише дейт элем.Ал эми уул-бала деле ошондой уулга атасы тарбия берип,мээримин тогуп, кеп-кенешин бериши керек.Бул анын чоноюп ата болгондо чон таасирин тийгизет.Эгер ата-балага озунун акыл-насаатын уйротпосо анда келечектеги атанын ой жугуртуп, озуну уй було кутуусу кандай болот табышмак.Атанын мурасы,байлыгы бала учун биринчи орунда турбайт.Ата-эненин кыз-уулу берген тарбиясы,кенешин,насаатын мына ушулар тугонгус, баа жеткис байлыгы болуп эсептелет.Ал эми дунуйо,байлык,бийликти ошол ата-энесинин берген тарбиясынын негизинде таап алышат эмеспи.Азыркы учурда жаштардын чойросундо кыз жана уул адеби оз ордун ээлеп,абийиринин кымбаттыгын сактап келе жатышабы? деген суроо да жаралбай койбойт.Кыргыз элинин жаралышынан бери далай жылдар оттуу.Натыйжада «Кыргыз» деген атыбыз озгорбосо азыркы кезде, тактап айтканда жаш уул-кыздардын журуш-турушу,озгочолуктору аябагандай чон озгорууго дуушар болгондой.Азыркы чойродо кыздарыбыздын адебин туу тутуп,бийик деген уул-кыздарыбыздын саны кундон-кунго азайып бара жаткандыгы ар бир инсан учун окунучтуу.Азыр эне менен кыздын ортосу,ата менен баланын арасы алыстап бара жаткандай.Эненин кызы болуу,атанын уулу болуу бул эн чон жетишкендик.Кыз-бала эстуу чоноюп эрезеге жетип,элдин козундо чоноюп,мактоого арзыса анда бул да эненин эмгегинин узуру.Ал эми уул-баланы да ушундай эле жакшы чыкса атасынын атын даназалоого алып келет жана ошондой эле ата-эне ошол балдары менен сыймыктанууга акылуу.Мына балдар, кыз-бала ата-энесинин туура тарбиясын алып, анын жыйынтыгын билгизип элге жакса бул эн сонун.Мындан ашкан бакыт жок.Ошондуктан «Эне сыйлаган элге жагат,ата сыйлаган абийир табат»-деп бекеринен айтылбаса керек.Ар бир кыз-бала жана эр жигит озунун ыйык милдеттерин аткарышып, адептуу эн бийик каарман,анын томондоду деген ыплас баадан сактсп,ага жакындатпайлы атанды-эненди сыйлап абийир таап, ар дайым эне-ата озун абар коруп турса бул алар учун баа жеткис сыймык.силер менен сыймыктанышып карылыктын доорун бактылуу сурушуно алып келет.Ошондуктан оз адебибиздин кымбат экенине бел байлап,бири-бирибизди урматтап,татыктуу болгудай кызмат отоп,жакшы доорду

суролу демекчимин.Эч убакта оз милдеттерибизди аткаруудан баш тартпайбыз.Эгерде жакшы болсон сага кандай гана арноолорду жазышпайт дейбиз.Дагы бир эн жакшы бааларыбыздын бири.

«Жакшы кыз асмандагы-жылдыз,жакшы уул жакадагы-кундуз»дейт элибиз.Карагылачы жакшы болсон сени тээ асмандагы адам колу жеткен жылдызга,кундузга тенеп жатышмак.Ар бирибиз адамдардын эн жакшылырынан болууго аракеттенип,сыймыктанат.

Сабакты бышыктоо: Окуучулар менен суроо-жооп жана макал-лакаптардын маанисин чечмелоо аркылуу бышыктоо,уйго тапшырма беруу.

Азыркы муундагы жаштардын журуш-турушу бизди канааттандырабы? Деген темада ой-толгоо.

Сабактын темасы: Боз уй- улуу мурасыбыз

Сабактын максаты:

Билим беруучулук: Окуучуларга кыргыз эли нарк нускалуу, оз улутуна таандык урп-адат, салт санжыралуу туптуу эл экендигин тушундуруу менен оз улутунун тарыхын астейдил уйронуп, ан-сезимдуулук менен оздоштурууго, кыргыз мурастарын окутуу менен багыт беру.

Онуктуруучулук: Эс акылдын зиректигин, ой-чабыттарын, логикалык ой-жугуртуусун онуктуруу, окуучуларды оз алдынча иштоого изденууго, туура суйлоого, соз байлыгын жана жондомун остурууго конуктуруу

Тарбия беруучулук: Улуттун ар-намысты коргой билууго, гумандуулукка, зиректикке, сабырдуулукка, айколдукко уйротуу. Кыргыздын мурасы болгон боз уйду кийинки муундарга жеткирууго жана улгу болууга тарбиялоо.

Сабактын тиби: Жаны материалды оздоштуруу

Сабактын усулу: Интерактивдуу (топторго болуштуруу). Мелдеш сабак.

Сабактын формасы: Ооз эки

Сабактын жабдылышы: Боз уйдун макети, суроттор, ж.б.

Сабактын журушу:

Уюштуруу, саламдашуу, жоктоо, жаны темага оболго

-Мурас деген эмне?

-Биздин ата-бабаларыбыз жашап келген боз уй эмнелерден турат?

-Кыргыздын кылым карыткан турагы эмне?

Табышмак

Жапанда бир ажыдаар бар,

Жаны жок кыймылдоого денесинде.

Ичинде соокторуу бакча- бакча,

Жаркылдап жалгыз козу тобосундо. (Боз уй)

Эмесе биздин бугунку ото турган темабыз «Боз уй-улуу мурас»-деп аталат. Адегенде командаларга болунуп алсанар. «Ак калпак» жана «Боз уй» командасы.

1) Балдар боз уй жонундо эмнелерди билесинер?

2) Боз уйду кимдер жасаган?

Тушундурмо: Балдар, биздин ат-бабаларыбыз колдонгон боз уй мындан 5000 жыл мурда пайда болуп, боз-бубак, агыш тус, уй- тоодогу уй, дободогу уй деген маанини тушундурот. Кыргыз эли кочмон эл болгондуктан, бир жерден экинчи жерге кочуп журушкон. Кочуп журууго ынгайлуу болуш учун боз уйду ойлоп табышкан. Боз уйду, кайындан, арча, тал, теректен жасашкан. Кыргыздын жакшылыгына да жамандыгына да ортоктош болуп келген боз уй элибиздин улуттук

символикаларынын бири. Илимий иликтоолордун алкагында боз уйдун пайда болу тарыхы V-VI кылымдарга туура келет. Боз уй корком, тигип-чечууго, кочуп конууга ынгайлуу жана женил. Боз уйдун ичинде кыргыздын байыртадан келе жаткан тарыхы, тиричилиги, салты маданияты, тили-дил жатат.

Улуу «Манас» эпосунда да боз уйдун сулуулугу даназаланат

*Ак учук менен суп манат,
Узугуно жаптырган,
Босогонун сыртына,
Болоттон чеге кактырган.
Керегенин боюна,
Каухардан чеге бастырган.
Ууктарын уучтаган,
Туурдуктун баарысын.
Учугу менен тыштаган,
Тундугун алтын чаптырган.
Кабылан Манас кирет деп,
Салтанатын арттырган.*

Боз уйду тигуу босогону орнотуудан башталат. Анан кереге жайылат. Анын устунон туркун тустуу кооз чий каланат. Адатта тундукту эркек которот. Боз уйдун бардык касиетин бириктирип анны уй катары бириктирип турган борбор бул – тундук. Алдындагы от жагылуучу борбор коломто.

- 1. Жыгачтарына: кереге, уук, тундук, бака, босого кирет.*
- 2. Кийиздерине: узук, туурдук, тундук жабуу, эшик жабуу.*
- 3. Боо – чуулаларына: бел курчоо, жабык баш боо, тангыч, эшик боо, уук тизгичтен турат.*

Кыргыздын боз уйундо ырым – жырымдар да кучтуу болгон: Керегеси майда болду. Бакандай азамат. Уугум сага айтам уулум сен ук, керегем сага айтам келиним сен ук. Чыкканкыз чийден тышкары. Кызы бар уй - кымызы бар сабаа. Керегеге буту артпа. Отко суу куюп очурбо. Дастарконду тетири салба. Эшикти тээп ачпа.

Кыргыз эли макал айтышуу менен жакшылыкка тарбиялаган.

Макал айтышуу;

-Айбанды онунон таны,

Адамды созунон таны.

-Мекенден ыйык эч нерсе жок

*-Билимдуунун туну-кун , билимсиздин куну- тун
-Жакшы жигит эл башы, жаман жигит эл кассы.*

1-команда «Боз уй»

*Боз уйбуз кушка салган томого,
Тигип койдук карагайдан капка болгон короого.
Коноко келип, кой союлуп эт кайнап,
Уйдун ичи толгон жолдош-жорого.*

2-команда «Ак калпак»

*Кыргыз тиккен Манас тиккен Ак орго,
Жашап келет жыл омурун карытып.
Ардакталган ак аюунун буласы,
Кышта жылуу, жайда салкын Ак орго.
Байыртадан калган ата-мурасы.*

Табышмактар:

*Ай-ай кучак, ай кучак,
Жыйып келсе бир кучак (кереге)*

*Кыркырак акем олом дейт,
Кырк уул кырк жагынан жолойм дейт. (тундук)*

Уйдун жарык кируучу жана тутун чыгуучу жери. (тундук)

*Боз уйдун так ортосу. (коломто)
Эми балдар чогуу кластер туюлу.*

***Бышыктоо:** Кана эмесе балдар боз уйду ким суроттоп бере алат?*

Жыгачтарын ким санайт?

Кийиздерин ким санап берет?

***Уйго тапшырма** «Кылым карыткан боз уй» деген темада дил баян
жазып келуу*

Баалоо.

Билимге умтулуу бийик.

Сабактын максаты:

Билимдин адам турмушундагы ролун баса корсотуу. Окуучуларды билимдуу болууга, Ата Мекенди сүйүүгө тарбиялоо.

Сабактын жабдылышы:

Доскада «1-сентябрь билим куну!» деп жазылып турушу керек. Билим кунуно карата тартылган дубал газета илинип турат.

Сабактын журушу:

Саламатсынарбы менин сүйүктүү окуучуларым. Жайкы эс алуунар жакшы оттубу? Келгиле чогуу бир оюн ойнойлуу. Ал «Мен силерди сагындым деп аталат». Кана эмесе баштадык. Менде билим ачкычы бар анны мен бир окуучуга тапшырам мен силерди сагындым себеби силер менин эн сүйүктүү окуучуларымсынар. Ачкычты алган окуучу башка окуучуга ошол эле эреже менен оюнду улантып тапшырат. Оюн буткон сон мугалим: Балдар, мына силер куткон билим куну да кирип келди. Баарынарды булл майрамынар менен куттуктайм. Асманынар ачык, дилине жарык болсун. Билим денизинде чалыкпай сузгуло. Ата эненин, мугалимдердин ишеничин актагыла. Илим-билимдин туу чокусун багындырган алым болгула. Кыргызстандын гулдоп-осушуно оз салымынарды кошкула.Кана балдар Ата Мекенибизди даназалаган ыр саптарынан айтып бере аласынарбы? Азаматсынар балдар жакшы ырларды айтып бердинер мен да силерге бир ыр окуп берейин.

«Ата-Журт» Алыкул Осмонов

Ата Журтум, туулган элим Мекеним.

Жан кубатым, суйгон жерим секетим.

Тоо-ташындын, турпагындын, суундун

Мен корбодум пайдасы жок бекерин

Туулган жерим Ата Журтум, бир боорум,

Мен озундун гул багында торолдум.

Заманындын мен ырыстуу акыны,

Дарбыз, коон, жузуму бар короондун

Суйом сени, суйгондугум суттон ак,

Сени суйгон тагдырыма ырахмат.

Олгондо да сенин таттуу жытынды

Жаткым келет кокурокко кучактап.

Мендеги омур, меники эмес сенники

Менин ырым меники эмес элдики

Ар бир демим, ар бир соккон секундум,

Озундуку, алар эмес желдики

Эми суроттор коргозмосуно конул буралы. Ар бир суроттогу жерлер жонундо билгенинерди айтып бергилечи. Азаматсынар .

Бышыктоо: *Балдар бугунку сабак силерге жактыбы? Эмнеси менен кызыктуу болдуу деп ойлойсунар? Озунорго кандай жаны маалыматтарды алдынар?*

Уйго тапшырма: *«Мен Кыргызстандын келечегин кандай элестетем?» деген темада эссе жазып келуу*

Баалоо

Окуучуларды ооз эки баалоо

Уйго тапшырма

Билим жонундо макал-лакап жаттап келуу

Убакыт акчадан кымбат

Сабактын максаты:

Окуучуларга убакытты туура пайдаланууга кенеш беруу. Убакыттын тез отуп кетерин, учурунда аны жакшылыктарга жумшап калууга уйротуу. «Убакыт учкан куштай», «Убакыт алтындан кымбат» деген создордун айланасында соз козгоо.

Сабактын жабдылышы:

Убакытты билдируучу саат, адамдардын ар турдуу иш аракеттерин чагылдырган фото суроттор, ватман, тустуу маркерлер.

Сабактын журушу:

Адам баласынын жашоосун жонго салуу учун ар кыл баалуулуктар берилген, алардын эн маанилуулорунун бири - убакыт.

Деги эле убакытты туура колдонуу кандай максатты коздойт? Биздин ага канчалык денгээлде муктаждыгыбыз бар? Убакытты туура колдонуудагы негизги максат биздин мумкунчулукторубуздун толук ачылышын камсыздоо, мани маныздуу жашоо, омурдун кадыр-баркына жетуу, жашоого болгон чыгармачыл мамиле.

Кундолук жашоодо оз ара убакыттын кандай гана тездик менен отуп жаткандыгын моюнга алгандыгыбыз ошол убакытты толук кандуу пайдалана албагандыгыбыздан, бир топ иштерди жасаганга улгурбогондугубуздун улам келип чыгат. Адам баласына берилген башка баалуулуктарга салыштырмалуу бугунку бизге берилген убакытты акча же

буюм сымал, эч качан эртенки кунго, кийинкиге сактап кое албайбыз. Убакыт оттубу - отту, ал сиздин колунуздан учат, отмуштун энчисине айланат.

Копчулукко муноздүү болгон убакытты туура колдонбоочулуктун бир канча себеби бар.

1. Копчулук адамдар убакытты туура колдонууга умтулбайт. Себеби, алдыга койгон так максаты жана ага жетуу учун аракетин жок. Кундолук план тузуп жатканда жасай турган иштерди карама-каршылыктар пайда болсо : «Эгер булл ишти бугун аткарбасам эмне болот?», «Түпкү максаттарыма кандай таасирин тийгизет?» деген суроолорду озунузго бериниз . Эгер жооптор ото терс болсо, анда ал ишти, болгон кучунузду колдонуп болсо да, аткаруунуз керек.
2. Убакытты туура колдонбогондугубуз дун дагы бир себеби анны тугонгустой, чексиздей кабыл алгандыгыбызда байланышкан.

Убакытты рационалдуу колдонуу боюнча адис М Фортинонун аныктоосуна ылайык орточо 75 жыл жашаган адамдын кунуго 8 саат уктагандыгын эске алсак, ал:

25 жылын уктоо менен, 7 жылын ваннада жана дааратканада, 6 жылын тамактануу, 5 жылын бир нерселерди, кимдир бироолорду кутуу, 3 жылын ар кыл чогулуштарга катышу менен, 1 жылын бир нерселерди иликтеп, 6 айын жол жарыгын кутуп, 120 саатын тишин тазалоо менен откозот экен.

Бул иликтоо эч тугонгус сезилген убактыбызды кандай колдонгонубузду корсотуп жатат.

Андан тышкары бизди ар дайым кутуп турган, маанилуудой сезилген ар кандай тузактар да бар. Аларды томондогудой категорияларга болууго болот:

-телевизордун мандайында откоргон убакыт

-керексиз телефон суйлошуулор

-кутулбогон коноктор

-чыгынбастык ж,б.

Кундолук жашоодо оз кемчиликтерибизден, бизди артка тарткан конумуш адаттардан кутулуу ар кимибиздин колубузда. Канча жашка келгенибизге карабастан, ар дайым Жараткан тарабынан бизге энчи

катары берилген убакытка ээлик кылып, оз убактыбыздын кожоюуну болушубуз зарыл.

Конулго туйо турган нерсе:Убакыт эч качан аздык кылбайт. Биз каалаган бардык нерсеге жетууго убакыт жетишерлик бар. Болгону убакытты туура пайдаланууну билиш керек.

Бышыктоо:

У бакытты эмне менен аныктайбыз? Сааттын кандай турлорун билесинер? Убакытты туура пайдаланам деп ойлойсунарбы?

Уйго тапшырма:

Бир кундук жошоонордун регламентин тузуп келуу

Сабактын темасы: Эне тил тагдыры-эл тагдыры

Сабактын максаты:

Окуучулар кыргыз тилинин улуулугун, корком создорго бай экендигин тушунушот. Ар бир улуттун тарыхы, маданияты, улуулугу эне тилинен байкала тургандыгын баалай билууго багыт алышат. «Онор алды кызыл тил» деген создун айланасында талкуу уюштурулат. Балдар создун барктай билууго, таза маданияттуу суйлоого тарбияланышат. Мамлекеттик тилдин учурундагы кунгой-тескейи жонундо пикир алышат.

Сабактын жабдылышы: Кыргыз тили жонундо жазылган лозунгдар, кыргыз тилиндеги китептер, кыргыз тилинин гиминин тексти

Сабактын журушу:

Онор алды кызыл тил

Кеп корку - тил, ойдун корку – соз болот,

*Кишиде – жуз, жуздун корку – коз болот.
(Жусуп Баласагын)*

Кыргыз эли тилге, суйлоо маданиятын артыкча маани берген эл болгондуктан, «онор алды кызыл тил» дешкен. Абалкы учурларда бир создон баш алынып, таап айтылган жуйолуу бир соз менен адамдын башы азатка чыккан. Ошон учун чечендик онор адамзаттын соз онорунун, тил маданиятынын торунон орун алган.

Чечендик онор, ири алды, адамдын туубаса таланттуулугуна туздон-туз байланыштуу, келип, эчен, ар кыл чойродо, ар кандайжагдайда кабылып, озунун логикасын, кучун, тапкычтыгын, акыл таразасын, психологиясын сынаган тынымсыз конугуусунун, изденуусунун, аркасында журо-журо калыптанган.

Демек, кыргыз элинин созу багытталган жакка карата таамай, учкул суйлой билген, суроого так, далилдуу жооп таба алган созмоор адамдары, кептин бурун тандап турмок-турмок ыр ношоруно айланта алган ийри ырчылары, алп манасчылары коп, акылдуулугу, кыйындыгы тилинен чыккан чон чойросу болгондугу анык.

Кыргыз элинде уникалдуу токмолук онордун диапозону абдан масштабдуу. Алсак, импровизациялык онордун кылда чокусу- токмолукко жеткен эл шайырлары омурундо коргон, билген, уккан, туйган, ар нерселерди козунчо эле шыдыр ырга салып ар санат кылып же чон дастанга айлантып салган. Ошентип, коломдуу эпосту бир жолу угуп, экинчи жолкусунда озунчо вариациялап айтып кетуу; Арстанбекче бутундой бир доордун турун (болгондо да ага ошол доордун тарыхын, экономикасын, идиологиясын, урп-адат, салт-санаасын сыйгыза) ушунчалык элестуу, топ, ары таамай кылып ыр менен суротун тартып беру; бар билгенин Токтогул, Барпыча терен философиялык социалдык – турмуштук маанайдагы терме, санат кылып нускалап ырдоо; Женижокчо «Аккан сууну» апталап тогуп тугото албоочу касиет- дал ушул токмолуктун натыйжасы.

Элдик чечендердин асыл сапаты турмуштук ар кыл туйундуу маселелерди туура чечмелей билген акылмандыгы, хандан-бектен кайра тартпаган откурлугу, баарына тен караган калыстыгы ондуу уч сапатынан айрыкча корунгон. Бирок, бардык тарабынан топ келген чечендер эл ичинен сейрек чыккан. Манастын учурундагы Байжигит, Ажыбай, Жаныбек, хандын доорунда (14-15-кк) Жээрече, Алдаркосоо, Акыл Карачач, кийинки кездердеги Тилекмат, Мойут, Сарт, Садыр, Кыдыр акелер, Калыгул, Кокотой, Куйручуктар-ошондой чечендерден.

Мына алар тарабынын айтылган берметтей накыл создор, учкул ойлор, туура жооптор:

«Акыл – башта», «Кубат – соокто», «Уят – коздо», «Дуйнодо турмуш – кызык», «Кыял, сана кулук», «Жан – ширин», «Илим – кучтуу», «Уйку – таттуу».

Чечендерге: «Кордук эмне?» - десен, алар: «Орто жашка барганда багы качса, орто жолго барганда аты олсо, карып калган чагында кемпири олсо – ошол кордук» - деп, токтолбой жооп беришкен. Ошентип, чечендер кепти кандай суйлоону жондоп, тилдик каражаттарды так, туура пайдаланууну уйротуп, келегей создорду ондоп айтып, тектеш элдердин создорунон кыргыз тилине кошуп, озулору да жаны создорду жасап, тилдин мол запасын топтоп, биринчи кезекте, тилди байытышты.

Бышыктоо:

Мамлекеттик тил гимни

Созу Сейит Алтымышовдуку

Музыкасы Бакыт Алишеровдуку

Тил жаралып Коко-Тенир танынан,
Адамзаттын доолотуно буюрган.
Адам деген туп созунон элимдин,
Кыргыз тили ай- ааламга жанырган

Кайырма:

Кыргыз тили - журугум,
Манас ата туу туткан.
Кыргыз тили - Мекеним,
Менин олком – Кыргызстан.

Мекен тили – Ата Журттун кареги,
Биримдиги, куч – кубаты, тиреги.
Мекен тили куттуу кыргыз элимдин,
Кокурокто согуп турган журугу.

Кайырма:

Мекен тилин ыйык тутуп сактайлы,
Мекен тили - бак талайдын кутманы.
Мекен тили – канн – жаныбыз, туубуз,
Ата Журттун келечеги, ак таны.

Кайырма:

Уйго тапшырма

Мамлекеттик тил гимнин жатка жаттап келуу.

Сабактын темасы: Суу омурдун булагы

Сабактын максаты:

Суунун адам жашоосундагы зарылдыгын тушундуруу. Агын суну булгабоого, ысырап кылбоого окуучуларды тарбиялоо. Акын – жазуучулардын суу жонундо жазган чыгармаларынан мисал келтируу. «Суу жашоонун - негизги булагы» деген создун айланасында кеп козгоо.

Сабактын жабдылышы:

Колдордун, дарыялардын, кургап чолго айланган жерлердин суроттору, ватмандар, тустуу маркерлер.

Сабактын журушу:

Суу деген эмне?

Биз, суу коп болгондуктан, бул маселенин устундо ойлонуп да койгубуз келбейт. Мектепте гана суу, суутек менен кычкылтектин кошулмасы, анын химиялык формуласы H_2O деп окуганбыз. Мындан башка суу жонундо эч кандай тушунугубуз жок. Окумуштуулар 1783-жылы суутекти куйгузгондо суу пайда болорун байкашкандан тартып суунун азыркы учурдагы формуласы 1805-жылы Гумбольд менен Гей Люссак тарабынан иштелип чыккан. Илимий маалыматтар боюнча суутектин ар турдуу изотоптору- дейтерий, перитий бар. Булар суунун сапатын аныктайт. Таза суу ар дайым женил суунун аралашмасы болуп эсептелет, анда оор жана ото оор суунун аралашмасы эн эле аз санда. Суунун тузулушу жана чыныгы жаратылыш аягына чейин изилденип буто элек. Бирок, биз суу жашоонун бирден-бир булагы болгондуктан, ага сарамжалдуу мамиледе болууну унутпашыбыз керек. Бардык жандуу нерселердин жарымынан кобу суудан турат. Торолгонуно уч кун болгон наристе 97 пайыз, сегиз айлык бала 81 пайыз суудан турат. Ал эми салмагы 70 кг. Чон кишинин денесинде 65-70 пайыз суу бар, же анын денесинин 45-50 кг. суудан турат. Тамак ашта эн эле суу коптор (95%) салат, бадыран, шпинат, цикорий, спарна. Капустада, памидордо, жашыл буурчакта, козукарында 90%, алмурутта, алмада 85%, картошкада 80% суу бар. Момо – жемиштердин, жашылчалардын составындагы суу адамдын организиминде жагымдуу таасир этип, ар турдуу суусундуктарга караганда чанкоонун жакшы кандырат.

Биздин республикада канча суу бар?

Муздардын эришинен ачык жерде суу колмолору жана жер астындагы суулар пайда болот. Жер астындагы суулардын жалпы саны суткасына 30,0 млн. кубометрди тузот. Кыргызстандагы жер устундогу суулар жалпы суунун 4,4 пайызын тузот. Алардын жалпы

аянты 6836 км. Эн эле узун дарыя деп эсептелген Нарындын узундугу 535 км, Чуй 224 км, Чаткал 205 км. Республикабоюнча 1932 кол бар. Алардын эн чонудору - Ысык-Кол – 6236 кв.км, Сон-Кол - 275 кв.км, Чатыр-Кол - 175 кв.км.

Иче турган суунун сапаты.

Башка олколордой эле, Кыргызстанда да иче турган суу тартыштык кылат, булл айрыкча туштук регионуна тиешелуу. Борбордоштурулган суу менен камсыз кылуу республиканын калкынын 30 гана пайызын камтыйт, негизинен алар - Бишкек жана башка чон шаарлар. Суу тутукторунун тармагы айрыкча айыл жерлеринде таптакыр иштен чыккан, ошон учун ал жерлерде иче турган суу менен камсыз кылуу маселеге айланып отурат. Калктын калган болугу озондордун, арыктардын сууларын пайдаланышат.

Суулардын булганышы онор жай, айыл чарба ишканаларынан агып чыккан кир суулардан да болуп турат. Алардан уу химикаттар, минералдык жер семирткичтердин калдыктары, ар турдуу таштандылар бар. Биздин шаарларда жана айылдарда бугунку кундун кадимки корунушуно айланган тоодой уйулуп жаткан таштандылар, акыр-чикирлер, жер устундагу суулардай эле, жер астындагы сууларды да булгайт. Булганган суу, албетте, ар турдуу инфекциялык оорууларды пайда кылат. Официалдуу маалыматтарга караганда, копчулук учурларда мындай инфекциялык оорулардан беш жашка чейинки балдар коз жумушат. Оорулардын 70 пайызы дизентерия, сальмонеллез, вирустук гепатит болуп эсептелет.

Ар турдуу маалыматтарга караганда, Кыргызстандын калкынын 1,4 пайыздан 30 пайызга чейинкиси таза суудан пайдалана алышпайт.

Сууга сарамжал мамиле керек

Жер шарынын калкы ото ылдам темп менен кобойуп, ошону менен бирге сууга болгон талап да жогорулоодо. Сууга болгон тартыштык бардык жерде, айрыкча суу менен камсыз кылууга каражаты, квалификациялуу жумушчу кучу жетишпеген жарды, жаныдан онугуп келе жаткан олколордо ото катуу сезилуудо. Мындай олколордун калкы жалпы жер шарынын калкынын дээрлик жарымынан кобун тузот. Азыр сууга болгон талапты канааттандыруунун жолдорун табу учун кенири изилдоолор жургузулуп жатат. Мунун бир жолу болуп нымдуу абанын мумкунчулугун пайдалануу эсептелет. 20- кылымдын башталышында ушул максатта майдаланган акиташ жайгаштырылган 13 пирамида курулган. Алардын бийиктиги 10 метрге,

узундугу 30 метрге жеткен. Окумуштуулар аларды абадан суну болуп алуу учун орнотушкан. Мындай курулуштар мындан эки мин жыл мурун эле Феодесия шаарын суу менен камсыз кылып, аба кудуктары деп аталат. Мындай курулуштарды толугу менен калыбына келтируу азыркы шартта мумкун болбой калды. Ошондуктан азыркы мезгилде суну сарамжалдуу пайдалануу керек.

Бышыктоо:

Суунун формуласын жазып бер? Суунун тазалыгын эмне учун сакташ керек? Кыргызстандагы эн ийри колдорду санап бер?

Уйго тапшырма: Суу жонундо ырлардан жаттап келуу.

Туура тамактануу – узак жошоого оболго

Сабактын максаты:

Окуучуларга туура тамактануунун эрежелерин уйротуу. Тамактын адам жашоосундагы, ден соолугунун чын болушундагы салымы жонундо кеп козгоо. Узак жашоонун сыры туура тамактанууда экендигин тушундуруу.

Сабактын жабдылышы:

Жашылчалар, жер жемиштер, ар түрдүү тамактардан аз-аздан дасторконго коюлат. Тамактануу, даам жонундогу макал-лакап, учкул создор жазылган лозунгдар.

Сабактын журушу:

Тамактануунун так эрежеси барбы?

Кыргыздар туура тамактанууга коп деле конул бурушпагандыктан, улгайган курактагылардын тамак синируу органдары ооруга коп чалдыгарын дарыгерлер баса белгилеп журушот. Ал эми туура тамактануу омурдун узак болушуна, ден соолуктун чын болушуна оболго тузот эмеспи. Тамак адамга куч-- кубат гана бербестен, анын жашоосунун ажырагыс факторлорунун бири болуп саналат. Тамактанууга жапондор озгочо конул буруп, ал тургай, бул тууралуу мыйзам да кабыл алышкан. Аларда кобунчо сууга бышкан куруч абдан бааланат. Ал эми Африкадагы айрым улуттарда курт-кумурска башкы сыйлуу тамак катары саналат. Италияда болсо кыргыздар учун анча маанилуу болбогон «макарон» эн сыйлуу даам болуп эсептелет. Бирок жапондор же башка улуттар жеген тамак-аштар кыргыздарга такыр эле жакпай калышы мумкун. Анткени, ар бир калктын озунун ашказанына жакан улуттук тамак-ашы болот. Эжигей, курут, жуурат, каттама сыяктуу тупку тамак-аштарыбызды азыр кунумдук турмушта кенири колдонбосок да, бешбармакты дайыма эле жасап журобуз. Негизинен Кыргызстандын тундугундо откон аш-тойлордо бул сыйлуу тамак созсуз даярдалып журут.

Кечки тамактан кийин дароо жатууга камдануу туурабы?

Адам канчалык коп иштесе, ошончолук тамактаныш керек деген принцип бар. Бул принципти айылда жашагандар кобуроок пайдаланса болот. Шаардыктар коп учурда аз кыймыл-аракет жасагандыктан, копчулугу жаш кезде эле толуп кетишет

Дуйнодогу бардык диетологдор кечки саат алтыдан кийин желген тамак ото зыяндуу деп журушот. Ал эми биздин ата-бабаларыбыз тамактын кучтуусун кечинде жеп ичишкен эмеспи. Америкада болсо калктын 47 пайызы кечкисин кубаттуу тамак-аш ичишет. Бул- туура эмес. Кечки тамакты иче салып эле жатууга кам урган жарабайт, жатардагы окат уйкуга эки саат калганда ичилгени он, эн акыркы тамакты кечки саат сегизде ичуу абзел. Ал эми туура тамактангысы келгендер томонкуттэрежени эске ала журсо он. Кунумдук рациондун 25 пайызы эртен мененки тамак, 45 пайызы тушку тамак, калган 35 пайызын кечки тамак тузгану эн пайдалуу. Бул тамактануунун экинчи принциби. Учунчу принципке тамакты аздан жеп жана турлоп ичсе жакшы синеет деген эреже ылайык. Тамакты майдалап чайнап жесе, ашказанга синимдуу болот. Бул ыкма - ашказан ооруларынын алдын алуучу, адамды толуп кетуудон сактоочу бирден бир курал. Качан тамакты шашып - бушуп, майдалабай жегенде, табити тартпай турса да, жон эле курсак тойгузуу учун ичкенде, тамак синирүү органдарына куч келип, ошондон улам ар кандай жара оорулары пайда болушу мумкун. Кийинки принцип тамак-аштын температурасына байланыштуу. Коп учурда айылдагы женелерибиз, апаларыбыз самоорду шарактата кайнатып, ысык чайдан ырахаттана ууртагандыгы жакшы корушот. Бирок, алдыга келген биринчи тамакты же сунулган чайды 65-75 градустан жогору температурада ичкенибизде, кызыл онгочкото, ашказанда ар кандай даражадагы куйуктор пайда болуп, булл кийин ушул органдык шишик ооруларына чалдыктырышы мумкун.

Жаштыктын деми жашылча-жемиштер менен момо-чомолордо.....

Озбек эли чайканаларда чайды аз-аздан куюп, суутуп алып ичишет. Ал эми мурутунда муз тондурган карандай суук делген Сибирде жашагандар чайды тарелка ондонгон атайын идиштерге куюп, суутуп ичишет экен. Ошондуктан, чайга сут же каймак куюп ысыгын кетирип, тамакты болсо бир аз суугандан кийин ичуу да тамактануу эрежелерине кирет. Куурулган тамактар боорго куч келтиргендиктен, коп учурда сууга бышырылган азыктар ден соолукка пайдалуу. Куурулган этти озгочо жатарда жебеш керек. Бир аптада торт гана жолу эт жеген туура. Туздуу да ашыкча пайдаланууга болбойт Мисалы чон кишинин кунумдук керектоосуно 6 грамм эле туз жетиштуу.

Дуйшомбу куну тамактын курамында жалан сут, айран сыятуу азыктар болгону дурус дурус. Шейшембиде эт аралаш тамак жеген туура. Тамактын курамында 100-150 грамм эт болгону жетиштуу. Шаршембиде жер-жемишти жеген пайдалуу. Картошка, сабиз, чамгыр, кызылча, капуста, болгар калемпири жана башка ар турдуу жашылчалар микроэлементтерге жана витаминдерге ото бай. Жайында жана кузундо жемиштин турлорун болушунча жеп-жеп алыш керек.. Бейшембиде, колдон келсе, балык жеген жакшы. Калган кундору адам озу каалагандай тамктанса болот.

Биздин эл колдо бар тамагын ичип - жеп, ошого эле кайыл болуп конгон. Бирок ошол тамк-ашты да турлоп, муноздоп ичсе болорун элес албайт. Албетте, азыр жакыр турмуштун айынан алыскы айылдарда жалан нан менен, карандай чай менен отурган үй-булор да бар. Бирок «алма быш, оозума туш» деп жамбаштап жата бербей, ээн жаткан бакчага ар кандай момо-чомо остуруп, же болбосо картошко, капуста, буурчак сыяктуу жашылчаларды эгип, терген тушумун пайдаланып, организмдин кунумдук рационун толтурууга неге болбосун? Дегинкиси, дуйнонун эч бир жеринде идеалдуу тамактануу дал ушундай болот деген так эреже иштелип чыккан эмес.

Бышыктоо:

Тамактануунун так эрежеси барбы? Кечки тамактан кийин дороо жатууга камдануу туурабы? Бир жумада канча жолу эт азыктарын жесе болот?

Уйго тапшырма:

Витаминдуу жер-жемиштин турлорун жазып келуу?

Жан азыгы – жагымдуу музыка

Сабактын максаты:

Балдардын музыкага болгон табитин калыптандыруу. Кыргыз музыкасынын улуу касиетин ачып беруу. Музыканын адам сезимине таасир эткен улуулугун окуучуларга жеткируу.

Сабактын жабдылышы:

Кыргыз элинин музыкалык аспаптары. Магнитофон, комуз куулорунун дисктери.

Бейтапсынбы? Музыка ук?

Илгери ислам мамлекеттеринде жандуйносу жабыркап, акылынан айнып калгандар учун атайын ооруканалар иштешу экен. Мисалы, 8-кылымда Фес шарында, 9-кылымда Багдад менен Дамаска, 1279-жылы Алепподо бейтапканалар ачылып, оору-сыркоолорду музыканын жардамы менен дарылоо ыкмасы колдонулган. Ал эми байыркы турк уруулары музыка жана ун аркылуу таасир эткен адамды «башкы» же «кам» деп аташкан. 1284-жылы Каирдин башкаруучусу Аль-Мансур Сайфиддин «Мансурийя» ооруканасын курдурган. Бул жерде ар кыл музыкалык аспаптар кенири колдонулган. Андан тышкары, уну «таттуу» муэдзиндерди диний куулорду корком окуп берууга чакырышкан. «Мансурийя» бейтапканасы бүгүнкү кунго чейин сакталып калган, ал жерде байыркы дарылоо ыкмасы далее колдонулат. Ал эми айрым заманбап бейтапканаларда телерадиодон жана компьютердик жабдуулардан чыккан үндөр пайдаланылат.

Байыркы Осмон жана Сельжук околорундо да музыка менен дарылоо ыкмасы кенири колдонулган. Туркиянын Эдирине шаарында жайгашкан Дарул-шифа дарылоо мекемеси Осмон маданиятынын бир болугу болуп эсептелет. Бул жайдын ортосунда орун алган сахнада сценкалар коюлуп турган. Кайсы ооруга кандай тон, кандай ыргак туура келерине чейин тактап, булл багытта жогорку чеберчиликке жетишкен. Адистер кайсы убакта кандай музыканы угуу маанилуу экендигин да аныкташкан. Мисалы «нихивенд» ыргагын - туштонудон кийин, «рассты» - куугум киргенде жана тункусун угуу кобууроок натыйжа берери аныкталган. Сонку кездерде медицина илими музыканын таасирин дагы теренирек изилдоого киришти. Мисалы,

азыр Түркиянын Мармара университетинде музыканын онокот ооруларга жана психологиялык жабырланууларга каршы таасири изилденүүдө.

Музыка кандайча таасир этет?

Адам организминин 60-80 % пайызы суудан турары эч кимге деле жанылык эмес. Так ушул суулар денебизде ар кандай дабыштык термелүүлөрдү кулак менен гана укпастан, ар бир клеткабыз менен сезебиз. Ар кандай башаламандыктар бизди стресстик абалга алып келип, конулубузду чогорот. Натыйжада иммундук системабыз начарлап организмибиз алсыз болуп калат. 90 децибелден жогору ун толкундары стрессти пайда кылып, угуу жондомубуз начарлатат. Доктор Пиерс Дж. Ховардын айтымында, жогорку жыштыктагы кыймылдуу музыка адамдын ан-сезимине алкогольдук ичимдиктердей, бангизаттардай таасир берип, жуунун бошотуп, коз каранды абалга алып келет. Биз сезген үндөр курсактагы балага да таасирин тийгизет. Түйүлдүктөгү баланын угуусу 16 жумадан кийин эле оорчуйт:

Адамдын унунун дарылык касиети бар. Бирок, адамдар анын баалуулугун толук тушуно элек. Ун бут клеткаларга жана органдарга таасир берет. Ал эми анын дарылык касиетин колдонуш үчүн жагымдуу музыка угуш керек. Тренто Университетинин профессору Кейт Мур «Адам эмбриологиясы» аттуу китебинде адамдын эмбрионунда алгач угуу жондому (кулак), анан кору (коз), акырында сезимдуулугу, тушунугу жана интелекти (мээ жана жандүйносу) орчуйт деп жазат.

Бышыктоо:

Окуучуларга жакшы жагымдуу музыка угузуу

Уйго тапшырма:

Уйдон жагымдуу музыка ыргагын угуп келуу

Каргыш албай бата ал.

Сабактын максаты:

«Жамгыр менен жер когорот, бата менен эл когорот» деген макалдын маанисин тушундуруу. Окуучуларды бата алууга, ар дайым бироонун ыраазычылыгын угууга тарбиялоо. Каргыштан коркууга, качууга аракет жасоого үйротуу. Батанын адам турмушундагы, диний тушунугундогу ролун ачып беру.

Сабактын жабдылышы:

Ар турдуу баталардын тексттери, ватмандар, маркерлер.

Сабактын журушу:

Бул жон гана айтылган соз дебе

Элибизде «Жакшы соз жан эргитет, жаман соз жан кейитет», «Жакшы соз - жарым ырыс», «Дубада – батада куч бар», «Жамгыр менен жер когорот, бата менен эр когорот», «Улуулардын батасын ал», «Бир нерсеге чечим чыгарардан мурда ойлон»,

«Жаштын тилегин берет», «Жети олчоп, бир кес», «Айтылган соз – атылган ок, кайра алалбайсын», «Бир нерсени тилээрден мурда ойлонуп, анан тиле, тилегин жузоого ашса, окунуп калба», «Бир соз бар – иш бутурот, бир соз бар – баш кестирет», «Бычак жарасы бутот, соз жарасы бутпойт», «Журогунын ушун алуу», «Озуна келгенди оттоо», «Ойлор чындыкка айланат» ж.б .у.с. создорду коп эле угуп журобуз. Бирок, булл создордун торкунуно, айтылган кучуно толук кандуу мани бербейбиз, булардын кунумдук жашообузда ото маанилуу экенин, тилекке каршы баарыбыз эле этибарга ала бербейбиз. Бир ой акырындап созго айланат. Соз суйломго, суйлом болсо дайыма айтып жургон тол соз го айланат. Ал акырындап адат болуп, мунозго отот. Муноз болсо биздин тагдырыбызды белгилейт. Башкача айтканда, оюбуз кандай болсо (он же тескери, жакшы же жаман), тагдырыбызды да озубуз ошондой белгилеп алышыбыз мумкун. Ойго батып жыйынтыкка келуудон мурда, ал ойду талдап кору зарыл. Кийинки соз кунумдук турмушта колдонулуп келген создордун, анын ичинен алкыш жана каргыш создор тууралуу болмокчу.

«Ойноп сулосон да, ойлоп суйло»

Эзелтеден ата-бабаларыбыз жогоруда айтылган макалдар менен бирге «Ойноп суйлосон да, ойлоп суйло» деген создор аркылуу ар бир айткан созубузго этият мамиле кылуубуз зарылдыгын эскерип келишкен. Себеби, жаштар улуулардан бата алып, анан гана олуттуу ишке белсенишкен. Бата аркылуу ишинин онуна чыгарына ишенишкен. Создо жана ойдо энергия бар. Эч болбосо, ар турдуу динге ишенген, алардын ичинен такыбалык даражага жеткен кишилерден сураганда, алар да создун кучун – касиетин тастыкташат. Айрыкча, жеке психологиялык онугуу тууралуу эмгектерде (ийгиликке жетуу, бактылуу болуу, ден соолугун чындоо, дос табуу, ишин суйуу, кишилер менен жакшы мамиледе болу ж.б), чыгыш философиясында таандык китептерде, ойлонуу кучун колдонуу боюнча булактарда создун жана ойдун кучу тууралуу абдан коп мисалдар берилген. Адамдын жекече онугуу психологиясы тууралуу коптогон эмгектерди жазган Дейл Карнеги «Дос табу онору» китебинде: «Тилек тилеп жатканда этият болунуз, жузго ашып, чындыкка айланса, окунуп калбаныз», - деп эскерет.

Биздин бабаларыбыз илгертен жакшы нерселерди ойлогула, «кудай ниетине жараша берет» дешчу. Же болбосо, элибизде айтылып келаткан «пейил онолмоюнча, киши онолбойт» же «заман онолбойт» деген создор да тегин жерден чыкпаса керек. Киши кандайдыр бир нерсеге ишенсе, ошол нерсе боло турганын психология, жекече онугуу боюнча жазылган китептерден окуп журобуз. Дайыма иштеринин тескери боло турганын ойлоп коркуп, ошол ойду дайыма жадында сактап жургон кишинин ишинин жыйынтыгы ийгиликсиз болушу ыктымал. Себеби, ал кишинин жакшы жагын эмес, жаман болуп калса эмне кыларын ойлоп жатып, ошого гана ою топтолот. Албетте куткон нерсенин реалдуу нерсеге айланышы мумкун.

Бул жерде биз дайым кубо болуп, калк арасында айтылып жүргон тилибиздеги кээ бир каргыштарга токтолгум келет. Кобунчо айылдагы энелер балдары тил албай ойноп кетип, уйдогу иштер жасалбай калган учурда, же абдан ачуусу келгенде балдарын каргап шилегенин байкайбыз. Ал каргыштарда эмнелер айтылат? Азыркы балдарды же башкаларды каргап жаткан адамдар создун күчүн билбегендей сезилет. Себеби, балдардын ошол озу каргаган абалга түш болгонун коз алдына элестетип корсо, балким, антип айтмак эмес. Кыргыз тилинде колдонулган каргыштарга конул бурсак, ар бир органдын жапа чегиши, ал органдын ээсинин азап тартышы, турдуу оору – сыркоо, кыйынчылык тартуусу тиленет экен. Анысы аз келгенсип, адам каза болгондон кийин да «корундо окуруусу, кепини күйуусу....» ж.б. оор каргыштар колдонулат экен. Мисалы, «бооруна жара чыккыр», «отун айрылгыр», «мойнун үзүлгүр» ж.б.

Бышыктоо:

Батанын күчүнө ишенүү сыяктуу эле, каргыштын күчүнө ишенүү да ошончолук маанилуу. Эмнеге элден бата алуу аркылуу кээ бир жүгүбүз женилдеп, ишибизди, ден соолугубүздүн онолоруна ишенебиз да, каргышка ишенгибиз келбейт же ага конул бурбайбыз? Бул суроого жооп табу ото маанилуу.

Уйго тапшырма:

Батанын түрлорун жазып келүү

Сабактын темасы: **Улуттук биримдик ынтымак баштоого негиз.**

Сабактын максаты:

- 1.Адамдардын ортосундагы айырмачылыктарга сабырдуулук менен мамиле жасоого үйрөнүшөт;
- 2.Окуучулар “толеранттуулук принциптеринин декларациясы” менен таанышышат;
- 3.Окуучулар алар адамдардын бири бирине окшош болбостугун, адамдардын ортосундагы айырмачылыктар болоорун түшүндүрүү.

Сабактын жабдылышы: *доска.*

Сабактын жүрүшү:

1.“Мен киммин” деген темада ой бөлүшүү.

2.“окшоштуктар жана айырмачылыктар” көнүгүүсү.

3.Толеранттуулук дегенди кандай түшүнөсүң? суроонун үстүндө иштөө

Бул боюнча эмнелерди айта аласыңар?

Адамдын мындай сапаттары эмнеге алып келет?

Мындай сапат адамга керекпи жана эмне себептен?

Окуучулар өз ойлорун айтышып, талкуу жүргүзүлөт.

ТОЛЕРАНТТУУЛУК

“Толеранттуулук”- (лат. “tolerantia”-чыдамдуулук деген сөзүнөн келип чыккан).

Талеранттуулук көбүнчө медицинада колдонулат. Бул организмдин чөйрөдөн сактануусу деген мааниде деп айтса болот. Организмге бөтөн зат кичине дозада келип түшсө, бул аллергияга организм көнөт. Популярдуу баяндоодо толеранттуулук деп аталат. Мисалы, 12 жаштагы кыз ооруп калды. Аны ооруканага алып келип, ал кыз ичпеген дарылардан берген, бирок дары организмге сиңген сайын, бара-бара организм да аны сиңирип алган. Мындай көрүнүш да талеранттуулук деп аталат. Ал эми тескерисинче кичине дозаны да организм кабыл ала албаса аллергияга организмде реакция болуп баштайт. Аны менен күрөшүү өтө таттал болуп калат. Бул процесс сенсбилизация деп айтылат.

Толеранттуулук адамдарда сейрек кездешүүчү сапат. Өзүнүн чындыгын далилдебестен, башкалардын да оюн сыйлоону түшүндүрөт. Адамдын же кандайдыр бир топтун кыймыл-аракетине, оюна жасаган иштерине жинин келтирбестен (чыдамдуулук менен) мамиле кылуу дегенди түшүндүрөт.

Кээ бир адамдардын жүрүш турушу, ой жүгүртүүлөрү кейиштүү, коркунучтуу жыйынтыкка келээрин билип кудайга ишенип же бардык адамдар үчүн бирдей талап бар экендигин биүү менен толеранттуу болуу мүмкүн эмес.

Учурда толеранттуулук:

- Ата-мекендик жана чет элдик социалдык-саясий, укуктук жана культурология адабияттарда “карама-каршылык шарттарда түшүнүү”;
- Психология жана башка илимий тармактарда “карама каршылык шарттарда байланышуунун баалуулугу”, “Жеке кызыкчылык жана максаттардан айырмаланган башкача кабыл алуулар”, “конфликсиз тил табушууга умтулуу” деген түшүктөр аркылуу берилет.

ошондой эле толеранттуулуктун ар кандай типтери бар:

А. Башка адамды шартсыз, табигый кабыл алуу. Личност процесси өсө элек кичине балдарда болот. Алар өз талаптарына (ачка болуу, үшүү, ...) чыдабастан талптарды жасайт. Эгер башка мүмкүнчүлүктөр болсо кабыл алууга даяр юолушат. Бул мааниде ата-эне чыдамдуулукка үйрөтүшөт. Кээ бир адамдар өз талаптарын тез алуу каалап “бала” бойдон калышат.

Б. Жашоодо жекече жөндөмдүүлүккө мүнөздөлгөн улуу адамдарга таандык. Психологиялык жактан тең салмактуулукта кармап, бирок ичинен макул эместигин жашыра билген адамдарга таандык болот. Квази толеранттуулук, “учурда чыдамдуулук зарыл” деген сыяктуу көз караштар болот. Башкача айтканда чыдамсыздыктын тескери жагы деп түшүнсөк болот.

В. Чөйрөнү, өзүн сырткы жана ички дүйнөсүнө таасир этүүсүн маек манерасында кабыл алышат. Ар кандай напряжение, конфликтерден алыс эмес аларга болгондой кабыл алууга даяр адамдар кирет. Бул адамдардын болгонду релдуу кабыл алга алган, өнүккөн чыныгы позитивдүү толеранттуулук болуп эсептелет.

Балдар менен ата-энелердин ортосундагы толеранттуулук эки типтег и толеранттуулуктун байланышы, ата-эне чыдамдуулукта, бала болсо ачыктык принцибинде болот. Балдардын толеранттуулукунун өсүш жолу болуп эсептелет десек болот.

“Б” тибиндеги толеранттуулук үй бүлөлүк тарбиянын реалдуу практикалык негизи болот.

1. “Мен киммин” деген темада ой бөлүшүү.
Экиден отурган окуучулар бири- бирине комплемент айтышат.
Андан кийин силерди кичине чагыңарда кандай аташчу эле,
чоңойгондон кийин кандай аташын каалайсыңар

2. “Окшоштуктар жана айырмачылыктар” көнүгүүсү.
Адамдардын бири- бири менен өз ара окшош жактары жана айырмачылыктары болот.
Жогорку ой бөлүшүүдөн силер кандай окшоштуктарды байкадыңар?
Кандай айырмачылыктарды байкадыңар?
Окуучулардын ойлорун угуу менен өздөрүнүн жыйынтыгы айтылат.

3 Толеранттуулук дегенди кандай түшүнөсүң? суроонун үстүндө иштөө

Жыйынтык сөз:

Биз адамдар ар кандай болуп бири-бирибизге окшобойбуз. Ошентсек да жакшы сапаттарга ээ болуу менен жакшы адам катары таанылабыз. Ошону менен бирге жалаң гана жакшы эмоцияда болуп, ден соолугубуз, окуубуз, иштерибиз да жакшы болот. Өзү жана чөйрөсү жалаң гана жакшы маанайда, ийгиликтер үстүндө болуп, тынч жашап биримдикте болобуз.

Активдүү кыймылдын адамдын ден соолугуна тийгизген таасири

«Сымбаттуулукту кааласаң – ден соолукта бол» - дешет элде. Чындыгында ошондой. Акыл-эстүү, келишкен келбети тулку боюна, бардык жагынан төп келип, гармониялуу өскөн кишини татынакай адам деп эсептейбиз. Демек адамдын сын-сыпатын, болгондо да маанилүү жагын камтыганы – ден соолук.

Ден соолук, көбүнчө биздин күндөлүк режимди канчалык кармай алганыбызга, кандайча тамактанганыбызга, күндөлүк жашоо-тиричилигибизди кандайча уюштура билгенибизге жараша болот.

Адамдын ден соолугу жалаң гана анын өзүнүн эле эмес, элдин да зор байлыгы. Биздин ар бирибиз карыганга чейин акылдын тунуктугун, кажыбас кайраттуулукту сактап калыш үчүн жекече да, жапкыбыз менен да кубатка-кубат кошуп, ден соолукту чыңдай билишибиз керек. Ар бир адам узак өмүр сүрүүнү, ошону менен катар өмүр өткөндө ден соолугу таза, сергек, ишке жарамдуу жана акыл эси ордунда болушун дайыма каалайт. Мындай тилекти ишке ашыруу үчүн өзүнө катуу талап коюу менен пайдалуу режимди же күн тартибин дайыма сактай билүү эң маанилүү орунду ээлейт.

«Күндөлүк режим» түшүнүгүнө: тамак ичүү, иш убактысы, уйкуга бөлүнгөн кез, кыймылдуу дем алуу учуру, физкультура менен алек болуу жана башкага окшогон белгилүү бир убактыда кайталана берүүчү нерселер кирет. Көпчүлүк адамдардын күндөлүк турмушунда арзырлык белгилүү бир туруктуу режим келип чыгат. Ал жумушту да, дем алууну да туура пайдаланууга жакшы шарт түзүп берет. Нерв системасына көп күч келтирбеш үчүн, күндөлүк режимди жөнү жок өзгөртө берүүгө болбойт. Ишпи, эс алуубу, тамактануубу кыскасы белгилүү бир убактыны

бөлүп койбой, кандайдыр бир режимди сактабай жашоого такыр жарабайт. Антпегенде, адамдын ден соолугу менен анын ишке жарамдуулугуна тескери таасирин тийгизет.

Кыймыл жашоонун негизин түзөт. Мейли ал бир клеткалуу амёбабы же алп-китпи кыскасы кыймыл ар бир жандуу нерсеге таандык. Канчалык тирүү жандык жогорку деңгээлде өскөн болсо, анын кыймылдары да ошончолук өнүккөн, аны менен бирге нерв системасынын ички органдарынын функцияларынын өсүшү татаалыраак жана жөндөмдүүрөөк.

Адамдын кайсы гана курагы болбосун, кыймыл анын жашоо-тиричилигинде бөтөнчө маанилүү ролду ойнойт. Алсак, эмгектеги баланын жандуу кыймылы, ал эмес араң жан аракетин анын өсүшү менен бардык таканчык-кыймылдоо аппараттарына, нерв системасына жана ички органдардын түзүлүштөрүнө жардам берет. Кыймылдоо аракеттери яслидеги, мектепке чейинки, мектеп жашындагы балдарга, алардын нерв системаларынын, сөөк-тарамыш жана булчуң-эт, ички органдардын өсүшүнө көмөкчү. Андан башка да өзүнчө системалардын, органдардын түрдүү функцияларынын келип чыгышына жана алардын өз-ара эп келишип иштөөлөрүнө мүмкүнчүлүк берет. Кыймыл, айрыкча адамдын келбетине, сөзүнүн өсүшүнө жана жугуштуу ооруларга карата туруктуулугунун жогорулашына чоң таасирин тийгизет.

Аз кыймылдап өмүр сүргөн адамдар 25 – 30 жашында эле шишиңки тарата башташат, алардын ичи салаңдап, келбети бат эле бузулуп, бүкүрөйүү пайда болот, төш сөөгү ары кирип, булчуңдары былбыраң тартат. Эрте карыгандыктан бардык белгилери көз көрүнөө билинет. Аз кыймылдап, бекерчилик өмүр сүрүү зеригүүтө алып келет.

Ал башка бардык эле терс эмоцияларга окшош, дене жагынанбы, же кулк-мүнөз жагынанбы айтор адамга адам когрукунучтуу.

Ушуга байланыштуу жакшы ден соолукта болуунун биринчи жана сөзсүз керектүү шарттарынын бири эмгек. Ден соолукту чыңдоодо күч эмгеги айрыкча пайдалуу болуп саналат, анткени булчуңдардын иштөө таасири менен кан жүгүрүү, дем алуу, тамак сиңирүү жана башка органдардын абалдары жакшырат.

Чың ден соолукту сактоодо физкультура менен спорт орчундуу орунду ээлейт. Физикалык машыгуулар жана алардын организмди бышыктыруу менен тура айкалышканы ден соолу менен жаштыктын накта эликсири болуп эсептелинет.

Албетте, мында ар бир киши спортсмен-разрядчы болуу керек деген сөз эмес, бирок ар бир киши өзүнүн колунан келгендей жана ага ылайыктуу физикалык машыгуулардын минимумун күн сайын жасап турушу керек. Ал минимумга эртең мененки 15 – 20 мүнөттүк гимнастика, кызматка жана андан үйгө жөө басу, уктаардын алдындагы 30 – 40 мүнөттүк серүүндөп келүүлөр кирет.

Ден соолукту чыңдоодо эртең мененки гигиеналык гимнастика – зарядка айрыкча маанилүү. Ал ар бир адамдын күнүмдүк иш-аракетинин биринчи элементтеринен болуп саналат. Физикалык машыгууларды аткаруу менен бирге, биз дененин бардык булчуңдарын кыймылга келтиребиз, алардын жумуш жасашы организмдин бардык функцияларына жакшы таасирлерин тийгизет. Бул төмөнкүчө түшүндүрүлөт: булчуңдардын чыңалуу жана бошоңдоо мезгилинде, алардагы нервдин бүткөн учтары дүүлүгө башташат. Андан сигналдар мээ кыртышына барып

жетет да, анын тонусун жана ишке жөндөмдүүлүгүн жогорулатат. Ошондуктан эртең мененки гимнастиканы жасап жүргөң адамдарда сергектик, кубаттануу, көңүл көтөрүлүү жана башка оң эмоциялар пайда болот.

Эртең мененки зарядка уйкудан толугу менен ойгонууга алып келет. Ал организмдин пассивдүү уйкусуруо абалынан куткарат, кишини кызмыт жасоо жолуна даярдайт. Булчуң кыймылдары ткандардын кан менен жабдылышын жакшыртат. Дем алуу терең жана ритмдүү боло баштайт, көкүрөк көңдөйчөсүнүн кыймылы көбөйөт, жүрөк булчуну чыңалат, кычкылтектин өпкөгө, андан кийин канга барышы көбөйөт. Анын менен бирге кычкылтек кычкылдандыруу процесстеринин деңгээлин жогорулатканга алып барат.

Эрте турууда, жакшы ден соолуктун начарлашында объективдүү себептер эмес, көбүнчө адамдар өздөрү күнөөлү. Биздин жашоо шартыбызда абдан карыганга чейин ден соолукту, күч-кубатты, сергектикти сакташ кыйын эмес. Ал үчүн каражат өлкөбүздүн бардык эмгекчилеринде жеткиликтүү. Ал каражат – физикалык машыгуулар, гимнастика, эртең мененки зарядкаларды үзгүлтүксүз аткарып туруу.

Гигиеналык гимнастикага жана физикалык машыгууларга адам баласынын көп сандаган көрүнүктүү акылмандары да чоң маани беришкен. Алардын айткандарынан мисал келтире кетели:

«Узакка созулган кыймыл-аракетсиздиктей адамды бир дагы башка нерсе анчалык начарлатып жана буза албайт» (Аристотель).

«Карыганыңда машыгуулар менен аша чаппастык да өткөндөгү күчүңдү бир канча даражада сактай алат» (Цицерон).

«Эгер физикалык машыгууларды жасап жүрсөң, анда дарыларды колдонуунун эч кандай деле кажети жок» (Авиценна).

«Ден соолукту сакташ, андан дагы кадимки оорулардын алдын алыш үчүн дененин же кыймылдардын машыгууларынан жакшысы жок» (М.Я.Мудров).

«Физикалык машыгуулар көп дарыларды алмаштыра алат, бирок дүйнө жүзүндө бир дагы дары физикалык машыгууларды алмаштыра албайт» (А.Моссо).

«Акыл эмгегинде көшөрүп иштеп кыймылсыз отуруу – накта азап. Мен басып турбасам, жок дегенде колум менен бутумду кыймылдатпасам, кечинде мен эч нерсеге жарабай каламын: окуй да, жаза да, ал түгүл бирөөнү көңүл коюп уга да албайм; башым айланып, көзүмө кандайдыр бир жылдыздар пайда болуп, түндү уйкусуз өткөрөмүн» (Л.Н.Толстой).

«Эгер ден соолугуң барда чуркабасаң, анда качан гана илдетке чалдыкканда жүгүрүүгө туура келет» (Гораций).

Жогоруда айтылган санат сөздөрдүн авторлору гимнастика менен физикалык машыгуулардын пропагандисттери гана болушпастан, өзүлөрү да өмүрлөрүнүн аягына чейин аны активдүү түрдө жасашкан.

Ошентип жыйынтык чыгарууга болот: физкультура менен зарядка ден соолуктун чыныгы эликсири болсун үчүн, кайсы гана жашта болбосун ага үзгүлтүксүз катышуу керек.

Сабактын темасы: [Менин ден соолугум-менин жашоомдун негизи.](#)

Сабактын максаты:

- Окуучулар ден-соолугун коргоого, сактоого жана чындоого, өз ден-соолугуна кам көрүүгө тарбияланышат.

- Спортко, дене-тарбия сабагына карата окуучулардын туура мамилеси калыптандырылат.
- Окуучулар ар дайым таза жүрүүгө үйрөнүшөт, жалкоолугу жоюулат. Ден-соолукка байланыштуу көптөгөн пайдалуу кеңештер менен таанышышат.
- Окуучулар ден-соолукка болгон кайдыгер көз караштарын жоюп алардын логикалык ой-жүгүртүүлөрү өнүктүрүлөт жана сабакка болгон кызыгуулары артат.

Сабактын тиби: Аралаш.

Сабактын методу: Интерактивдүү

Сабактын жүрүшү:

Уюштуруу-2 мин

Үй тапшырмасын кайталоо-5 мин

Жаңы темада сөз кылуу-15 мин

Жыйынтыктоо-8 мин

Үйгө тапшырма

Уюштуруу Учурашуу.

Классты жоктоо.

Үйгө берилген тапшырманы текшерүү.

«Биринчи байлык ден-соолук»-чындыгында эле биздин эң биринчи байлыгыбыз ден-соолук. Ден-соолук болбосо анда, эч кандай жашоонду кызыктуу өткөрө албайсың. Бизди байлыкка жеткирген да, бакытка жеткирген да ден-соолук экенин унутпашыбыз керек. Ден-соолуктун бекемделиши жана сакталышы үчүн жашоо процессинде профессионалдык ишмердүүлүктү оң эмоционалдык фонун түзүү, адамдардын ортосундагы пикир алмашуу орчундуу мааниге ээ. Нервдик эмоционалдык чыңалуу функционалдык система менен байланыштуу жана ал эки бөлүктөн турат.

1. Маалыматтык
2. Эмоционалдык

Жашообуздун жаңы шартында көбүнчө адамдар жагымсыз маалыматтарга кездешет.

Ошол убакта ал адамдар сөзсүз түрдө стресске, толкундоолорго, ойлонууларга, капаланууларга дуушар болушат. Мындай жагымсыз маанайлар адамдын ден-соолугуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Кээ бир адамдар жөн гана тынчтыкты каалашат. Ал эми кээ бирөөлөрү ала адамдардын тынчын бузат. Мындай учурда ал адамдар эмоционалдык бейпилдигин жоготот жана анын максатка умтулуусун, жашоо энергиясынын деңгээлин төмөндөтөт. Ушундай жагдайлар албетте адамдын ден-соолугуна зыян келтирет. Адамдын денесин маанилүү эки принциптин негизинде: таза кармоонун жана чыңдоонун аркасында гана жакшы сактай алат. Дене тазалыгын сактоо үчүн негизинен суу менен самын колдонулат. Мында суунун сапаты да чоң роль ойнойт. Терини дүүлүктүрө турган эч нерсени жок зыянсыз эң таза суулар-муздардан ээриген суу жана булактын суусу.

Туура эс алып терең уктоо үчүн эмне кылуу керек?

Адам суткасына 7-9 саат укташы керек. Эң жакшы убакыт түнкү 10-11. Дал ушул убакытта организм эс алууга ылайыкталган. Уйкунун сапатын жакшыртуу үчүн кечке маал ар кандай көнүгүүлөрдү жасап оор жумуш кылбоо керек. Жарыкты өчүрүп караңгыда уктаган жакшы.

Биринчи байлык ден-соолук.

- ❖ Ден-соолук түгөнгүс чоң, зор байлык.
- ❖ Дененин сагы жакшы, пейилдин агы жакшы.
- ❖ Дене-тарбия ден-соолукка табылгыс даары.
- ❖ Дени сактын руху бийик.
- ❖ Дени соонун жаны соо.
- ❖ Дени тазанын деми таза.

Адам баласы бактылуу болуп жашашы үчүн биринчиден, ага ден-соолук керек. Ден-соолук адам баласына аманат катары берилген. Муну коргоосу үчүн алдын алуу иш чараларын көрүүсү зарыл. Ден-соолукта жашашыбыз үчүн көрсөтүлгөн иш чаралардын көпчүлүгү күнүмдүк жашообузда, көңүлүбүздү бурган кичинекей жана жеңил болгон иш чаралар. Күнүмдүк жашообузда ондогон кээ бир негизги тартиптерди иш жүзүнө ашырганда гана ден-соолукту коргогон болобуз. Бул аткарылуучу тартиптердин эң негизгилери тазалыкты сактоо, өз убагында тамактануу, түз жүрүү, чылым, алкогольдук жана наркотикалык заттардан алыс болуу.

Таза болгон дене канчалаган оорулардын пайда болуусуна тоскоол болот. Буларды мисалга ала турган болсок: ич өткөк оорулары, теридеги микроб оорулары, котур, биттөө сыяктуу паразит аркылуу пайда болгон ооруларды жана ошондой эле кээ бир аллергиялык ооруларды айтсак болот. Ар дайым таза болгон дене көптөгөн тери оорулардын келип чыгышына тоскоол болот. Өнүккөн мамлекеттерде өздөрүн таза алып жүрүү үчүн эң көп колдонгон материалдардын алдында суу жана самын турат. Муну менен чогуу мачалка, тиш щётка, колду жана буту тазалоочу жышкыч, кайчы жана башкалар.

Сабакты жыйынтыктоо: Ар бир окуучу мына ушуларды эске тутуусу зарыл.

Дүйшөмбү күнү- сүт, айран ж.б.

Шейшембиде-эт аралашкан тамактар.

Шаршембиде-мөмө-жемиштер.

Бейшембиде-балык.

Калган күндөрү өзү каалагандай тамактанса болот.

Үйгө тапшырма: Ден-соолукка кантип кам көрүү керек? (эссе)

Сабактын темасы: **Вирустар, микробдор жана оорулар**

Сабактын максаты:

- Окуучулар ден-соолугун коргоого, сактоого жана чындоого тарбияланышат.
- Алардын ден-соолугуна кам көрүү максатында балдарга жугуштуу оорулар, аларды алып жүрүүчү жана козгоочу микробдор, вирустар жөнүндө түшүнүк алышат.
- Окуучулар ар дайым таза жүрүүгө үйрөнүшөт. Ден-соолукка байланыштуу көптөгөн пайдалуу кеңештер менен таанышышат.
- Окуучулардын ден-соолукка болгон кайдыгер көз караштары жоюлуп алардын тазалыкка болгон көз караштары калыптанып, логикалык ой-жүгүртүүлөрү өнүгүп жана сабакка болгон кызыгуулары артат.
- Спортко, дене-тарбия сабагына карата окуучулардын туура мамилеси калыптандырылат.

Сабактын тиби: Аралаш.

Сабактын методу: Интерактивдүү

Сабактын жүрүшү:

- Уюштуруу
- Үй тапшырмасын кайталоо
- Жаңы тема
- Жыйынтыктоо
- Үйгө тапшырма
- Уюштуруу: Саламдашуу. Классты жоктоо.

Мугалимдин сөзү: Балдар азыркы мезгилде коомдо ар түрдүү жугуштуу оорулар күндөн-күнгө көбөйүүдө. Мисалы, гепатит оорулары, грипптин ар кандай1 формалары, дизентерия, кызамык, ветрянка ж.б.у.с көптөгөн оорулар.

Келгиле балдар, азыр өзүбүзчө ой жүгүртүп, эмне үчүн вирус көбөйүп, адамдарга тез арада жугушуп жатат, коомдо вирустардын, микробдордун көбөйүшүнүн себептери эмнеде? Жугуштуу оорулардын алдын алууга, аларды жок кылууга биз салым кошо алабызбы? деген суроого эссе жазабыз.

Балдардын эсселерин окуп, алардын оюн уккандан кийин жугуштуу оорулар, вирус-микробдор, алдын алуу, келип чыгышынын себептери жөнүндө балдарга маалымат берем.

Гепатит (сарык) жугуштуу оорулардын катарына кирет. Дарыгерлердин айтымында, учурда жаш балдар арасында бул оору кеңири жайылууда. Андыктан сарыктын түрлөрү, белгилери жана сактануу жолдору тууралуу маалымат беребиз.

Оору тууралуу маалымат

Гепатит оорусу – боордун вирустар жана организмдеги уулуу заттар, ошондой эле иммунитеттин төмөндөшү менен пайда болгон сезгенүүсү болуп саналат. А гепатиттин сарык оорусу же жугуштуу гепатит деп да аташат. Бул – гепатиттин жөнөкөй түрү, анын оор кесепеттери жок. Анын жугуу механизми ичеги жугуштуу ооруларына да окшош болот. Ал

ооз жана кир колдор аркылуу да жугат. Вирустан улам боордун сезгенүүсү жугуштуу гепатит деп аталат. Анын учурда А, Е, В, D, С, F, G деп аталган 7 түрү белгилүү. Кыргызстанда сарыкты аныктоонун 5 түрү боюнча реактив бар. Вирустук гепатит жугуштуу оору болуп саналгандыктан, негизинен боордун ткандарын бузуп, өзүнүн функциясын аткарууга кедергисин тийгизет. Азыркы учурда 1 жаштан 14 жашка чейинки балдарда вирустук гепатиттин А деген түрү кездешет. Гепатиттердин арасында А вирустук гепатити 6 жашка чейинки балдарда 90 пайыз, 6-14 жашка чейинки балдарда 50 пайызга чейин болот. Бул мектептеги жана балдар бакчасындагы балдардын санынын бир имаратта көп болушу, жай, күз айларында мөмө-жемиш бышкан чакта аларды жууп-тазалап жебегенден улам болот. Вирус гепатити ичеги жугуштуу ооруларындай эле адамдын организминде ооз аркылуу тамак-аш жегенде жана арыктардан суу ичкенде кирет. Ал айлана-чөйрөгө оорулуунун заңы менен бөлүнүп чыгат жана ага конгон чымындар гепатиттин таралышына өбөлгө түзөт. Анткени вирус салкын абада көбөйө баштайт. Ошондуктан ар бир адам ден-соолугуна өзгөчө кам көрүшү керек. Азыр көчөдө тамак-аш сатуу көбөйдү. Өзгөчө базарларда көчө бойлото санитардык талапка жооп бербеген тамак-аштар сатылганын көрүп жүрөбүз. Мындай тамактарды жегенден кийин сарык оорусунун башталышына себепкер болот. Ошондой эле, бул оору кайнатылбаган, тазаланбаган суудан жугат. Өзгөчө алыскы региондордо арыктагы суудан ичишет. Андан ар кандай вирустарды жугузушат. Бул сарык оорусунун башталышына жол ачат.

Сарыкты жугузуп алган оорулуунун температурасы 38 градустан жогору көтөрүлөт. Жүрөгү айланып, тамак ичпейт, ичи ооруйт, териси саргая баштайт. Алгач оору бир жума аралыгында көп билинбейт. Көпчүлүк адамдар сарыкты сасык тумоо менен алмаштырып алышат. Сасык тумоодо оорулуунун температурасы түшөт, ал өзүн жакшы сезип калат. Ал эми А гепатитинде температура болбошу деле мүмкүн, оорулуунун абалы көпкө жакшы боло албайт. Оорулуу чарчап-чаалыгып, бир күндө бир нече жолу уктайт.

БЕЛГИЛЕРИ

Оорунун вирусу адамдын организминде келип түшкөндөн кийин ал 10 күндөн 35 күнгө чейинки убакытта вирустун инкубациялык мезгили өкүм сүрөт, бул мезгилде дарттын белгилери пайда боло баштайт. Инкубациялык мезгил учурунда оорулуу алсырайт, тамакка табити тартпайт, кускусу келет, ичи өтөт, денесинин температурасы көтөрүлөт, териси жана көзүнүн склерасы (агы) саргаят, зааранын өңү кочкул тартып сыранын өңүнө окшоп калат, заңдын түсү болсо агыш тартат. Дарыгер боордун тушун басып көргөндө ооруйт. Бул учурда бейтапты ооруканага жаткыруу зарыл.

С гепатити боорду шишитет

С гепатити кан аркылуу жугат. Ал көпчүлүк учурда байкала бербей, акырындап өнөкөткө айланып кетет. Тилекке каршы, стоматологиялык кабинеттерден, маникюр салондорунан, татуировка-студияларынан (денеге сүрөт тарткан), ал турсун, хирургиялык жана гинекологиялык аспаптарды тазаланбаган шартта колдонууда да жугуп калган учурлар көп кездешет. Текшерүүнүн бардык көзөмөлүнөн өтпөгөн кан куйдурууда абдан коркунучтуу болуп саналат.

Дарттын алгачкы белгилери. Адамдын денесине вирус өткөндөн кийин биринчи белгилери пайда болгонго чейинки убакыт сезилбеген (скрытый) мезгил деп аталат, ал 15 күндөн 35 күнгө чейин созулат. Көпчүлүк убакта оорунун белгилери сасык тумоо (грипп) оорусуна окшошуп, дененин температурасы 38 С чейин көтөрүлөт. Денеси чыйрыгып, башы ооруйт, жүрөгү айланып куса баштайт, ичи ооруйт, табити жоголот. Бул белгилер 5-7 күнгө чейин созулат да, андан кийин көздүн агынын жана көз былжырчаларынын саргара баштаганы сезилет. Андан кийин дене саргарат. Айрым учурда жогорудагы белгилер жеңилерээк болот, саргаюу байкалбайт. Оорунун жеңил өтүшү оорулуу үчүн жакшы болгон менен, айлана-чөйрөдөгүлөр үчүн оорунун "булагы" болуп эсептелинет. Себеби алар катуу ооруган адамдарга караганда активдүүрөөк болушуп, айлана-чөйрөдөгүлөр менен карым-катнаштары көбөйүп, ооруну жугузууга көбүрөөк шарт түзүлөт. Анткени вирус оорулуунун денесинен

жашыруун мезгилдин акыркы күнүнөн саргарып кеткен мезгилине чейин өтө көп бөлүнүп чыгат. Ошондуктан оорулуу адам козгогучту канча убакыт бөлүп чыгарса, ошончо убакыт бою оору тарата турган булак болуп эсептелинет.

Тазалыкты сактоо зарыл

Бул ооруну дарылаганга караганда ооруну алдын алуу кыйла жеңил. Сарыктын жугуу жолдору өздүк гигиенаны сактоо менен тыгыз байланыштуу. Бул өзгөчө жай айларында күн ысык болуп, чымындардын тамак-ашка конуусу аркылуу адамдарга берилет. Тазалыкты сактабаган жайларда чымын көбөйөт. Алар тамак-ашка, сууга, биз колдонуп жаткан буюм-тайымдарга конот. Өзгөчө кайнатылбаган чийки сууда ал вирустар өлбөйт. Ошондуктан кайнатылган гана сууну ичүү талап кылынат. Тамак-аш таза даярдалган жайлардан гана тамактануу сунушталат. Жер-жемиш, жашылча-мөмөлөрдү пайдаланарда, сөзсүз жууп алуу зарыл. Эң башкысы – тамак ичердин алдында, колду самындап жууп, анан гана ичүү керек. Коомдук тамак-аш сатуучу жайларда, базарларда даярдалган тамак-аш даярдоо санитардык нормага туура келиши керек.

Диета кармоо зарыл

Бул жугуштуу ооруда диета кармоо өтө маанилүү. Туздуу, ачуу, куурулган, консерваланган тамактарды жегенге болбойт. Жашылча, жер-жемиштер, сүт, кычкыл эмес быштак, тузу жок нан, сүрсүбөгөн, кайнатылып бышырылган майы жок уйдун этин, тооктун этин жеш керек. Жер-жемиштин кактарынан, өзгөчө өрүктүн кагынан жасалган компотторду ичкен пайдалуу. Диетаны бузбай аткарган бейтап бат айыгат.

Эгер бул оору менен ооруп калса...

Жугуштуу сарык оорусуна чалдыгып калган адам дароо дарыгерге кайрылышы шарт. Бул ооруну иликтеп көрүп, анын түрүнө жараша дарыланууну аныкташат. Кээ бир адамдар өз алдынча дарыланууну туура көрүшөт. Мындай учурда, тескерисинче, ооруну татаалдаштырып жибериши мүмкүн. Анткени сарык жугуштуу оору болгондуктан, үй-бүлөдө бир адам ооруса, бир туугандарына, чогуу иштеген адамдарга жугузуп алышы ыктымал. Андыктан сарыктын алгачкы белгилерин байкаган адам дарыгерге кайрылышы шарт. Алгач сарыктын түрү аныкталып, тиешелүү дары-дармектер менен дарыланат. Оорулууга сөзсүз түрдө диета жазылат да, витаминдерди ичүү осунушталат.

Сарык оорусуна кабылбаш үчүн кеңештер

Ар бир адам өзүнүн ден-соолугуна кам көрө билиши керек. Жеке гигиенаны сактоо өтө зарыл. Жогоруда айтып өткөндөй, көчөдө жана базардын тегерегинде ачык сатылган тамак-аштардан оолак болуш керек. Жер-жемиштерди дагы жууп, тазалап колдонуу шарт. Азыр жаш балдар сарык оорусуна көп чалдыгып жаткандыктан, ата-энелерге эскерте кетчү нерсе – балдардын иммунитетин жогорулатуунун камын көрүү менен бирге организмди чыңдоо зарыл.

Кургак учук жугуштуу дарт

Жабыркоо

Жыл сайын кургак учук оорусу менен дүйнө жүзүндө 8 млн.дон ашык адам ооруйт. Өлүмгө дуушар болгондордун саны 2 млн.дон ашат.

Кургак учук оорусу - жаратылышта жугуштуу оорулар менен катар социалдык ооруларга да кирет. Ошондуктан кургак учук оорусу менен ооругандар социалдык-экономикасы төмөн, өрчүп келе жаткан жумушсуздук, миграция көрүнүштөрү көп өлкөлөрдө кездешет. Ага Индия, Кытай, Орто Азия өлкөлөрү кирет.

Кохтун таякчалары

Негизинен бул оору өпкөсүндө кургак учук оорусу бар, ал карыганда бактерияларды бөлүп чыгарган кишиден жугат. Бактериялар демекчи, бул көзгө көрүнбөгөн абдан кичинекей

туберкулёз таякчалары, мисалы аларды лабораторияда микроскоп алдында 1000-1200 эсе чоңойтуп караганда гана көрүнөт. Бул микробду 1882-жылы 24-мартта немец окумуштуусу Роберт Кох ачкан. Ошондуктан бул бактерияларды көпчүлүк жерде Кохтун таякчалары деп келишет. Ушул таякчалардын ачылуусунун негизинде 100 жылдан кийин бүткүл дүйнөлүк ден-соолукту сактоо закону бул күндү кургак учук менен күрөшүү күнү деп белгилеген. Кургак учук таякчалары 3 айга чейин кургакчылыкта -26 градус С ге чейин муздаткычта, спиртке да өлбөй туруштук беришет. Түз тийген күндүн нурунда жарым саатка чейин жашашат. Бул микробдун мындай өзгөчөлүктөрү кургак учук оорусунун канчалык коркунучтуу экенин, аны менен күрөшүү канчалык кыйынчылыкты туудурганын ачык-айкын далилдейт.

Таралуу жолдору

Негизинен кургак учук оорусу өпкөсү ооруган киши жөтөлүп, чүчкүргөндө, сүйлөгөндө какырык менен шилекейинде кохтун таякчаларын бөлүп чыгаруу менен таралат. Бул жерде эл арасында айтылып келген ачык туберкулёз деген түшүнүктү айтып кетүү зарыл. Мындай оорулар менен чогуу жүргөн, бирге жашаган, көп убакыт бирге байланышта болгон кишилер ушул ооруга чалдыгышы мүмкүн.

Ачык түрүндөгү өпкө кургак учугу менен дарыланбай жүргөн оорулуу киши бир жылда 10-15 кишиге жуктурушу мүмкүн.

Кургак учук таякчалары организмине кирген кишилердин баарысы эле ооруй бербейт. Оору өөрчүп, белгилери пайда болуш үчүн белгилүү шарттар керек.

Кургак учук менен кандай адамдар ооршат?

Ден-соолугу таза кишиде белгилүү деңгээлде иммунитетти болот, б.а. микробдор, вирустар жана башка ооруну чакыруучу агенттер менен күрөшүү механизмдери иштейт. Анын төмөндөп кетүүсүн, башка жугуштуу оорулар, кокустук жарат алгандар, жашоо шарты начар, тамак-аш сапаты төмөн, белок, витаминдер жетишпеген балдар, аялдар арасында төрөттөн, аборттон кийинки мезгилдер алып келет.

Кимден жана эмнеден жугат?

Кургак учук 90% га чейин аба аркылуу жугат. Ошондуктан чаңдан, турмуш эмеректеринен жана тамак-аш аркылуу жугушу мүмкүн.

Аялдар кош бойлуу учурунда ичиндеги балага жугушу мүмкүнбү?

Эгерде өпкө кургак учугунун өтүшүп кеткен оор, аябай тараган түрү менен ооруса жугушу мүмкүн, бирок, көпчүлүк учурда ымыркай төрөлгөндөн кийин энесинен жуктурат.

Кургак учуктан уулануу

Негизинен кургак учук жаш балдарга бакча жана мектеп курагындагыларга жугат. Бул кезде балдардын организмине ар түрдүү өзгөрүштөр менен байкалат. Мисалы, баланын айлана-чөйрөгө кызыгуусу азаят, тез чарчайт, ачуусу бат келип, тамакка болгон табити төмөндөйт, дененин ысышы пайда болот, мектеп курагындагылардын окуу деңгээли төмөндөшү байкалат. Муну биз кургак учуктан уулануу деп атайбыз.

Оорунун алгачкы белгилери

Көпчүлүк учурда балдардын тышкы жана ички көкүрөк көндөйүндөгү аба түтүкчөлөрүнүн жанында жайгашкан гимфа бездери сезгенип, чоңоюп баштайт. Оору жуккандан кийин дененин ысыганы 2-3 жумага созулуп, кээ бир кезде кан аралаш чыгышы мүмкүн. Көкүрөк ооруп, дененин салмагы түшө баштайт, табити төмөндөйт, мындай учурда дарыгерлерге кайрылуусу керек. Көпчүлүгү өтүшүп кеткенде кайрылышат. Оору аябай өтүшүп кеткенде өпкө эти тешилип, көндөйлөр пайда болгон чакта кан какырып же өтө көп кан кускан учурда келишет.

Дартты аныктоо

Дартты аныктоо азыркы мезгилде жакшы системага коюлган. Ар бир дарыгер кайрылган оорулууларда кургак учук күмөн болсо какырыкты 3 жолу изилдегенге жөнөтүшөт. Бул ыкма дартты тез жана оңой жол менен дарылайт. Себеби какырыктын ичинде кохтун таякчалары табылат. Кээ бир мезгилде өпкөнүн кайсыл жагы сезгенгенин аныкташ үчүн рентген сүрөттөр жасалат. Оорулуу дарылоо курсунан өтөт. Тилекке каршы жаңы табылган оорулардын ичинен 15-20 пайызынын өпкө көндөйлөрү жабылбай, оору өтүшүп, дагы деле кургак учуктун таякчаларын бөлүп чыгаруусу улана берет. Мындай учурда өпкөнүн ооруга чалдыккан жерлеринен өнөкөттүү көндөйлөрдү алып салып, таза айыктырууга толук шартыбыз бар.

Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе

Оорулуу жана аны курчап тургандар үчүн өздүк жана жалпы гигиенаны сакташ зарыл. Буларга көрүнгөн жерге какырып, түкүрбөө, эл арасында, транспортто жетөлгөндө оорулуу мурдун бет аарчы менен тосуу, үйбүлөдө орулууну өзүнчө бөлмөгө бөлүп, идиш-аяктарын 2% соода ээритмесинде кайнатып тазалоо, бөлмөлөрдү шамалдатуу, төшөнчү, жаздыктарды күнгө жаюу, убагында эс алып, тамеки тартпай, спирт ичимдиктеринен алыс болуусу шарт

Сабакты бышыктоо:

Сабакты жыйынтыктоо:

Үйгө тапшырма берүү: “Жугуштуу оорулардан мен кантип сактанам”-деген темада дил баян жазып келүү.

Баалоо:

Тема: Денеңди машыктырып жүр.

Сабактын максаты милдети:

- ❖ Окуучулардын спортко болгон кызыгуусун арттыруу
- ❖ Ден-соолукка керектүү маалыматтар менен таанышуу аркылуу ой жүгүртүүсү өсөт
- ❖ Окуучулар топтордо иштөө менен бири-бирин сыйлоого, биримдүүлүккө тарбияланышат

Сабактын формасы: Аралаш

Сабактын жабдылышы: карточкалар, доска, макалдар, накыл сөздөр

Сабактын жүрүшү:

- Уюштуруу (2мин)
- Тема менен тааныштыруу (2мин)
- Топтор менен иштөө

Саламатсыңарбы балдар! Адамдар бири - бирименен саламдашканда бири-биринен саламаттык, ден-соолукка алашат. Анткени ден-соолука дагы табылгыс байлык.

Андакелгиле балдар, бүгүнушул жөнүндө талкуу кылалы. Биздин бүгүнкү темабыз

«Денендештирүү»

Бүгүн биз өзүбүздүн ден-соолугубузга кантип кам көрүү тууралуу сөз кылалы. Азыркы мезгилде кандай таасирлер мектеп окуучуларынын ден-соолугуна зыян келтирет? Алгач

«Ден-соолук биз үчүн абдан баалуу, анткени...» деген суроону өзүбүзгө берип көрөлү. Кана балдар ким ушу суроого жооп берет? (Балдар өз ой-пикирлерин айтышат)

Окуучунун саламат жашоосуна кандай компоненттер керек?

- ❖ **Тууратамактануу**
- ❖ **Физикалык көнүгүүлөр менен машыгуу**
- ❖ **Туура эмес адаттардан арылуу**

Эми ушул компоненттердин ар биринен токтолуп кетелиз.

i. Тууратамактануу.

Окуучуларга кайрылам: - Келгиле андасилер кандай суусундуктарды ичесинер?

(окуучулар өз дөңсөөсүн суусундуктарды аташат) мына балдар, көрдүңөрбү так ошол газдалган суусундуктар организмге зыян тийгизет.

Биринчиден аларда көп сандаган көмүр кычкыл газы бар, жарым литр пепси-колада 8 даана кум шекер бар. Ушул көмүр кычкыл газдар кант

диабеттин пайда кылат жана газдалган суусундуктарга ар

кандай даам берүүчү химиялык кошулмаларды кошуп жасашат. Алардын ичинен эң коркунучтуусу

у- **аспартам** белогу. Бул 200 эсе шекерден да таттуу, ал аллергияны, ич ооруну, баш ооруну пайда кылат, бөйрөктүн иштөөсүн бузат жана эскетуту менен көрүүнү начарлатат.

Алар суусундук кыдырбай эле кайра суусатат.

Газдар кислоталарды өзүнө камтыгандыктан тиштин эмалын бузуп, кариес тей пайда кылат.

Эгер газдалган сууну көп ичсеңиз, кычкылдуулукту, тынчсызданууну пайда кылат.

Кока-кола бул суусундукта америкалык тартурмушта раковина

жана башка темирди шарттан арылтуу үчүн колдонушат.

Эми биз компьютер жөнүндө сүйлөшөлү. **Компьютер-биздин досубузбу же душманыбызбы?**

Статистика боюнча аз кыймылдуулуктан дүйнөдө ар

биронунча адам өлүмгө дуушар болушат. Себеби компьютерде көп иштөөдөн өзүбүздүн ден-соолугубузга көптөгөн зыян келтирибиз. Компьютерден чыккан электромагниттик нурден-соолукка коркунучалып келет.

Эми ден-соолугубузга кам көрүү үчүн кандай аракеттерди жасашыбыз керек? Албетте спорт менен машыгуу керек.

ii. Команда менеништөө

Класстын тандоосу менен 3 окуучусу даярлашып калат. Андан кийин калган

окуучуларды командага бөлүштүрүү (1,2,3 көчөйүн эсептөө менен 3 командага бөлүү).

1-тапшырма: «спорт» деген сөздүн маанисин тапталардан табуу

2-тапшырма: «Адашкан сөздөр»

конкурсу. Мында балдар туура келген түшүнүктөрдү өзгөртүп коюшат. Збаллдык система менен бааланат

Хоккей- раунд

Бокс- гол

Волейбол- шайба
баскетбол-сетка
Футбол-кольцо

3-тапшырма: «Пантомимика» конкурсу (мында ар бир командадан шыгы бар бирден окуучу чыгат, алар берилген тапшырма боюнча спортсмендердиги уурашат.)

- Штангисттин бутуна штанга түшүп кеткен учурун аныкыйинки абалын туура
- Велосипедисттин велосипедтен кулап түшкөн учурун туура
- Футболисттин дарбазага гол тээп, тобударбазага кирбей калган футболстти абалын туура

4-тапшырма: «Танкыч» конкурсу (мында ар бир команда 3 минутанын ичинде спорт котиешелүү предметтерди жазуусу керек. Ким көп жазса ошого карай балл берилет)

Мисалы : турник, гир, обурч, боксер дунмээлейи, штанга, топ, скакалка, велосипед, груша, ат, тренажерлор.

5-тапшырма: «Блиц-турнир» (мында суроого жооп беришет. Ар бир суроого 1 балл берилет)

- 1- Адамдагы акчагасатыпалгыс байлык-ден-соолук
- 2- Дүйнөдөгү эң таттуу нерсе бул-уйку
- 3- Организмде кычкыл текти алып жүрүүчү суюктук- кан
- 4- Тазалык илми-гигиена
- 5- Муз аянтчасы-каток
- 6- Инфекцияны алып жүрүүчү эң кичине организм-микроб
- 7- Оордуктук өтөрүүчү адис- штангист
- 8- Спорттук приз эмне деп аталат- кубок
- 9- Спортсмен эмнеге умтулат-рекордко

Ушуну менен конкурсубуз аяктады,

эмисудялар жыйынтыкты эсептеп чыгарганча биз жаман даттардан кантип арылуужөнүндө сөз кылалы.

Жаман адат дегендиси лер кандай түшүнөсүңөр? Андан кантип арылууга болот? Жана жакшы адаттарга көнүгүүгө болот? Балдардынойлорунугуу.

Жыйынтыктоо: Демек, балдар, ден-соолук ар бирадамдын жашоосундагы эң баалуу байлык. Ошонусактоо үчүн биз ар дайым денебиз кыймылда болуп, шамдагай жана энергиялуу жүрүү ар бирибиздин колуубуздагы иш.

Үй тапшырма: ар бириңер үйүңөрдөн өзүңөрдүн сүйүктүү спорттун түрүнөссө жазып келгиле.

Сабактын темасы: **Дени соонун - жаны соо**

Сабактын максаты:

- Окуучунун ден-соолугун коргоо, сактоо жана чындоо. Алардын ден-соолугуна кам көрүү үчүн, айрым өнөкөт ооруларын коррекциялоо максатында мектептин медициналык кызматкери менен кызматташам.
- Спортко, дене-тарбия сабагына карата окуучулардын туура мамилесин калыптандырам.
- Окуучуларды ар дайым таза жүрүүгө үйрөтүү, алардагы жалкоолукту жоюу.
- Ден-соолукка байланыштуу көптөгөн пайдалуу кеңештер менен тааныштырам.
- Окуучулардын ден-соолукка болгон кайдыгер көз караштарын жоюп алардын логикалык ой-жүгүртүүлөрүн өнүктүрүү жана сабакка болгон кызыгууларын шыктандырам.

Сабактын тиби: Аралаш.

Сабактын методу: Интерактивдүү

Сабактын жүрүшү:

Уюштуруу-3мин

Үй тапшырмасын кайталоо-10мин

Жаңы темада сөз кылуу-24мин

Жыйынтыктоо-8мин

Үйгө тапшырма

Уюштуруу Учурашуу.

Классты жоктоо.

Үйгө берилген тапшырманы текшерүү.

Кыргыздар туура тамактанууга көп деле көңүл бурушпагандыктан улгайган курактагы адамдардын тамак сиңирүү органдары оорууга көп чалдыгаарын дарыгерлер баса белгилеп жүрүшөт. Ал эми туура тамактануу өмүрдүн узак болушуна, ден соолуктун чың болушуна өбөлгө түзөт эмеспи. Тамак адамга күч кубат гана бербестен анын жашоосунун ажырагыс фактору болуп эсептелет. Тамактанууга япондор өзгөчө көңүл буруп, ал тургай бул тууралуу мыйзам да кабыл алышкан. Аларга көбүнчө сууга бышкан күрүч бааланат. Ал эми Африкадагы кээ бир улуттарда курт кумурска башкы сыйлуу тамак катары бааланат. Италияда болсо кыргыздар үчүн анча баалуу болбогон «макарон» тамагы бааланат. Бирок япондор же башка улуттардын жеген тамак-аштары кыргыздарга жакпай калышы мүмкүн. Анткени ар бир улуттун өзүнүн аш казанына жаккак улуттук тамак ашы болот жана ал улуттук ашкананы түзөт.

Кечки тамактан кийин дароо жатууга болобу? деген суроого биздин диатологдор мындай деп жооп берет:

Адам канчалык көп иштесе, ошончолук тамактанышы керек деген принцип бар. Бул принципти айылда жашагандар көбүрөөк колдонсо болот. Шаардыктар көбүнчөсү аз кыймыл аракет жасагандыктан, көпчүлүгү жаш кезде эле толуп кетишет.

Дүйнөдөгү бардык диатологдор кечки саат 6 дан кийин тамак өтөзьяндуу деп жүрүшөт. Ал эми биздин ата-бабаларыбыз тамактын күчтүүсүн кечинде жейт эмеспи. Америкада болсо калктын 47%ти кубатуу тамакты кечинде жешет. Бул туура эмес. Кечки тамакты иче салып жатууга кам көрүү жарабайт, жатаарга же уйкуга 2 саат калганда ичкени

оң. Эң акыркы тамакты кечки саат сегизде ичкен оң. Эң акыркы тамакты кечки саат сегизде ичкен оң. Ал эми туура тамактангысы келгендер төмөнкү эрежени эске алганы оң.

Күнүмдүк рациондон:

- ✚ 25%-эрте мененки тамак
- ✚ 45%-түшкү тамак
- ✚ 35%-кечки тамакты түзгөнү ыңгайлуу.

Бул тамактануунун экинчи принциби. Үчүнчү принциби тамакты аздан жеп жана түрлөп жеген сиңимдүү болот деген да принцип бар. Тамакты мүмкүн болсо майдалап жеген туура. Бул-ашказан ооруларынын алдын алуучу жана семирп кетүүдөн сактоочу бирден бир курал. Качан тамакты шашып бушуп майдалабай жегенде, табити тартпай турса да жөн эле курсак тойгузуу үчүн ичкенде, тамак сиңирүү органдарына күч келип, ошондон улам ар кандай жара оорулары пайда болуусу мүмкүн. Кийинки принцип тамак аштын температурасына байланыштуу. Көп учурда айылдагы жеңелерибиз же апаларыбыз самоорду шарактата кайнатып, ыссык чайдан ырахаттана ууртаганды жакшы көрүшөт. Бирок алдыга келген биринчи тамакты же сунулган чайды 65-75 градустан жогорку температурада ичкенибизде, кызыл өңгөчтө ашказанда ар кандай даражадагы күйүктөр пайда болуп, кийин ал шишик ооруларына чалдыктырышы мүмкүн.

Жаштыктын деми жашылча жана мөмө-чөмөлөрдө.

Кана балдар силер айткылачы ден-соолукка кам көрүү үчүн андай иштерди жасоо керек экен?

Тиешелүү жоопторду алган соң «Азаматсыңар!». Эми айткылачы мөмө-жемиштердин кандай пайдалуу жактары бар биздин ден-соолугубузга?

Эсиңерге туткула!

Тамактануунун гигиенасы:

Балдар, силер ойногондо, сабак окуп жатканда же иштегенде ар кандай нерселерди кармайсыңар. Бул учурда силердин колуңар булганат, анда микробдор да болот. Тамактанып жаткан кезде ал микробдор жашылча-жемиштер менен кошо адамдын жана жаныбарлардын денесинде жашоочу өтө зыяндуу курттардын-глитердин жумурткаларын жутуп алышыңар мүмкүн. Андан сактануу үчүн төмөнкү эрежелерди эске тутуу жана аткаруу керек. Тамак ичээрдin алдында колуңарды самындап жуугула. Таза жуулган идиштен тамактангыла. Жашылча-жемиштерди кайнаган суу менен жакшылап жуугула. Күнүгө төрт жолу тамактангыла. Кечки тамакты уктаарга 2 саат калганда ичкиле, тамак ичип жатканда шашпагыла, тамакты жакшылап чайнагыла.

Мектеп окуучусунун тамактануу режими:

Окуучу сабак башталардын алдында этген, балыктан, быштактан же сүттөн жасалган тамактарды ичүүсү зарыл. Эрте мененки толу каш болумдуу тамак акыл жана кара күч иштерине жөндөмдүүлүктү жогорулатат. Эрте менен тамак ичүү, (3 сабактан кийин) болжол менен 11 де булочка менен чай же кофе ичүү керек, ал эми саат 3-4төрдө үйдөн же мектеп ашканасынан тамактануу керек. Кечки тамакты жатаардан 2 саат мурда сүттүү же жашылчалуу тамак-аштарды ичүү керек.

Зыян келтирүүчү жагдайлар:

- ✓ Өсүп келе жаткан организмге ар дайым чала тоюу, ачка жүрүү диетасы чоң зыян келтирет.
- ✓ Балдардын эрте мененки мектепке бараарда аз жана шашып тамактанышат же тамак жебей кетиши туура эмес.
- ✓ Кургак тамактанууга, басып жүрүп, китеп окуп жатып же телевизор карап отуруп тамактанууга болбойт.

Балдар, көрдүңөрбү, силер дайыма туура тамактанып, спорт менен машыгып ден соолугуңарга кам көрүп жүрсөңөр, эч качан сабактан калбайсыңар, дайыма окууга, ишке болгон жөндөмүңөр өсүп турат. Дениңер сак болуп, алты саныңар аман болсо бардык ийгиликтерди багынтасыңар, келечекте коомго, мамалекетке, үй бүлөгө пайда алып келе турган инсан болуп чоңоёсуңар.

Сабакты жыйынтыктоо: Ар бир окучу мына ушуларды эске тутуусу зарыл.
Ден-соолукка байланыштуу кандай суроолор бар? Туура тамактануунун пайдалуу жагы барбы? деген суроолорго жооп алам.
Үйгө тапшырма: Ден-соолук менин биринчи байлыгым деген темага сүрөттөлгөн аңгеме түзүп келүү.

Сабактын темасы: **Спорт менен дене чыңдайбыз.**

Максаты:

- Спорт жөнүндө түшүнүк алышат.
- Спорт менен машыккан адамдын ден соолугу чың болоору тууралуу сөз кылышат.
- Спорт менен машыгууга тарбиялайм.

Сабактын тиби: Аралаш.

Сабактын методу: Интерактивдүү

Сабактын жүрүшү:

- Уюштуруу
- Үй тапшырмасын кайталоо
- Суроо менен кайрылуу
- Жыйынтыктоо
- Үйгө тапшырма

Бүгүн биз сабакта спорт боюнча сөз кылабыз биздин класста дагы спорт менен машыккан окуучулар аз эмес. Ошол окуучулардын ойлорун биринчи угуп көрүп, андан кийин спорттун түрлөрүнө кезек берсек: Спорттун түрлөрү ат спорту, жеңил атлетика ж.б., спорт оюндары баскетбол,

волейбол, хоккей ж.б., Спорт коомдору, комитеттери ж.б. бар. Спорт деген сөз англис тилинен которгондо DISPORT деген сөздөн алынган оюн, көңүл ачуу дегенди түшүндүрөт. Мунун негизинде ар кандай дене тарбиялык көнүгүүлөр боюнча окуу-машыгууну жана мелдештерди уюштуруу жана өткөрүү системасы. Спорт адамдын ден соолугун чыңдоо, мелдеште жогорку көрсөткүчкө жана жеңишке жетүү максатын көздөйт; физкультуранын негизги бөлүгү.

Спорт белгилери жана сыйлыктар-спорт бирикмелеринин, клубдарынын, спорт ышкыбоздорунун физкультура жана спорттогу жетишкендиктери үчүн ыйгарылуучу эл аралык, улуттук спорт мелдештеринин жана башкалардын эмблемалары жана аяйы белгилери. Спорт сыйлыктарына-Олимпия оюндарынын, дүйнө, континент, өлкөлөрдүн чемпионатынын медалдары, спорт мелдештеринде жеңишке ээ болгондор үчүн берилүүчү лавр веногу, өтмө приз (кубок), диплом ж.б. кирет.

Спорт дворечи В.И. Ленин атындагы мурдагы аты азыр Кожомкул атындагы спорт дворечи-ар кандай спорттук мелдештер, концерттик оюндар, салтанаттуу жыйындар, кеңешмелер өтүлүүчү жай. Спорт дворечи Кыргызстандын Компартиясы менен Кыргыз республикасынын 50 жылдыгына карата 1974-ж. Фрунзе шаарында ачылып, юбилейлик чогулуш өткөн.

Спорт залы-кол менен ойнолуучу спорт оюндары (волейбол, баскетбол, теннис), гимнастика, бокс, күрөш ж.б. боюнча машыгуу жана мелдештер өткөрүлүүчү жай. Спорт залы керектүү шаймандар менен камсыздалат. Универсалдуу спорт залы спорттун көп түрүнө ыңгайлаштырылат. өлчөмүнө жараша чоң, орточо, кичине жана гимнастикалык, бокс өткөрүүчү зал ж.б. болуп бөлүнөт.

Спорт курулмалары-ден соолукту чыңдоо жана көнүгүүгө, спорт түрлөрү боюнча мелдештерди өткөрүүгө арналган атайын имараттар менен курулуш комплекстери.

Спорт мектептери-жогорку чеберчиликтеги спортсмендерди даярдоочу адистештирилген окуу-тарбия мекемелери.

Спорт мелдештери-эң мыкты спортсмендерди жана командаларды, спортто жогорку жетишкендиктерди айкындоого, спорттук чеберчиликти артыруу, о.э физкультура жана спортко үгүттөөгө багытталган чаралар.

Спорт наамдары-эл аралык, улуттук ж.б. атайын спорт мелдештеринде көрсөткөн жетишкендиктери жана спорт классификациясынын белгиленген нормативдерин жана талабын аткаргандыгы, пед. жана талабын тренердик иштеги ийгилиги, спорт боюнча судья катары активдүү иштери үчүн ыйгарылуучу наамдар.

Спорт самолёту авиац. Машыгуу, мелдештерге катышуу, рекорддорду белгилөө ж. башкаларга арналат.

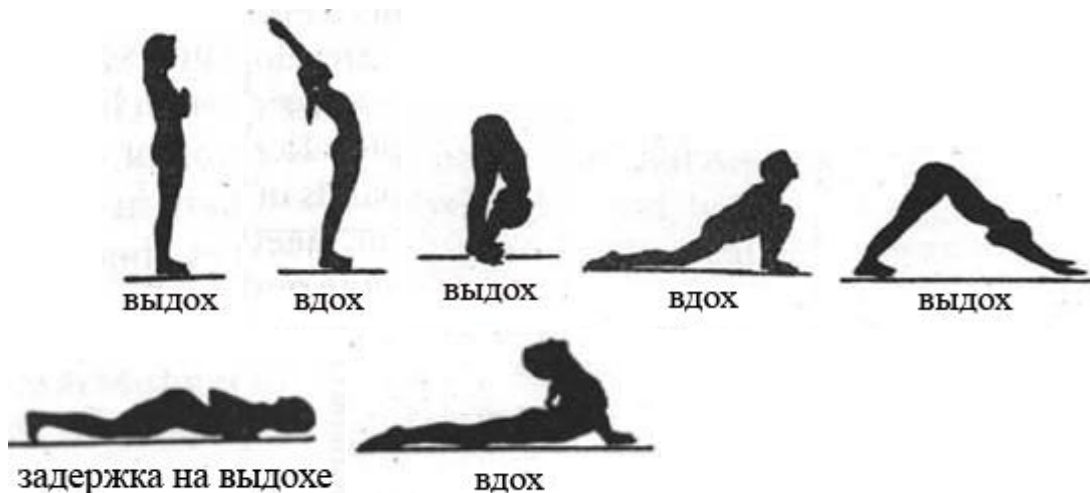
Спорттук бийлер музда-коньки спортунун (фигуралыкт муз тебүүнүн) түрү.

Спорттук гимнастика-гимнастиканын бир түрү.

Спорттук медицина-спортсмендердин, физкультурниктердин ден соолугун, өсүшүн, организмдин функциялык абалын аныктап, спортко байланыштуу ооруларды диагноздоо, алдын алуу жана дарылоо ишин жүргүзүүчү медицинанын тармагы.

Спорт шаймандары жана жабдуулары-физкультура жана спорт боюнча машыгуу үчүн спорт федерациясы бекиткен жана эл аралык же улуттук уюмдар тарабынан катталган стандартка ылайык даярдалган буюмдар(формасы, бут кийим ж.б.).

Спорт федерациясы-физкультура, дене тарбия жана спорт боюнча эл аралык жана улуттук уюмдар. Дайыма жашоодо колдонулуучу көнүгүүлөрдү жасоо.

Окуучулар ББкБ таблицасын толтурушат

Билем	Билдим	Билгим келет

Үйгө тапшырма:

Сабактын темасы: **СПОРТ менен дене чыңдайбыз.**

Сабактын максаты:

- Спорт деген сөздүн маанисин талдашат, келип чыгышын, маанисин түшүнүшөт;
- Кыймылдын адамдын организмине тийгизген таасирин билишет;
- Балдар туура жашоо образын аткарууга аракеттенишет;
- Спортко болгон кызыгуусу артат;

Сабактын тиби: Аралаш.

Сабактын методу: Интерактивдүү (доклад, диспут)

Сабактын жүрүшү:

- Уюштуруу
- Үй тапшырмасын кайталоо
- Суроо менен кайрылуу
- Экиден, группада иштөө
- Доклад
- Диспут
- Жыйынтыктоо
- Үйгө тапшырма

Активдүү кыймылдын адамдын ден соолугуна тийгизген таасири

«Сымбаттуулукту кааласаң – ден соолукта бол» - дешет элде. Чындыгында ошондой. Акыл-эстүү, келишкен келбети тулку боюна, бардык жагынан төп келип, гармониялуу өскөн кишини татынакай адам деп эсептейбиз. Демек адамдын сынсыпатын, болгондо да маанилүү жагын камтыганы – ден соолук.

Ден соолук, көбүнчө биздин күндөлүк режимди канчалык кармай алганыбызга, кандайча тамактанганыбызга, күндөлүк жашоо-тиричилигибизди кандайча уюштура билгенибизге жараша болот.

Адамдын ден соолугу жалаң гана анын өзүнүн эле эмес, элдин да зор байлыгы. Биздин ар бирибиз карыганга чейин акылдын тунуктугун, кажыбас кайраттуулукту сактап калыш үчүн жекече да, жалпыбыз менен да кубатка-кубат кошуп, ден соолукту чыңдай билишибиз керек. Ар бир адам узак өмүр сүрүүнү, ошону менен катар өмүр өткөндө ден соолугу таза, сергек, ишке жарамдуу жана акыл эси ордунда болушун дайыма каалайт. Мындай тилекти ишке ашыруу үчүн өзүнө катуу талап коюу менен пайдалуу режимди же күн тартибин дайыма сактай билүү эң маанилүү орунду ээлейт.

«Күндөлүк режим» түшүнүгүнө: тамак ичүү, иш убактысы, уйкуга бөлүнгөн кез, кыймылдуу дем алуу учуру, физкультура менен алек болуу жана башкага окшогон белгилүү бир убактыда кайталана берүүчү нерселер кирет. Көпчүлүк адамдардын күндөлүк турмушунда арзырлык белгилүү бир туруктуу режим келип чыгат. Ал жумушту да, дем алууну да туура пайдаланууга жакшы шарт түзүп берет. Нерв системасына көп күч келтирбеш үчүн, күндөлүк режимди жөнү жок өзгөртө

берүүгө болбойт. Ишпи, эс алуубу, тамактануубу кыскасы белгилүү бир убактыны бөлүп койбой, кандайдыр бир режимди сактабай жашоого такыр жарабайт. Антпегенде, адамдын ден соолугу менен анын ишке жарамдуулугуна тескери таасирин тийгизет.

Кыймыл жашоонун негизин түзөт. Мейли ал бир клеткалуу амёбабы же алп-китпи кыскасы кыймыл ар бир жандуу нерсеге таандык. Канчалык тирүү жандык жогорку деңгээлде өскөн болсо, анын кыймылдары да ошончолук өнүккөн, аны менен бирге нерв системасынын ички органдарынын функцияларынын өсүшү татаалыраак жана жөндөмдүүрөөк. Адамдын кайсы гана курагы болбосун, кыймыл анын жашоо-тиричилигинде бөтөнчө маанилүү ролду ойнойт. Алсак, эмгектеги баланын жандуу кыймылы, ал эмес араң жан аракети анын өсүшү менен бардык таканчык-кыймылдоо аппараттарына, нерв системасына жана ички органдардын түзүлүштөрүнө жардам берет. Кыймылдоо аракеттери яслидеги, мектепке чейинки, мектеп жашындагы балдарга, алардын нерв системаларынын, сөөк-тарамыш жана булчуң-эт, ички органдардын өсүшүнө көмөкчү. Андан башка да өзүнчө системалардын, органдардын түрдүү функцияларынын келип чыгышына жана алардын өз-ара эп келишип иштөөлөрүнө мүмкүнчүлүк берет. Кыймыл, айрыкча адамдын келбетине, сөзүнүн өсүшүнө жана жугуштуу ооруларга карата туруктуулугунун жогорулашына чоң таасирин тийгизет.

Аз кыймылдап өмүр сүргөн адамдар 25 – 30 жашында эле шишиңки тарта башташат, алардын ичи салаңдап, келбети бат эле бузулуп, бүкүрөйүү пайда болот, төш сөөгү ары кирип, булчуңдары былбыраң тартат. Эрте карыгандыктан бардык белгилери көз көрүнөө билинет. Аз кыймылдап, бекерчилик өмүр сүрүү зеригүүгө алып келет. Ал, башка бардык эле терс эмоцияларга окшош, дене жагынанбы, же кулк-мүнөз жагынанбы айтор адамга адам когркунучтуу.

Ушуга байланыштуу жакшы ден соолукта болуунун биринчи жана сөзсүз керектүү шарттарынын бири эмгек. Ден соолукту чыңдоодо күч эмгеги айрыкча пайдалуу болуп саналат, анткени булчуңдардын иштөө таасири менен кан жүгүрүү, дем алуу, тамак сиңирүү жана башка органдардын абалдары жакшырат.

Чың ден соолукту сактоодо физкультура менен спорт орчундуу орунду ээлейт. Физикалык машыгуулар жана алардын организмди бышыктыруу менен туура айкалышканы ден соолук менен жаштыктын накта эликсири болуп эсептелинет.

Спорт деген сөз англис тилинен которгондо DISPORT деген сөздөн алынган оюн, көңүл ачуу дегенди түшүндүрөт. Мунун негизинде ар кандай дене тарбиялык көнүгүүлөр боюнча окуу-машыгууну жана мелдештерди уюштуруу жана өткөрүү системасы.

Албетте, мында ар бир киши спортсмен-разрядчы болуу керек деген сөз эмес, бирок ар бир киши өзүнүн колунан келгендей жана ага ылайыктуу физикалык машыгуулардын минимумун күн сайын жасап турушу керек. Ал минимумга эртең мененки 15 – 20 мүнөттүк гимнастика, кызматка жана андан үйгө жөө басуу, уктаардын алдындагы 30 – 40 мүнөттүк серүүндөп келүүлөр кирет.

Ден соолукту чыңдоодо эртең мененки гигиеналык гимнастика – зарядка айрыкча маанилүү. Ал ар бир адамдын күнүмдүк иш-аракетинин биринчи элементтеринен болуп саналат. Физикалык машыгууларды аткаруу менен бирге, биз дененин бардык булчуңдарын кыймылга келтиребиз, алардын жумуш жасашы организмдин бардык функцияларына жакшы таасирлерин тийгизет. Бул төмөнкүчө түшүндүрүлөт: булчуңдардын чыңалуу жана бошоңдоо мезгилинде, алардагы нервдин бүткөн учтары дүүлүгө башташат. Андан сигналдар мээ кыртышына барып жетет да, анын тонусун жана ишке жөндөмдүүлүгүн жогорулатат. Ошондуктан эртең мененки гимнастиканы жасап жүргөн адамдарда сергектик, кубаттануу, көңүл көтөрүлүү жана башка оң эмоциялар пайда болот.

Эртең мененки зарядка уйкудан толугу менен ойгонууга алып келет. Ал организмдин пассивдүү уйкусуна абалынан куткарат, кишини кызмыт жасоо жолуна даярдайт. Булчуң кыймылдары ткандардын кан менен жабдылышын жакшыртат. Дем алуу терең жана ритмдүү боло баштайт, көкүрөк көңдөйчөсүнүн кыймылы көбөйөт, жүрөк булчуну чыңалат, кычкылтектин өпкөгө, андан кийин канга барышы көбөйөт. Анын менен бирге кычкылтек кычкылдандыруу процесстеринин деңгээлин жогорулатканга алып барат.

Эрте турууда, жакшы ден соолуктун начарлашында объективдүү себептер эмес, көбүнчө адамдар өздөрү күнөөлү. Биздин жашоо шартыбызда абдан карыганга чейин ден соолукту, күч-кубатты, сергектикти сакташ кыйын эмес. Ал үчүн каражат өлкөбүздүн бардык эмгекчилеринде жеткиликтүү. Ал каражат – физикалык машыгуулар, гимнастика, эртең мененки зарядкаларды үзгүлтүксүз аткарып туруу.

Гигиеналык гимнастикага жана физикалык машыгууларга адам баласынын көп сандаган көрүнүктүү акылмандары да чоң маани беришкен. Алардын айткандарынан мисал келтире кетели:

«Узакка созулган кыймыл-аракетсиздиктей адамды бир дагы башка нерсе анчалык начарлатып жана буза албайт» (Аристотель).

«Карыганыңда машыгуулар менен аша чапастык да өткөндөгү күчүңдү бир канча даражада сактай алат» (Цицерон).

«Эгер физикалык машыгууларды жасап жүрсөң, анда дарыларды колдонуунун эч кандай деле кажети жок» (Авиценна).

«Ден соолукту сакташ, андан дагы кадимки оорулардын алдын алыш үчүн дененин же кыймылдардын машыгууларынан жакшысы жок» (М.Я.Мудров).

«Физикалык машыгуулар көп дарыларды алмаштыра алат, бирок дүйнө жүзүндө бир дагы дары физикалык машыгууларды алмаштыра албайт» (А.Моссо).

«Акыл эмгегинде көшөрүп иштеп кыймылсыз отуруу – накта азап. Мен басып турбасам, жок дегенде колум менен бутумду кыймылдатпасам, кечинде мен эч нерсеге жарабай каламын: окуй да, жаза да, ал түгүл бирөөнү көңүл коюп уга да албайм; башым айланып, көзүмө кандайдыр бир жылдыздар пайда болуп, түндү уйкусуз өткөрөмүн» (Л.Н.Толстой).

«Эгер ден соолугуң барда чуркабасаң, анда качан гана илдетке чалдыкканда жүгүрүүгө туура келет» (Гораций).

Жогоруда айтылган санат сөздөрдүн авторлору гимнастика менен физикалык машыгуулардын пропагандисттери гана болушпастан, өзүлөрү да өмүрлөрүнүн аягына чейин аны активдүү түрдө жасашкан.

Ошентип жыйынтык чыгарууга болот: физкультура менен зарядка ден соолуктун чыныгы эликсири болсун үчүн, кайсы гана жашта болбосун ага үзгүлтүксүз катышуу керек.

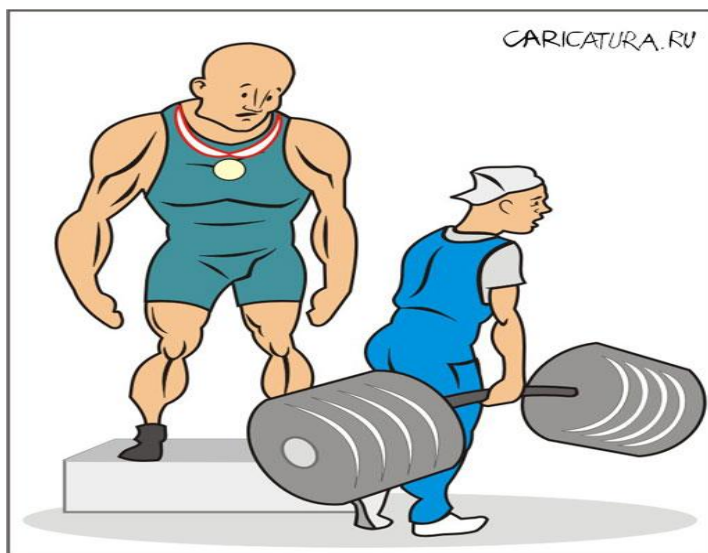
СПОРТТУН ТҮРЛӨРҮ

СПОРТТУК БУЮМДАР

СӨЗСҮЗ СҮРӨТ

СПОРТТУН ТҮРЛӨРҮ

СПОРТТУК СЫЙЛЫКТАР

СПОРТТУК КИЙИМДЕРДИ ЧЫГАРУУЧУ ФИРМАЛАР

Сабактын темасы: **Аталарга алкыш айтабыз!**

Сабактын максаты:

- А) Ата Мекендик согуштун жүрүшү жөнүндө кыскача маалымат алышат;
- Б) Ата Мекендик согушка аттанган кыргыздын инсандары жөнүндө маалымат алышат;
- В) 9-май Улуу Жеңишке жетишүү үчүн болгон аракеттер, жоготуулар, эрдиктер жөнүндө балдарга жеткирүү;
- Г) Киндик каны тамган жерди, мекенди коргоо, ар бир атуулдун парзы экендигин, анын ыйыктыгын түшүнүк алышат;
- Д) Окуучулар намыскөй, эр жүрөк, мекенин сүйүүгө ак эмгек менен кызмат кылууну ардагер аталарынан тарбия алышат;

Сабактын жабдылышы: компьютер, сүрөттөр, ырлар, документалдык фильмден кыскача үзүндү.

Сабактын методу: интерактивдүү

Сабактын жүрүшү: 45 мин.

1. Уюштуруу
2. Фильмден үзүндү
3. Балдардын фильмден кийинки оюн бөлүшүү
4. Улуу Ата Мекендик согушта Эрдик көрсөткөн баатыр кыргызстандыктар жөнүндө ой бөлүшүү
5. Согуштун ардагери, биздин улуу жазуучубуз С.Эралиевдин «Ал жылдарда» деген ырын көркөм окуу
6. Ырдын мазмунун талдоо
7. Балдар сабактын жыйынтыгында аталарыбызга алкыш, таазим айтышат.

Сабак:

Адамзаттын тарыхында эң көп адам өлүмүнө алып келген Экинчи дүйнөлүк согуш, анын ичинде биздин элибизге түздөн-түз тиешеси бар Улуу Ата Мекендик согуш кыргыз эли, анын курамында турган совет элинин Улуу Жеңиши менен аяктаганына да 67 жыл толду. Согуштан тирүү келгендердин да көбүнүн көзү өтүп, унутта калып бара жаткандай.

Азыр балдар ошол согуштан кыскача маалымат көрөбүз.

Балдарга фильмден үзүндү көрсөтүү.

Канкор Гитлер жерге бүлүк салганын,
Канча адамдын кара жанын алганын.
Калаа-кыштак гүлдөп жаткан кечээ эле,
Күлгө айланып каран түндө калганын.

Андан кийин балдардын оюн угуп, Кыргызстандын Баатыр уулдары жөнүндө доскада илинген сүрөттөр боюнча маалымат алышат. Балдар өздөрү билген маалыматтар менен кошумчалайт.

СОГУШТА
«СОВЕТТЕР СОЮЗУНУН БААТЫРЫ»
деген наамды алган
КЫРГЫЗСТАНДЫКТАР

Дүйшөнкул Шопоков Чүй областында туулуп, өскөн. Согуштун алгачкы күнүнөн баштап эле ал колуна курал алып, душмандарга каршы ок аткан.

Дүйшөнкул атабыз биздин аскерлерди көздөй келе жаткан немистердин танкасынын астына граната менен жата калып, душмандын танкасын жардырып, биздин аскерлердин жеңишине өзүнүн чоң салымын кошкон.

Ага көрсөткөн эрдиги үчүн Советтер Союзунун Баатыры деген наам берилген.

Баатырдын жубайы Эмгектин Баатыры, учурда Сокулук районунун Шопоков шаарчасында жашайт.

Дагы бир кыргыздын батыр уулу Чолпонбай Түлөбердиев Талас өрөөнүндө туулуп өскөн. Ал дагы башка кыргызстандыктардай эле согушка аттанган. Согушта Ата Мекени үчүн жанын аябай салгылашкан.

Чолпонбай Түлөбердиев 1942-жылы 6-августта өлбөс-өчпөс эрдик кылган. Ал душмандын биздин аскерлерге алдыга жылганга мүмкүнчүлүк бербей аткылап жаткан дату денеси менен тосуп, биздин аскерлерге жол ачып берген.

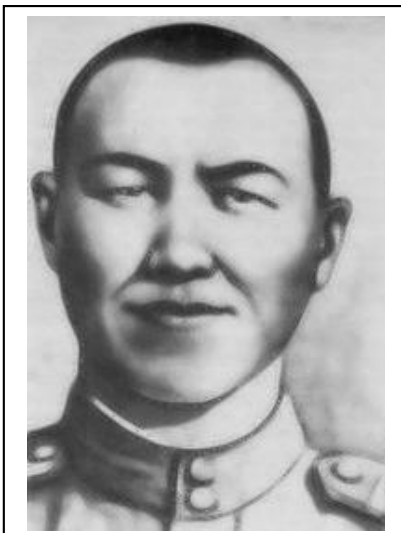
Чолпонбай Түлөбердиев эрдиги үчүн Советтер Союзунун Баатыры деген наамга татыктуу болгон.

Тешебаев Мамасалы 1923-жылы Ош областынын Куршаб районунда дыйкандын үй бүлөсүндө туулган.

Мамасалы 1942-жылы Советтик аскердин катарына чакырылып, согушка аттанган. Ал 1947-жылы Мекенине аман-эсен Баатыр деген наам менен кайткан. Мамасалы Тешебаевге 1944-жылы 3-июнда Днепрдин жээгиндеги салгылашууда көрсөткөн эрдиги үчүн Советтер Союзунун Баатыры деген наам берилген.

Мамасалы атабыз кечээ жакынкы күндөргө чейин Ош областынын Отуз-Адыр айылында иштеп, жашап өттү.

Тукубай Тайгараев 1923-жылы Ош областынын Сузак районунун Кедей-Арык айылында туулган. КПСС тин мүчөсү.

1942-жылы сентябрда Советтик Аскерлердин катарына чакырылган. 19 жашында согушка өзүнүн суранычы боюнча барган.

Ротанын комсоргу, командирдин жардамчысы болгон.

1945-жылы 24-мартта эрдиги үчүн өлгөндөн кийин Советтер Союзунун Баатыры деген наам берилген.

Самат Садыков 1920-жылы Ош обласытынын Лейлек районундагы Кара-Сай айылында туулган. КПСС тин мүчөсү. 1940-жылы аскерге чакырылган.

Согуш башталганда ал аскерде болчу. Ал Белоруссия, Польша, Германия мамлекеттеринин аймактарында согушкан.

Самат Садыков көрсөткөн эрдиктери үчүн «Кызыл Туу» ордени, эки жолу «За отвагу» медалы жана Советтер Союзунун Баатыры деген наамга ээ болгон.

Казак Жаркынбаев 1911-жылы Ысык-Көл областынын Таштак айылында кедейдин үй-бүлөсүндө туулган. 5 жашында жетим калып, эрте эле колхоздо иштеп баштаган.

1941-жылы Советтик Аскерге чакырылып, Улуу Ата Мекендик согушка аттанган. Ал Украина фронтуна катышкан.

1945-жылы 24-майда көрсөткөн эрдиги үчүн Советтер Союзунун Баатыры деген наамга татыктуу болгон. Согуштан кийин айылына келип, ишин уланткан.

Казак Жаркынбаев 1969-жылы каза болгон. Анын айылы, мектеби анын ысымына коюлган.

Бул биздин аталарыбыздын, агаларыбыздын айрымдары эле. Бардыгы Кыргызстандан согушка 360 миң адам аттанган. Алардын 130 миңдей уул-кыздарыбыз Мекенине кайтпай калган. Алар татыктуу согушту. Алардын арасында көпчүлүгү Советтер Союзунун Баатыры деген наамдарды алса, көпчүлүгү ар кандай даражадагы орден, медалдар менен сыйланышты. Көптөгөн аталарыбыз майып болуп келишти. Согушка баргандардын арасында биздин азыркы күндөгү ардактуу жазуучу аталарыбыз Сооронбай Жусуев менен Сүйүнбай Эралиев да бар. Жөн эле согушка катышкан таланттуу ардагерлерибиз дагы ошол каардуу күндөрдү ыр менен чагылдырышкан. Азыр биз силер менен ырларды көркөм окуп, андан кийин ырдын маанисин талдап көрөлү.

Улуу Жеңиш

Эске салып улуу жеңиш күндөрдү
Кыргыздагы бомба, снаряд, үндөрдү.
Фашисттерди артка карай чегинтип,
Чабуулдардын арасында жүргөндү.
Жеңиш күңү жашчылыгым ойгонуп,
Баалап турам Мекенимди сүйгөндү.

Эске салып кан дайрадай акканды,
Баатырлардын жер кучактап жатканын.
Фашисттердин жырткычтыгын ашынып,
Партизанды жол боюна асканын.
Элди кырган, согуш отун өчүргөн,
Фронт, согуш биримдигин айтамын.

Ата Мекен, элди сүйүү жолдору,
Айыгышкан чабуулдарда ойгонду.
Көп улуттун өлкөбүздө сүйүүсү,
Бир тилекте, биримдикте болгону.
Жеңиш күнү жашчылыгым ойгонуп,
Жаратамын жеңиш, тынчтык ойлорду.

Тынчтык ддорум жеңиш күндүн курагы,
Жеңиш күнүм тынчтык доордун куралы.
Жаңыланып эркиндикте жашайбыз,
Тынчтык, жеңиш жашообуздун булагы.
Жеңиш күнү жашчылыгым ойгонуп,
Кубанычтын бийигинде туралы.

Улуу Жеңиш сабак болгон баарыбызга,
Биримдиги сиңип калган каныбызга.
Чабуулдарда бир кишидей бара жаттык,
Элди сүйгөн ишеничтин жарыгында.
Биримдиктин эмгек, сүйүү жолунда,
Тынчтык доорду келтирели калыбына.

Тынчтык доордо жашайбыз жыргап-куунап,
Согуштун жаратынан кээде куурап.
Ала-Тоодо элдин каны төгүлдү,
Мыкаачы, мансапкорлор элди кыйнап.
Тынчтыкты калыбына келтирели,
Улуу Жеңиш майрамдын күнүн сыйлап!

Б Чотонов, Улуу Ата Мекендик

согуштун ардагери

Ал жылдарда

Сөз аларда арнап Жеңиш күнүнө
Мен дал болуп калам көпкө үңүлө
Кулак түрүп
Мындан көп жыл илгери
От бүркүшүп дүңгүрөшкөн
Замбиректер үнүнө

Ажал ээлеп
Адамзаттын өмүрүн
Суудан бетер шимирип
Аккан канда жер алалбай сиңирип
Ал чачырап булутка
Булут күйүп турган кезде
Жаштык
Жаздык
Жаз, кыз
Үй-
Баары калып унутта
Жоокерчилик милдет өтөп
Жашчылыктын анда калган төрт жылы
Сыйып эми бир секунд, бир минутка
Көз алдыдан мелт этет.

Мелт этет да эсте кайра жаңырат:
Эне уулдан, аял эрден ажырап
Бүзулганда бейпил өмүр бейиши
Башталганда ажырашуу кейиши
Вокзал түтпөй көп элге
Жаш келиндер жалооруп
Шайы келбей алган теңин өбөргө
Коштошкону тек гана бир томсоруп...
Боор эттен бүткөн уулун
Башка бирөө тогуз соруп, он соруп
Ага канбай төшкө кысып жатканын:
«Ук» дегендей
Жүрөгүнүн жоого каршы какканын

«Бил» дегендей
Сенин атаң окшобосун жөн эрге!...
Көргөн кезим өзүм жоого жөнөрдө
Жаткан өңдүү курч жаратып жашыктан
Темир жолдо тыкылдап
Эшелондор күн батышка ашыккан
Ал жак кемчил болбос үчүн:
Адам, курал, азыктан...
Фронттогу эң авалкы күндөрдүн
Учкан ажал үндөрүн
Алда кайдан ажыратып машыккан
Чогуу олтуруп же баягы жеген аш
Жөпжөнөкөй консервалык банкадан
Жасап алган кашыктан
Нечен ирет жолдорунда согуштун
Марш ырдашып бара жаткан жоокерлер
Колоннадан
Колоннага тизилип
Бирок, кээде калган ырлар
Снаряд же бомбадан
Бир кайрымы үзүлүп
Сыз окоптор, сен түнөгөн кыштагы
Жүрүп үйдөн тышкары
Достор менен тең бөлүшкөн каткан нан
Сезилгени ширин болуп жалганда
Мөндүрлөп ок атуудан
Бир заматка кулак тына калганда
Боортоктоп жер үйлөрдө жазган кат
Ал аңгыча тарс-күрс болуп асман жак
Канонада жаңыртканда атканын
Эстен чыгып, бүтпөй калган катыңды
Катпаганың, катканың
Атакага кирип бара жатканың.

Сага ошондо бет алдыңдан жол издеп
Өз куралың-өз огуң
Тең тартышып кызыл кыргын согуштун
Бардык азап-тозогун
Жоо бетинде ДОС болушкан жаны ысык
Күрбүң өлсө, өзүң көөмп
Бейитине бир тамчы жаш тамызып
«Кайрылар»-деп атабыз
Күткөн аял баласын
Бир заматка көз алдыга келтирип
Жан кашайып кол куралга тийген кез.

Өлүм үчүн өч алууга олтуруп:

Кыз боюнча элде калган бураң бел
Каттар жазчу: «Сени күтүп турам, кел!»
Кээде кокускире калса түшүңө
Сага жакчу карашында сүзүлө
Жылмайышта назданып
Сен ыр болуп шыңгыр этип
Аягына азыр кулап түшүүгө
Аз-аз калып, аз калып
Баратканда ок ойготуп ийгени
Ыраа кылбай ушул бир аз дүйнөнү
Сүйгөнүнө сүйгөнү
Эч жок десе, түштө жаткан жолугуп
Балким кыздын күлкүсүн
Жатканыңдыр эң акыркы жолу угуп...

Эрдик даңкын даңазалап
Барабандар дүңгүрөтө марш ойноп
Денедеги канн дүргүп
Керек болсо өлкө үчүн
Жан кыйышты парз ойлоп
Өлүм учуп турган кезде ызылдап
Ылай үңүп, кар сойлоп
«Өтүп көр!» деп жоону бөгөп жатканың
Ок теше албас бронь болуп капталың.
Же баягы жайкы ысыкта
Жел элп этип чөп козгоодон эринген
Келатканда кармаштан канн төгүлгөн
Тыбыш чыкпай кебээрсиген эринден
Таңдай катып, тамак кургап
Турган кезде, суу табылбай
Жарым кашык,
Бир кашык
Көлчүк көрсөң жүздөмөңдөн түшкөнүң
Карабастан кирине
Туш келгендей дайралардын бирине:
Эрдик жолу-дайым татаал ушундай!...
...Ошол төрт жыл сыйып эми минутка
Өтө берет мелт этип.
Бирок анда үшүп калган жүрөгүм
«СОГУШ!» десең чоочуп кетет селт этип.
Кой, угузба, укпайлы!
Эй, адамдар!
Коболоңсуз бүгүн бир
Тынч жашап, тынч уктайлы!-
Деп чакырган үнүңө
Кулак түрүп калам мен
Сөз аларда, арнап ЖЕҢИШ күнүнө!

Сүйүнбай Эралиев

Кыргыз Эл акыны, Эл баатыры

Жыйынтыктоо: Мекенин жанынан артык сүйүп, ал үчүн өмүрүн аябагандарга таазим этебиз. Улуу Ата Мекендик согуштун сабактары азыркы замандагы коркунучтарга каршы күрөшүүдө биримдиктүү жана ынтымактуу болушубуз керектигине тарбиялайт, өз жеринде бейпилдик өкүм сүрүшү үчүн ар бирибиз жооптуу экендигибизди эскертет. Фронттун окопторунда келечек муундун өмүрү үчүн салгылашып, жан берген аталарыбызды, энелерибизди эстен чыгарбайлы. Биз чачын бубак аралаган ардагерлерибизге ыраазычылык билдирип, кам көрүп түрүшүбүз керек. Согуштун жана оорук ардагерлеринин эрдиги менен каарман эмгегине башты ийип, миң мертебе таазим кылабыз. Алаамат согуштун түз же кыйыр кесепети тийбеген, бары аман, боору бүтүн кыргыз бүлөсү чанда. Мен үчүн Жеңиш – миллиондогон адам баласынын кайгы менен кубанычы аралаш жаралган улуу күн. Улуу Жеңиш жамы журттун жабыла жасаган арыбас аракетинин аркасында жаралган.

Биз Сиздер менен сыймыктанабыз!

Биз Сиздерге дайыма таазим этебиз!

Бар болуңузда биздин Ардактуу Ардагерлер!

Сиздерге АЛКЫШ айтабыз!

Үйгө тапшырма: үйдө, туугандарыбызда согуштун ардагерлери болсо, алар жөнүндө маалымат алып келүү.

Сабактын темасы: *Ата бабалардын ысмын бил.*

Сабактын максаты:

- окуучулар жети ата жөнүндө түшүнүк алышат
- окуучулар ата-тегин билүүгө кызыгышат
- тарыхый баяндар менен окуучулар тарбиялык жетилүүсүн өнүктүрүшөт

Сабактын формасы: Аралаш

Сабактын жабдылышы: плакат, накыл сөздөр, карточкалар. доска

Сабактын жүрүшү:

- ❖ Уюштуруу
- ❖ Жаңы тема

- *Бир окуу, талкуулоо-3мин;*
- *Тема менен тааныштыруу-7мин;*
- *Тапшырма берүү-15мин;*
- *Жети атаны суроо-5мин;*
- *Генеалогиялык даракты түзүү-7мин;*
- *Жыйынтыктоо-3мин;*

«Жети атасын билбеген жетесиз кул» Элдик сөз

«Өзүңдүн ата-бабаларың менен сыймыктануу-бул милдет» А.С.Пушкин

Кантип айтам?

*Эх, кыргызым, ойлончу, эсти жебе,
Эне-атаңдын айтканын эски жебе.
Тарыхты сен тарс атып салган менен
Таңдайыңа сайылат эски жебе!
Какшап келем: доо кетип балдарыңа,
Каргыш сөзгө кабылып калбагыла.
Бурмаладык тилди деп кантип айтам,
Бабалардын байыркы арбагына?!
Ууч алаканды мойнума артам дагы,
Улутумдун азабын тартам дагы.
Унуттук деп тилимди кантип айтам,
Урпактарга уялбай аркамдагы?!
Тилсиз элдин тукуму курут болгон,
Тилин сактап калган эл улут болгон.
Ата салтын, мурасын унуткандар,
Акыр түбү тирүүлөй дудук болгон!
Ташты сыгып, тарыхты төккүм келет,
Тилимди мен туу тутуп өткүм келет.*

*Эне тилин эсирип чангандарды,
Эне тилд еашатып сөккүм келет!!!*

(Исмаилов А.)

Элибиз колдонгон миң багыттагы сөз казынасынын акыл менен рух маданиятына байланыштуу кыргыздын каада-салтын, наркын, жашоо салтын, жан дүйнөсүн, дилин, тазалыгын, сулуулугун, улуулугун, асылдыгын аныктоодо ар кыл, сан жеткис көп жактары бар. Нарктуу, акылдуу сөздөр айтылып калса, аны эл арасында атайы ооздоноозго, муундан муунга өткөрүп, көчмөн элдер, айрыкча кыргыз эли ал жакшы аалымдык сөздөрдү каада-салт катары тутуп келген. Биз мындан ары ушул кыргыз элинин байыркы каада-салттары, нарктары жана мыйзам катары кээ бир мусулманчылыктан мурун сакталып, ушул күнгө чейин жеткен салт тууралуу чечмелейли. Негизи кыргыздын каада-салты боюнча жети атага чейин, же тагыраак айтканда кубарыңа чейин кийинки жаңы төрөлгөн балдарга бабаларды наттары салт боюнча коюлбайт. Жети атага чейин арбактар күчтүү болуп, бала мерт болуп же майып болуп калат дешет. Эми мен муундардын атадан балага төмөн карай, баладан атага карай жогору аталыштарын атап кетейин:

<ol style="list-style-type: none"> 1. Ата 2. Бала 3. Небере 4. Чөбөрө 5. Чебере 6. Чыбыра 7. Кыбыра 8. Кыймылда 9. Кыңылда 10. Кылтыңда 11. Кымыңда 12. Кымылда 13. Кылчылда 14. Тыбыра 15. Тырсылда 16. Торсоңдо 17. Тарсылда 18. Жымыңда 19. Жылмыңда 20. Жылтылда 21. Чороңдо 22. Чорбоңдо. 23. Борсоңдо 24. Борсулда 25. Торсолдо 26. Корсоңдо 27. Арбаңда 28. Арсаңда 29. Эрбеңде 30. Элтеңде 31. Сертеңде 32. Сербеңде 33. Дердеңде 34. Өркөн 35. Өнүккөн 36. Өскөн 37. Өмүр 38. Карсылда 39. Жаркылда 40. Жарбаң 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бала 2. Ата 3. Чоңата 4. Баба 5. Жете 6. Жото 7. Зимин 8. Кубарың 9. Наркың 10. Задин 11. Зилин 12. Тегин 13. Кубат 14.Таяныч 15. Медет 16. Урук 17. Уруу 18. Оң канат 19. Өзөк 20. Өбөк 21. Жөлөк. 22. Асаба 23. Ураан 24. Улут 25. Уз 26. Уютку 27. Уюл 28. Түймө 29. Туюк 30. Куюн 31. Саадак 32. Саатоочу 33. Устун 34. Түркүк 35. Уюк 36. Турпан 37. Курган 38. Урпак 39. Собол 40. Маңыз
---	--

деп ата-бабаларыбыз оозеки балдарына, урпактарына, жакын туугандарына айтып үйрөтүп келген. Бул аталган аттардын баардыгы кыргыз элинин оозеки түптөлгөн чыгармаларынын бири. Негизи кыргыз элинин азыркыдай кенен жазуусу жок болсо да, айтылган сөздөрдү эс тутумуна тутуп келишкен улуу эл болгон. Жалпы кыргыздын 90 пайызынын көбү кум кулак болуп аталган, айтылган сөздөрдү эч унутпай, эс тутумуна сактап келген ата бабаларыбыз болгон.

Ата мурасы – соолбос булак

"Улут жоюларда эли ар-намысын сатып калат".

(XVII кылымдын немис философ-акыны)

Бул - алмуздактан, ата-бабалардан бери наркталып-баркталып, кийинки муундарга дейре мезгил сынынан таасын өтүп келе жаткан жашоо-тиричиликтин шарттуу, үлгүлүү көрүнүштөрү. Ар бир чоң-кичине элдин, улуттун турмуштук күзгүсү, сыймыктанаар даңазасы. Кыргыз эли - байыркы эл. Маданияты байыртан баиталат. Демек, бул бай мурасы бар дегенди туюндурат. Дүйнө жүзүндөгү калктарда эч бир теңдеши жок айкөл "Манас", андан кийинки кенже эпостор уюткулуу журтчулуктун даанышмандыгын, сыймыгын, акылмандыгын айгинелеп турат.

Тапшырма берүү:

Карточка 1.

1. Кимдерди ата баба дейт, кимдерди муун дейт?
2. «Ата», «Апа», «Бала» деген сөздөр бир сөз менен айтканда кандай айтылат?

Карточка 2.

1. Бирдей ата тектүү адамдардын тобу кандай аталат?
2. «Фамилия» эмнени билдирет?

Карточка 3.

1. Фамилия кантип келип чыгат? Өзүңдүн фамилияңа түшүндүрмө бер.
2. Ынтымактуу үй-бүлөнүн бир канча сапаттарын мүнөздөп өт.

Карточка 4.

1. Ата бабаң жөнүндө кандай уламыш билесиң?
 2. Ата-бабаларыңар тууралуу макалдарды, накыл сөздөрдү айтып өт.
- Азыр баарыңар бир барак алып, анны төрткө бөлгүлө. Төмөнкүлөрдү аткарасыңар:

1. Үй –бүлөңдү текст менен же сүрөт менен чагылдыр.	2. Үй бүлөңөрдөгү мурдатан келаткан салттарыңарды жаз.
3. Өзүңдүн атыңды чечмеле	4. Үй бүлөңдө ким менен сыймыктанасың жана эмне үчүн?

Жети атаны суроо

- кана балдар айткылачы силер жети атанарды билесинерби? Анда каалоочулар жети атанарды атап өткүлө?

Генеалогиялык даракты түзүү

- балдар мен силерге азыр карточкаларды таркатып өтөм, ар бириңер өз жети атаңарды жазгыла

Мисалы:

- 1- карточкага Мен Асанов Аскар атам Асан
- 2- карточкага чон атам Байтемир
- 3- карточкага бабам Акылбек

эми балдар булл карточканы толтургандан кийин ар бирибиз доскада илинип турган «Генеалогиялык дарактагы» конверттерге салып чыгабыз. Бул биздин класстагы окуучулардын «Генеалогиялык дарактагы» болуп аталат.

Жыйынтыктоо: балдар биз эч убакта ата-бабаларыбыздан калган сатты унутпайлы, ар дайым жети атабызды жатка билип жүрөлү.

Үйгө тапшырма: Ата апаларыңар менен чогуу ата тегиңер тууралуу маалымат алгыла.

Жети атасын билбеген жетесиз кул

Элибиздин байыртадан муундан муунга, атадан- балага, үзгүлтүксүз айтылып, сакталып келе жаткан баалуулуктарынын бири, ар бир эр-жигиттин бирден бир милдети, өзүнүн жети атасын билүү, аны улантуу, башкача айтканда, өз балдарын жакын туугандары менен бирге, биримдикте, ынтымакта тарбиялоо болгон. Бекеринен элибизде, «Жети атасын билбеген, жетесиз кул», деп айтылбаса керек. Анын мааниси тексиз, кул, кайсы бир жеңилген душмандардан колго түшүп, олжого келген, же бир никесиз төрөлгөн дегенди түшүндүргөн. Жети ата, бул өзүн өзү таануу деген түшүнүк, анткени ар бир инсан өзүн бир үй-бүлөөнүн мүчөсү катары билип, ал барып, белгилүү бир атанын балдарына, анан бир урук, андан соң уруу мүчөсү катары жалпы кыргыз элине кошулат. Ошондой эле ата бабасы жашаган жер-суу, аймак менен да байланыштырып, «Ата бабам калган жер, киндик каным тамгант жер» деп, жер- суу, бөлүштүрүүдө да чоң мааниге ээ болгон. Анткени, ата бабасынан мураска калган жер-суунун чегин, ата бабасынын мүрзөөлөрү, күмбөздөрү менен далилдеген. Ал эмес жесир-жетимдер талашында да жети атаны колдонгон, «Жети атадан калган салт, жетик мыкты азамат, жесирин жерге таштабайт» деп, кароосуз калган жетим, жесир, кемпир-чалдар болсо, аларды жакын туугандары өз карамагына алып, жайы жайлоого, кышы кыштоого көчкөндө кошо алып көчүрүп, өзгөчө камкордук, аяр мамиле жасашып, жакшы багышкан. «Жакшы тегин кордобойт» деп, эр жигит жок дегенде жети атасын,

уруусун билүүгө, алар менен бир туугандык мамиле, бир ынтымакта болууга, алар жөнүндө тийиштүү камкордук көрүп, намысын коргоп, аны менен өзүнүн кыргыз экенине сыймыктанган.

Улутубуздун эне тилин, үрп - адат, каада – салттарын жандандыруу мезгилдин талабы экендиги талашсыз. Болбосо кыргыз эли башка дүйнө элдери сыяктуу эле, бир жагынан цивилизациялык, экинчиден ааламдашуу (глобализация) процесстеринин дөңгөлөктөрүнүн тепсендисинде калып, улут катары жер жүзүнөн жоголуп кетиши толук мүмкүн. Ага жергебиздеги (коомубуздагы) саясий-экономикалык, социалдык жана моралдык кризистер (ата-эне менен балдардын ортосундагы мамилелер, бир туугандардын өз ара мамилелери, улуу кичүүлөрдүн мамилелери, жубайлардын мамилелери, куда-сөөк, таяке - жээндердин, кайын-журттун, тууган-уруктун арасындагы жана эл менен бийликтин ортосундагы мамилелер) талашсыз далил. Тагыраак айтсак: ата-эне менен балдардын бирин бири түшүнбөстүгү, эки башка тилде сүйлөшүп, ой жүгүртүп, бөлөк баалуулуктарды тутунушуп, бөтөн диндерди карманышы, ичкилик, бангилик, сойкулуктун коомубузга кеңири тарап, анын кесепетинен никесиз төрөлгөн, таштанды балдардын санынын, жубайлардын ажырашуусунун, каралбай калган балдардын, кары-картаңдар үйлөрүндөгү кыргыздардын, бир туугандар арасындагы оокат, дүнүйө талашып сотко кайрылуулардын көбөйүшү, шаарлардагы таштандылардын тегерегинде топтошкон (бомждордун) көчөдө калгандардын күндөн күнгө өсүшү, зордук-зомбулуктун, уурдап-тонолордун жана элин, жерин сатып, ичип-жеп качып кеткен чоңдорубуз, падышаларыбыздын жоруктары. Тууган ынтымагы ыдырап, бааланбай, ар кимиси өз керт башын, үй-бүлөөсүнүн кызыкчылыгын көздөп, өзүмчүлдүк өрчүп, элге, жерге болгон сүйүү, байлыкка-бийликке жетүү максатына алмашылып, ички жана тышкы миграция деген терминге жамынып, ата-бабасынан мураска калган жерин, элин тыштай качып, көр оокатын айынан башка жерге, бөтөн элге кире качып жан бакмай адатка айланып барат. Эгерде биз бул темп менен жүрүп отурсак дагы бир, ашып кетсе эки муун (50,60 жыл) аралыгында, эне тилибизден, үрп - адат, каада – салттарыбыздан, улуттук маданиятыбыздан кол жууп, тарыхтагы көптөгөн, түп тамыры менен жоголуп кеткен элдер сыяктуу жок болуп кетүүбүз мүмкүн. Кыргыз элин улут катары нечен кылымдардан сактап келген, эл биримдигин, ынтымагын түптөгөн, баалуулуктарынын бири бул - “жети ата”, “урук”, “уруу”, “эл” биримдиги – десек жаңылышпайбыз.

Жети ата

Жети ата

1. Ата
2. Чоң ата
3. Баба
4. Буба
5. Жото
6. Жете
7. Теги

же

Мисалы:

Кыргыздын

1. өз ата'сы - Абаз
2. чоң ата'сы - Карахан
3. баба'сы - Моңгол
4. буба'сы - Аличахан
5. кубар'ы - Сарыхан
6. жото'су - Түрк
7. жете'си - Жабас

Сабактын темасы: Жолдо жүрүү эрежелери

Сабактын максаты:

- Жолдо жүрүү эрежелери боюнча билимдерин бекемдөө;
- Жоопкерчиликке, сезимтал болууга, өздөрүнө кам көрө билүүгө тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: сүрөттөр, плакаттар,

Сабактын жүрүшү:

Мугалимдин сөзү:

Коомдун өнүгүшү менен автомобилдер да кө чыгууда. Ошону менен бирге автомобиль кырсыктардын да себепкери болушу мүмкүн. Механикалык транспорттогу болгон биринчи кырсык француз окумуштуусу Кюньо жасап чыгарган буу менен жүрүүчү арабада болгон. Буу менен жүрүүчү арабаны Париждин көчөлөрүндө айдап чыгышкан. Айдоочу оор жана эби сыны жок машинаны башкара албай калып, ал таш дубалга барып тийген. Анын казаны бүт Парижди дүңгүрөтүп жарылган. Айдоочу ооруканага түшкөн.

Кыймылдаткычы бензин менен иштеген тез жүрүүчү автомобилдер чыгарыла баштагандан тартып жол транспорт кырсыктары да көбөйө баштады. Айдоочулар жол кырсыктарынын катышуучуларынын бири болот. Алар атаы айдоочулук окуусун бүтүп, жол кыймылдарынын эрежелери жана транспорт каражаттарын айдоого машыккандары боюнча экзамен беришет. Машина айдоочуларга караганда жөө жүрүүчүлөрдүн саны көп, алар да жол кыймылдарына катышышат. Алардын ичине жолдо жүрүү эрежелерин билбегендер көп. Айдоочуларга караганда жөө жүрүүчүлөрдүн тартип бузгандарын ушуну менен түшүндүрүүгө болот. Муну менен алар бир жеринен майып болуп же өлүмгө дуушар болушат жана мамлекетке материалдык жактан чоң зыянга келтирет: транспорт каражаттары, жол, жолду жарык кылып турган түзүлүштөр, жашылдандыруучу өсүмдүктөр, көчөлөр жана башка жолдун жабдуулары бүлүндүрүлөт. Жолдо жүрүүнүн эрежелерин билүү үчүн, аларды окуп үйрөнүү керек жана аларды жакшы гана билбестен сактай да билүү керек. Бкөчөлөрдө тартип сактабаган окуучулар да бар. Бул тартипсиздик көчөлөрдө жана жолдордо баш аламандыктарды түзүшүп, кээде кырсыктардын себепкери да болушат.

Жолдо жүрүү эрежелери- көчө жана жол закону

Жолдо жүрүү эрежелеринин тарыхынан. Жолдо жүрүү эрежелерин автомобилдер чыга электе эле жолэрежелерин киргизүү аракеттери болгон. 1683- ж. Россияда падышалар Ионна жана Петр Алексеевичтедин «Ар кандай даражадагы адамдарга узун тизгин жана камчыны колго алып гана айдаганды жакшы көргөндөр көбөйүп, анын натыйжасында кишилерди койдургандар болууда» деп жазылган указы жарыяланган. О.э.тартип бузгандар кайталанса жоопкерчиликке тартуу эскертилген. Бардык жолдор үч элементтен: машиналар өтүүчү бөлүктөн, жээктен жана арыктан турат.

машиналар өтүүчү бөлүк- булл жолдун негизги бөлүгү, транспорткаражаттарынын кыймылдарын арналган.

Жолдун эки четинен жээк калтырылат, жээкте автомобиль токтойт жана жөө адамдар басат.

Жолдун эки жээгинин ары жагы арыктан турат. андан суулар агып кетүү үчүн жасалган.

Жол белгилери. Көчөлөрдүн жана жолдордун машина өтүүчү бөлүгүндөгү ак, кээде сары сызыктарды, жаа түрүнөгү сызыктарды жазуулар жана тамгалар жол белги сызыктары багыт берет.

1909-жылы жол белгилери боюнча Эл аралык конференция болгон. Анда Эл аралык төрт белгибелгиленген, тегерек формада болгон.

1926-жылы СССРде болгон Эл аралык жол транспорту конвенция кабыл алынып кошумча белгилер кошулган.

Эскертүүчү белгилер. Айдоочуларга жана жөө жүрүүчүлөргө жолдун коркунучтуу жерлерин эскертет. Жээктери кызыл, фонун акбардык жагы бирден үч бурчтук формасында болот.

Тыюу салуучу белгилер. Жээктери кызыл түстө, тегерек формасында болот.

Транспорт каражаттары же жөө адамдардын кыймылын чектейт же тыюу салат.

Бүткөнү жээги кара фонун ак кара сызыктар чийилген тегерек формада болот.

Милдеттендирүүчү белгилер. Фону көгүлтүр ортосунда ак боёк менен тийиштүү белги тартылган тегерек формада болот. Жебелердин, айрым транспорт каражаттарынын түрлөрүнүн, басып бараткан адамдардын сүрөттөрү тартышат

Сабактын темасы: Карынын кебин капка сал!

Сабактын максаты:

- Балдар карылардын коомдогу, үйдөгү орду жөнүндө түшүнүк алышат;
- Карылардын кеп-кеңеши дайыма керек экедигин билишет;
- Кары адамдарды сыйлоого, дайыма аларга ар тараптуу жардам көрсөтүүгө үйрөнүшөт.

Сабактын методу: интерактивдүү, эссе.

Сабактын жабдылышы: доска, бор, карточкалар, макал-лакаптар, тексттер, сүрөттөр ж.б.

Сабактын тиби: жаңы билим берүү.

Сабактын жүрүшү:

• Уюштуруу	1мин
• Куттуктоо сөзү	2мин
• Ыр	3мин
• Эссе жазуу	3мин
• Ырларды окуу	4мин
• Топторго бөлүү	2мин
• Текстти окуп, долбоор түзүү, жактоо	10мин
• Макал-лакаптарды айтып, талдоо	6мин
• Суроолор менен иштөө	4 мин
• Ыр	3мин
• Конокторго сөз берүү	5мин
• Жыйынтыктоо (кластер)	1мин
• Үйгө тапшырма	1мин

Сабак: Балдар, карылар – эң ыйык адамдар. Биринчиден алар бизди өстүргөн ата-энелерибизди жарык дүйнөгө алып келип, бапестеп багып өстүрүшкөн, биздин ата-энелерибиз азыркы кезде бизди багып, окутуп өстүрүп жатышат. Өз ата-энесин карыганда ага кам көрүп, ден-соолугунун чыңдыгын текшерип, тамак-ашын бапестеп берип, кийим-кечегинен кем кылбай багуу, алардын кеп-кеңешин угуу ар бирибиздин милдетибиз. Бул адам баласынын жашоосунда муундан муунга өтө турган кубулуш.

Күмүш сакалдуу аталар, ак жоолук салынган мээримдүү чоң энелер төрүбүздүн көркү эмеспи. Карылар – үйдүн куту деп да бекеринен айтылбаса керек. Себеби, карысы бар үйдүн ырысы бар, алар өздөрүнүн кеп-кеңешин айтып дайыма уул-кыздарына, неберелерине жакшы жашоого, түз жүрүүгө багыт берип, тарбиялап турат. Бул болсо жаштардын турмушта өз ордун табууга чоң жардам болот. Элибизде кеп бар эмеспи: «Көптү көргөн көп билет» деген, алар өздөрүнүн турмуш жолунда баштарынан көп кыйынчылыктар, жетишкендиктер, ийгиликтер, окуяларды өткөргөн. Ошонун негизинде көп тажрыйба топтоп алышкан. Ошондуктан карылардын кеңештери бизге абдан жардам берет. Атам замандан бери эле биздин кыргыз эли улуу адамдарга сый урмат көрсөтүшүп, аларга таазим кылып, алдынан кыя өтпөстөн баш ийип салам айтып келишкен. Ак дасторконду жайып, даамдуу тамак-аштар менен ысык чай узатуу өзүнчө эле сыймык эмеспи. Биз аларды урматтап, сыйлашыбыз керек. Алар биздин туугандырбыз! Аларды сактагыла!

Урматтуу биздин чоң аталар жана чоң апалар! Сиздерди майрамыңыздар менен куттуктайбыз! Мындан ары да бекем ден соолукта болуп, уул-кыздардын, небере чөбөрөлөрдүн, заманыбыздын сый урматын көрүп, арабызда аман-эсен жүрө бериңиздер.

Анда эмесе келгиле балдар чогуу куттуктайлы. Сиздерди биздин класстын алдыңкы окуучусу Ажымамбетов Айдар «Энекем» деген ыры менен комуздун коштоосунда куттуктайт. (Айдар ырын аткарат).

Балдар төмөнкү ырларды көркөм окушат.

Бир айылдын балдары
Бир көчөгө чогулду
Ким ардактуу ким үчүн?
Деген суроо коюлду
Эч ким оюн айта албай
Карай берди ар жакты
А мен үчүн бир гана
Атам апам ардактуу.

Бир эли бөксөбөгөн сөз үрөнү
Казына карылардын көкүрөгү
Өткөн күн жаңы заман ортосунда
Сөз менен куруп турат көпүрөнү

Атанын өзү турсун аты да ыйык
Муундан муунга өтүп урматталат
Сүрөтү да өзү жокто бизди дайым
Аталык ыйбат менен карап турат.

Күндүр-түндүр көтөрүп
Мээрим төгүп өстүргөн
Апам мени бапестеп
Эрезеге жеткирген.

Балдар силер карыя, чоң ата, чоң апа, тайэне, тайата деген сөздөрдү укканда эмне жөнүндө ойлоносуңар? (Эссе жазышат)

Эссени окугандан кийин эки группага текст таратам. Текстти окуп чыгып, ватманга сүрөт аркылуу чагылдырат, жакташат.

Аңгеме

Акылдуу карыя

Илгери өткөн заманда деңиз жээгинде ынтымактуу эл болуптур. Алардын калыстыкты как жарган ханы өлгөндөн кийин ордуна каардуу хан келет. Ал бардык мыйзамдарды өзгөртү, алардын арасына шаардагы 60 жаштан ашкан карыялардын

башын алып салуу буйругун киргизет. Ынтымактуу калк айласы кетип акыры макул болууга аргасыз болот. Ошентип хан карыган адамдардын башын жашы улгайган сайын эле алдыра берет.

Күндөрдүн бир күнүндө айылдагы эң акылдуу карыяга кезек келет. Анын акылдуу уулу атасын сандыкка салып эч бир жанга көргөзбөй багат. Ал аңгыча хандан буйрук келет. Суу жээгинен алтын кумураны көрөт да бардык жаш балдарды чогултуп алып мындай : «Эгерде кимде ким ушул кумураны таап чыкпаса башын алам » дейт. Күндөр өтүпайлар өтүп акылдуу балага да кезек келет. Ал атасынан акыл суроого барат. Атасы чечкмндүүлүк акылы менен ал алтын кумура сууда эмес ал жанындагы чынардын башында күнгө чагылышып суудан көрүнөт дейт. Карыянын баласы атасы айткандай эле чынарга чыгып караса кумура илинип туруптур. Алтын толгон кумураны алып хандын алдына барат.

Хан жигитке ыраазы болуп ага тилеген тилегиңди айт дейт. Жигит атасынын картаң болсо да акылдуу экенин жана карыялардын бир эл үчүн аябай керектүү акылманы болоорун айтып, атасынын жана жалпы эле ошол айылдын карыяларынын өмүрүн сурап калган экен.

Хан болсо ушуга чейин канча деген балдар барып таппай, өмүрү кыйылды, демек карыялардын кеңеши, акылы жакшы турбайбы деп ойлонуп калган экен.

Акылсыз уул

Илгери өткөн заманда бир айылда Кадыр аттуу бала жашаптыр. Ал өз ата-энесин өмүрүндө сыйлаган эмес экен. Ал гана эмес катуу сөзү тийип, кээде колу да тийчү экен. Бир күнү болбогон бир иш менен атасы менен урушуп кетип, бир чоң дөбөнүн үстүнө жеткенде атасын аябай сабап коюптур. Көргөн эл жерге түкүрүп, баланы аябай жаман көрүшөт. Күндөр өтүп Кадыр өзү да балалуу болот. Баланын атын Тилек коёт. Тилек да өз атасындай болуп, ата-энесин сыйлабаган бала болуп чоңоёт. Бир күнү атасы менен урушуп кетип, баягы дөңдүн үстүндө Тилек атасы Кадырды уруп жатканын эл көрүшөт. Ошондо бул окуяны көргөн кары адамдар: «Жашоонун табышмагын карасаңар, так ушул жерде мындан бир нече жыл мурун Кадыр өз атасын урду эле, эми минтип ошол окуяны баласынан көрүп жатат» дешкен экен.

Ошондон бери эл арасында ата-энеңди кандай сыйласаң, өз балаңдан ошондой сый көрөсүң деген сөз калыптыр.

Келгиле балдар доскада илинген макал-лакаптарды окуп, кыскача чечмелейбиз.

Макал-Лакаптар:

Жаш күчү менен

Кары кеңеши менен

Жаш келсе ишке, кары келсе ашка

Ата сөзү – алтын, көнүл коюп уксаң

Ата сөзүн укпасаң, ажырайсың журтуңдан.

Атың барда жер тааны, атаң барда эл тааны.

Карысы бардын ырысы бар!

Заманы жакшы болсо, карысы жаш болот.

Агайындын кадырын, жалалуу болсоң билээрсиң

Ата-эненин кадырын, балалуу болсоң билээрсиң.

Атаны көрүп уул өсөт, энени көрүп кыз өсөт.
Кары адам – үйдүн куту.
Карысы бар үйдүн карааны чоң.
Карыга катуу айтпа, ката кетирсе жаакка чаппа.
Жашыңда берсин мээнетти, карыганда берсин дөөлөттү
Карылар – кагылайын үйдүн куту
Карылар кагылайын элдин куту
Жакшы сөз, кеп-кеңешин аябаган
Кадырман калайыктын уюткусу.
Кайгыдан адам картаят, шаттыктан адам жашарат.

Өнөр башы - аталар
Адеп башы - энелер
Карысы жок эл болбойт,
Тулаңы болбой жер балбойт
Карынын кебин капка сал

Кары билет кааданы
Карчыга алат сонону

Көрдүңөрбү балдар кыргыздын ар бир макалынын маанисинин тереңиде өзүнчө бир философия жатат, алар турмуштан алынат.

Бүгүнкү биздин майрамдык сабагыбыз да аяктап баратат. Келгиле балдар сабактан кийинки ой-толгоолорубуз менен бөлүшөлү. Даракка илинген карточкаларды алып, андагы суроолорго жооп беришет.

Жыйынтыктоо үчүн суроолор:

1. Ата-эне бактылуу болуш үчүн сен эмне кылышың керек?
2. Келечекте ата-эненин бактылуу, татыктуу карылыгын камсыз кылуу үчүн кандай ой пайда болду?
3. Карылар үйдүн куту деген сөздүн маанисин чечмеле.
4. Карылар кандай максат менен бизге акыл-кеңештерин айтышат?
5. Акылдуу, таланттуу карыялардан кимдерди билесиңер?
6. Бардык эле карыялар акылдуу, жакшы деп ойлойсуңбу?
7. Өзүңдүн карылыгыңды кандай элестетесиң?

Эми Сыймык өзүнүн «Апакем» деген ыры менен апаларыбызды куттуктайт. (Сыймык ырдайт).

Мына балдар биз силер менен бүгүн Карылар үйдүн куту дегенге дагы ынандык. Демек силер жакшы тартибиңер, окууңар, мамилеңер менен ата-апаңарды, чоң ата, чоң апаңарды, тайэне, тайатаңарды сүйүнтөт экенсиңер. Силер да келечекте чоңоюп, бойго жетип үй-бүлө курасыңар, балалуу болосуңар. Ошондо ата-энеңер менен чоң ата, чоң апаңарды эстейсиңер. Турмушта туура багыт алып, ордуңарды таап, балдарыңардын сыйын көргүлө. Ал үчүн ушу мезгилден баштап карыларды жакшы көрүп, сыйлагыла. Көчөдөн көрсөңөр дайыма ийилип салам бергиле, коомдук транспортто орун бошотуп берип, эгерде жардамга муктаж болсо эч качан колуңардан келген жардамыңарды аябай жакшылык кылып, бата алгыла.

Урматтуу биздин бүгүнкү апалар! Сиздерди дагы бир жолу майрамыңыздар менен куттуктайбыз!. Уул-кыздарыңыздардын, окутуп таалим-тарбия берген окуучуларыңыздардын сыйын көрүп аман жүрүңүздөр! Биз Сиздердей апалардан таалим тарбия алабыз, Сиздер менен сыймыктанабыз!

Кийинки сөз сиздерде болсун. Балдарга акыл-насаат, кеп-кеңештериңиздерди, каалоо тилектериңиздерди айтып коюңуздар.

Урматтуу биздин аталар, апалар сиздерге жаш муундарды тарбиялоодо кошкон эмгегиңиздер үчүн таазим этебиз, бар балуңуздар!

Үйгө тапшырма: Чоң ата, чоң апа, тайэне, тайаталарыңардын эмгек жолу, балалык чагы жөнүндө билип, аңгеме жазып келгиле.

Сабактын темасы: Кыргызстан-менин Ата Мекеним!

Билим берүүчүлүк максаты:

- Окуучуларга гимн, герб, түү(желек) жана конституция түшүнүктөрү жөнүндө маалымат берүү;
- Кыргыз туусунун, гербинин жана гимнинин символикалык касиеттери жөнүндө маалымат;

Өнүктүрүүчүлүк максаты:

- Окуучулардын маалыматтык маданиятын калыптандыруу;
- Мамлекеттик символика жөнүндө маалыматтарга жана түшүнүктөргө талдоо жүргүзө билүүгө, алардын маанисин, маңызын туура жана так аныктай билүүгө үйрөнөт;

Тарбиялык максаты:

- Окуучуларды өз Ата Мекенинин мамлекеттик символикасын мекенчилдик рух менен таанып билүүгө үйрөтүү;
- Ата мекенине сыймыктануу сезимин ойготуу;
- Топтордо өз ара байланышта иштей билүү көндүмдөрүн калыптандыруу;

Сабактын тиб: Жаңы билимдерге жана көндүмдөргө ээ болу сабагы.

Сабак өтүү ыкмасы: Таанып-билүүчүлүк маалымат берүү, топтордо иштөө, аңгемелешүү.

Сабактын планы:

1. Кыргызстандын символдору;
2. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби;
3. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу;
4. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни;
5. Кыргыз Республикасынын Конституциясы;

Негизги түшүнүктөр: герб, гимн, туу(желек), конституция, көзкарандысыздык, мамлекет, эгемендүүлүк.

Сабактын жабдылышы:

- Сабактын чоң ариптер менен жазылган аталышы (доскага, плаката жа слайда);
- Кыргыз Республикасынын картасы;
- Кыргыз республикасынын гербинин, туусунун плакаттары;
- Кыргыз Республикасынын Мамлекетти гимнинин текстти, музыкалык жазмасы;
- Кыргыз Республикасынын Конституциясынын китепчеси же плакаты;

Сабак эки бөлүктөн турат:

1. Топтордо иштөө;
2. Синквейн түзүү;

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу иштери;

Мугалим:Саламатсыңарбы балдар!

Көптөн күткөн коңгуроо да кагылып,

Келди мына жаңы окуу жаңырып!

Быйыл биздин сүйүктүү мамлектебиздин эгемендүүлүккө жетишкенинин 20 жылдыгы. Бүгүнкү өтө турган тарбиялык саатыбыздын темасы ушул салтанаттуу майрамга арналган. Сабагыбыздын темасы доскада жазылган.

Ата Мекен!

Сен ажайып керемет!

Тоодой чалкар, Көлдөй көркөм.

Көк асмандай кепкенен.

Жүрөгүмдөн бөлүп алгыс,

Ак дилимден сүйүүм жангыс,

Ата Мекен – Ата Энем!

деген ыр саптарында биздин Ата мекенибизге болгон сүйүүбүз чагылдырылган.

2. Таанышуу

1-кадам: Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 20 жылдыгына арналып өтүлүп жаткан сабакты баштайлы.

Силер столдун үстүндөгү түстүү барактардан өзүңөргө жаккан түсүн тандап алгыла.

2-кадам: Балдар мына силер ар кимиң түрдүү кагаздарды тандап алдыңар. Эми айткылачы эмне үчүн ушул түстү тандап алдыңар? Ал түс эмнеси менен силерге жагат? Кыскача бир сүйлөм менен айтып бергилечи.

3. Ишке киришүү.

3-кадам: Балдар келгиле тандап алган түтөрүңөр боюнча окшош түстөр топтошуп отургула.

Сары түс – Кыргыз Республикасынын символдору.

Кызыл түс – Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби.

Жашыл түс - Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни.

Көк түс - Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик желеги.

Ак түс - Кыргыз Республикасынын Конституциясы.

4-кадам: Балдар топторго бөлүнгөндөн кийин ар түстөгү топторго тиешелүү тапшырмалар таратылат.

Кыргыз Республикасынын символдору, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик желеги, Кыргыз Республикасынын Конституциясы жөнүндө маалымат жазылган баракчалар топторго таратылып берилет.

5-кадам: Балдар ал тексттерди таанып билгенден кийин ар кимиси тапшырмаларын аткарганга киришет. Окуучуларга маркер, ватман кагаздары ж.ж. керектүү каражаттар таратылып берилет да, алар синквейн, долбоор, кластер формасында тапшырманы аткарышат.

6-кадам: Топтор тапшырманы аткарып бүткөндүгүн кол чаап билдиришет. Бардык топтор аткарып бүткөндөн кийин тапшырмаларын жактаганга өтүшөт. Ар бир топтон 1 же 2 өкүл өз темаларын жакташат.

ТЕКСТТЕР

Кыргыз Республикасынын символдору (Сары түс) .

Дүйнө жүзүндө бардык мамлекеттердин герби, желеги, гимни, конституциясы болот. Анткени алар мамлекетти башкы символдору. Кыргыз Республикасынын символдору качан пайда болгон? Кыргыз Республикасы 1990-жылы 31-августта көзкарандысыздыкты алгандан кийин өзүнүн эгемендүү гербине, туусуна, гимнине жана конституциясына жана ошондой эле улуттук валютасына расмий түрдө ээ болгон. Демек, Кыргызстан өз алдынча эгемендүү, көзкарандысыз мамлекет болгонуна быйыл 20 жыл болду.

Биздин мамлекетибиз мурун Советтик Социалисттик Республикалар Союзу (СССР) деген өлкөнүн курамында болгон. Ага 15 республика кирчү. 15 союздук республикалардын ар биринин өзүнүн мамлекеттик символикалары бар болчу. Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин жаңы символикалардын болушу зарыл болгон.

Символ деген сөз грек тилинен Simdolon (Simbol) деген сөзүнөн алынган. Ал – белги, мүнөздүү белги, уруксат белгиси дегенди түшүндүрөт. Символ – материалдык предметтердин жыйындысынын белгиленген элементи, белгилерди көрсөтүүдө колдонулат. Ошондой эле символ кандайдыр бир ойду, идеяны билдирет.

Биздин оюбузча символ деген бул муундан –муунга берилүүчү буюм, нерсе, окуялардын социалдык жактан белгиленген мазмундуу мааниси: күн, тоо, дарак, туу, шакек, крест ж.б. түрүндө каралат.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик Герби. (Кызыл түс)

Гербдерди өздөштүрүп изилдөөчү илим геральдика деп аталат.

Адамдар гербдерди качан ойлоп табышкан деген суроо жаралышы мүмкүн. Гербдердин тарыхы жүздөгөн жылдар мурун башталган. Байыртадан бери эле уруу башчыларынын мураскерлери өз уруусуна башчылык кылуу менен анын эе тамгасын (белгисин) кошо мурастап келишкен. Мына ушул уруулук белгилер – эн тамгалар геральдиканын башталышы болуп саналат.

Балдар биздин гербдин түзүлүшү кандай белгилерден түзүлгөн, ал өзүнө кандай сүрөттөрдү? эмнелерди камтыйт? Келигле биздин гербдин курамдык бөлүктөрүн сыпаттап чыгалы. (тоодон чыгап келе жаткан күн, ыйык асмандын ээси тоо бүркүтү – Манас менен Семетейдин Акшумкарынын, ак мөңгүлүү Ала-Тоонун, касиеттүү Ысык-Көлдүн, буудай менен пахтанын сүрөттөлүшү, түстүн мааниси).

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби 1990-жылы 14-январда бекитилген. Авторлору: А.Абдраев, С.Дубанаев.

Кыргызстандын мамлекеттик символу – гербде ак кыр бууланган көк түстөгү тегеректин ортосунда ок мелжиген тону мекендеген кыргызстандыктардын бийик ой-максатын билдирген Ала-Тоо кыркалары, айкөлдүгү жана көрөгөчтүктү туюндура канат жайган тоо бүркүтү ак шумкар, жаратылыштын ажайып кооздугунун, өмүр булагынын жана күч-кубаттын символу болгон мелмилдеген Ысык-Көл, алтын нурларын чачыратып тоо башынан чыгып келаткан Күн чагылдырылган. Ал эми тегеректин жогорку бөлүгүндө «Кыргыз», төөн жагында «Республикасы» деп жазылган.

Балдар Кыргыз Республикасынын мамлекетти греби кайсы жерлерге жайгаштырылат?

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусу (Көк түс)

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусунун кызы түсү эрдиктин жана кайраттуулуктун символун, өзүнүн нурларына бөлөнүп жаткан алтын түспөл күн тынчтыкты, байлыкты, ал эми түндүк – ата-бабалардын үйүн, кеңири мааниде ааламды туюндурат.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу – ортосуна кырк нуру тегиз чачыраган алтын түстөгү күн алкагынын, күн алкагынын ичинде кыргыз боз үйүнүн түндүгүнүн сүрөтү түшүрүлгөн тик бурчтуу кедемеден жасалган. Кызыл түс – эр жүрөктүүлүктүн, каармандыктын, кайраттуулуктун, айкөлдүктүн жана сүйүүнүн символу. Нурларын кырк бөлүнтө чачыраткан Күн – бейкуттукту, байлыкты билдирет.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу Жогорку Кеңештин 1992-жылдын 3-мартындагы 8-сессиясында кабыл алынган, 5-мартта Өкмөт үйүнүн имаратында салтанат менен көтөрүлгөн.

Туунун авторлору: Э.Айдарбеков, Б.Жайчыбеков, С.Иптаров, Ж.Матаев, М.Сыдыков.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни (Жашыл түс)

Кыргызстандын дагы бир мамлекеттик символу – гимни.

Гимн – бул салтанаттуу ыр. Кыргызстандын гимни – биздин Ата Мекенибиздин улуулугу жана сулуулугу жөнүндөгү салтанаттуу ыр.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни Жогорку Кеңештин 1992-жылдын 18-декабрындагы чечими менен бекитилген. кабыл алынган күнү 1992-жылдын 18-декабры.

Гимн конкурстун негизинде кабыл алынган. Бардыгы 5 текст түшкөн. Ошолордун ичинен азыркы ырдалып жүргөн гимнибиз кабыл алынган.

Мамлекеттик гимн – элдин сүйүүсү жана патриоттук сезими чагылдырылган мамлекеттик эң башкы ыр. Ошондуктан гимндин текстинин сөздөрүн ар бир жаран жатка билүүгө жана ырдоого милдеттүү. Аны туруп угушат жана аткарышат. Демек, мамлекеттик гимнди жатка билүү силердин дагы парзыңар.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы (Ак түс)

Конституция деген эмне? Биз мамлекетибиздин конституциясы жөнүндө кеп баштаардан мурун ал жөнүндө билип алышыбыз керек. Дүйнө жүзүндөгү элдердин юридикалык терминологиясына кирип, алардын сөздөрүндө кеңири пайдаланылып калган конституция деген сөздүн латын тилинен алганда эки мааниси бар. Тарыхый түрдө калыптанып калган мааниси – бул негизги мыйзам. Тактап айтканда мыйзам актыларынын өзгөртүлбөс бөлүгү.

Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясынын долбоорун өлкө жарандары жалпы талкуулап, 2011-жылдын 27-июнундагы референдумда кабыл алынган. Бул конституциянын мурдагы конституциядан эмне өзгөчөлүгү бар?

Биринчиден, президенттин ыйгарым укуктары чектелди.

Экинчиден, социалдык жана экономикалык программаларды жүзөгө ашыруу үчүн Өкмөткө чыныгы бийлик берилди.

Үчүнчүдөн, саясий партиялар аркылуу калктын ар кандай катмарларынын өкүлчүлүктөрүнөн турган жана коллегиялуу орган болуп саналган Жогорку Кеңешке маанилүү мамлекеттик милдеттерди чечүүдө башкы ролду ыйгаруу, объективдүү сот системасын түзүү аркылуу мамлекеттик бийликтин бардык бутактарынын ыйгарым укуктарын теңдештирүү жетекчиликке алынды.

Төртүнчүдөн, келечекте мамлекеттик бийликти бир колгоо топтоо менен анны кыянаттык максаттарга пайдалануу мүмкүнчүлүгү жокко чыгарылды. Кыргыз Республикасынын Конституциясы преамбуладан, 10 бөлүмдөн, 114 беренден турат.

2-бөлүк.

Синквейн менен иштөө

Кыргызстан

Эркин, көз карандысыз

Өнүгөт, өркүндөйт, реформаланат

Төгөрөгү төп чакан дөөлөт.

Ата Мекен

Туу

Салтанаттуу, нарктуу

Желбирейт, ыргалат, шердентет.

Жарандык бийик мүдөөнүн символу.

Асаба.

Гимн

Салтанаттуу, ыргактуу.

Ырдалат, шыктандырат, сыймыктандырат.

Кыргыз жеринин бейкуттугун даңазалайт.

Ыр.

Герб

Сыймыктуу, айырмалуу.

Тагылат, белгилейт, шердентет.

Мамлекеттин өзгөчөлүгүн көрсөтүп турат.

Белги.

Карама-каршы түзүлгөн синквейн.

Кыргыз

меймандос, ынтымактуу.

Эмгектенет, өнүктүрөт, коргойт.
Эң байыркы улуу эл.
Улут.

Кыргыз
Ыкшоо, ырксыз.
Эмгектенбейт, билбейт, ойлонбойт.
Эң байыркы улуу эл.
Эл.

Кыргызстан
Күнөстүү, эгемендүү.
Өнүгөт, өркүндөйт, реформаланат.
Береке, байлыкка мол өлкө.
Ата Мекен.

Кыргызстан.
Адилетсиз, авторитардык.
Реформаланбайт, өнүкпөйт, курулбайт.
Ырысы чачылган ырксыз өлкө.
Мамлекет.

Сабакты жыйынтыктоо:

Мугалим: Биз Кыргыз Республикасыны көз карандысыздыгынын 20 жылдык мааракесине арналып өтүлгөн бүгүнкү сабакта Кыргызстандын символдору – башкы белгилери жөнүндө маалыматтарды үктүк жана чогуу талкууладык. Биз аларды билүүгө милдеттүүбүз, анткени алар биздин сүйүктүү Ата Мекенибиздин – эгемендүү кыргыз жергебиздин мамлекеттик белгилери болуп саналат.

Үйгө тапшырма: Кыргыз Республикасынын символикасы жөнүндө окуп, «Менин Ата Мекеним» деген темада эссе жазып, сүрөт тартып келүү.

Сабактын темасы: *Ак дил мугалим.*

Сабактын максаты: Балдарга мугалимдердин талыкпас эмгеги жөнүндө айтып, аларды сыйлоого, алардын эмгектерин актоого, туура мамиле жасоого, мугалим-бул экинчи ата-эне экенидигин айтып түшүндүрөм.

Сабактын жабдылышы: Компьютер, карточка, плакат.

Сабактын жүрүшү:

1. уюштуруу
2. кайталоо

Убакыт: (45 мин)

Сабак:

План:

Мугалимдин сөзү: Силер биринчи мугалиминер жөнүндө эмне айта аласыңар? (5 мүнөттүк эссе жазышат).

Окуучулар эсселерин окуп беришет.

Мугалим биринчи мугалим жөнүндө ыр айтып берет.

Биринчи мугалим

Өмүргө өмүр улап бөпөлөгөн,
Көңүлгө гүл өндүрүп төтөлөгөн.
Ал адам менин кымбат мугалимим,
Турмушка жол көрсөтүп жетелеген.

Акылга акыл кошуп чабыттаган.
Келечек турмушумду аныктаган.
Ал киши менин асыл мугалимим
Изденип өз ишинде талыкпаган.

Колумду, карандашты кошо кармап,
Тамгаларды чиймелеп көрсөтүүчү.
Учкун деп келечекке канат жалгап,
Өзүңдү болгондорду үйрөтүүчү.

Эң алгач «Алиппемди» барактаган,
Кесибин жандай сүйүп ардактаган.
Ал менин, эң биринчи мугалимим,
Билим ал, талыкпа деп жаркылдаган.

Улуу окумуштуулар жазуучулар айткан накыл сөздөрдү окутуп маанисин талкулоо:

Эгер мугалим сүйүүсүн кесибине жана окуучуларга карата айкалыштыра билсе, анда ал накта мугалим. (Л.Н. Толстой)

Мугалимдик кесип абдан жоопкерчиликтүү, сыймыктуу, ардактуу кесип анын мааниси улам барган сайын жогорулайт. (Н.К. Крупская)

Оо мугалим! Сиздин алдыңызда чөгөлөп таазим этүүгө уруксат этиңиз. (Н.А. Некрасов)

Кандай гана мектеп болбосун өзүнүн саны менен эмес, окутуп чыккандардын сапаты менен даңкталат. (Н.И. Пирогов)

Мугалим-мекендин эртеңкиси, планетанын келечегин колуна кармап турган адам. (Ф. Абдрамов)

Жылдызчанын сүрөтүн тарт ортосуна Мугалим деп жаз: эң чокусунда **ким** деген суроого жооп жаз. Оң жана сол капталдарына **кандай** деген суроого жооп жаз. Астыңкы экөөнө **эмне кылат?** деген суроого жооп жаз?

Ата-эне

Билим берет

Тарбиялайт

Жыйынтыктоо: Мугалим мөмөлүү дарак демекчи, ар бир мугалимдин мектептеги билим берүүдөгү ролу чоң мааниге ээ. Ар бир адамды мектепте мугалимдер тарбиялап, билим берип, уядан учурат эмеспи. Эң эле биринчи билимдин башаты мектептен башталып, уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат деп эл ичинде бекеринен бул сөз айтылып калбаса керек. **Маданият сектору даярдаган чакан концерт көрүү.**

Үй тапшырма: Чоң ата жана чоң апаларыбыз боюнча аңгеме жазып келүү.

Сабактын темасы: Нооруз майрамы

Сабактын максаты: Нооруз майрамынын өтүүшүн белгилөө менен ата-бабаларыбыздын каада-салттары боюнча түшүнүктөрдү тереңдетет.

Сабактын жүрүшү:

- Нооруз майрамынын майрамдалышы;
- Кыргыз элинин майрамдык дасторконунун даярдалышы;
- Улуттук оюндардын жүрүшү боюнча маалыматтады берүү.

Урматтуу биздин меймандар! Кымбатуу окуучулар! Жаз алдынан кылтыйып чыккан байчечекей, кайкып учкан чабалекей, балдыр тили балдай татыган бала, бетинен нур төгүлгөн мээрман эне, кажыбаган кайратман эне, кажыбаган кайратман ата, деги бүтжаратылыш, Жан жаныбар да, жаз келгенде жанданып, ажарланып көркүнө чыгат. Мына ушундай күндө, күн менен түң теңелгенде жакшылыкты, токчулукту койнуна кысып, кут менен шат кылып Нооруз келет.

Эмесе азыр сиздердин астыңыздарда 8»е» классынын окуучуларынын улуттук салтты унутпай улоо, үйлөнүү, ата-салтын кадырлоо максатындагы Нооруз майрамына арналган тарбиялык саатыбызды ачык деп жарыялоого уруксат этиңиздер.

1-окуучу: Ассалоом аллейкум, кадырлуу коноктор!

2-окуучу: Саламатсыздарбы, ага-эжелер!

1. Асылзаада апалар!

2. Пейилинен кут төгүлгөн мырзалар!
 1. Керр маралдай селкилер!
 2. Сиздерди Нооруз шаңында
 1. Тоо гүлүндөй сулуулукту
 2. Тоо булагындай тунуктукуту
 1. Арчадай жаштыкты
 2. Наристедей тазалыкты
 1. Ысыккөлдөй тереңдикти
 2. Кыргыз пейилиндей кенеңдикти каалайбыз!

1. Бабалардан байырлаган конуш жайдан
Байыртадан келе жаткан Нооруз майрам
Мынакей астыңарга келип калды
Апалар түтөт арча, богун камдан
2. Дасторкон толо нан болсун
Башыбызга бакыт-таалай консун
Адамдар дайым ак пейил болуп
Дасторкон дайымкенен болсун!

Хор: «Нооруз»

Улуу аян түн келди
Дыйканга жыргал күн келди
Түндүгүңдү түрүп кой
Мейманыңа күлүп кой

Алас³ ар балээден калас
Дасторконун жайнатып
Сүмөлөгүн кайнатып
Умай эне куту бар
Дасторкондун жыты бар

Алас³ ар балээден калас
Нооруз, Нооруз, Нооруз

Ушул учурда Умай эне арчаны менен баарын аластап чыгат:

Ала, алас, алас

Ар балээден калас

Айдан Аман, жылдан эсен бололу
Жарык түндү кеңири берсин
Орообуз нанга толсун
Оозубуз нанга толсун
Балкеттин баары
Ушуну менен чыгып жок болсун!

1-Алып баруучу:

Келгин куштар жаз келгенин күбөлөп,
Келди Нооруз, кайнап көжө, сүмөлөк.
Эрте жазда ачылган кош гүлдөрдөй,
Жигит кызга, кыз жигитке сүйөнөт.

2- алып баруучу:

Келди Нооруз жаңы күн,
Бизге сунуп жаз гүлүн
Жаңы күндү тосолу
Жарык маанай, достук күнүн

1. Нооруз жөнүндө тарых барактарынан.

НООРУЗ

Борбордук Азия элдери байыртадан эле аздектеп келген, эң бир сүймөнчүктүү майрам. Нооруз майрамы элдик эсеп боюнча жаңы жылдын келиши. Бул мезгил күн менен түндүн теңелишине тура келип, ошондуктан майрам 21-мартта белгиленет. Нооруз – жаңы күн дегенди билдиретю себеби, ушул күн узарып, кышы менен жатканжердин тоңу кетип, бозоргон жер бетине жан кире баштайт, жер жарылып көк чыгат. Ошондуктан, Нооруз жаркыраган жаздын, жашарган көктөмдүн, жакшы үмүт тилек менен биримдүүлүктүн, кайрымдуулук менен боорукерликтин майрамы катары эсептелип, ушул күнү дасторкон кенен жайылып, Нооруз дун сый тамагы сүмөлөк менен чоң көжө сыяктуу атайын, майрамга арналып даярдалган даамдар коюлуп, элибиз бири-бирине болгон жакшы тилектерин айтышып, ниеттерин

билдиришкен. Ушул күнү бардык жерде балбылдата от жагашып, оттун үстүнөн чоң, Кичине дебестен секириришип, алардын арасынан малды да айдап өтүшкөн. Үй ичин, короону, бак-шактарды арча, чекенди күйгүзүп аласташкан. Аластоодо:

Алас, алас, алас,
Ар балээден калас!
Жакшылыкты Теңир берди,
Жарык күндү кеңири берди..

сыяктуу каалоолор, ой- тилектер айтылган. Ушул күнү Баба Дыйкандан мол түшүм сурашып, үрөндү жакшылыкка жумшалсын деп себишет. Ага-туугандар, достор, коңшу-колоңдор бири-бирин сыйлашып, таарыннычтарын жазып, кечирим сурашкан, көкүрөгүндө кир калбагыдай дилин тазартышкан. Мына ушунусу менен Нооруз барктуу жана нарктуу. Нооруз жыл башы болгондуктан улуттук майрамдардын эң улусу жана эң эле салтанаттуусу.

Кыргыз эли эзелтеден белгилеп келген бул улуттук майрам бир кездерде дин майрамы катары жерилип келсе, кийинки жылдары демократиянын шарданы менен кайрадан жанданып, өз деңгээлинде майрамдалып келатат.

2-окуучу: Нооруз жер жүзүндөгү эң алгачкы майрамдардын бири. Анын Биздин заманга чейинки IV кылымдан мурда эле пайда болуп, азыркы мезгилде да жашап жатышы дүйнөдөгү эң байыркы дин – Зорастримге байланыштуу.

2. Бир жолу Зорастр жазгы Нооруз майрамынын убагында таңга маал (хаома) сыйкырдуу ичимдик жасоо үчүн суу алмакчы болуп дарыяга келет. Ал так ортосунан суну сузуп, кайра жээкке чыкканда, б.а. ошол маалда жазгы таңдын жыпар жыт аңкыган айдыңында бир керемет көрүнүш пайда болот.

1. Алып баруучу: Ошол күндөн баштап Зорастр өтүлүүчү Жети (7) майрамдын жетинчисин бүт мусулман элинин улуу майрамы Нооруз (жаңы күн)-жаңы жыл майрамын атайылап байыркы нугуна салып, жаз баарына күн менен түндүн теңелген учуруна туташтырган

2. Алып баруучу: Ошентип, Нооруз жаркыраган жаздын, жаштык жигердин күжүрмөн эмгектин, жакшы тилек-үмүттүн биримдүүлүктүн, ыйман-адептүүлүктүн таттуу, даамдуу жайыл дасторкондун майрамы. Ал элибизде өтүүчү майрамдардын эң улуусу, эң бир салтанаттуусу болгон. Бул күндүн чын куран айынын 20сынан-21не караган түнү өткөрүшкөн.

1.Алып баруучу: Эмесе, Ноорузду күлкү –шаттыкка аралаш ыр күү, элдик оюндар, улуттук каада – салттар, элдик оозеки чыгармачылыктын бири макалдарды, жаңылмачтарды айтуу менен бирге Нооруз тоюнун шаңын шаңга бөлөйлү.

2. Дикломациялар: Нооруз майрамы

Жаңы жылга жаз мегзили жарашкан,
Жашыруун сыйкыр нурун тараткан.
Ушул күнү күн менен түн теңелип,
Күн узарат жан жаныбар самашкан.

3. Нооруз майрам жергебизге келе Бер,
Бакыт, таалай үндөрүн себе кел.
Элге жерге ак тилегин айтышып,
Аластасын ак элечек энелер.

4. Жыл жаңырып бүчүр бүрдөп дарактан,
Куштар сайрайт көчө бойлоп баратсаң.
Нооруз майрам жаңылануу майрамы,
Жан дүйнөдө үмүттөрдү жараткан.

5. Нооруз майрам жаңы жылы элимдин,
Берекесин арттырып кел жеримдин.
Жакшы тилек үмүттөргө жарашкан,
Жаратылыш майрамындай сезилдиң.

2.Алып баруучу: Ырдасак ырдан баштайлы.

Ыр: «Кыргыз калкым»

«Кыргыз калкым»

Кемер кур, кемсел өтүк, ак калпагым
Кээ бирөө билбей жүрөт анын баркын
Элиме белги берип тааныштырган
Атыңдан кагылайын кыргыз калкым

Үйүнө конок келсе жүзү жарык
Кой союп күтүп алуу ата салты
Кызытып кымыз берип май жедирген
Пейлиңден кагылайын кыргыз калкы

Ооз комуз, кыл кыяк, чоор үнү менен
Комузуң коңгуролуу үч кыл таккан
Чер жазып чертип жатып кыргызым деп
Айланам акылыңдан ойлоп тапкан.

1. Көрктүү да кооз саймалап,
Көп гүлдөр өсүп жайнаган
Жасантып жердин келбетин
Жаз мезгил келди кайрадан.

2.

Күүлөнүп алыс жайлардан
Келгин куш келип байыр алган
Токойду, бакты аралап
Жаз мезгил келди кайрадан

3.

Талаасын дыйкан айдаган
Эгин өсүп чайпалган
Жашыл түс кирип мейкинге
Жаз мезгил келди кайрадан

4. Козу-улак ойноп маараган
Желеге кулун байлаган
Кымызга, айран, сүткө бай
Жаз мезгил келди кайрадан.

1-Алып баруучу:

Мына ушинтип, жергебизге жаз келди.

Жаз менен кошо майрамдар келди. Жаз мезгилинде кайсы майрамдарды майрамдайбыз? Окуучулар жооп беришет:

-8-март Аялдар майрамы

-21-март Нооруз майрамы

-1-май Эмгекчилердин майрамы

-9май- Жеңиш күнү

-5май- Конституция күнү ж.б.

2- алып баруучу:

Кыргыз элинин майрамдык дасторконунун даярдалышы жана Улуттук оюндардын жүрүшүнө көңүл буралы. Бул боюнча окуучулар маалыматтарды беришишет.

Тамеки чегүү

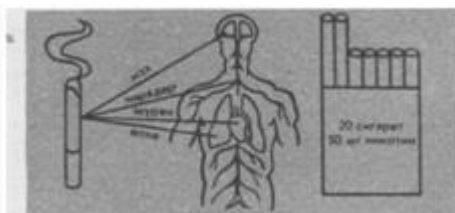
Тамеки

Тамеки чегүү — өтө кеңири тараган зыяндуу адаттардын бири.

Калыптануу мезгили[[оңдоо](#)]

Көбүнчө [еспурумдерде](#) чоңдорду тууроодон калыптанат. Тамеки чегүүнүн адатка айланып кетишине андагы негизги таасир этүүчү зат — [никотиндин](#) бир аз дүүлүктүрүүчү касиетке ээ болгондугу да түрткү берет.

Мунун негизинде тамеки чегүүнүн сергитүүчү таасири бар, интеллектуалдуу активдүүлүктү стимулдаштырат деген ой пайда болот. Бирок мындай физиологиялык эмес стимулдоо акырында адамдын [нерв системасын](#) бошоңдотот.

Тамеки никотини таасир берүүчү органдардын схемалык көрсөтүлүшү.

Таасири[[оңдоо](#)]

Стимулдаштыруу натыйжасына жетүү үчүн ден соолукка зыяндуулугуна карабастан тамекини көп чегүүгө туура келет. Психикалык күчтү талап кылуучу кырдаалда тамеки чеккендер үзгүлтүксүз чегет, натыйжада көп учурда никотинге катуу ууланышы мүмкүн ([башы ооруп](#), [оозу кургайт](#), уйкусу бузулат жана башкалар). Тамекини узак убакыт чегүүдөн никотинге көнүп алат, абалы начарлап, тамеки чекпей калса же аз чексе кыйналат. Никотин жана тамекинин күйүү продуктулары ден соолукка өтө зыян болгондуктан тамеки чегүүдөн баш тартуу зарыл. Тамеки чегүүнүн баштапкы стадиясында эле дем алуу жана жүрөк-кан тамыр системасынын функциясынын бузулушуна, органдар жана ткандардын кычкылтек менен камсыз болуусунун начарлашына (тамекинин түтүнү артерия канын кычкылтек менен камсыз кылуучу гемоглобинге терс таасир этет) байланыштуу бузулуулар болот. Тамеки чеккендер инфекциялык ооруларга тез кабылып (мисалы, алар тамеки тартпагандарга караганда сасык тумоо менен 4 эсе көп оорушат), жаратылыш жана өндүрүштүк жагымсыз факторлорго чыдамсыз келет. Тамеки чегүү [жүрөк-кан тамыр системасынын](#), [дем алуу](#) жана [тамак сиңирүү органдарынын](#) ооруларынын, коркунучтуу шишиктин пайда болуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Айрыкча оорулуу адамдар үчүн тамеки чегүү коркунучтуу. Тамеки чекпегендерге караганда тамеки чеккендерде өлүм өпкө эмфиземасынан 25 эсе, өнөкөт бронхиттен 21 эсе, жүрөктүн ишемиялык

оорусунан 3—5 эсе көп болот. Ичеги-карынында жара бар оорулуулардын абалын абдан начарлатат. Тамеки чегүүдөн баш тартуу — миокарддын инфарктын, облитерациялоочу эндартериитти жана башкалар айрым ооруларды дарылоонун бирден бир шарты. Кош бойлуу мезгилде тамеки чегүү түйүлдүктүн өсүшүнө тескери таасир тийгизет. Тамеки чегүү өзүнө гана эмес, аны менен бирге болуп, тамекинин түтүнү менен дем алгандар үчүн да зыяндуу. Айрыкча тамеки чегилген үйдө балдардын болушу коркунучтуу, ошондуктан жалпы бөлмөдө тамеки чекпөө керек, үйдү тез-тез желдетип туруу зарыл.

Тамеки таштоого чаралар[[оңдоо](#)]

Тамеки чегүү адамдардын ден соолугуна чоң зыян келтиргендиктен, көп өлкөдө тамеки чегүүгө каршы күрөшүү боюнча атайын чаралар (тамекени рекламалоого, коомдук жайларда чегүүгө жана башкалар тыюу салуу) көрүлүүдө. Ар бир эрки күчтүү адам тамеки чегүүнү таштай алат. Аны дароо таштоо керек, тамекени аз-аздан чегип, акырындык менен таштоого аракет кылуу максатка жеткирбейт, мындай чектөөдөн чегүүгө кумарлануу күчөйт (дароо таштаганда 3—5 күн гана кыйналышы мүмкүн). Тамекени таштоону жеңилдетүүчү медикаменттик каражаттар да бар. Аны пайдаланууну врач менен кеңешүү зарыл. Көп учурда Тамеки чегүүнү таштаганда аппетит жакшырып, адам семирп кетиши мүмкүн. Бирок, демейде ал тез эле кайра калыбына келет. Тамекени таштагандан кийин толуп кетпөө үчүн сүт-өсүмдүк диетасына жана акырындык менен күч эмгегине өтүү керек.

2013-жылдын 28-январь күнү Чүй облусунун Сокулук районундагы Шалта айылынын Ленин көчөсүндөгү үйлөрдүн бири күйүп кеткен. Бул тууралуу ӨКМнын басма сөз кызматы маалымдады. Маалыматка ылайык, тилсиз жоодон улам үйдүн 2,5 чарчы метр жери жана бөлмө ичиндеги буюмдар күлгө айланган. Өрт өчкөн соң окуя болгон жерден 1976-жылы туулган Ч.Анын жансыз, өрттөнгөн сөөгү табылган. Алдын ала иликтөөлөргө караганда, өрт тамекени абайлабай тартуудан улам келип чыккан экен.

Тамеки тууралуу:

Баарыбыз билгендей эле тамеки ден соолукка эн чон зыян алып келет.жаны тамеки чегип баштаган адамга,тез-тез чегуу онокотко айланат,себеби озун жакшы сезе баштайт.Анын тутундо эле 3000 ге жакын элементтер бар экен жана анын 16 рак оорусуна алып келет.Курамындагы никотин заты канга эн чон зыян алып келип, андан ары коптогон ооруларга алып келет. Ар дайым тамеки чеккен адамдар кобунчо ангина,инсульт, рак,ар турдуу язва оорулары менен ооруйт.Жана бара-бара даам-жыт сезуу органдары,коздун коруусу начарлайт,тиштердин кыйроосуна алып келет жана дененин тусу да озгоро баштайт.Ошондуктан озун кучтуумун деген эрктуу адамдар бул зыян нерсени тез эле таштап коюшат.

Ал эми аялдардын болос тукумсуз болуп калаышына алып келет.Жеке озунузчо эгерде эч эле таштай албасаныз анда,врачтарга же психологдорго кайрылсаныз алар эн чон жардамдарын корсотушот.

Сабактын темасы: Мекенимдин тагдыры

Сабактын максаты	Күтүлүүчү натыйжалар
Билим берүүчүлүк: Кыргыз Республикасынын тарыхы,	Кыргыз тарыхы, Кыргыз мамлекети жөнүндө өз ойлорун эркин айтып

суверендүүлүк алган жылдан берки өзгөрүүлөр, дипломатиялык байланыштар боюнча кыскача маалымат алышат; Кыргызстандын өнүгүүсүнө эмне тоскоол жана Мекен үчүн жоопкерчиликтүү экенин белгилөө	бере алса; Мекен үчүн ар бир атуулдун жоопкерчиликте экенин сезе билсе;
Өнүктүрүүчүлүк: “Кыргызстандык” деген жарандык биримдикти калыптандырууга багыт алышат; “Менин өз айылыма кошкон салымым” кыскача ой пикир алышат	Адам укуктарын сактоо, басмырлоого жол бербөө, укугун таанып билүү, жардам колун созуу, ар биринин пикирин уга билүү, билим алууга умтулуу менен жетүүнү аныктап бере алса; Ар бир жарандын милдети жана укуктары тууралуу билсе;
Тарбия берүүчүлүк: Ата Мекенди сүйүү жана анын баалуулуктарын сактоо менен тынчтыкка умтулууга, башка этностор менен бирдикте “Биз Кыргызстандыкпыз” деген сезимин ойгото алышат	Ата Мекен, патриоттуулук, айылымды өнүктүрүү ж.б боюнча өз түшүнүгүн айтып, презентация жасай алса

Пайдаланылуучу каражаттар: КРнын картасы, туусунун жана гербинин сүрөттөрү, гимн, проектор же интерактивдүү доска, диск, таркатма барактар, сүрөт тартуу үчүн ватмандар, стикерлер, гүлдөр ж.б

Классты 3 топко бөлүп алуу: Кыргыз Республикасынын географиялык жайгашуусу кен байлыктары, тарыхы, белгилүү, атактуу инсандары тууралуу кыскача сууроолорго жооп алуу аркылуу бөлүнөт. Жооптор: Ооба, Жок, Мүмкүн деген гана жооп болот. Берилген жооп аркылуу топторго бөлүнөт. 1 – топ: Ооба деп жооп бергендер, 2 – топ: Жок, 3 – топ Мүмкүн деген жоопту бергендер. Мисалы: КРнын аянты 198,5 км²? Окуучунун жооп бергенине карата топко барат.

Берилген тапшырмаларды берилген убакта, кыскача, кызыктуу кылып даярдоо керек. Презентация үчүн топтун бардык мүчөсү катышат. Алар ар кандай көрүнүштө даярдалышы мүмкүн. (ар бир топтун чыгармачылыгына чектөө жок).

Тапшырма:

1 – топ: Кыргыз Республикасынын символдору боюнча маалымат берет.
Символ деген эмне? (кыскача маалымат берүү)

- Мамлекет болуу үчүн алгач анын чек арасы, конституциясы, гимни, туусу, герби, эли болуу керек. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик символдорунун ар биринин өзүнүн тарыхы бар. 1991 – жылдын 31 – августунда көз карандысыздыкка ээ болгон жаңы мамлекетке – Кыргыз Республикасына жаңы символдорду кабыл алуу талап кылынган. Кыргызстандын мамлекеттик символикасына Кыргыз Республикасынын Конституциясынын атайын бөлүмү арналган. (мугалим толуктоо киргизсе болот, канчанчы статья). Мамлекеттик символика Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгын жана эгемендүүлүгүн аныктап турат. Мамлекеттик символдор: герб, туу, гимн. Символ – башкы белги. Мамлекеттик символика – көз карандысыздыктын жана эгемендүүлүктүн белгиси. (сүрөт, слайд, ыр, гимндин текстти ж.б көрсөтүшөт).

2 – топ: Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусу. КРнын мамлекеттик туусун кантип сүрөттөп берүүгө болот?

- Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусу кызыл туусу кызыл түстө, ал кыргыз элинин байыркы элдерден билдирип турат. Улуу Кыргыз дөөлөтүнүн доорунда кыргыз кагандарынын ордосунун төбөсүндө кызыл туу желбиреп илинип туруучу. Айкөл Манас бабабыз өз элинин, ата журтунун эркиндиги үчүн Көк асабанын астында күрөшкөн. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусунун дал ортосунда алтын нурларын кырк бөлүнтүп чачытарткан күн алкагы тартылган. Кырк саны – кырк уруудан куралган кыргыз элинин эң байыркы эл экендигинин күбөсү. Күн алкагынын ортосунда – боз үйдүн түндүгү. Туунун кызыл түсү – акыйкаттыкты, нарк – дөөлөттү жана каармандыкты, нурга бөлөнгөн алтын күн – бейпилдикти жана байлыкты билдирет ал эми тундук – ата конуштун, укум – тукум улоонун, Кыргызстандын элине, кеңири мааниде айтканда бүткүл дүйнөгө, ай ааламга карата мээрмандыктын символу. КРнын мамлекеттик туусу 1992 – жылы 5 – мартта Кыргыз Республикасынын Президентинин резиденциясынын – Өкмөт үйүнүн төбөсүнө орнотулган. (видео, сүрөттөр ж.б көрсөтүлөт)

3- топ: Кыргыз Республикасынын мамлекеттик герби.

- Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гербинде тартылган Ак шумкар – жоомарттыктык жана кыраакылыктын, тоолуу өлкөнүн жалпы жарандарынын мүдөө – максаттарынын бийиктигинин символу. Көгүлтүр Ысык-Көлдүн жана Ала - Тоонун ак мөңгүлүү аскаларынын артында нурун чачылта күн чыгып келе жатат. Көл жана Күн – жаратылыштын сулуулугунун, өмүр булагынын жана күч кубаттын символу. Айланта тартылган алтын тустүү тасманын оромундагы

буудайдын машагы жана чанактары ачылган ак пахта – токчулуктун, эмгекчилдиктин белгиси. Алардын катарында гербдин үстү жана асты жагында “Кыргыз Республикасы” деп жазылган. Мамлекеттик герб 1994 – жылы 14 – январда бекитилген авторлору: А. Абдраев, С. Дубанаев. (сүрөт, слайд, ж.б.)

Талкууга: Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гимни тууралуу. Гимн деген эмне?

- Класс жалпы гимнди ырдашат.
- Талкуу:
- Гимн – бул салтанаттуу ыр. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гимни – биздин Ата Мекенибиздин улуулугу жана ажайып кооздугу жөнүндө салтанаттуу ыр. Авторлору: сөзүн жазгандар:

Слайд көрсөтүлөт: мында Кыргызстандын өсүп өнүгүшүнө салым кошкон тарыхый инсандар, Кыргыз тарыхы, жаратылышы, эли, каада салты ж.б жөнүндө баяндалат.(мугалим түшүндүрмө берсе болот)

Сөздүк менен иштөө: Мамлекет патриот, мекен, каада – салт, символ, жаран, толеранттуулук, милдет ж.б.

Кыргызстан – дүйнөнүн бир бөлүгү. Көз карандысыз, эгемендүү мамлекет. Мында 6 млндон ашуун киши жашайт. Бизде 100 дөн ашуун улуттун өкүлдөрү жашайт. Биз – кыргыздар, орустар, казахтар, өзбектер, тажиктер, дунгандар, уйгурлар жана башка этностор – баарыбыз Кыргызстандын бирдиктүү элин түзөбүз. “Биз Кыргызстандыкпыз” деген идеаны туу тутушубуз керек. Кыргызстандын өнүгүшүнө, мамлекет катары өсүшүнө салым кошушубуз керек. Кыргызстандын жаратылышы кооз, кен байлыктарга бай өлкө. Келечек биздин колдо. Биз Кыргызстандын татыктуу жараны экенин далилдеп, дүйнөгө таанытууга аракеттенебиз. Мамлекеттин өнүгүшү улут аралык биримдик, ынтымак, билимдүү жаштарда. Ар бирибиз мамлекеттин патриоту болушубуз керек. Акылмандан “Патриотизм деген эмне” деп сурашканда, ал “Патриотизм – бул менин өлкөм баардыганан мыкты деген ишеним. Анткени бул өлкөдө сен туулгансың, Ата Мекенинди сатпа!” деп жооп берген экен. Демек, Кыргызстандын кайсы жеринде болбойлу – ал биздин МЕКЕН, биздин КЫРГЫЗСТАН! Ал эми Кыргызстанды өнүктүрүү жана гүлдөгөн мамлекетке айландыруу, “Кыргызстан – бардык этностордун бирдиктүү Мекени” деген идеаны ишке ашыруу – менин жана сенин эмгегиң, ынтымагың жана милдетиң!

Жалпы тапшырма: Эгерде биздин мамлекетибиз өнүккөн, билимдүүлөрдүн өлкөсү болсун деп ар бирине барактан жүрөкчө жасап, ага адамда кандай жакшы сапаттар жана баалуулуктар болушу керектигин

жазгыла.(2-3 мин). Ар бир жүрөкчө Кыргызстаным деген ватманга жабыштырылат.

Жыйынтыктоо:

Ар бир окуучуга таркатмалар берилет, мында сүйлөмдөр, макалдарды улоо керек. Мисалы: Ата журтум..., Мекенден айрылганча.... ж.б (мугалимдин чыгармачылыгы менен)

Сабакка катышкан ар бир окуучуга рахмат айтып сабакты жыйынтыктоо.

Үй тапшырмасы: “Мен өз айылымдын өнүгүшүнө кандай салым кошо алам”
(эссе жазуу)

Кыргыз
Республикасы
Билим берүү жана
илим министрлиги

Кыргызская
Республика
Министерство
образования и науки

САБАКТЫН ТЕМАСЫ:

Мекенимдин тагдыры

Мугалими:

2018 – жыл

Сабактын темасы: Ийгиликтин негизги эрежелери.

Сабактын максаты:

- Окуучулар ийгиликке жетүүнүн сырлары тууралуу маалымат алышат;
- Ийгиликке жетүүнүн негизги эрежелерин иштеп чыгышат;

Сабактын жабдылышы:

Слайддар, проектр ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин аңгемеси.

Сунуш

Ийгиликке ишенүү, ийгиликтин өзөгүн түзөт Силердин мындай ойюнар абдан жакшы. Силерди куттуктайм. Мен да силердин келечекте ийгиликтүү окуучулардан болушуңарга ишенем. Бирок ийгиликке жетишебиз деп, ага көлөкө түшүрүүчү нерселерди кылбашыңар керек. Ийгиликке жетүү үчүн, алгач төмөндөгүлөрдү тактап алгыла. Жөндөмдүүлүктөрүңөрдү жана адаттарыңарды эске алып өзүңөргө төмөндөгү суроолорду бергиле:

- > Сабактарда канчалыкденгээлдеактивдүүмүн?
- > Максаттарымы тактадымбы?
- > Жөндөмдүүлүгүм алдыга койгон максатыма туура келеби?
- > Өзүмү жана жөндөмдүүлүктөрүмү жетишээрлик тааныймынбы?
- > Сабакка көңүлүмү толук бура аламбы?
- > Мага жакпаган чөйрөдөн алыс боло аламбы?
- > План менен окуймунбу?
- > Досторум ийгиликке үндөйбү?
- > Ийгиликке жетүүнү чын жүрөктөн каалаймынбы?

Бул суроолорго жооп издегиле. Эгер терс жооптор болсо, анда тезинен аларды жоюунун аракетин кылгыла.

2-кадам: Слайд аркылуу түшүндүрүү.

1-слайд.

Ийгиликке жетишүүнүн өзөгү:

Окуучунун үй-бүлөсү

Ар бир адам үй-бүлөсүнөн алган жүрүм-турум, таалим-тарбия, жана адеп-ахлактык баалуулуктарды башка эч бир жерден ала албайт. Үй-бүлөдө көрсөтүлгөн мээримдүүлүктү, боорукердикти, кечиримдүүлүктү жана колдоону эч бир жерден таба албайт (Ушулардын терси да болушу мүмкүн).

Үй-бүлө бардык жакшылыктын жана ийгиликтин өзөгү. Анткени, адамзаттын тарыхында эч бир түзүлүш үй-бүлөдөй таасирдүү болгон эмес. 25 жылдык мугалимдик тажрыйбам менен баланын мектептеги ийгилигине үй-бүлө өтө чоң таасир берээрин аңдап жеттим. Үй-бүлөдө болгон уруш-жаңжал баланын ийгиликсиздигинин негизги себеби болот.

Үй-бүлөсү тарабынан колдоо көрсөтүлгөн, үй-бүлө мүчөлөрү менен жакшы мамиледе болгон окуучу ийгиликке жетпей койбойт.

2-слайд.

Мектеби жана мугалими

Мектеп баланы жашоого гана тарбиялабайт, ал жашоонун так өзү болуп эсептелет. Окуучунун ийгиликке жетишүүсүндө мектебинин жана классташтарынын таасири болгондой эле, окуткан мугалиминин да таасири өтө чоң. Анткени мектеп мугалимдери менен бааланат. Мугалимдин билимдүү болушу, окуучунун жакшы билим алышына өбөлгө түзөт.

Ар бир окуучу мугалими менен жакшы мамиледе болушу керек. Бул окуучунун ийгилиги үчүн пайдалуу. Келечекте чоң ийгиликтерди багындырууда «тарбияланган, окуп билим алган» чөйрө маанилүү. Адамдын келечектеги ийгиликтерине түздөн түз анын жашаган чөйрөсү, маданияты, айлана чөйрөсүндөгү адамдардын дүйнө таанымы, жашоо шарты ж.б. өз таасирин тийгизет. Эч бир нерсе өзүнөн-өзү калыптанбайт. Адамдын жогорку деңгээлдерге жетишүүсү, биринчиден өзүнүн аракети андан кийин эле чөйрөсүнүн таасиринен улам болот. Коомдо өз ордуңарды таап, пландарыңарды ишке ашыра ала турган даражага келүүнү кааласаңар, бирдей максатты көздөгөн адамдарды өз айлана- чөйрөңөргө топтогула. Таали-тарбия көрбөгөн, билим алуунун маанисин түшүнбөгөн адамдардан оолак болгула. Анткени мындай адамдардын пайдасынан зыяны көп. Ушуга көңүл бургула.

3-слайд.

Массалык маалымат каражаттарынын таасири (медиа, радио, журнал, газета ж.б.у.с.).

ММКнын (массалык маалымат каражаттары) жаш балдардын жана улан-кыздардын психологиялык өнүгүүсүнө туура келген, калктын менталитетине жана маданиятына туура келген программаларды коюп жатат деп айтыш өтө эле кыйын.

ММКнын адамдарды каалагандай нукка бура ала турган күчү бар. Тилекке каршы бул күчтү туура эмес жакка колдонуп жатканы ачуу чындык.

Радио-телевидениелерден жаш балдарды жана улан- кыздарды адептик баалуулуктарга тарбиялай турган программаларды көп көрсөтүш керек. Анткени бул мамлекеттин келечеги үчүн өтө маанилүү. Бул иш чаралар кылынбай турган болсо, мамлекеттин келечеги караңгы болуп кала берет.

Ар бир коомдун өзүнө тиешелүү баалуулуктары болгондугу унутулбаш керек.

4-слайд.

Ийгиликке жетүү үчүн айлана-чөйрөңөрдөгүлөр менен жакшы мамиледе болгула

Ийгилик, туура чечимдерди чыгаруунун, туруктуу 1мгек кылуунун жана айлан-чөйрөдөгүлөр менен жакшы мамиледе болуунун негизинде болот. Булардын ичинде маанилүүсү айлана-чөйрө менен жакшы мамиледе болуп, 1лардан материалдык жана моралдык жактан жардам алуу.

5-слайд.

Ар бир окуучу көбүрөөк кимдер менен жакшы мамиледе болуш керек?

1. Үй-бүлөсү менен.

Окуучунун ийгилиги үчүн эң көп курмандык кылган, анын үй-бүлөсү. Анткени ата-эне ар дайым баласынын ийгилигин каалайт. Мына ошондуктан окуучу биринчиден үй-бүлө мүчөлөрү менен жакшы мамиледе болуш керек.

2. Мугалимдери менен.

Окуучусунун ийгилигин эң көп каалгандардын бири бул анын мугалими. Мугалимди, окуучуларынын ийгилиги бактылуу кылат. Мугалим катары, окуучуларыбыз жөнүндөгү жакшы кабарлар бизди абдан кубандырат. Анткени ал биздин эмгегибиздин мөмөсү. Окуучу мугалими менен жакшы мамиледе болсо, ийгиликке жетүүнүн жолдору ачылат.

3. Достору менен.

Адам көздөгөн максаттарына жетүү үчүн, ишеничтүү адамдар менен достошуп алар менен жакшы мамиледе болуусу зарыл. Анткени ийгиликке тез жетүү үчүн топ-топ болуп иштеген оң. Бирок топто жана достор арасында ишенимдүү, дурус, эмгекчил, чынчыл адамдар болуш керек. Достор бири- бирине окшош болоорун унутпагыла. Адеп-ахлаксыз досторубузга окшоп калуудан узак болушубуз керек.

4. Мектептин соцпедагогу менен.

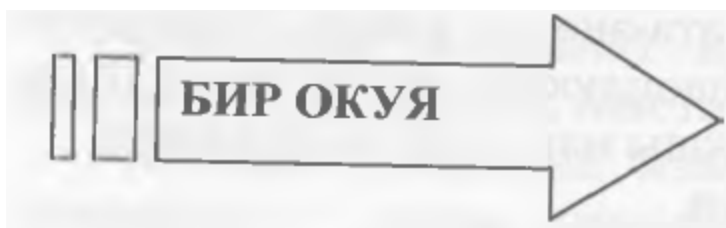
Түрдүү көйгөйлөрүнөрдү чечүү үчүн, айлана- чөйрөңөр менен жакшы мамиледе болуунун жолдорун үйрөнүү үчүн ж.б маселелеринерди чечүү үчүн ар дайым мектептин соцпедагогуна кайрылып тургула.

Ийгиликтин негизги эрежелерин жыйынтыгы катары, ийгилик биринчи ойдо пайда болоорун жана айлана-чөйрөбүз менен жакшы мамиледе болушубуз керектигин айта алабыз.

1

Ийгилик алыста эмес «ийгиликке жетем» деген сөзүбүздө экенин эч унутпашыбыз керек!

3-кадам: Мугалим окуучуларга текст таркатып берет.

Мугалимибиз класска кирип маанилүү бир жарыя айтуу үчүн, бир канча жолу жөтөлдү. Анын мүнөзү ушундай эле, ар дайым класска маанилүү бир жарыяны айтуудан мурун бир канча жолу жөтөлчү. Биз аны байкап тынчтанып көңүл бурап угуп турчубуз.

Бул жолу да ар дайымкыдай болду:

- Ийгиликке жетүүнү каалайсыңарбы?

Баарыбыз биргеликте:

- Ооба, - деген жооп айттык.

- Миң баскычтуу бир тепкичке бир дем менен чыгууга аракет кылсаңар, чарчап чыга албайсыңар. Тепкичти аттабай туруп «мынчалык бийикке кандай чыгам?» деген болсоңор да чыга албай чарчап каласыңар.

Бирок ар күнү жүз баскычтан чыгып отурсаңыз, он күндүн ичинде бул ишти ийгиликтүү аяктайсыңар.

Ийгилик үчүн, чыдамдуулук жана сабырдуулук менен эмгек кылууңар керек болот.

Туруктуу эмгек кылсаңар, силерди эч бир көйгөй жеңип өтө албайт!

№35 Ш. Сүйөркулов атындагы орто мектеби

Тарбиялык саат

Сабактын темасы: УЛУТТУН УЛУУЛУГУ ТИЛИНДЕ

Класс жетекчи:

Оморбекова С.

Сабактын темасы: УЛУТТУН УЛУУЛУГУ ТИЛИНДЕ

Сабактын максаты:

Окуучуларга кыргыз тилинин улуулугун, көркөм сөздөргө бай экендигин түшүнүшөт. Ар бир улуттун тарыхы, маданияты, улуулугу эне тилинен байкала тургандыгын баалай билүүгө багыт алышат. «Өнөр алды кызыл тил» деген сөздүн айланасында талкуу уюштурушат. Сөздү барктай билүүгө, таза, маданияттуу сүйлөөгө адаттанышат. Мамлекеттик тилдин учурдагы күнгөй-тескейи жөнүндө да пикирлешишет.

Сабактын жабдылышы:

Кыргыз тили жөнүндө жазылган лозунгдар, кыргыз тилиндеги китептер, кыргыз тилинин гимнинин тексти.

Сабактаны жүрүшү:

Сабак кыргыз тилинин Гимнин ырдоо менен башталат магнитофондон уктурса да болот). Гимн ырдалып бүткөндөн кийин окуучуларга мугалим тарабынан мамлекеттик тилге байланышкан ар кандай суроолор берилип, жооп алынат. Класста эркин талкууланат. Окуучулар акындар жазган кыргыз тили жөнүндөгү ырларды көркөм, жатка окушат. «Кыргыз тилинин **келечеги** менин көз карашымда» деген темада кыскача эссе жазышат. Жазган эсселерин каалаган окуучулар класста окуп, талкууланат, мугалим тарабынан бааланат. Эсселердин мыктылары мектептин дубал гезитине же массалык маалымат каражаттарына жарыяланат. Сабакты өтүүдө мугалим төмөндөгү материалды пайдаланса жакыш натыйжа берери талашсыз:

ӨНӨР АЛДЫ кызыл тил

Кеп көркү - тил, ойдун көркү - сөз болот,

Кишиде - жүз, жүздүн көркү - көз болот.

(Жусуп Баласагын)

Кыргыз эли тилге, сүйлөө маданиятын артыкча маани берген эл болгондуктан, «өнөр алды кызыл тил» дешкен. Абалкы учурларда бир сөздөн баш алынып, таап айтылган жүйөлүү бир сөз менен адамдын башы азатка чыккан. Ошон үчүн чечендик өнөр адамзаттын сөз өнөрүнүн, тил маданиятынын төрүнөн орун алган.

Чечендик өнөр, ири алды, адамдын тубаса таланттуулугуна түздөн-түз байланыштуу келип, эчен, ар кыл чөйрөдө, ар кандай жагдайда кабылып, өзүнүн логикасын, күчүн, тапкычтыгын, акыл таразасын, психологиясын сынаган тынымсыз көнүгүүсүнүн, изденүүсүнүн аркасында жүрө-жүрө калыптанган.

Демек, кыргыз элинин сөздү багытталган жакка карага таамай, учкул сүйлөй билген, суроого так, далилдүү жооп таб» алган сөзмөр адамдары, кептин бүрүн тандап түрмөк-түрмөк ыр нөшөрүнө айлантат алган ири ырчылары, алп манасчылары көп. акылдуулугу, кыйындыгы тилинен чыккан чоң чөйрөсү болгондугу анык.

Кыргыз элинде уникалдуу төкмөлүк өнөрдүн диапозону абдан масштабдуу. Алсак, импровизациялык өнөрдүн кылдл чокусу - төкмөлүккө жеткен эл

шайырлары өмүрүндө көргөй, билген, уккан, туйган ар нерселерди көзүңчө эле шыдыр ырм! салып ар санат кылып же чоң дастанга айлантып салган. Ошентип, көлөмдүү эпосту бир жолу угуп, экинчи жолкусунда өзүнчө вариациялап айтып кетүү; Арстанбекче бүтүндөй бир доордум түрүн (болгондо да ага ошол доордун тарыхын, экономикасын, идеологиясын, үрп-адат, салт-санаасын сыйгыза) ушунчалык элестүү, төп, ары таамай кылып ыр менен сүрөтүн тартып берүү; бар билгенин Токтогул, Барпыча терең философиялык, социалдык-урмуштук маанайдагы терме, санат кылып нускалап ырдоо; Жсңижокчо «Аккан сууну» апталап төгүп түгөтө албачу касиет - дал ушул төкмөлүктүн натыйжасы.

Элдик чечендердин асыл сапаты турмуштук ар кыл түйүндүү маселелерди туура чечмелей билген акылмандыгы, хандан-бектен кайра тартпаган өткүрлүгү, баарына тең караган калыстыгы өңдүү үч сапатынан айрыкча көрүнгөн. Бирок, бардык тарабынан төп келген чечендер эл ичинен сейрек чыккан. Манастын учурундагы Байжигит, Ажыбай, Жаныбек хандын доорунда (14-15-кк.) Жээрече, Алдаркөсөө, Акыл Карачач, кийинки кездердеги I илекмат, Мойут, Сарт, Садыр, Кыдыр акелер, Калыгул, Көкөтөй, Куйручуктар - ошондой чечендерден.

Мына алар тарабынан айтылган берметтей накыл сөздөр, учкул ойлор, туура жооптор:

«Акыл - башта», «Кубат - сөөктө», «Уят - көздө», «Дүйнөдө турмуш - кызык», «Кыял, санаа күлүк», «Жан - ширин», «Илим - күчтүү», «Уйку - таттуу».

Чечендерге: «Кордук эмне?» - десең, алар: «Орто жашка Гшрганда багы качса, орто жолго барганда аты өлсө, карып калган чагында кемпири өлсө - ошол кордук», - деп, токтолбой жооп осришкен. Ошентип, чечендер кепти кандай сүйлөөнү жөндөп, шлдик каражаттарды так, туура пайдаланууну үйрөтүп, келегей сөздөрдү оңдоп айтып, тектеш элдердин сөздөрүнөн кыргыз тилине кошуп, өзүлөрү да жаңы сөздөрдү жасап, тилдин мол запасын топтоп, биринчи кезекте, тилди байытышы.

№35 Ш. Сүйөркулов атындагы орто мектеби

Тарбиялык саат

Тема: Руханий дүйнөнүз таза болсун.

10-класстын

класс жетекчиси: Каратаева Кызжибек

Сабактын темасы: Руханий дүйнөңүз таза болсун

Сабактын максаты:

- Руханий дүйнө тууралуу маалымат алышат;
- Даанышмандыкка үйрөнүшөт;
- Китеп окууга көнүгүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Тексттер, ватман, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин киришүү сөзү.

Эгер бүткүл адам заттын руханий дүйнөсү бай, таза, сүйүктүү, урматтуу болгон болсо чечилбеген көйгөй да болбойт эле. Жарыктык болгон жерде караңгылык болбогондой, достук бар жерде душмандык болбогондой. Сүйүү менен курчалган адам бар жерде бардык жамандыктар, ыпластыктар да түп тамырынан жок болот.

Жеке адам үчүн болсун, жалпы коом үчүн болсун руханий тазалыктын зарылчылдыгын сөз менен айтып түшүндүрүүгө болбойт. Негизгиси төмөндөгү суроолорго туура жооп берүүдө. Руханий ырааттуулук жана тазалык кандай калыптанат?

Сүйүү шамы кандай жанат? Башкача айтканда сырткы дүйнөсүн көрктөндүрө алган адам, ички дүйнөсүн көрктөндүрө алабы?

Ооба... Адам ички дүйнөсүн көрктөндүрө алат. Сүйүктүү адам болуп, өзүнө жана айлана-чөйрөсүнө бейкуттук жана бактылуулук тартуулай алат.

2-кадам: Окуучулар 5 топко бөлүнөт. Ар бир топко текст берилет. Окуп топто талкуулашат.

1-топко.

Сулуу жана укмуштуудай жаратылгандыгыңызды' андап жетиңиз.

Ички дүйнөңүздү көрктөндүрүү, өзүңүздүн! кынтыксыз, ырааттуу жана укмуштуудай жаратылгандыгыңызды андап жетүү менен башталат.

Жаратылышыңызга көз чаптырып көрө турган болсоңуз, башка жандыктардан айырмалаланып тургандыгыңызга жана бүткүл аалам сиз үчүн

кызмат кылып жаткандыгына күбө болосуз. Көңүлүңүздү аалам сыяктуу ички дүйнөңүзгө буруңуз. Улуу жаратуучу дүйнөнү кандай жараткандыгын ойлонуп көрүңүз. М: Көзүңүз, тилиңиз, акылыңыз жана башка орду толгус маанилүү органдарыңыздын ар бирин өз ордунда жаратты. Аларды берүү менен, сизден эмне каалагандыгына ой жүгүртүңүз.

Эмне үчүн бүткүл аалам сизге кызмат кылып жатат? Эмне үчүн миңдеген ырыскылар сизге берилип жатат? Акыл алгыс ааламды системалаштырган, ар бир планетанын өз огуңда айланышын жөнгө салып турган Улуу Жаратуучу сизге эмнени айткысы келип турат?

Адам өзүн-өзү таануу менен, түшүнүү менен, жаратылгандыгынын себебин билүү менен белгилүү бир даражага жете алат. Ал да болсо инсан экендигин түшүнүүсү. Ааламдын жаратуучусу, кудурети күчтүү Улуу жаратуучунун жараткан пендеси экендигин түшүнгөн адам, эмне үчүн жашагандыгын, кайсыл жерге жана кимдин алдына бара тургандыгын түшүнүп жетет. Бул ишеним адамдын ички дүйнөсүндө таң каларлык өзгөрүүлөрдү жаратат. Адам өзүнө көңүл бура баштайт. Өзүн Улуу Жаратуучунун буйруктарына ыңгайлаштырат. Жамандыктардан тазаланат. Деги эле ибадаттардын маани маңызы жамандыктардан тазаланууда жатат. Бул

Лолсо, адамдын түбөлүк руханий тазалыгын к. 1 лыптандырат.

2-топко.

Даанышман болуңуз.

Бул жашоодо учу кыйыры жок космосто, калкып жүргөн кеменин коногубуз. Ааламда кыпындай чондукка дл 13 эмес - дүйнө ысымындагы бул кеме акырет мекенине (ыгыт алат.

Жер жүзүн, укмуштуудай системанын ичинде кармап гурган Кудурети күчтүү Жаратуучу, аны түрдүү түстөр менен көркөмдөдү. Бизди да ошол сулуулукту көрүүгө жлнанын санатчысын таанууга чакырат.

Адам ар дайым ойлонушу керек... Айлана- «юйрөсүндөгү кубулуштардын жөнөкөй нерсе эмес •кендигин аңдап жетиши керек...

Аң сезимсиз топурак... Андан өнүп чыга турган аң сезимсиз дарак. Дарактын чырпыктарынан, кемчиликсиз устачылык менен жасалган, миң түркүн мөмө жемиштер...

Биз үчүн кооздолуп, көздү уялткан белектер...

Улуу Жаратуучунун биз үчүн пайда кылган, курсагыбызды тойгузуучу жер-жемиштер...

Айлан-чөйрөсүнө даанышмандык менен көз жүгүрткөн, жаратылган нерселердин маани маңызын, максатын түшүнө алган адам, өзүнүн улуу даражасын түшүнөт да, жыйынтыкта Руханий тазалыкка ээ болот.

3-топко.

Китепти көп окуңуз.

Китеп - бош убакытты өткөрүш үчүн же кандайдыр бир маалыматка ээ болуш үчүн гана окулбаш керек. Эң маанилүүсү, жакшы китеп эң жакын дос, сырдаш, дем берүүчү сыяктуу. Ошол эле учурда адамдын психикалык абалын жөнгө салат. Адамга өзүн-өзүн таануусуна жардам берет.

4- топко.

Кайрымдуулук фонддоруна кызматка орношуңуз.

Кайрымдуулук фонддоруна ишке орношууну! окуучуларыма көп сунуш кылам. Көпчүлүгү кабыл кылышат. Кедей-кембегалдарга жардам берүүчү фонддорго ишке киришет. Иш оор болгонуна карабай, алар бактылуу жашашууда. Жакыр жана жардамга муктаж болгон адамдарга жардам колун узатуу алар үчүн бактылуулук болуп калды. Бул иш аларга кудайга шүгүр кылууну, колунда болгон нерсеге ыраазы болууну үйрөттү.

Сиз да кайрымдуулук иш чараларын уюштурган фонддорго жардамыңызды аябаңыз. Эгер жардам берсеңиз, ички дүйнөнүздүн тазалангандыгын сезесиз.

5- топко.

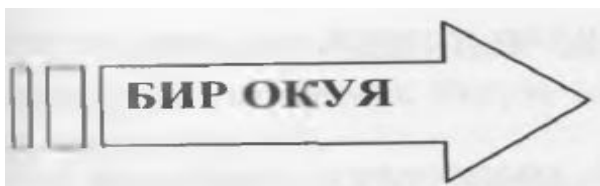
Сезимдер дүйнөсүнүн улуулары менен таанышыңыз.

Сүйүүнү даңазалап жашаган, ага арнап түркүн чыгармаларды жазган улуу инсандар жок эмес. Бул инсандар сүйүүнүн, сый урматтын, достуктун, бир туугандыктын үрөөнүн себишип, ички дүйнөсүнүн байлыгы менен айырмаланып келишет.

Мевлана, Юнус Эмре, Ахи Эвран, Хажы Бекташ Вели, Бедуиззаман сыяктуу тарыхта изи калган даанышман адамдардын жашоо таржымалын, философиясын, дүйнөгө болгон көз караштарын жана кылган кызматтарын окуп, руханий тазалыкка кандай жетишишкендигине маани беришиңиз керек.

Унутпаңыз, сулуулуктун эң улуусу жүрөгүбүздөгү сүйүү сезими. Сүйүү ички дүйнөбүздү түркүн түскө боёп турат.

3-топко. Мугалим текстти окуучуларга окуп берет. Класста талкуулашат.

Ар дайым сүйүүнү даңазалап жүргөн бир кедей МГ1МЧ1 бир бай адам жолугуп калат.

Ар дайым сүйүү, сүйүү деп эле жүрөсүң. Бирок сүйүү иурсакты тойгозбойт да. Сен да мага окшоп бай болушун ирск, - деп айтат бай адам.

Кедей адам бул сөзгө жылмайып гана коёт.

Эки күндөн кийин бай адам дүйнөдөн кайтып, ж.шазасын мечитке алып келишет. Бирок жаназа менен итп аз адам келет.

Кедей адам бай адамдын жаназасына жакындашып.

-Бир нерсени унуткандыгыңды түшүндүңбү? Сүйүү - (>ул эң баалуу байлык, - деп күңкүлдөйт.

Көп убакыт өтпөй, жүрөгү сүйүүгө толгон кедей адам г>ул дүйнө менен кош айтышат. Анын жаназасына келген .|дамдар мечитке батпай кетет.

Бардыгы бири-бирине:

- «Сүйүү эң баалуу байлык» - деп жатышты.

№35 Ш. Сүйөркулов атындагы орто мектеби

Тарбиялык саат

**Тема: Эне тилим эчен кылым
каарыткан, эч ким аны өчүрө албайт
тарыхтан.**

10-класстын

класс жетекчиси: Каратаева Кызжибек

Сабактын максаты:

- Окуучулар өз эли-жери, эне тили - мамлекеттик тил, ата-бабадан калган улуу мурастарды урматтап аздектөөсү үчүн түрдүү булактардан маалыматтарды алышат;

Мекен алдындагы алардын жоопкерчилигин арттыруу, атуулдук парзын аткаруу, ата мурастарын сактоо зарылдыгын туюндуруу, эне тилин сүйүүгө, сактоого умтулушат;

- Патриоттукка, намыскөйлүккө, ынтымак-достукка, ж.б. үйрөнүшөт.

Сабакта колдонулуучу дидактикалык каражаттар: КРнын Гимни, , кыргыз комузу, «Манас», «Семетей», «Сейтек» жана да кенже баатырдык «Курманбек», «Эр табылды» ж.б. эпостору, сүрөттөр, кыргыздын улуттук

буюмдары, кийимдери, ж.б. этнографиялык маани-маңызы терең экспонаттар, макеттер ж.б.

Сабактын жүрүшү;

Сабак Кыргыз Республикасынын Гимнин аткаруу менен башталат.

Андан соң магнит тасмасынан «Манас» эпосу уктурулат, же окуучу «Манас» эпосунан үзүндү айтат.

(Сахнага окуучулар катар тизилип турушат)

Үзүндү айтылып бүткөн соң, алып баруучу бул монологду айтуу менен сабакты баштайт:

Алып баруучу: Кыргыз эли үчүн эмне ыйык?

1- окуучу: - Кыргыз эли үчүн Ала-Тоо ыйык!

2- Окуучу: - Улуу «Манасы» ыйык!

3- окуучу: - Ак боз үйү ыйык!

4- окуучу: - Ак калпагы, ак элечеги ыйык!

5- окуучу: - Эне тили ыйык!

Алып баруучу:

Эне тил!

Кандай жөнөкөй, кандай бийик, кандай улуу сөз! Дал ушул сөз ар бирибиздин каныбызды ойнотуп, акылыбызды арыштатып турат.

«Элди түбөлүк эл кылып турган - анын тили»,

«Тилим барда улутмун, тилим менен улукмун,

Эне тили болбосо аты аталбайт улуттун», - дегендей, эне тилибиз - кыргыз тилин, аны мамлекеттик тилибиз катары даңазалоо сабагын баштоого уруксат этиңиздер!

Алып баруучу:

Элибизди эл кылып, улут катары таанытып келаткан улуу белгибиз бул - эне тилибиз кыргыз тили.

«Элсиз тил болбойт, тилсиз эл болбойт». Анын сыңарындай, кыргыздын кыргыздыгы анын эне тили аркылуу билинет, эне тили аркылуу даңкталат. Дүйнөдө теңдеши жок алп «Манастай» дастандарды жараткан эне тилибиз кыргыз тили жөнүндө эмнелерди айта аласыңар?

1- окуучу:

«Кыргыз тили кылымдарды карыткан,

Эч ким аны өчүрө албайт тарыхтан.

2- окуучу:

Кыргыз тили улуу «Манасын» сактап калды,

«Манас» кыргыз тилин өчүрбөй улантып келди.

3- окуучу:

Абалтадан салт-санаасын сактаган,

Акыл, оюн алыс жолдо тактаган.

Кылымдардан кылымдарды карыткан,

Кыргызымдын тили менен мактанам

4- окуучу:

Эне тилим - өз тилим,

Эси жоктук иш кылат,

Өзүнүн эне тилинде Сүйлөбөсө сөздү ким.

5- окуучу:

Уккан сайын көшүгөн,

Эне тилим - эгизим.

Сүзүп өтгүм өзүнөн,

Акыл-билим деңизин.

6- окуучу:

Эне тилим - намысым,

Эне тилим - арым да.

Билбейм жолдун алысын,

Эне тилим барында.

7- окуучу:

Эне тилим - карегим, Сенде менин дарегим.

Сен турганда мен бармын, Сен турганда бар элим.

8- окуучу:

Эне тилге кайрылып,

Бак-таалайлуу болмокмун.

Эне тилден айрылып,

Калган күнү мен жокмун.

Алып баруучу:

Залкар жазуучубуз Ч. Айтматов: «Кылымдан кылмм өтүп, кыргыз эли жер үстүндө жашап турса, кыргыз тили да жашай берет» - деп, абдан туура, таамай айткТ *

ышондо да, кылымдан кылым өтүп акын агайыбыз айткандай, «Кыргызым» деп жулунганы менен, бир ооз кыргызча билбеген «манкурт» кыргыз эмес руху духу таза кыргыз жашап турса гана кыргыз тили жашап турмагын эстейли.

Балдар, силердин да эне тил тууралуу кандай ой толгоолоруңар бар?

1- окуучу: Эне тилинде сүйлөбөгөн адам Ата

Журтунда жүрбөгөндөн эмне айырмасы бар?

2- окуучу: Эне тилинде ыр укпаган, эне тилинде төрт сап ыр билбеген адам чет элде жүргөндөн эмне айырмасы бар?

3- окуучу: Энесинин бешик ырын укпай чоңойгон бөбөк энесиз жетим өскөндөн эмне айырмасы бар?

4- окуучу: Ата салтын билбеген, аны турмушунда колдонуп жашабаган адам Ата Журтун чангандан айырмасы кайсы?

4-окуучу: Эне тилин билбесе, аны ардактап сүйбөсө, Ата Журтумду сүйөм деп көкүрөк каккандын эмне пайдасы бар?

Дал ушул учурда ак көйнөк, ак элечек Умай эне сахнага чыгат. Балдар энеге таазим кыла артка чегинишет.

Умай Эне элге кайрылат:

- О, ыйык Энелер, уул-кызыңар Ата Мекенинин анык азаматы болсун десеңер, эне тилин ыйык тутуп, таза сактасын десеңер, тээ бешикте жаткан кезинде ырдап берген бешик ырыңарды эр жеткен чагында кайрадан бир ирет

ырдап бергилечи! Ал ырдан уул-кызыңар Ата Мекенин, эне тилин сүйүү кандай ыйык экенин акыл-эси толгон кезинде дагы бир ирет билсин, туйсун, эсине салсын! Эне тилинин кандай ширин, кандай ыйык, кандай көркөм экенинине дагы бир ирет тамшанышсын! Суранам ошенткилечи!

Эненин бешик «Бешик ыры» ырдалат (же магнитофондон уктурулат)

1- окуучу:

Эне менен эне тил, ата менен Ата Журт бирдей эле ыйык, бирдей эле кудурет-күчкө эгедер улуу түшүнүктөр адам өмүрүндө. Эне тили менен Ата Журтун ардактаган

уул-кызлар - эл-журтуна улуу кызматын аябай кылган анык азаматтар!

2- окуучу:

ошол үчүн мындай деп айткым келет: Энеден айрылган жетим эмес, эне тилинен айрылган - анык жетим. Атадан айрылган жетим эмес, Ата Журттан айрылган - анык жетим! Багыбыз тоодой болсун десең, энебиз да болсун, эне тилибиз да болсун! Атабыз да болсун, Ата Журтубуз да болсун!

Жеке номер аткарылат:

«Эне тил»

Эне тилин өксүтүп көп кордогон,
Анысына бир уялып койбогон.
Андайлардын аты кыргыз болсо да,
Эч убакта өзү кыргыз болбогон.

Кайырма:

Эне тилин билбеген,
Эси жогун аныктайт.
Эне тилин сүйбөгөн,
Элин сүйүп, жерин сүйүп жарытпайт.

Алып баруучу:

Тилге жолдош, үнгө дем,
Комузду кошуп ырдайлы.
Бабабыз черткен бул комуз,
Баркына жетип сыйлайлы.

Кыргыз күүлөрүнөн уктурулат, же окуучулар аткарышат.

Алып баруучу:

Макал - тилдин көркү.
Макал - сөздүн каймагы.

Окуучулар бири-бири менен макал-лакаптар айтышышат.

1. **Ааламдын көркүн көз ачат,**

Адамдын көркүн сөз ачат.

2. **Адамды даназалаган да сөз, маскаралаган да сөз.**

3. **Адам тилинен табат.**

4. **Адамдын даңкын чыгарган да тил,**

Тарпын чыгарган да тил.

5. **Адам сөзгө байланат,**

Айбан чөпкө байланат.

6. **Адам сөзүнөн сынат,**

Уй мүйүзүнөн сынат.

6. **Аз сүйлөсөң элиңе жагасың,**

Көп сүйлөсөң балээге каласың.

7. Ата сөзү алга сүйрөйт адамды,

Эне сөзү эпке салат жаманды.

8. Ооздун көркү - тил,

Тилдин көркү - сөз.

9. Билимдүүнүн сөзү өткүр,

Өнөрлүүнүн көзү өткүр.

Ю.Бирөөнүн өзү баатыр,

Бирөөнүн сөзү батыр.

11. Бутунан чалынган турат,

Сөзүнөн чалынган турбайт.

12. Өнөр алды - кызыл тил.

Алып баруучу:

Кыргыз тили кылымдардан куралып,

Нечен катал мезгилдерде сыналып.

Бабалардан бизге калган таберик,

Урпактардан урпактарга уланып.

Кезекте кыз-жигиттер «Шырылдаң», «Бекбекеи» ырларын аткарып беришет.

Алып баруучу:

Көзгө сүйкүм кыргыз бийин Кимдер гана билбесин.

Кыргыз кыздар кызгалдактай,

Кулпурушуп бийлешсин.

(Кыргыз бийи кыздардын аткаруусунда)

Алып баруучу:

Сөз деген ачкыч - сырдашам десең,

Сөз деген аткыч - чырдашам десең.

Сөз деген тапкыч - ырдашам десең,

Сөз Деген баскыч - кырды ашам десең Жаңылмачты бат айтып,
тили жатык так айтып Сынашалы келгиле, жаңылбастан шар
айтып '

(⁴ окуучу жаңылмач айтышышып *били*) экинчиси *жаңышбай* иайтаап веруусу иереи) ^P *Жалпы окуучулар хор аткарышат:*

«Кыргыз калкым»

Кемер кур, кемсел, өтүк, ак калпагым,

Кээ бирөө билбей жүрөт анын баркын.

Элиме белги берип тааныттырган,

Атыңдан кагылайын кыргыз калкым.

Үйүнө мейман келсе, жүзү жарык,

Мал союп, сактап келген ата салтын.

Кызытып кымыз берип, май жедирген,

Салтыңдан кагылайын кыргыз калкым.

Алып баруучу:

Рахмат, силерге достор! Силер эне тилибиздин анык үйөрмандары, эне тилибизди таза, ыйык, бийик тутуп, ал гана эмес ата салтыбызды, улуу дөлөөттөрүбүздү сактай билгендигиңерди эл алдында далилдей алдыңар.

1- окуучу: Бирок да, өз эне тилине күйбөгөн, өз эне тилинде сүйлөбөгөн манкурттар арабызда жок эмес.

2- окуучу: Ооба, кызматтын кырына чыгып алып, кыргыз тилин шылдыңдай караган кыргыз жигиттерибиз далай эле бар. «Эмнени кор кылсаң, ошондон кордук көрөсүң», дегендей эне тилин ким кор тутса, ал ошонун эсесин тартпай койбойт. Эч нерсеси кемибеген хандын тузу кемиген сыяктуу, баары бир рухунун бир жери кемийт, аны өзү билбейт, салт-санаасынан алыстайт, тарыхынан алыстайт, айыл-апасына жат көрүнөт, тууган- туушкандарынан коомайланат, ата-бабасы сүйлөгөн эки ооз сөздүн сырын түшүнбөйт, өз элинин рухунда эркин балыктай сүзө албайт, эркин куштай уча албайт. Анан өз кандаштарынан акырындык менен четтей баштайт, ошондон чүнчүп-жүдөп, ошентип өз Ата Журтунда жүрүп андан билинбей өгөйлөнө баштайт. Анын өз эне тилинен запкы көргөнү - ошол эмеспи!

3- окуучу: Кээ бирөөлөр эне тилин чанып, башка тилде сүйлөсө эле тили буудай кууруп, торгойдой сайрап жатам деп ойлойт. Эне тилинде эки сөздүн башын тыңыраак кошуп сүйлөй албаган чалпоо башка тилде бакадай чардап жатканын байкабайт сыяктанат.

4- окуучу: Ошол үчүн публицист-окумуштуу С.Байгазиев айтып отурбайбы минтип: «Кыргыз тили пенделеринин кайдыгерлигинен азап чегип, өз Ата Мекенинде арыш керип өркүндөп өсө албай отурат. Мен Кыргызстандан кыргыз тилине кайдыгер академигин көрдүм. Кыргыз тилине кайдыгер көз менен караган министрди, депутатты көрдүм. Эне тилин унуткан Бишкектик Такинди көрдүм, эне тилим дебеген акимди көрдүм. Эне тил деп күйбөгөндү Оштон көрдүм, ошондой эле немени соттон көрдүм. Эне тилин сүйбөгөндү Чүйдөн көрдүм, ошондой эле манкуртту үйлөн көрдүм».

1- окуучу:

Аларга менин айтарым бул:

Атың кыргыз,
Затың башка,

Өзүң кыргыз,
Сөзүң башка,

Диниң кыргыз,
Тилиң башка Болуп калсын дебесең -

Жыйындарда,
Курултайда,
Чогулушта,

Жолугушта,
Ажоң баштап,

Кожоң коштоп,

Өз тилиңе сүйлөгүн сен?

Алып баруучу:

Туура айтасыңар, достор. Силер айткан бул сөздөр баарыбызга чоң сабак болсун дейли.

«Адамдын эне тили - анын жан тамыры», «Дил бермети - тил» дегендей, жан дүйнөдөгү ой-гизмектерин эне тил аркылуу билдирип жүрөлү.

Анда эмесе, тээ алмустактан бери келе жаткан булбул тилдүү таңдайынан чаң чыккан, күлкүлүү кеби күн батырып, тамаша кеби таң атырган кыргыз элимдин урпактарына касиеттүү Умай энебиздин бал татыган батасын алып

берели.

Умай Эне:

Касиеттүү эне тилибиздин уюткусу, көрөңгөсү болгон ак калпактуу элибиз жашап турганда кыргыз тили эч качан жоголбосуна, дүйнөлүк башка тилдер менен

теңтайлаша өнүгүп, келечек урпактарга аалам мейкиндигине көкөлөтчү канат-бутак болоруна ишенебиз. Ошондуктан улуттук дөөлөт уюган эне тилибизди бийик тутуп, даңазалап, көккө көкөлөтүп туу кылып көтөрүп алалык!

Ушул тилекке жеткизген улуу жолубуз байсалдуу, ак жолтой болсун!

О-о-мийин!

Баары чогуу айтышат:

Ата-бабан өткөн жеринди сүй,

Түптүү **КЫРГЫЗ** элинди сүй.

Элиң сүйлөгөн эне тилиңди сүй,

Ата Мекенге, элге, эне тилге Кошой, Бакай, Манас

атаңдай күй!

Сабак Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили - Кыргыз тилинин Гимнин аткаруу менен жыйынтыкталат.

Сабактын максаты	Күтүлүүчү натыйжалар
-------------------------	-----------------------------

Сабактын темасы: Мекеним менин.

<p>Билим берүүчү максаты:• Окуучулар мекени жөнүндө маалымат алышат;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кыргызстандын гүлдөп өнүгүшүнө өз салымдарын кошууга жана мекени үчүн жоопкер экендигин аңдап түшүнүшөт. 	<ul style="list-style-type: none"> • Окуучулар Кыргызстан жөнүндө толук айтып бере алса; • Өз өлкөсүнүн өнүгүшүнө кандай салым кошоорун белгилей алса; • Мекени үчүн жоопкерчиликте экенин сезе билсе.
<p>Өнүктүрүүчүлүк максаты:• Сынчыл ойломдорун өнүктүрүү менен мекенинин келечеги жөнүндө өз ой пикирин билдиришет.</p> <ul style="list-style-type: none"> • “Кыргызстандык” деген жарандык биримдикти калыптандырууга багыт алышат. 	<ul style="list-style-type: none"> • Келечек туралуу ой жүгүртүү эң оболу биздин Кыргызстандагы эртеңки турмушубузду, өнүгүүбүздү кандай көрөрүн түшүндүрүп бере алса; • “Кыргызстандык” деген жарандык биримдикке жетүү үчүн өз ара сый-урмат, адам укуктарын сактоо жана башкаларды басмырлабай жашоо жолу менен жетүүнү аныктап бере алса.
<p>Таалим-тарбия берүүчү максаты:• Жалпы адамзаттык жана улуттук руханий-баалуулуктарды баалоого жана сактоого, атуулдук, толеранттуулук, Ата мекенин сүйүүчүлүк, мекени менен сыймыктануу, тынчтыкка умтулуу болгон инсандык негизги сапаттары калыптандырууга, башка этностор менен бирдикте биз кыргызстандыкпыз деген сезимге тарбиялоо.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктарды айтып берсе; • Патриотизм — бул менин өлкөм баардыгынан мыкты деген ишенимди чечмелеп бере алса; • “Кыргызстан — бардык этностордун бирдиктүү Мекени” деген идеяны башкаларга түшүндүрүп бере алса.

Сабакта пайдаланылуучу каражаттар:

- Кыргыз Республикасынын картасы;
- Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусунун жана гербинин сүрөттөрү тартылган плакаттар;
- Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимнинин тексти;
- Слайд жана видео көрсөтүү үчүн проектор
- карточкалар, тексттер, ак барактар, кайчы.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Сабактын максатын окуучуларга жакшылап түшүндүрөт.

Анда эмес ар бириңер слайддагы сүйлөмдү барагыңарга өз алдыңарча толуктап жазгыла.

Ата мекен — бул

Тынчтык — бул

Достук — бул

Жазып бүткөнүңөр кагазыңарды партаңардын четине коюп койгула.

Сабактын аягында өзүңөрдүн жазганыңар боюнча ой-пикириңер өзгөрдүбү салыштырабыз.

Мугалим окуучулардын аткарган иштерине ыраазычылык билдирип, Ата мекен деген эмне, бул боюнча эгер шарт болсо видео көрсөтөт же даярдалган слайдды көрсөтөт да ал жөнүндө баяндайт.

Урматуу окуучулар, ар бир адамдын туулуп өскөн жери ал үчүн ыйык Мекен. Улутуна, жынысына, тилине, туткан динине карабастан алар үчүн Ата мекен, Тынчтык, Достук деген сөздөр ыйык болууга тийиш. себеби бул сөздөрдө

мамлекеттин келечеги жатат. Анда эмесе биз үчүн Ата мекен, Тынчтык, Достук, деген эмне? Слайдды көрсөтөбүз.

Мугалим: Кыргызстан демократиялуу мамлекет экендиги жөнүндө башкы мыйзамдын негизинде маалымат берет (слайдды көрсөтөт).

Мугалим: Окуучуларды үч топко бөлөт, ар бир топко алдын-ала даярдап койгон белектерин тапшырат. Ал белектер — Эгемендүү Кыргызстандын символдору, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусу, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик герби, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гимни жөнүндө маалыматтар жазылган баракчалар. Андан соң мугалим окуучуларга тапшырманы аткарууга киришүүнү сунуш кылат.

Тапшырманы аткарыш үчүн окуучуларга тапшырманын темалары алдын-ала жазылып коюлган флипчарттар, маркерлер таратылып берилет. Ар бир топ тандап алган темасынын баракчалардагы текстти жана мурдатан окуп билгендери боюнча маалыматтарды даярдашат. Алар ар кандай көрүнүштө даярдалышы мүмкүн. Тапшырмаларды кыскача, кызыктуу кылып даярдоого мугалим көмөктөшөт.

Топтор тапшырманы аткарып бүтүшкөндүктөрүн кол чаап билдиришет. Баардык топтор бүткөндөн кийин, тапшырманы аткарып бүткөн ырааты боюнча топтун 1-2 өкүлү чыгып, өз маалыматтарын жакташат.

1-топтун баракчасы:

Эгемендүү Кыргызстандын символдору. Символ деген эмне?

Азыркы кезде ар бир мамлекеттин герби, туусу жана гимни болот. Алар мамлекеттин башкы символдору. Кыргызстандын азыркы символикасы качан түзүлгөн? Кыргыз Республикасынын мамлекеттик символдорунун ар биринин өз тарыхы бар.

1991-жылы 31-августта көзкарандысыздыкка ээ болгон жаңы мамлекетке — эгемендүү Кыргыз Республикасына жаңы символдорду кабыл алуу талап кылынды.

Кыргызстандын мамлекеттик символикасына Кыргыз Республикасынын Конституциясынын атайын бөлүмү арналган. Мамлекеттик символика Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көзкарандысыздыгын жана эгемендүүлүгүн аныктап жана бекемдеп турат.

Мамлекеттин символдору: герб, туу, гимн. Символ — башкы белги. Мамлекеттик символика — көз карандысыздыктын жана эгемендүүлүктүн белгиси.

2-топтун баракчасы:

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусу

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусун кантип сүрөттөп берүүгө болот? Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусу кызыл түстө, ал кыргыз элинин байыркы элдерден экенин билдирип турат. Улуу Кыргыз дөөлөтүнүн доорунда кыргыз кагандарынын ордосунун төбөсүндө кызыл туу желбиреп илинип туруучу. Айкөл Манас бабабыз өз элинин, ата журтунун эркиндиги үчүн кызыл асабанын астында күрөшкөн. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусунун дал ортосунда алтын нурларын кырк бөлүнтүп чачыраткан күн алкагы

тартылган. Кырк саны — кырк уруудан куралган кыргыз элинин эң байыркы эл экендигинин күбөсү. Күн алкагынын ортосунда — боз үйдүн түндүгү.

Туунун кызыл түсү — акыйкаттыкты, нарк-дөөлөттү жана каармандыкты; нурга бөлөнгөн алтын күн — бейкуттукту жана байлыкты билдирет. Ал эми түндүк — ата конуштун, укум-тукум улоонун, Кыргызстандын бардык элдерине, кеңири мааниде айтканда, бүткүл дүйнөгө, ай-ааламга карата мээрмандыктын символу.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу 1992-жылы 3-мартта кабыл алынган. Авторлору: С. Иптаров, Б. Жайчыбеков, Ж. Матаев, М. Сыдыков, Э. Айдарбеков.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик туусу 1992-жылы 5-мартта Кыргыз Республикасынын Президентинин резиденциясынын — Өкмөт Үйүнүн төбөсүнө орнотулган.

3-топтун баракчасы: Кыргыз Республикасынын мамлекеттик герби

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гербинде тартылган Ак шумкар — жоомарттыктын жана кыраакылыктын, тоолуу өлкөнүн жалпы жарандарынын мүдөө-максаттарынын бийиктигинин символу. Көгүлтүр Ысык-Көлдүн жана Ала-Тоонун ак мөңгүлүү аскаларынын артында алтын нурларын чачылта күн чыгып келатат. Көл жана Күн — жаратылыштын сулуулугунун, өмүр булагынын жана күч-кубаттын символдору. Айланта тартылган алтын түстүү тасманын оромундагы буудайдын машагы жана чанактары ачылган ак пахта — биздин республикабызда өстүрүлгөн негизги айыл чарба өсүмдүктөрү. Алардын катарында гербдин үстү жана асты жагында айланта «Кыргыз Республикасы» деп жазылган.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби 1994-жылы 14-январда бекитилген. Авторлору: А. Абдраев, С. Дубанаев.

4-топтун баракчасы: Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гимни

Гимн деген эмне? Гимн — бул салтанаттуу ыр.

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гимни — биздин Ата мекенибиздин улуулугу жана ажайып кооз сулуулугу жөнүндө салтанаттуу ыр.

Кыргызстан жөнүндө маалымат берүү. Слайддагы картанын жардамы менен.

Мугалим: Кыргызстан дүйнөнүн бир бөлүгү экендигин аныктаган маалыматтарды слайддын жардамы менен берет.

Урматтуу окуучулар, Кыргызстанда 5 млн.дон ашуун киши жашайт, мунун 27% этникалык азчылыктар түзөт. Бизде 100дөн ашуун улуттун өкүлү бар. Биз, кыргыздар, орустар, казактар, өзбектер, тажиктер, дунгандар, уйгурлар, украиндер жана башка этностор — баарыбыз Кыргызстандын бирдиктүү элин түзөбүз. Биз кыргызстандыкпыз деген идеяны туу тутушубуз зарыл.

Кыргызстандын куралдуу күчтөрү 1991-жылы 29-майда Президенттин указы менен түзүлгөн. Кыргыз Республикасынын Улуттук Гвардиясы 1991-ж. 3-декабрда түзүлгөн. Кыргызстан тынчтыкты сүйгөн өлкө. Бирок тыштан катылгандардын мизин кайтаруу үчүн такшалган армияга ээбиз. Урматтуу окуучулар, Мекенибизди көздүн карегиндей сактоо үчүн Ата мекенибизди коргоого милдеттүүбүз.

Кыргызстандын жаратылышы кооз, кен байлыкка бай өлкө. Жылына миңдеген эс алуучулар келишет. Биз Кыргызстан дүйнөдө татыктуу, келечеги кең өлкө экендигин далилдеп аларга татыктуу меймандостукту көрсөтүшүбүз керек.

Балдар биздин келечегибиз. Мамлекеттин өнүгүшү, улут аралык биримдик, ынтымак, силерге байланыштуу кымбаттуу окуучулар. Ошондуктан ар кимибиз улутубузга карабастан өз мекенибиздин патриоту болушубуз керек.

Бир күнү бир акылмандан “Патриотизм деген эмне?” — деп сурашыптыр. Ошондо акылман минтип жооп бериптир: “Патриотизм — бул менин өлкөм баардыгынан мыкты деген ишеним. Анткени бул өлкөдө сен туулгансың!”.

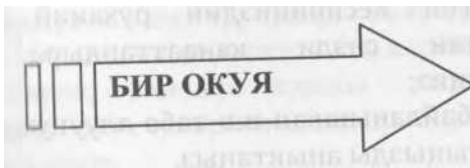
Демек, Кыргызстандын кайсы жеринде, кайсы шаар, айылында болбойлу, ал биздин Кыргызстан! А Кыргызстанды өнүктүрүү жана гүлдөгөн мамлекетке айландыруу, “Кыргызстан — бардык этностордун бирдиктүү Мекени” деген идеяны ишке ашыруу — менин жана сенин эмгегин, ынтымагың.

Эгерде биз мамлекетибиз мыкты болсун десек ар кимиңер бир баракты алып, жүрөкчө жасап ага адамда кандай сапаттар же баалуулуктар болушу керектигин жазгыла. Ар бир жүрөкчө барагын доскадагы Кыргызстандын картасына жабыштырып койгула. Жүрөкчөгө төмөндөгүдөй жазсаңар болот (М; баалуулуктар: патриоттулук, ар намыс, милдет, жоопкерчилик, сүйүү, жакшылык, толеранттуулук, тынчтык ж.б.).

Рефлексия:

Сабактын аягында мугалим ар бир окуучунун партасынын четиндеги Ата мекен, Ынтымак, Достук деген суроолорго жоопторун окуп, бүгүнкү алган маалыматтары менен канчалык дал келгенин текшерет. Сүйлөмдүн аяктарын толукташса да болот.

Мугалим окуучуларга сабакка активдүү катышкандыктарына рахмат айтып жакшы тилектерди каалап коштошот.

Сабактын темасы: АЛДЫГА КОЙГОН МАКСАТЫҢЫЗ ЧОҢ БОЛСУН!

Сабактын максаты:

- Окуучулар келечекке максат коюуну үйрөнүшөт;
- Максаттын туура коюлушу ийгиликке жетүүнүн өбөлгөсү экендигин билишет;
- Окуяларды окуп талдай алышат.

Сабактын жабдылышы:

Тексттер, слайддар, проект ж.б.

Сабактын жүрүшү:

I кадам: Мугалим окуучуларга текст таратып, окууга көрсөтмө берет.

Менин эки көзү азиз окуучум бар эле. Байкашымча ал жашоодон абдан кыйналчу. Бирок анын жашоого болгон позитивдүү көз карашын, чечкиндүүлүгүн көрүп өзүм да таң калчумун.

Бир күнү үйүмө конокко келгенде ага:

Аябай көп окуйсун, өзүңү анчалык кыйнаба, орто окусаң да өзүңүн милдетинди аткарган болосун, - деген сунушумду айттым.

-Мен андай ойлобойм, агай. Алдыма чоң максат койгонмун, ал максатым мени дагы да көп окуганга мажбур кылат. Максатыма жетиш үчүн көзү көргөн окуучулардан да көп окушум керек, - деди.

- Ал кандай максат болду экен? - деп сурадым.

-Өз укугумду өзүм коргоо үчүн, өзүмдү өзүм колдоо үчүн! укукчу болгум келет. Менин бул максатым, жашоомду жаңыдан баштоомо себепчи болду. Максатыма жетүү үчүн, пландуу, туруктуу, чыдамдуулук менен окушум керек.

2-кадам: Мугалим текстти жыйынтыктайт. Максатты кантип коюу керек экендиги жөнүндө слайд аркылуу түшүндүрүп берет.

1-слайд.

Ар бир окуучу алгач өзүнө: «Алдыма кандай максат койдум? Максатыма жетүү үчүн эмнелерди кылып жатам?» деген суроолорду бериши керек.

Максат коюу үчүн эмне кылуу керек?

- Жөндөмдүүлүктөрүңүздү тааныңыз;
- Кызыккан багытыңызды белгилеңиз;
- Жакшы көргөн кесибиңиздин руханий жана материалдык жактан сизди канааттандыра ала тургандыгына ишениңиз;
- Кесибиңизге байланышкан иш таба алуунузду, же таба албай тургандыгыңызды аныктаңыз.

Эгер максат туура коюлган болсо, көйгөйдүн бир бөлүгү чечилди десек болот, андан кийин пландуу иш алып барышыңызга туура келет.

2-слайд.

Кээ бир окуучулар алдына максат коюп, чыдамсыздыктын жана жалкоолуктун айынан ага жете алышпай калышат.

Алар:

- > «Окушум керек экенин билем, бирок окуй албай жатам»;
- > «Окуйм деп китепти ачам бирок, эч каалоом болбойт»;
- > «Китепти ачып сабак аткаруу, мен үчүн өлүм»;

>> «Ата-энем оку деп мажбурлабаса, эч окубайм» - дешет.

3-слайд.

Албетте бул шылтоолордун бир канча себептери бар. Алар:

- Ден соолуктун начардыгы;
- **Психикалык бузулуулар;**
- Болгон бир окуянын таасири;
- Курбу досторунун начардыгы, алардын таасири;
- **Мектебин, классын же мугалимин сүйбөгөндүктөн;**
- **Туруктуу окууга үйрөнгөн эмес;**

- **Ийгиликке жетпей калуу коркунучу бар;**

- **Жол көрсөткөн адамдын болбогондугунан.**

Ушул сыяктуу себептерден улам өзүн-өзү максатсыз, жөндөмсүз сезген окуучулар, тез арада бул кемчиликтерди жоюп, алдына чоң максат коюш керек.

Бирок, тилекке каршы жалкоолонуп окубаган көпчүлүк окуучулар кандайдыр бир орчундуу себептери болбогондор.

Окууда кыйналган же болбосо жалкоолугунун айынан окугусу келбеген окуучулар, бир же эки досу менен парктарга даярдануу үчүн, бир күндүк же болбосо бир жумалык окуу планын түзүп алып, ошонун негизинде сабактарга даярданса болот. Анткени биргеликте окуу ийгиликке алып келет.

Бүгүнкү күндө ийгиликке жетишүүдөн башка жол! Ийгиликке жетишпей калсаң сага эч ким көңүл айтпай турган бир доордо жашап жаткандыгыбызды түшүнүшүбүз керек. Башка бирөөнүн ийгилиги менен сыймыктанып, ага жашырынуу пайдасыз.

3-кадам:

Окучуларга төмөндөгүдөй текст таркатылып, окууга көсөтмө берилет.

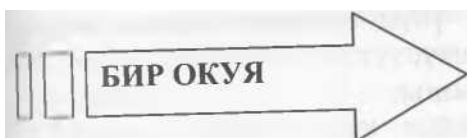
Эне-бала үйү жоктугуна байланыштуу, үй курууну максат кылышат.

Эне:

-Уулум, үйүбүздү бир бөлмөлүү кылып, топурактан куралы. Бир бөлмөлүү үйдүн түйшүгү аз болот, акча да аз сарпталат, - дейт.

Уулу буга макул болбой:

- Апа, бир жылга гана жете турган, бир бөлмөлүү үй курууну ойлонбой, бир аз түйшүктүү болсо да таштан эки бөлмөлүү үй куралы. Анткени, түйшүгү көп болгон иштин мөмөсү (пайдасы) да көп болот, - дейт.

Жыйынтыктоо: Оор түйшүк менен таштан үй курушат, бирок бир өмүргө чыдай турган үй курушат.

Сөз аягы: адам, жашоодо эркин туруп кул болбош үчүн, өз укугун коргой билиш үчүн, жашоонун кыйынчылыгын көрбөш үчүн жана кор болбош үчүн алдына чоң максат коюп, эмгек кылуудан башка ийгиликке жетишүүнүн мүмкүн эмес экенин түшүнүш керек.

Сабактын темасы: Бирөөнүн кемчиликтерин жашырууда капкараңгы түндөй бол

Тарбиялык сааттын максаты:

- > окуучулар бирөөнүн кемчиликтерин жашырууга үйрөнүшөт;
- > адамдардын жакшы сапаттарын байкоого аракеттенишет;
- > ыксызжерден бирөөнү жамандабоо керек экендигин түшүнүшөт;
- > бир сырдуу болуу, айтылган сырды сактоо керек экендигин билишет.

Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:

топтук таанытым (презентация), 5 мүнөттүк эркин жазуу

Керектелүүчү каражаттар: ар бир окуучуга жете турган А4 кагазы, флипчарт (ватман), маркерлер, скотч.

Тарбиялык саатка даярдык:

- > окуучулар 1ден 3кө чейин санашып үч топко бөлүнүшөт;
- > ар бир топко сунушталузууу текстти даярдоо;
- > сунушталган тексттеги кырдаалдардын чечүүнүн жолдорун сунуштоо жана аларды флипчартка [ватманга] жазуу;

Тарбиялык сабактын жүрүшү:

Мугалим сабакты «Шеригинди тааныштыр» оюну менен баштайт. Оюн төмөндөгүдөй тартипте өткөрүлөт:

Шеригинди тааныштыр

Окуучулар экиден жуп болуп турушат. Мугалим баштоого көрсөтмө бергенде кезек менен бири-бирин тааныштыра башташат. Мисалы: **Бул менин досум. Аты Самат. Мүнөзү токтоо. Көп күлбөйт. Классташтарынын баарына бирдей мамиле жасай билет.** ж.б.у.с Шериктерин тааныштырууда терс сапаттарын айтып, келекелөөгө жол берилбейт. Оюндун максаты бири-биринин жаман сапаттарын жаап жашырып жакшы сапаттарын ашкерелөөгө үйрөнүү.

Оюн ойнотулуп бүткөндөн кийин окуучулар 3 топко бөлүнүп олтурушат. Ар бир топтун башчысы чыгып мугалимдин колундагы кагазды суурушат. Кагаздарда төмөндөгүдөй жазуулар болот: №1, №2, №3. Сууруп алган кагазына жараша топторго тексттер берилет.

1- топ №1 кырдаалды талдайт:

«Айбектин сыр жашырбастыгы»

Үйдө Динар иниси Айбек экөө ойноп жатышкан. Алардын апасы дүкөнгө чыгып кеткен эле. Динара үйдү жыйнаштырып, Айбек үнүн бийик чыгарып, муундап китеп окуп жаткан. Бир убакта «тарс» эткен үн чыкты. Айбек үндү угары менен Динара жүргөн ашканага чуркап чыкты. Динара идиш-аякты сүртүп жатып кымбат баалуу тарелканы сындырып алыптыр. Шашып кеткен кыз сыныктарды жыйнап таштандыга салды да, Айбекке апасына айтпоосун өтүндү. Иниси макул болду. Дүкөндөн апасы келгенде Динара эмнегедир ыңгайсыздана берди. Айбек канчалык айтпайын десе да болбоду, чыдамы кетти. Анан апасына айтып салды. Апасы кызын аябай кейип, азыраак уруп да койду. Динара Лйбекке аябай капа болду.

Силер кантип ойлойсунар Айбек эжесинин кылганын жашырып айтпай койсо болот беле?

1- топ №2 кырдаалды талдайт:

«Бекзат эмнеден уялды?»

Танапис зуурунда балдар мектептин короосунда маектешип туруп калышты. Кечээги көргөн кинолорун, бирөөдөн алган белектерин, айтор өткөн кеткен сөздөрдү айтып отурушту. Ошол учурда алардын жанынан физика мугалими Бермет эжей өтүп кетти. Ал өтүп кетери менен Асан: Ушул эжей аябай тойгозду. Кыйкыра берет. Бир күнү үнү бүтүп калса эле, - деп калды. Аңгыча кирүүгө коңгуроо кагылды. Аларга физика сабагы эле. Баары жабыла чуркашты. Бекзат гана класска кирбестен Бермет эжекесин утурлап усулканага карай басты. Физика мугалиминине жолугуп Асандын айткан сөзүн айтып жиберди. Эмне үчүн андай кадамга барганы түшүнүксүз.

Сабак башталды. Физика мугалими Асанды ордунун тургузду да: -экинчи менин сабагыма кирбегин, - деп айтты. Асан эч нерсе түшүнбөй калды. Окуучулар да таң калышты. Бир гана Бекзат башын жерге салып, айыптуудай жер тиктеди. Кылган ишине өкүндүбү ким. билет?

2- топ №3 кырдаалды талдайт:

«Падышанын шакеги жоголду»

Бир падышанын эки увазирин жакын дос эле. Бир күнү алардын бирөөсү аябай акчага муктаж болот. Анан падышанын кымбат баалуу шакегин уурдап алып сатып жиберет. Шакекти уурдап жатканда берки досу бирөө келип калбасын деп күзөтүп турган. Бир гана ошол күбө эле.

Эртеси падыша шакегин таппай тополоң кыла баштады. Бардык кызматкерлерин чакырып сурак жүгүздү. Акыры айласы кетти кимдир бирөөнү жазалаш керек эле. Анан баягы күбө болуп, күзөттө турган увазирин чакырды:

- Сен ким алганын билесиң. Себеби сенден башка эч ким менин бөлмөмө кирбейт, - деди. Увазир көрбөгөнүн айтты. Падыша ачууланып аны зынданга салдырды. Ошондо да ал досунун кемчилигин жашырды. Айткан жок.

Бул окуяны уккан увазир досун зындандан куткарып качырып жиберди. Ыйлап, бир өмүр ыраазы экендигин айтты.

Мугалим жогорудагы тексттерди алдын ала даярдап коёт. Ар бир топко бирден текст берилет. Кичи топтордо иштөөгө 20 мүнөт убакыт берилет. Берилген кырдаалдарды окуучулар сахналаштырып, же көрктүү окуп, топтун жалпы оюн таанытымга [презентацияга) алып чыгат. Төмөндөгүдөй суроолорго флипчартка (ватманга) жооп жазышат:

1. Бул кырдаалдарды болтурбай койсо болот беле?
2. Бул кырдаалдардан силер кантип чыгаар эленер?
3. Силер бул окуялардан кандай тарбия ала алдыңар?
4. Бирөөнүн кемчиликтерин жашыруунун пайдасы барбы?

Беш мүнөттүк эркин жазуу:

Ар бир окузуууга А4 форматындагы кагаз берилет. Окуучулар сабактан алган таасирин, тема жөнүндө ойлорун кагазга түшүрүшөт. Берилген убакыт аяктагандан кийин каалоочулар жазганын окуйт. Окузууулар бири- биринин жакшы жумушу үчүн музыкалык кол чабуу менен ыраазылык билдиришет.

1- **окуучу:** Бүгүнкү сабак мага чоң таасир калтырды. Сыр сактоону, бирөөнүн кемчиликтерин жашырууну үйрөндүм. Мен эми эч качан бирөөнүн кемчиликтерин көрүнгөнгө айта бербейм. Албетте кемчиликти айт}уу керек. Бирок ошол адамдын өзүнө гана.

1- окуучу: Менин бүгүнкү сабактан алган таасирим чоң. Анткени, бирөөнүн кемчиликтерин жашырууда капкараңгы түндөй болуу керек экендигин түшүндүм. Айбектин, Бекзаттын жасаган жоруктары туура эмес экендигине ынандым.

2- окуучу: Бирөөнүн кемчиликтерин жашыра билүү кыйын. Канчалык ичине сактасаң да, тынчтык бербейт. Ошондуктан кимдир бирөөгө айтууга туура келет. Бирок канчалык кыйын болсо да жашыр}уу керек экендигин бүгүнкү сабак далилдеди.

Тарбиялык саатты жыйынтыктоо:

Мугалим: Менин сүйүктүү окуушуларым, бүгүнкү сабак силерге кандай таасир берди? Сабактан кандай үлгү алдыңар? Бул суроолорго жооп талап кылбайм. Өз эркиңер. Бирок, мен бир нерсеге ишенем силер ар дайым адептүү жүрүш-турушуңар менен башкаларга үлгү көрсөтө аласыңар. «Бирөөнүн кемчиликтерин жашырууда капкараңгы түндөй бол!» деген кептин төркүнүн да бир нече мисалдар менен байкай алдыңар. Демек аны өз турмушуңарда пайдалана аласыңар деген ойдомун. Ар дайым бирөөнүн жакшы жагын көрүп, жаманы болсо өзүнө айтып, башка бирөөгө сөз кылбаганга көңүлө. Бүгүнкү сабакка тиешелүү жаш акын Улукбек Омокеевдин төмөндөгү ырын жаттап, айтып жүргүлө:

Бул «ачык 003», тиги «өлгүдөй» сак дебе, Жаңылышат кары деле жаш деле.
Дүйнөң түгөл болуп кетпес адамдын, Кемчилигин айткан менен ашкере.

Бул дүйнөдө мүдүрүлгөн батыл көп.

Жакшы иш жасап айтар эриген асыл кеп. Жамы журттун пайдасы үчүн эл айткан, Жаманды жаап, жакшылыкты ашыр деп.

Сабактын темасы: АТАМЕКЕНГЕ БОЛГОН КУСАЛЫК ДЕГЕН ЭМНЕ?

Сабактын максаты: Ата мекенге болгон кусалык эмне экендигин түшүнүшөт. Турмуштан мисал келтире алышат.

Сабактын жабдылышы: Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмалдар ж.б.

Сабактын журушу:

Мугалимдин окуучуларга Ата Мекенге болгон кусалык кайсыл учурда билинери тууралуу баяндама жасайт.

1. кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Үйүрүн сагынбас ат болбойт,

Мекенин сагынбас эр болбойт. Элден

Атамекендин кадыр-баркы, анын ушунчалык ыйыктыгы алыскы жолго чыкканда, сапарда жүргөндө билинет. Көрбөй калсаң сагынасың, кусаланасың, кусалыктын көз жаштары аргасыз бетинди жууит. Буулугуп жүрөгүң ооруйт. Бөтөн жерде, бөтөн элде мусаапыр болуп жүрүүдөн өткөн кыйынчылык жок болсо керек. Ошондо көз алдыңа сен барктабаган, баркына жетпеген туулган жериң элестейт. Элибизде сөз бар эмеспи “Туулган жердин топурагы алтын” деген. Өз үйүң өлөң төшөгүңдү сагынасың.

Алыскы чет өлкөдө жашаган кыргыз карыядан Атамекенге болгон кусалыкты баса турган дары барбы? - деп сураганда мындайча жооп берген экен: “Туулган жердин топурагынан өткөн дары жок, эч кандай дары кусалык деген ооруну баса албайт дагы. Мен да ошол оору менен көп ооруйм, туулган жеримди эңсейм, сагынам, кусаланам. Ошол мезгилде мекенимден түйүп келген бир ууч топуракты жыттасам кадимкидей кусалыгым басыла түшөт. Көзүмдү жумуп көпкө чейин туулган жерде өткөн бактылуу күндөрдү, жылкылардын кишенегенин, козуулактын маараганын, чурулдашкан балдардын үнүн арча түтөгөн коломто жытын, деги койчу баарын, баарын эстейм”.

1916-жылдагы үркүндө эл менен кошо Кытайга үркүп барган, ата-энесинен айрылып, өзү бир табак арпага сатылган Сайра деген кыз ички толгонуулары аркылуу Мекен, эл жерге болгон кусалыгын, сагынычын кат аркылуу билдирип туулган жерине кат жазган:

Бир тууган элим, тосуп ал!
Көрмөккө жерин болуп зар,
Кат жазып, салам жиберет,
Какшаалда калган кызыңар.
Мен төрөлүп, мен көгөрүп,
Туулуп өскөн элиме,
Ышкын терип, эндик казып,
Ойноп өскөн жериме,
Суусу тунук, абасы атыр
Касиеттүү кеминге,

Барсам экен, көрсөм экен,
Кандай болуп кетти экен!
“Бир кайрылып кайран кызым,
Келбей кетти” дээр бекен?!
Барсам экен, көрсөм экен,
Элим кантип кетти экен?!
Айга, күнгө көөдөн керип
Ак карлуу тоом тургандыр!
“Ботом алыс калды эле”, - деп
Оюн эчен бургандыр!
Айлуу түндө кыз-келиндер
Эчен оюн кургандыр!
Кээ бир кезди алып эске,
Ойлоп мени жүргөндүр!
Тамашакөй селки, уландар
Зоо жаңыртып күлгөндүр!
Барсам экен, көрсөм экен,
Кандай болуп кетти экен?!
Карааныңды элестетип,
Ойго батам, сагынам!
Бүт мунумду күрмөп жутуп
Куса болуп зарыгам.

Мына көрдүңбү окуучум, туулган жерге болгон кусалык кандай экенин. Дүйнөнүн бардык бурчунда, тарыхтын бардык катмарларында Атажурт уулдары өмүр бою туулган жерине карыз болуп өтөт. Атажурттун ысыгын, адамга берген азыгын алтынга да, канга да, жанга да алмаштырууга болбойт. Андыктан биздин ата- бабаларыбыз да, биз да, бизден кийинкилер да Атажурт аймагында өмүрүн өткөрүшөт. Ага болгон карызынан кутулууга муундан- муунга, кылымдан- кылымга чейин далбас урушат. Бул биз үчүн кандай ыйык милдет! Туулган жерден өз элинен алыста жашап жүргөн, же бир алыскы сапарга чыккан уул гана анын кадырын

билсе керек. Ал эми Атажурт кадырын билип, аны сагынган, ал үчүн кусаланган гана уул чыныгы Атажурт уулу болсо керек.

2. кадам: Окуучуларга төмөндөгүдөй суроолорду берет.

1. “Кусалык” деген сөздү кандайча түшүндүң?
2. Туулган жерге болгон кусалыкты басуучу дары барбы, ал кандай дары?
3. Сайранын жазган катынан эмнени түшүндүң?

3. кадам: Залкар ойлорду талкуулашат.

ЗАЛКАР ОЙЛОР

Мекенинден айрылганча, өмүрүңдөн айрыл.

Туулган жер - алтын бешик.

Туулган жерге тууруңду тик.

Өз үй - өлөң төшөк,

өз эл - өмүрлүк жөлөк.
Өз элиң өйдө чыксаң - өбөгүң,
Ылдый түшсөң - жөлөгүң.
(Элден)

Үйгө тапшырма:

1. Окуучум, сен өзүңдү алыс жакта жүрөм деп элестетип туулган жерге кат жазып көрчү.
2. “Бир ууч топурак” деген аңгеме жазгыла.
3. Залкар ойлорду окуп, талкуулагыла.

Сабактын темасы: ТОКТООЛУКТА ЖАНА ЖӨНӨКӨЙЛ ҮКТӨ КӨТӨРҮМДҮҮ ЖЕРДЕЙ БОЛ

Токтоолук - бакытка алып баруучу
ырыстуу жол

Тарбиялык сааттын максаты:

- > окуучулар токтоолук жана жөнөкөйлүк сапат тууралуу түшүнүк алышат;
- > токтоолук сапаты калыптанат;
- > бой көтөрбөөгө, жөнөкөй болууга умтулушат.

Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:

топ менен иштөө

Керектелүүчү каражаттар: флипчарт (ватман),
маркерлер, скотч.

Тарбиялык саатка даярдык:

- > окуучулар эки топко бөлүнүшөт;
- > флипчартка (ватманга) «Токтоолук»,
«Жөнөкөйлүк» деген таблица даярдалат.

Тарбиялык сабактын жүрүшү:

Сабак акын А.Осмоновдун ыры менен башталат. Мугалим ырды көркөм окуп берет:

Замандашыма

Жашыл ала жагоо тагып желбиреп,
Жакшы өмүрдүн жарашыгы биз элек.
Жаштык күндүн ар бир соккон сагаты,
Жаш сүйүүдөй койнубузда эркелеп.
Кызыл ала жагоо тагып желбиреп,
Кызык күндүн кызыктары биз элек.
Кымбат күндүн ар бир соккон сагаты,
Кыз баладай койнубузда эркелеп.
Жашоо эркине жаратылып бир ирет,
Карап көрсөң кандай эмгек кылдым деп.
Кайран күндөр бекер кеткен экен деп,
Ойлоп-ойлоп өкүнөрүн ким билет?..
Сонун күнгө жаратылып бир ирет,
Санап көрсөң кандай эмгек кылдым деп.
Сайран өмүр текке кеткен экен деп,
Самап-самап сагынарын ким билет?
Кеткен кемтик жакшы ыр менен жетилет,
Андай болсо, көп кечикпей кууп жет.
Доорубузга каухар чачып калалы,
Алдыбызда канча күн бар ким билет?
Жаштык айып таттуу ыр менен жетилет,

Андай болсо, көп кечикпей кууп жет.

Заманага жыпар төгүп калалы,

Дагы канча жашоо калды ким билет?

Мугалим: Урматтуу окуучум, акын Алыкул замандаштарына эмне айткысы келген? Бул ырдын төркүнү эмне? Менимче силерге түшүнүктүү эле. Акын ырында беш күнчүлүк жашоодо кандай эмгек кылдык деп, кымбат күндөрдү, жакшы өмүрдү татыктуу өткөрүү жөнүндө ой толгоп жатат. Акындын мына ушул оюн улаган, жакшы жашоодогу үлгүлүү жүрүш-турушка багыттаган сабагыбызды баштайбыз.

Мугалим флипчарттагы (ватман) төмөндөгүдөй таблицаны доскага илет.

Токтоолук	Жөнөкөйлүк
- сабырдуу;	- жоопкерчиликтүү
- жоомарт;	- сылык;
- ойчул;	- чынчыл;
- кичипейил;	- убадага бек;
- жөнөкөй;	- кең пейил;
- сылык;	- боорукер;
- чынчыл;	- карапайым;
- намыскөй;	- намыстуу;

Окуучулар буларга өз алдынча жооп издеп, өз пикирлерин таратылып берген А4 форматындагы кагазга жазышат. Мугалимдин көрсөтмөсү менен жазгандарын жанындагы шериги менен талкуулайт. Бири-биринин ойлорун толукташат. Андан соң эки топко бөлүнүп отурушат. Ар бир топко бирден флипчарт жана түстүү маркерлер берилет. Окуучулар жазган барактарын экиге бөлөт. Барак айрылганда жарымында «Токтоолук», экинчи жарымында «Жөнөкөйлүк» жөнүндө жазгандары калышы керек. Ар бир топ чогулган идеяларды жалпылап таанытымга (презентацияга) даярданышат.

Талкуунун натыйжасында эки топ бул сапаттарга мүнөздөмө беришет.

№1 «Токтоолук»:

Токтоолук - бул адамдык жакшы сапаттардын бири. Эч качан шашпаган, ыксыз күлбөгөн, ачуусу анча-мынчага келбеген, бир сырдуу адамды токтоо деп айтабыз.

№2 «Жөнөкөйлүк»:

Жөнөкөйлүк - бул башкалардан айырмаланбай, бой көтөрбөй жүрүү. Өзүнүн артыкчылыктарын башкаларга көрсөтпөө. Жөнөкөй адамдар башка бирөөлөргө кыйынсынбайт, менменсинбейт.

Тарбиялык саатты жыйынтыктоо:

Мугалим: Окуучум, жөнөкөй жана токтоо адам болуу деген ураан сенде калыптансын. Мектепте окуп жүргөн бир окуучу аябай шок болуп, сабагын окубай, мугалимдерин какшатып, ата-энесин да таятат. Жадап бүткөн атасы: «Уулум, сен такыр адам болбойсуң,» - деп айтат. Атанын сөзүнө ушунчалык намыстанган уулу, ошол күндөн тартып өзгөрө баштайт. Сабакты эң жакшы окуп, мектепти алтын медаль менен аяктайт.

Жогорку окуу жайга тапшырып, аны кызыл диплом менен бүтөт. Тилеген максатына жетип, чоң кызматта иштеп калат. Алдында машинасы, эки кабат үйү, байлыгы бардык нерсе жетиштүү. Ошол бала бир күнү креслодо чалкалап отуруп бир учур атасынын «Уулум, сен адам болбойсун» деген сөзүн эстеп, машина жөнөтүп, айылдагы атасын алдырат. Атасын ордунан туруп тосуп алат. Жайгашкандан кийин атасына кайрылып: «Ата, бир убакта сиз мени адам болбойсуң деген элениз. Мына, адам болот деген ушу, бардык нерсем жетиштүү. Телегейим тегиз. Эми эмне дейсиз,» - дейт. Атасы уулун бир топко үнсүз тиктеп турат да: «Балам, туура сен бардык нерсеге жетишипсиң, бийлик, байлык, баары бар. Эч кемчилдигиң жок. Бирок, сен дагы эле адам болбопсуң,» - деп ордунан туруп чыгып кеткен экен.

Мына көрдүңбү окуучум, текберликтин арты кандай болоорун. Сен кандай ийгиликтерге жетишпе ата-энеңдин эмгегин эсинден чыгарба, эң негизгиси токтоо, жөнөкөй адам болушту унутпагын. Инсан деген улуу атка татыктуу болгун.

Төмөндөгү ырды жаттап, пайдаланып жүргүлө:

Өскөн багып түбөлүктүү жай көрөт,
Өйдөсүнбөйт башкалардан байтерек.
Ою бийик, өзү жерде жашаган,
Улуулука жөнөкөйлүк шай келет.
Изи калат өтсө далай замандар,
Узап барат жай шилтеген кадамдар.
Сын көз менен түптүз көрөт дүйнөнү,
Токтоо мүнөз жөпжөнөкөй адамдар

Улукбек Омокее

Сабактын темасы: ӨЗҮҢҮЗГӨ БОЛГОН ИШЕНИЧИҢИЗДИ АРТТЫРЫҢЫЗ

Сабактын максаты:

- Ишеничти калыптандырууну үйрөнүшөт;
- Өзүн-өзү баа бере билишет;
- Өз алдынчалуулукка үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Тексттер, ватман, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Окуучулар эки топко бөлүнүшөт. Ар бир топко текст берилет.

1-топко.

Ата-энелер эмне кылыш керек?

1. Кээ бир ата-энелер баласына жардам берүү максатында, балдарынын иштерин өздөрү аткарышат. Балдарынын ордуна окуучулук милдетин аткарышат. М:Балдарынын үй тапшырмаларын аткарышат, китептерин тартиптешет, жаткан жайын жыйнашат, балдарына дос таап беришет, мектепке алып барып, кайра алып келишет, балдарына кийим кечекти да өздөрү сатып алышат жана башка иштер. Ата-энелер муну балдарын ТҮРДҮҮ жаңылыштыктардан куткаруу үчүн кылышат. Бирок бул балдар үчүн пайда эмес, тескерисинче зыян. Эгерушундай болсо, тезинен бул иштен баш тартуу керек.

2. Ата-энесинин чектен ашык коргоосунда чоңойгон баланын жөндөмдүүлүктөрү калыптанбай, тескерисинче жоголуп кетет. Өз алдынча чечим чыгара албай, башка бирөөнүн жардамына муктаж болуп калат. Өзү жалгыз калган учурда шаштысы кетип, оор абалда калып калат. Мына ошондуктан ата-энелер баланын ордуна окуучулук милдетти аткарбай, багытоочу болушу зарыл.

3. Ата-энелер балдарынын кылган иш аракеттерин колдоп, баласынын ордуна окуучулук милдетин аткарбаш керек. Бала керек болгон учурда жаңылыштык кетириш керек, кылган ишинин жаңылыш экенин түшүнүш керек жана ал абалдан чыгуунун жолдорун үйрөнүшү керек. Мугалими менен өзү сүйлөшүүнү үйрөнүш керек. Кыскача айтканда жашоону өзү таанып, жашоодо өзү жалгыз калганда мүдүрүлүп кетпей турган даражага келиш керек.

2-топко.

Окуучулар эмне кылыш керек?

1. Жашооңузду башка бирөөгө жашатпаңыз. Сиз үчүн башка бирөө чечим чыгаруусуна жол бербейиз. Ишинизди аткарууда кыйналсаңыз да, тажрыйба арттыруу

менен үйрөнүп кетесиз. Базарга соода кылуу үчүн барганыңызда бир-эки жолу алданышыңыз мүмкүн, бирок соңунда өз алдынча соода кылууну үйрөнөсүз.

Үтүк колдонуп жатып бир-эки жолу шымыңызды же көйнөгүңүздү күйгүзүп алышыңыз мүмкүн. Бирок соңунда кийим үтүктөштү үйрөнүп, башка бирөөнүн жардамына муктаждыгыңыз калбайт.

Жалгыз жашоону, тазалыкты, оору сыркоону жана ден соолукту жашоонун агымы менен түшүнүп жетесиз. Жашооңуздагы кыйынчылыктар сизге жашоону үйрөтөт. Чоң тажрыйбага ээ болсуз.

Мисалдар аябай эле көп, негизгиси жашоодо жаңылыштыктан коркпоңуз, жаңылыштыкты оңдобоодон коркунуз.

2. Ийгиликке жетүүңүзгө себеп боло турган, гартиптүү жана ишенимдүү топ түзүңүз. Анткени жакшы достор ийгиликке жеткизет.

3. Ийгилик буйуртма менен келбей тургандыгын, жалгыз сиздин ишенүүңүз жана ошонун негизинде эмгектенүүңүз менен келе тургандыгын билиңиз. Пландуу окуу, сизди акыры ийгиликке алып барат.

4. Эгер жатаканада жашаган болсоңуз, анда анын эрежелерине моюн сунуңуз. Ар бир жатакананын өзүнө тиешелүү болгон эрежелери болот. Бул сизге бөлүшүүнү, жардамдашууну үйрөтөт. Тазалыкка маани бериңиз, жаткан жайыңызды, кийимдериңизди таза кармаңыз.

5. Эгер туугандарыңыз менен жашаган болсоңуз, алардын жашоо образына моюн сунуңуз.

6. Тамакка өз убагында келиңиз. Эгер кечиге турган болсоңуз алдын ала телефон менен кабар берип коюңуз. Тамак жегенден кийин идиш-аяктарды өзүңүз жууп үйрөнүңүз.

7. Жаткан жайыңызды өзүңүз жыйнаңыз. Апаңыздын жыйнап коюшун күтпөңүз. Бөлмөңүздө кийим кечектериңизди башаламан кылып таштап койбоңуз. Апаңыз үчүн иш туудурбаңыз.

8. Тапшырмаларыңызды өз убагында ар күнү аткарыңыз. Эртең аткарам деп кечендетпеңиз, анткени эртеңдин да өзүнө жараша иштери болот. Тапшырмаларыңызды аптанын аягына чогултуп койбоңуз, анткени кыйынчылык туудурат. Акыркы мүнөттөрдө кылынган иштин жыйынтыгы жакшы болбойт.

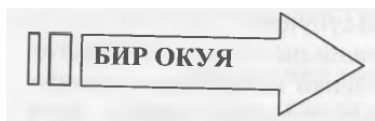
9. Үйүңүзгө, мектебиңизге, жолугушууларга кеч калбай барыңыз. Анткени кеч калуу, бир канча мүмкүнчүлүктү колдон чыгарат. Кээ бир мүмкүнчүлүктөр жашоодо бир гана жолу келе тургандыгын унутпаңыз.

10. Жаман адаттарыңыздан кутулуңуз. Анткени жаман адаттар, башаламан жашоо образына негиз болот. Спирттик ичимдиктерди ичүү, тамеки чегүү жана башка жаман көрүнүштөр, биринчиден ден соолугуңузга зыян берет, андан кийин жашооңузду

кыскартат. Жашоонузду заар ууга айландырат. Тазалык жана жөнөкөйлүк, жакшы жашоонун негизи.

Жыйынтыктап айтканда, бүгүн болсун эртең болсун өз арабаңызды өзүңүз тартышыңыз керек болот, араба сиздики, эч кимге арабаңызды тартканга жол бербейиз!

2-кадам: Мугалим окуучуларга төмөндөгү текстти окуп берет. Класста талкуу уюштурулат.

Класстан көчпөй калган окуучуну, атасы чабан кылып кой бактырып коёт.

Бир күнү коюн багып жүргөн учурда, кумурсканын уясына туш болот. Бала, өзүнөн эки эсе чоң урукту сүйрөп кетип бараткан кумурсканын баласын көрөт. Ал учурда башка кумурскалар да иштеп жатышкан эле.

Бул кумурскалар неге мынчалык иштеп жатышат? - деп өзүнөн өзү сурайт.

Ичинен:

«Кыш жакындашууда. Иштебесек ачка калабыз», - деген жооп чыгат.

Бала ойлонуп туруп калат да:

Мен кайрадан окушум керек. Анткени жашоонун кышы жакындашууда, - деп ичинен кайгырып туруп калат.

Карысы бардын ырысы бар

Сабактын максаты:

- А) Окуучуларга карылар жонундо кенири тушунук беруу;
- Б) Аксакалдык жана байбичелик нускасы бар карыларыбыз тууралуу билимдердин оркундотуу;
- В) Улууларыбызга айткан насааттарды угууга, орнок алууга тарбиялоо.

Сабактын жабдылышы: Залкар ойлор, ырлар, тексттер.

Сабакта колдонулган ыкма: Топтор менен иш жургузуу. Класстер тузуу.

Сабактын журушу: Саламдашу (Арыбаныз! Бар болгула!)

1. Муз жаргыч: «Макал-создун корку» (Окуучулар кезеги менен макал айтышат.)

Оюн буткон сон «Акылман», «Калыс» деп эки топко болунуп отурушат.

1. Эмне учун адам башкаларга далысын салып отурбашы керек?

2. Эмне учун шыпырынды менен кулду аралаштырышпайт?

Балдар, улуттук педагогика боюнча суроолорго эн жакшы жооп бердинер. Ушундай жоопторду биз кимден угабыз? Албетте карыларда. Бирок бардык эле карыларыбыз жакшы сапаттардын ээси боло алышабы? Анда, балдар, «Калыс» тобуна карылардын он сапаттары, «Акылман» тобуна терс сапаттарын тизмелеп класстер тузуу сунушталат. Ар бир топ мисалдар, окуялар менен презентациялашат.

2. «Карылыктын чекеге тушконбырышынан эмес, журукко калтырган тагынан сакта» деген залкар ойду чечмелоо.

«Манас» эпосундагы Бакайдын образына токтололу.

Бакай Манаска жолуккандан тартып узулгондон улаган, чачылганын жыйнаган, жамандыгын жашырган, жакшылыгын ашырган, капилетте соз тапкан, карангыда коз тапкан, ойдодо обок, ылдыйда жолок болгон эн ишенимдуу адамы катары ак кызматын кылат, акыл айтып, кенешин берет.

«Болунсон бору жеп кетет,

Болунуп калды кыргыз деп,

Болок элге кеп кетет, -деп Бакай карыя эл арасында эл ынтымагына доо кетиргендерди накыл созу, калыстыгы менен теске салат.

Кыргыз элиндеги же биздин айылдагы Бакайдай акылман карыларды билесинерби?

«Калыс» тобу байбичелердин кыз-келиндерге, «Акылман» тобу аксакалдардын улан-жигиттерге тийгизген таасири жонундо кластер тузуп презентациялашат.

(Окуучулар карылардын турлору менен таанышканча музыкалык пауза)

Ар бир топ карынын мунозун чагылдырган пантомимо корсотушот. Экинчи топ ошол пантомимонун негизинде карынын кайсы туруно кирерин аныкташы керек.

Бышыктоо: Балдар, карыларыбыз алдан-кучтон тайыганда бизге насааттан башка эмне беришет. Албетте, бата!

«Жамгыр менен жер когорот, бата менен эл когорот», - дегендей жаштарды когорттуучу маани-маныздуу баталарды берип келишет.

-Силер да бата алгансынарбы?

Окуучулар ойлорун ортого салышат.

Баталар боюнча текст таркатуу, талкулоо.

Баалоо: Топ башчыларынын жардамы менен алган упайлардын негизинде жөнүчү топту аныктоо.

Уйго тапшырма: Айылыбыздагы кадырлуу карылардын эмгек жолу жонундо маалымат табуу, фотоаппаратка тартып келуу

Сабактын темасы: Эне тил тагдыры-эл тагдыры

Сабактын максаты:

Окуучулар кыргыз тилинин улуулугун, корком создорго бай экендигин тушунушат. Ар бир улуттун тарыхы, маданияты, улуулугу эне тилинен байкала тургандыгын баалай билууго багыт алышат. «Онор алды кызыл тил» деген создун айланасында талкуу уюштурулат. Балдар создун барктай билууго, таза маданияттуу суйлоого тарбияланышат. Мамлекеттик тилдин учурундагы кунгой-тескейи жонундо пикир алышат.

Сабактын жабдылышы: Кыргыз тили жонундо жазылган лозунгдар, кыргыз тилиндеги китептер, кыргыз тилинин гиминин тексти

Сабактын журушу:

Онор алды кызыл тил
Кеп корку - тил, ойдун корку – соз болот,
Кишиде – жуз, жуздун корку – коз болот.
(Жусуп Баласагын)

Кыргыз эли тилге, суйлоо маданиятын артыкча маани берген эл болгондуктан, «онор алды кызыл тил» дешкен. Абалкы учурларда бир создон баш алынып, таап айтылган жуйолуу бир соз менен адамдын башы азатка чыккан. Ошон учун чечендик онор адамзаттын соз онорунун, тил маданиятынын торунон орун алган.

Чечендик онор, ири алды, адамдын туубаса таланттуулугуна туздон-туз байланыштуу, келип, эчен, ар кыл чойродо, ар кандайжагдайда кабылып, озунун логикасын, кучун, тапкычтыгын, акыл таразасын, психологиясын сынаган тынымсыз конугуусунун, изденуусунун, аркасында журу-журу калыптанган.

Демек, кыргыз элинин созу багытталган жакка карата таамай, учкул суйлой билген, суроого так, далилдуу жооп таба алган созмоор адамдары, кептин бурун тандап турмок-турмок ыр ношоруно айланга алган ийри ырчылары, алп манасчылары коп, акылдуулугу, кыйындыгы тилинен чыккан чон чойросу болгондугу анык.

Кыргыз элинде уникалдуу токмолук онордун диапозону абдан маштабдуу. Алсак, импровизациялык онордун кылда чокусу- токмолукко жеткен эл шайырлары омурундо коргон, билген, уккан, туйган, ар нерселерди козунчо эле шыдыр ырга салып ар санат кылып же чон дастанга айлантып салган. Ошентип, коломдуу эпосту бир жолу угуп, экинчи жолкусунда озунчо вариациялап айтып кетуу; Арстанбекче бутундой бир доордун турун (болгондо да ага ошол доордун тарыхын, экономикасын, идиологиясын, урп-адат, салт-санаасын сыйгыза) ушунчалык элестуу, топ, ары таамай кылып ыр менен суротун тартып беруу; бар билгенин Токтогул, Барпыча терен философиялык социалдык – турмуштук маанайдагы терме, санат кылып нускалап ырдоо; Женижокчо «Аккан сууну» апталап тогуп тугото албоочу касиет- дал ушул токмолуктун натыйжасы.

Элдик чечендердин асыл сапаты турмуштук ар кыл туйундуу маселелерди туура чечмелей билген акылмандыгы, хандан-бектен кайра тартпаган откурлугу, баарына тен караган калыстыгы ондуу уч сапатынан айрыкча корунгон. Бирок, бардык тарабынан топ келген чечендер эл ичинен сейрек чыккан. Манастын учурундагы Байжигит, Ажыбай, Жаныбек, хандын доорунда (14-15-кк) Жээрече, Алдаркосоо, Акыл Карачач, кийинки кездердеги Тилекмат, Мойут, Сарт, Садыр, Кыдыр акелер, Калыгул, Кокотой, Куйручуктар-ошондой чечендерден.

Мына алар тарабынын айтылган берметтей накыл создор, учкул ойлор, туура жооптор:

«Акыл – башта», «Кубат – соокто», «Уят – коздо», «Дуйнодо турмуш – кызык», «Кыял, сана кулук», «Жан – ширин», «Илим – кучтуу», «Уйку – таттуу».

Чечендерге: «Кордук эмне?» - десен, алар: «Орто жашка барганда багы качса, орто жолго барганда аты олсо, карып калган чагында кемпири олсо – ошол кордук» - деп, токтолбой жооп беришкен. Ошентип, чечендер кепти кандай суйлоону жондоп, тилдик каражаттарды так, туура пайдаланууну уйротуп, келегей создорду ондоп айтып, тектеш элдердин создорунон кыргыз тилине кошуп, озулору да жаны создорду жасап, тилдин мол запасын топтоп, биринчи кезекте, тилди байытышты.

Бышыктоо:

Мамлекеттик тил гимни
Созу: Сейит Алтымышовдуку
Музыкасы: Бакыт Алишеровдуку

Тил жаралып Коко-Тенир танынан,
Адамзаттын доолотуно буюрган.
Адам деген туп созунон элимдин,
Кыргыз тили ай- ааламга жанырган

Кайырма:

Кыргыз тили - журугум,
Манас ата туу туткан.
Кыргыз тили - Мекеним,
Менин олком – Кыргызстан.

Мекен тили – Ата Журттун кареги,
Биримдиги, куч – кубаты, тиреги.
Мекен тили куттуу кыргыз элимдин,
Кокурокто согуп турган журугу.

Кайырма:

Мекен тилин ыйык тутуп сактайлы,
Мекен тили - бак талайдын кутманы.
Мекен тили – канн – жаныбыз, туубуз,
Ата Журттун келечеги, ак таны.

Кайырма:

Уйго тапшырма

Мамлекеттик тил гимнин жатка жаттап келуу.

Сабактын темасы: Канаттуулар биздин досубуз.

Сабактын максаты:

1. Куштардын жашоо тиричилиги менен кенири таанышат.
2. Окуучулар жуптарда иштоого, оюн кенири айтып берууго конугушот.
3. Канаттууларга аяр мамиле жасоо, аларды коргоо керектигин тушунушот.

Сабактын жабдылышы: куштардын суроттору.

Сабактын журушу:

1. Уюштуруу:

Тема, анын максаты менен тааныштыруу.

2. Жаны тема:

Чакыруу этабы: Суроолуу алмадан тапшырмаларды алышат. Алманын артында:

1. Кандай келгин куштарды билесин?
2. Кышында кыштаган куштар кайсылар?
3. Эмне учун куштар уя салышат?
4. Эң уккулуктуу, мукамдуу сайраган куш кайсы?

Тушунуу этабы: Мугалим канаттуулар жонундо айрым маалыматтар менен тааныштырат.

- Балдар, канаттуулар мекенибизге корк берип турат. Алардын кээ бирлери жылуу жактарга учуп кетишет, кээ бирлери ушул жерде эле жашашат.

Биздин мекенибизде сейрек учуроочу жана жоголуп бара куштарга:

Жырткычтардан: Кара жору, куйко, турумтай, буркут.

Карга сымалдуулардан: Кара карга, кузгун, чоко таан, сагызган.

Тоок сымалдуулардан: Кок когучкон, бактек, ак-куйрук, аска когучкону.

Андан башка боз чулдук, тоо казы, кар таш торгой, талаа, уй таранчылары ж.б.

-Балдар, куштардын кээ бири уясын жерге, даракка жар бооруна, аскага, адамдардын уйуно салышат.

Уя салуу жагынан куркулдай кушуна эч бир куш жетпейт деп калышат. Бекеринен элибизде жакшы салынган уйду “кукулдайдын уясындай” деп айтышпаган. Тогой жерди казып уя салат, коп учурда

ит-кушка жем болот. Ал эми буркуттор адам жеткис аскага уялайт. Чабалакей уясын жарга же уйго салат. Уя салып убура болбогон куштардын бири кукук.

- Кызыл китеп деген эмне? Демек, бул китепке жоголуп бараткан жан-жаныбар, канаттуулар жазылат да аларды коргоо, аларга тийбоо милдети жуктолот. Биздин Кыргызстанда Кызыл китепке киргизилген канаттуулардын 32-40 тан ашык туру бар. Алар жаратылышка корк берет, зыяндуу курт-кумурска, чиркейлерден тазалайт.

Биздин ата-бабаларыбыз куштар менен достошуп, мунушкорлук кылышкан, аларды таптап багышкан.

Азыр дагы ата-бабанын салтын улантып келе жаткандар аз эмес.

Мунушкор деген ким? (Мунушкор – буркутту таптап уйроткон адам)

Ата-бабаларыбыз барктап келген куштар жонундо да соз кылып кетели.

Туйгун – куштун торосу. Анын кооз келбети озгочо. Туйгун козуно корунгонду ала бербейт.

Тажрыйбалуу мунушкорлор таптаган, кыраандары чон илбээсиндерди алат деп айтышат.

Шумкар – кооздугу менен айырмаланат. Өнү ар турдуу, ак, кара, кок.

Буркут – томогосу жок болсо, алы жетпесе да жутуна берет.

Мунушкорлор бул канаттууларды таптаганда кучтуу тамак берет. Алар жонундо дайыма кам корушот.

3. Сабакты бышыктоо:

Эми балдар, буга чейин билген жана бугун алган маалыматтарына текшеруу учун томонку суроолорго жооп берип коргуло:

Кайсы канаттууларды жакшы коросунор?

Кыргызстанда Кызыл китепке кирген канттуулардан атап бер.

Силер келгин куштарга кандай жардам бере аласынар?

Канаттууларды коргоодогу сенин салымын кандай?

Канттууларга ырайымсыз мамиле кылган балдарга эмне деп айтасын?

4. Жыйынтыктоо:

Канаттууларсыз жашоону элестетуу кыйын. Анткени биз эс тарткандан бери эле алар менен чогуу жашап келебиз. Эртен менен куштардын сайраганын угуп ойгонобуз. Алар дагы биз сыяктуу эле жаратылыштын Жер-Эненин балдары. Биз сыяктуу эле Жерде жашоого укуктуу. Канаттуулардын жашоо-тиричиликте оз орду, пайдасы бар экенин айтып оттук. Ошондуктан аларды атып ойноп, уяларын бузуп, жон эле олтургон учурларда адамдар жаратылышка кыянаттык кылып жатканын ойлонуусу керек. Ата-бабаларыбызда мындай учурларда илгертен эле “Кой, убал болот! Аны да кудай жараткан” –деп канаттууларды коргоп келишкен. Аларга аяр, достук мамиледе болушкан. Сулууларды ак-кууга, жакшы ырдагандарды булбулга, эр жигиттерди шумкарга, эркиндикти суйгондорду буркутка тенеп келишкен.

Балдар, биз да канаттуулар менен дос болулу жана оз досторубузду дайыма коргойлу!

5. Уйго тапшырма беруу:

Куштар жонундо маалымат топтоп, жазып келуу

Сабактын темасы: Вирустар, микробдор жана оорулар

Сабактын максаты:

- Окуучулар ден-соолугун коргоого, сактоого жана чыңдоого тарбияланышат.
- Алардын ден-соолугуна кам көрүү максатында балдарга жугуштуу оорулар, аларды алып жүрүүчү жана козгоочу микробдор, вирустар жөнүндө түшүнүк алышат.
- Окуучулар ар дайым таза жүрүүгө үйрөнүшөт. Ден-соолукка байланыштуу көптөгөн пайдалуу кеңештер менен таанышышат.
- Окуучулардын ден-соолукка болгон кайдыгер көз караштары жоюлуп алардын тазалыкка болгон көз караштары калыптанып, логикалык ой-жүгүртүүлөрү өнүгүп жана сабакка болгон кызыгуулары артат.
- Спортко, дене-тарбия сабагына карата окуучулардын туура мамилеси калыптандырылат.

Сабактын тиби: Аралаш.

Сабактын методу: Интерактивдүү

Сабактын жүрүшү:

- Уюштуруу
- Үй тапшырмасын кайталоо
- Жаңы тема

- Жыйынтыктоо
- Үйгө тапшырма
- Уюштуруу: Саламдашуу. Классты жоктоо.

Мугалимдин сөзү: Балдар азыркы мезгилде коомдо ар түрдүү жугуштуу оорулар күндөн-күнгө көбөйүүдө. Мисалы, гепатит оорулары, грипптин ар кандай1 формалары, дизентерия, кызамык, ветрянка ж.б.у.с көптөгөн оорулар.

Келгиле балдар, азыр өзүбүзчө ой жүгүртүп, эмне үчүн вирус көбөйүп, адамдарга тез арада жугушуп жатат, коомдо вирустардын, микробдордун көбөйүшүнүн себептери эмнеде? Жугуштуу оорулардын алдын алууга, аларды жок кылууга биз салым кошо алабызбы? деген суроого эссе жазабыз.

Балдардын эсселерин окуп, алардын оюн уккандан кийин жугуштуу оорулар, вирус-микробдор, алдын алуу, келип чыгышынын себептери жөнүндө балдарга маалымат берем. Гепатит (сарык) жугуштуу оорулардын катарына кирет. Дарыгерлердин айтымында, учурда жаш балдар арасында бул оору кеңири жайылууда. Андыктан сарыктын түрлөрү, белгилери жана сактануу жолдору тууралуу маалымат беребиз.

Оору тууралуу маалымат

Гепатит оорусу – боордун вирустар жана организмдеги уулуу заттар, ошондой эле иммунитеттин төмөндөшү менен пайда болгон сезгенүүсү болуп саналат. А гепатиттин сарык оорусу же жугуштуу гепатит деп да аташат. Бул – гепатиттин жөнөкөй түрү, анын оор кесепеттери жок. Анын жугуу механизми ичеги жугуштуу ооруларына да окшош болот. Ал ооз жана кир колдор аркылуу да жугат. Вирустан улам боордун сезгенүүсү жугуштуу гепатит деп аталат. Анын учурда А, Е, В, D, С, F, G деп аталган 7 түрү белгилүү. Кыргызстанда сарыкты аныктоонун 5 түрү боюнча реактив бар. Вирустук гепатит жугуштуу оору болуп саналгандыктан, негизинен боордун ткандарын бузуп, өзүнүн функциясын аткарууга кедергисин тийгизет. Азыркы учурда 1 жаштан 14 жашка чейинки балдарда вирустук гепатиттин А деген түрү кездешет. Гепатиттердин арасында А вирустук гепатити 6 жашка чейинки балдарда 90 пайыз, 6-14 жашка чейинки балдарда 50 пайызга чейин болот. Бул мектептеги жана балдар бакчасындагы балдардын санынын бир имаратта көп болушу, жай, күз айларында мөмө-жемиш бышкан чакта аларды жууп-тазалап жебегенден улам болот. Вирус гепатити ичеги жугуштуу ооруларындай эле адамдын организмине ооз аркылуу тамак-аш жегенде жана арыктардан суу ичкенде кирет. Ал айлана-чөйрөгө оорулуунун заңы менен бөлүнүп чыгат жана ага конгон чымындар гепатиттин таралышына өбөлгө түзөт. Анткени вирус салкын абада көбөйө баштайт. Ошондуктан ар бир адам ден-соолугуна өзгөчө кам көрүшү керек. Азыр көчөдө тамак-аш сатуу көбөйдү. Өзгөчө базарларда көчө бойлото санитардык талапка жооп бербеген тамак-аштар сатылганын көрүп жүрөбүз. Мындай тамактарды жегенден кийин сарык оорусунун башталышына себепкер болот. Ошондой эле, бул оору кайнатылбаган, тазаланбаган суудан жугат. Өзгөчө алыскы региондордо арыктагы суудан ичишет. Андан ар кандай вирустарды жугузушат. Бул сарык оорусунун башталышына жол ачат.

Сарыкты жугузуп алган оорулуунун температурасы 38 градустан жогору көтөрүлөт. Жүрөгү айланып, тамак ичпейт, ичи ооруйт, териси саргая баштайт. Алгач оору бир жума аралыгында көп билинбейт. Көпчүлүк адамдар сарыкты сасык тумоо менен алмаштырып алышат. Сасык тумоодо оорулуунун температурасы түшөт, ал өзүн жакшы сезип калат. Ал эми А гепатитинде температура болбошу деле мүмкүн, оорулуунун абалы көпкө жакшы боло албайт. Оорулуу чарчап-чаалыгып, бир күндө бир нече жолу уктайт.

БЕЛГИЛЕРИ

Оорунун вирусу адамдын организмине келип түшкөндөн кийин ал 10 күндөн 35 күнгө чейинки убакытта вирустун инкубациялык мезгили өкүм сүрөт, бул мезгилде дарттын белгилери пайда боло баштайт. Инкубациялык мезгил учурунда оорулуу алсырайт, тамакка табити тартпайт, кускусу келет, ичи өтөт, денесинин температурасы көтөрүлөт, териси жана көзүнүн склерасы (агы) саргайт, зааранын өңү кочкул тартып сыранын өңүнө окшоп калат, заңдын түсү болсо агыш тартат. Дарыгер боордун тушун басып көргөндө ооруйт. Бул учурда бейтапты ооруканага жаткыруу зарыл.

С гепатити боорду шишитет

С гепатити кан аркылуу жугат. Ал көпчүлүк учурда байкала бербей, акырындап өнөкөткө айланып кетет. Тилекке каршы, стоматологиялык кабинеттерден, маникюр салондорунан, татуировка-студияларынан (денеге сүрөт тарткан), ал турсун, хирургиялык жана гинекологиялык аспаптарды

тазаланбаган шартта колдонууда да жугуп калган учурлар көп кездешет. Текшерүүнүн бардык көзөмөлүнөн өтпөгөн кан куйдурууда абдан коркунучтуу болуп саналат.

Дарттын алгачкы белгилери. Адамдын денесине вирус өткөндөн кийин биринчи белгилери пайда болгонго чейинки убакыт сезилбеген (скрытый) мезгил деп аталат, ал 15 күндөн 35 күнгө чейин созулат. Көпчүлүк убакта оорунун белгилери сасык тумоо (грипп) оорусуна окшошуп, дененин температурасы 38 С чейин көтөрүлөт. Денеси чыйрыгып, башы ооруйт, жүрөгү айланып куса баштайт, ичи ооруйт, табити жоголот. Бул белгилер 5-7 күнгө чейин созулат да, андан кийин көздүн агынын жана көз былжырчаларынын саргара баштаганы сезилет. Андан кийин дене саргарат. Айрым учурда жогорудагы белгилер жеңилерээк болот, саргаюу байкалбайт. Оорунун жеңил өтүшү оорулуу үчүн жакшы болгон менен, айлана-чөйрөдөгүлөр үчүн оорунун "булагы" болуп эсептелинет. Себеби алар катуу ооруган адамдарга караганда активдүүрөөк болушуп, айлана-чөйрөдөгүлөр менен карым-катнаштары көбөйүп, ооруну жугузууга көбүрөөк шарт түзүлөт. Анткени вирус оорулуунун денесинен жашыруун мезгилдин акыркы күнүнөн саргарып кеткен мезгилине чейин өтө көп бөлүнүп чыгат. Ошондуктан оорулуу адам козгогучту канча убакыт бөлүп чыгарса, ошончо убакыт бою оору тарата турган булак болуп эсептелинет.

Тазалыкты сактоо зарыл

Бул ооруну дарылаганга караганда ооруну алдын алуу кыйла жеңил. Сарыктын жугуу жолдору өздүк гигиенаны сактоо менен тыгыз байланыштуу. Бул өзгөчө жай айларында күн ысык болуп, чымындардын тамак-ашка конуусу аркылуу адамдарга берилет. Тазалыкты сактабаган жайларда чымын көбөйөт. Алар тамак-ашка, сууга, биз колдонуп жаткан буюм-тайымдарга конот. Өзгөчө кайнатылбаган чийки сууда ал вирустар өлбөйт. Ошондуктан кайнатылган гана сууну ичүү талап кылынат. Тамак-аш таза даярдалган жайлардан гана тамактануу сунушталат. Жер-жемиш, жашылча-мөмөлөрдү пайдаланарда, сөзсүз жууп алуу зарыл. Эң башкысы – тамак ичердин алдында, колду самындап жууп, анан гана ичүү керек. Коомдук тамак-аш сатуучу жайларда, базарларда даярдалган тамак-аш даярдоо санитардык нормага туура келиши керек.

Диета кармоо зарыл

Бул жугуштуу ооруда диета кармоо өтө маанилүү. Туздуу, ачуу, куурулган, консерваланган тамактарды жегенге болбойт. Жашылча, жер-жемиштер, сүт, кычкыл эмес быштак, тузу жок нан, сүрсүбөгөн, кайнатылып бышырылган майы жок уйдун этин, тооктун этин жеш керек. Жер-жемиштин кактарынан, өзгөчө өрүктүн кагынан жасалган компотторду ичкен пайдалуу. Диетаны бузбай аткарган бейтап бат айыгат.

Эгер бул оору менен ооруп калса...

Жугуштуу сарык оорусуна чалдыгып калган адам дароо дарыгерге кайрылышы шарт. Бул ооруну иликтеп көрүп, анын түрүнө жараша дарыланууну аныкташат. Кээ бир адамдар өз алдынча дарыланууну туура көрүшөт. Мындай учурда, тескерисинче, ооруну татаалдаштырып жиберилиши мүмкүн. Анткени сарык жугуштуу оору болгондуктан, үй-бүлөдө бир адам ооруса, бир туугандарына, чогуу иштеген адамдарга жугузуп алышы ыктымал. Андыктан сарыктын алгачкы белгилерин байкаган адам дарыгерге кайрылышы шарт. Алгач сарыктын түрү аныкталып, тиешелүү дары-дармектер менен дарыланат. Оорулууга сөзсүз түрдө диета жазылат да, витаминдерди ичүү осунушталат.

Сарык оорусуна кабылбаш үчүн кеңештер

Ар бир адам өзүнүн ден-соолугуна кам көрө билиши керек. Жеке гигиенаны сактоо өтө зарыл. Жогоруда айтып өткөндөй, көчөдө жана базардын тегерегинде ачык сатылган тамак-аштардан оолак болуш керек. Жер-жемиштерди дагы жууп, тазалап колдонуу шарт. Азыр жаш балдар сарык оорусуна көп чалдыгып жаткандыктан, ата-энелерге эскерте кетчү нерсе – балдардын иммунитетин жогорулатуунун камын көрүү менен бирге организмди чыңдоо зарыл.

Кургак учук жугуштуу дарт

Жабыркоо

Жыл сайын кургак учук оорусу менен дүйнө жүзүндө 8 млн.дон ашык адам ооруйт. Өлүмгө дуушар болгондордун саны 2 млн.дон ашат.

Кургак учук оорусу - жаратылышта жугуштуу оорулар менен катар социалдык ооруларга да кирет. Ошондуктан кургак учук оорусу менен ооругандар социалдык-экономикасы төмөн, өрчүп келе жаткан жумушсуздук, миграция көрүнүштөрү көп өлкөлөрдө кездешет. Ага Индия, Кытай, Орто Азия өлкөлөрү кирет.

Кохтун таякчалары

Негизинен бул оору өпкөсүндө кургак учук оорусу бар, ал карыганда бактерияларды бөлүп чыгарган кишиден жугат. Бактериялар демекчи, бул көзгө көрүнбөгөн абдан кичинекей туберкулёз таякчалары, мисалы аларды лабораторияда микроскоп алдында 1000-1200 эсе чоңойтуп караганда гана көрүнөт. Бул микробду 1882-жылы 24-мартта немец окумуштуусу Роберт Кох ачкан.

Ошондуктан бул бактерияларды көпчүлүк жерде Кохтун таякчалары деп келишет. Ушул таякчалардын ачылуусунун негизинде 100 жылдан кийин бүткүл дүйнөлүк ден-соолукту сактоо закону бул күндү кургак учук менен күрөшүү күнү деп белгилеген.

Кургак учук таякчалары 3 айга чейин кургакчылыкта -26 градус С ге чейин муздаткычта, спиртке да өлбөй туруштук беришет. Түз тийген күндүн нурунда жарым саатка чейин жашашат. Бул микробдун мындай өзгөчөлүктөрү кургак учук оорусунун канчалык коркунучтуу экенин, аны менен күрөшүү канчалык кыйынчылыкты туудурганын ачык-айкын далилдейт.

Таралуу жолдору

Негизинен кургак учук оорусу өпкөсү ооруган киши жөтөлүп, чүчкүргөндө, сүйлөгөндө какырык менен шилекейинде кохтун таякчаларын бөлүп чыгаруу менен таралат. Бул жерде эл арасында айтылып келген ачык туберкулёз деген түшүнүктү айтып кетүү зарыл. Мындай оорулар менен чогуу жүргөн, бирге жашаган, көп убакыт бирге байланышта болгон кишилер ушул ооруга чалдыгышы мүмкүн.

Ачык түрүндөгү өпкө кургак учугу менен дарыланбай жүргөн оорулуу киши бир жылда 10-15 кишиге жуктурушу мүмкүн.

Кургак учук таякчалары организмине кирген кишилердин баарысы эле ооруй бербейт. Оору өөрчүп, белгилери пайда болуш үчүн белгилүү шарттар керек.

Кургак учук менен кандай адамдар ооршат?

Ден-соолугу таза кишиде белгилүү деңгээлде иммунитетти болот, б.а. микробдор, вирустар жана башка ооруну чакыруучу агенттер менен күрөшүү механизмдери иштейт. Анын төмөндөп кетүүсүн, башка жугуштуу оорулар, кокустук жарат алгандар, жашоо шарты начар, тамак-аш сапаты төмөн, белок, витаминдер жетишпеген балдар, аялдар арасында төрөттөн, аборттон кийинки мезгилдер алып келет.

Кимден жана

эмнеден жугат?

Кургак учук 90% га чейин аба аркылуу жугат. Ошондуктан чандан, турмуш эмеректеринен жана тамак-аш аркылуу жугушу мүмкүн.

Аялдар кош бойлуу учурунда ичиндеги балага жугушу мүмкүнбү?

Эгерде өпкө кургак учугунун өтүшүп кеткен оор, аябай тараган түрү менен ооруса жугушу мүмкүн, бирок, көпчүлүк учурда ымыркай төрөлгөндөн кийин энесинен жуктурат.

Кургак учуктан

уулануу

Негизинен кургак учук жаш балдарга бакча жана мектеп курагындагыларга жугат. Бул кезде балдардын организмине ар түрдүү өзгөрүштөр менен байкалат. Мисалы, баланын айлана-чөйрөгө кызыгуусу азаят, тез чарчайт, ачуусу бат келип, тамакка болгон табити төмөндөйт, дененин ысышы пайда болот, мектеп курагындагылардын окуу деңгээли төмөндөшү байкалат. Муну биз кургак учуктан уулануу деп атайбыз.

Оорунун алгачкы белгилери

Көпчүлүк учурда балдардын тышкы жана ички көкүрөк көңдөйүндөгү аба түтүкчөлөрүнүн жанында жайгашкан гимфа бездери сезгенип, чоңоюп баштайт. Оору жуккандан кийин дененин ысыганы 2-3

жумага созулуп, кээ бир кезде кан аралаш чыгышы мүмкүн. Көкүрөк ооруп, дененин салмагы түшө баштайт, табити төмөндөйт, мындай учурда дарыгерлерге кайрылуусу керек. Көпчүлүгү өтүшүп кеткенде кайрылышат. Оору аябай өтүшүп кеткенде өпкө эти тешилип, көңдөйлөр пайда болгон чакта кан какырып же өтө көп кан кускан учурда келишет.

Дартты аныктоо

Дартты аныктоо азыркы мезгилде жакшы системага коюлган. Ар бир дарыгер кайрылган оорулууларда кургак учук күмөн болсо какырыкты 3 жолу изилдегенге жөнөтүшөт. Бул ыкма дартты тез жана оңой жол менен дарылайт. Себеби какырыктын ичинде кохтун таякчалары табылат. Кээ бир мезгилде өпкөнүн кайсыл жагы сезгенгенин аныкташ үчүн рентген сүрөттөр жасалат. Оорулуу дарылоо курсунан өтөт. Тилекке каршы жаңы табылган оорулардын ичинен 15-20 пайызынын өпкө көңдөйлөрү жабылбай, оору өтүшүп, дагы деле кургак учуктун таякчаларын бөлүп чыгаруусу улана берет. Мындай учурда өпкөнүн ооруга чалдыккан жерлеринен өнөкөттүү көңдөйлөрдү алып салып, таза айыктырууга толук шартыбыз бар.

Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе

Оорулуу жана аны курчап тургандар үчүн өздүк жана жалпы гигиенаны сакташ зарыл. Буларга көрүнгөн жерге какырып, түкүрбөө, эл арасында, транспортто жөтөлгөндө оорулуу мурдун бет аарчы менен тосуу, үйбүлөдө орулууну өзүнчө бөлмөгө бөлүп, идиш-аяктарын 2% соода ээритмесинде кайнатып тазалоо, бөлмөлөрдү шамалдатуу, төшөнчү, жаздыктарды күнгө жаюу, убагында эс алып, тамеки тартпай, спирт ичимдиктеринен алыс болуусу шарт

Сабакты бышыктоо:

Сабакты жыйынтыктоо:

Үйгө тапшырма берүү: “Жугуштуу оорулардан мен кантип сактанам”-деген темада дил баян жазып келүү.

Баалоо:

Сабактын темасы: Жолдо жүрүү эрежелери

Сабактын максаты:

- Жолдо жүрүү эрежелери боюнча билимдерин бекемдөө;
- Жоопкерчиликке, сезимтал болууга, өздөрүнө кам көрө билүүгө тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: сүрөттөр, плакаттар,

Сабактын жүрүшү:

Мугалимдин сөзү:

Коомдун өнүгүшү менен автомобилдер да кө чыгууда. Ошону менен бирге автомобиль кырсыктардын да себепкери болушу мүмкүн.

Механикалык транспорттогу болгон биринчи кырсык франсуз окумуштуусу Кюньо жасап чыгарган буу менен жүрүүчү арабада болгон. Буу менен жүрүүчү арабаны Париждин көчөлөрүндө айдап чыгышкан. Айдоочу оор жана эби сыны жок машинаны башкара албай калып, ал таш дубалга барып тийген. Анын казаны бүт Парижди дүңгүрөтүп жарылган. Айдоочу ооруканага түшкөн.

Кыймылдаткычы бензин менен иштеген тез жүрүүчү автомобилдер чыгарыла баштагандан тартып жол транспорт кырсыктары да көбөйө баштады. Айдоочулар жол кырсыктарынын катышуучуларынын бири болот. Алар атаы айдоочулук окуусун бүтүп, жол кыймылдарынын эрежелери жана транспорт каражаттарын айдоого машыккандары боюнча экзамен беришет. Машина айдоочуларга караганда жөө жүрүүчүлөрдүн саны көп, алар да жол кыймылдарына катышышат. Алардын ичине жолдо жүрүү эрежелерин билбегендер көп. Айдоочуларга караганда жөө жүрүүчүлөрдүн тартип бузгандарын ушуну менен түшүндүрүүгө болот. Муну менен алар бир жеринен майып болуп же өлүмгө дуушар болушат жана мамлекетке материалдык жактан чоң зыянга келтирет: транспорт каражаттары, жол, жолду жарык кылып турган түзүлүштөр, жашылдандыруучу өсүмдүктөр, көчөлөр жана башка жолдун жабдуулары бүлүндүрүлөт. Жолдо жүрүүнүн эрежелерин билүү үчүн, аларды окуп үйрөнүү керек жана аларды жакшы гана билбестен сактай да билүү керек. Бкөчөлөрдө тартип сактабаган окуучулар да бар. Бул тартипсиздик көчөлөрдө жана жолдордо баш аламандыктарды түзүшүп, кээде кырсыктардын себепкери да болушат.

Жолдо жүрүү эрежелери- көчө жана жол закону

Жолдо жүрүү эрежелеринин тарыхынан. Жолдо жүрүү эрежелерин автомобилдер чыга электе эле жолэрежелерин киргизүү аракеттери болгон. 1683- ж. Россияда падышаларИонна жана Петр Алексеевичтедин «Ар кандай даражадагы адамдарга узун тизгин жана камчыны колго алып гана айдаганды жакшы көргөндөр көбөйүп, анын натыйжасында кишилерди койдургандар болууда» деп жазылган указы жарыяланган. О.э.тартип бузгандар кайталанса жоопкерчиликке тартуу эскертилген.

Бардык жолдор үч элементтен: машиналар өтүүчү бөлүктөн, жээктен жана арыктан турат.

машиналар өтүүчү бөлүк- булл жолдун негизги бөлүгү, транспорткаражаттарынын кыймылдарын арналган.

Жолдун эки четинен жээк калтырылат, жээкте автомобиль токтойт жана жөө адамдар басат.

Жолдун эки жээгинин ары жагы арыктан турат.андан суулар агып кетүү үчүн жасалган.

Жол белгилери. Көчөлөрдүн жана жолдордун машина өтүүчү бөлүгүндөгү ак, кээде сары сызыктарды, жаа түрүнөгү сызыктарды жазуулар жана тамгалар жол белги сызыктары багыт берет.

1909-жылы жол белгилери боюнча Эл аралык конференция болгон. Анда Эл аралык төрт белгибелгиленген, тегерек формада болгон.

1926-жылы СССРде болгон Эл аралык жол транспорту конвенция кабыл алынып кошумча белгилер кошулган.

Эскертүүчү белгилер. Айдоочуларга жана жөө жүрүүчүлөргө жолдун коркунучтуу жерлерин эскертет. Жээктери кызыл, фону акбардык жагы бирден үч бурчтук формасында болот.

Тыюу салуучу белгилер. Жээктери кызыл түстө, тегерек формасында болот.

Транспорт каражаттары же жөө адамдардын кыймылын чектейт же тыюу салат.

Бүткөнү жээги кара фонун ак кара сызыктар чийилген тегерек формада болот.

Милдеттендирүүчү белгилер. Фону көгүлтүр ортосунда ак боёк менен тийиштүү белги тартылган тегерек формада болот. Жебелердин, айрым транспорт каражаттарынын түрлөрүнүн, басып бараткан адамдардын сүрөттөрү тартышат